RAHVUSARHIIV

Aruanne

Eesti NSV MN juures asuva

RJK 2. osakonna

agentuur- ja operatiivtöö kohta

1957. aastal

*

Aruanne

Eesti NSV MN juures asuva

RJK 4. osakonna

agentuur- ja operatiivtöö kohta

1957. aastal

TALLINN 2002

Tõlkinud ja toimetanud Jüri Ojamaa ja Jaak Hion

Kaane kujundanud Mati Kiirend

Kommenteerinud Indrek Jürjo

© Rahvusarhiiv, 2002

© Tõlge eesti keelde: Jüri Ojamaa ja Jaak Hion, 2002

ISBN 9985-9451-0-7

SISUKORD

Aruanne Eesti NSV MN juures asuva RJK 2. osakonna agentuur- ja operatiivtöö kohta 1957. aastal 5

Aruanne Eesti NSV MN juures asuva RJK 4. osakonna agentuur- ja operatiivtöö kohta 1957. aastal 85

Lisa 229

Agendinimede register 233

Nimeregister 236

az-3

Täiesti salajane
eks. nr 3

NSV LIIDU MINISTRITE NÕUKOGU juures asuva RIIKLIKU JULGEOLEKU KOMITEE 2. PEAVALITSUSE ÜLEMALE KINDRLAMAJOR

seltsimees GRIBANOVILE, O. M.
Moskva

A R U A N N E

Eesti NSV Ministrite Nõukogu juures asuva Riikliku Julgeoleku Komitee 2. osakonna agentuur- ja operatiivtöö kohta 1957. aastal

Eesti NSV Ministrite Nõukogu juures asuva Riikliku Julgeoleku Komitee 2. vastuluureosakond tegi aruandeperioodil agentuur- ja operatiivtööd lähtudes operatiivsest olukorrast vabariigis ning vastavalt NSV Liidu Ministrite Nõukogu juures asuva Riikliku Julgeoleku Komitee käskkirjades ja juhendites esitatud nõudmistele.

Operatiivkoosseisu peatähelepanu oli pööratud sellele, et tugevdada vastuluuretööd vabariigis, et selgitada välja, paljastada ja õigeaegselt kinni võtta välisriikide luureteenistuste agendid, keda toimetatakse vabariiki, aga ka need, kes on end vaenulike eesmärkidel NSV Liidus sisse seadnud, et selgitada välja ja paljastada isikud, kellel on reetmiskavatsus, et jälitada eriti ohtlikke riiklikke kurjategijaid, samuti vastuluureürituste teostamisele välismaal.

Agentuur- ja operatiivtöö tulemusi aruandeperioodil iseloomustavad järgmised andmed.

TÖÖ AGENTUURIGA

Aruandeperioodil on tehtud jätkuvalt tööd agentuuraparaadi kvaliteedi tõstmiseks ning täiendamiseks uute värbamiste arvel.

Kokku on vastuluuretöö liinis vabariigis värvatud 210 agenti, 4 residenti ja 14 konspiratiivkorteri pidajat. Otseselt 2. osakonna aparaat on soetanud 98 agenti, 1 residendi ja 9 konspiratiivkorteri pidajat.

Värvatud agentidest on kõrgem haridus 17 agendil, lõpetamata kõrgem ja keskharidus 55 agendil ning lõpetamata keskharidus 19 agendil.

Paralleelselt uue agentuuri värbamisega on igal üksikul juhul konkreetsest vajadusest lähtudes rakendatud abinõusid, et välja selgitada, kas on otstarbekas taastada sidemed varem väljaarvatud agentuuriga, keda võiks selle sidemete ja tööalaste omaduste tõttu vastuluureüritustes kasutada.

Sellesse kategooriasse kuuluvatest isikutest on side taastatud 22 agendiga.

Agentuuriga tehtava praktilise töö käigus esines ka fakte, kus agendid tegutsevast võrgust välja arvati kas haiguse tõttu, motiivil, et nad olid end dešifreerinud, või seepärast, et neil puudusid meid huvitavad sidemed, aga ka seetõttu, et agent asus elama teise kohta.

Kokku on möödunud aastal võrgust välja arvatud 44 agenti, põhiliselt olid nad värvatud enne riikliku julgeoleku komitee moodustamist. Äsjavärvatud agentuuri võrgust väljaarvamisi ei olnud.

Positiivsete näidetena värvatud agentuuri kohta, keda me sihikindlalt kasutame konkreetsete operatiivarvestuse toimikute menetlemisel, võib nimetada järgmisi agente.

Et läbi töötada formulartoimiku objekti ROSENBERGI, M., keda me kahtlustame selles, et ta kuulub Inglise luuresse, värvati 1957. aasta maikuus tema lähedaste sidemete hulka kuuluv agent “Svetlanova”, viimane on sündinud 1912. aastal, eestlanna, keskharidusega ning on nagu ROSENBERGKI repatrieerunud Lääne-Saksamaalt.

Riikliku julgeoleku organitega koostöö tegemise ajal on “Svetlanova” end näidanud heast küljest. Ta kinnitas varem agendilt “Kass” saadud andmeid, et ROSENBERG otsib võimalust põgeneda välismaale. Täiendavalt on välja selgitatud, et ROSENBERG kavatseb põgeneda välismaale 1958. aasta suvel sel viisil, et ületab Nõukogude–Poola piiri, ujudes koos oma sõbrannaga üle Bugi jõe. Peale selle teatas “Svetlanova” meile õigeaegselt, et ROSENBERG kavatses sõita 1957. aasta augustis Bresti, et varakult valida välja riigipiiri lõik, kus on võimalik piiri ületada. Korraldati ROSENBERGI varjatud jälgimine, mis kinnitas, et ROSENBERG püüdis tõesti Bresti sõita, kuid jõudnud Riiga, pöördus ta tagasi, sest tal ei õnnestunud saada pileteid Brestini.

Tänu “Svetlanova” õigele käitumisele tegi ta kindlaks meid huvitavad andmed ROSENBERGI tegevuse ja sidemete kohta Lääne-Saksamaal, muuhulgas teatas ta ROSENBERGI sõnadele tuginedes, et Saksamaal viibides käis viimane koos inglastega mitmetes linnades ja küsitles inimesi kellegi STOLZI kohta, keda kahtlustati koostöös

Nõukogude luureteenistusega. “Svetlanoval” on meid huvitavaid sidemeid endiste kodanlike haritlaste ja repatrieerunute seas, nad usaldavad teda. Ta oskab kiiresti tutvusi sõlmida ja võita inimeste poolehoidu. Me rakendame meetmeid, et “Svetlanovat” aktiivsemalt kasutada arvelolevate isikute läbitöötamisel ja isikute väljaselgitamisel, kes arendavad nõukogudevastast tegevust.

1957. aasta mais värvati agent “Ants Lagi” *Hindre, Heino Richardi p.*, sündinud 1927. aastal, eestlane, keskharidusega, töötab treenerina Tallinna Maleklubis[1], aluseks võeti tema kohta laekunud andmed, et ta sai 1956. aasta juunikuus Rootsist kirja seal elavalt BELOKON, Igorilt, selles pöördus viimane tema kui vana sõbra poole ja tegi talle ettepaneku seada sisse side, kasutades selleks tingmärke malekommentaarides, mida agent avaldab ajakirjades “Pioneer” ning “Pilt ja Sõna” (ilmuvad Eesti NSV-s) nii, et iga viies sõna oleks mõeldud BELOKONI jaoks. Ühtlasi hoiatas BELOKON agenti, et tema juurde võib sellel või järgmisel aastal tulla võõras inimene, kes pöördub tema poole kokkulepitud parooliga: “Kui polkovnik Leo TAMME poole Egon LOORBIKU poolt”, see tähendab BELOKON, Igori poolt.

Kontrollimisel tehti kindlaks, et 1944. aastal, kui Saksa väed taganesid Eesti NSV territooriumilt, põgenes BELOKON koos vanematega Rootsi, kus ta praegu osaleb aktiivselt eesti emigrantlike organisatsioonide nõukogudevastases tegevuses.

1957. aastal valiti ta neid organisatsioone juhtivasse komiteesse niinimetatud “Eestlaste esindusse Rootsis” ja temast sai väliskomisjoni liige.

Meie agentuuri andmetel tegeleb BELOKON aktiivselt luuretööga Nõukogude Liidu vastu.

Kuni 1944. aastani oli “Ants Lagi” lähedastes sõprussuhetes BELOKON, Igoriga, kuid pärast tolle põgenemist Rootsi tal mingeid teateid BELOKONIST ei olnud. Meie ülesandel saatis agent BELOKONILE vastuseks kirja Tallinna linna külastanud Rootsi jalgpalluritega, kirjas teatas ta, et püüab BELOKONI palvet täita ja paigutab talle vajalikud artiklid ajakirja “Kehakultuur”, kui aga BELOKONI poolt saabub inimene, osutab ta viimasele vajalikku kaasabi.

---

[1] Heino Hindre töötas 1950-1965 Vabariikliku Spordiklubi maleosakonna juhatajana. Suri Tallinnas 27. juulil 1965. Igor Belokon (1928-1988) jõudis juba noorukina kaasa lüüa nii Omakaitses kui ka Eesti Leegionis, põgenes Rootsi, kus lõpetas Stockholmi ülikooli riigiteaduste alal.

Vastuseks tuli Londonist tundmatult isikult väike pakk ravimiga, millest “Ants Lagi” oli kirjutanud oma kirjas BELOKONI nimele ja mida ta oli palunud endale esimesel võimalusel saata. Seega võib oletada, et ravimi oli saatnud BELOKON vastavalt agendi palvele. Selleks, et saada õigeaegselt signaali BELOKONI sidemehe saabumisest, paigaldati agendi korterisse aparaat “Häire-BIS”, juhuks, kui on vaja sidemeest kinni võtta, on ette valmistatud operatiivrühm.

BELOKONI ja “Ants Lagi” kokkuleppe kohaselt oleme ette valmistanud vastava artikli, mis avaldati ajakirja “Kehakultuur” novembrikuu numbris.

BELOKONILT ei ole vastust sellele artiklile seni saadud. Juhul, kui BELOKON agendi kirjale ja tema artiklile “Kehakultuuris” ei vasta, koostame BELOKONILE kirja, milles agent tänab saadud ravimi eest, kirja saadab “Ants Lagi” ära Soome või Rootsi turistide kaudu.

1957. aasta mais värvati agent “Hugo”, tal on kõrgem sõjaline haridus, ta valdab mitut keelt ja oli kodanliku Eesti õhukaitse ülemjuhataja kindralmajori auastmes, Isamaasõja perioodil oli ta arreteeritud, 1955. aastal ta rehabiliteeriti ja tema sõjaväeline auaste taastati, praegu on ta erus ja saab pensioni.[2]

“Hugo” tunneb hästi kõiki kodanliku Eesti riigijuhte ning samuti ka paljusid sõjaväelisi ja diplomaatilisi esindajaid. Mitmed isikud tema välismaal elavatest sidemetest on seotud välisriikide luure-organitega ja teevad õõnestustööd NSV Liidu vastu.

---

[2] Neile andmetele vastab Eesti õhukaitse ülem 1930-1940 kindralmajor Richard Tomberg (1897-1982). Tombergi vahistas NKGB 1944. aasta veebruaris, teda süüdistati Inglise luure spionaažis ja ta mõisteti 25 aastaks vangilaagrisse. Tomberg vabastati 1956. aasta juunis ja rehabiliteeriti. (ERAF SM, f.136, s.10523, l.l; lähemaid andmeid tema vangistamise asjaolude kohta ei ole võimalik saada, sest tema kriminaaltoimik ja ka poliitvangi kartoteegikaart Riigiarhiivis puuduvad). Tombergi väljasõidutoimikus andmeid tema edasise tegevuse kohta KGB agendina ei ole, seal leidub vaid viide tema isikutoimikule nr. 26888. 1960. aasta augustis külastas Tomberg turistina Rootsit. Selle kohta on säilinud väljavõte agent “Hugo” ettekandest 29. augustil 1960, kus ta põhjalikult refereerib oma kohtumist Villem Saarseniga ning kirjeldab Saarseni tegevust ja materiaalset olukorda. (ERAF SM, f.138, s.12, l.141-144). Tomberg oli hiljem ka Väliseestlastega Kultuurisidemete Arendamise Komitee aseesimees.

Osaleb MEOSE läbitöötamises, keda kahtlustatakse selles, et ta on seotud välisriigi luureorganitega, ja esitab tähelepanu väärivaid andmeid.

Samal ajal tehakse tööd tema sidemete väljaselgitamiseks ja hoolikaks tundmaõppimiseks ning pärast agendiga seotud vastava töö läbiviimist hakkame teda kasutama vastuluureüritustes välismaal.

Agentuuri nimetatud kategooriasse kuuluvad ka 1957. aastal värvatud agendid “Jaan Mets”, “Mihhailov”, “Kuusk”, “Luna”, “Ilmar”, “Nõmmik”, “Georgi”, “Tamm”, “Artur”, “Artur Paju” ja mitmed teised.

Kogu uut värvatud agentuuri kasutatakse vastuluureüritustes, sealhulgas:

arveloleva elemendi läbitöötamisel 45 agenti, repatrieerunute ja reemigrantide jälgimisel 17 agenti; kinnipidamiskohtadest Eestisse saabunud ja varem spioneerimises süüdi mõistetud isikute jälgimisel 12 agenti; kahtlustäratavat kirjavahetust pidavate isikute jälgimisel 9 agenti, Eesti vabariiki külastavate välismaalaste läbitöötamisel 14 agenti; piiritagusteks üritusteks valmistatakse ette 10 agenti ning 14 agenti kasutatakse vastuluuretöö teistes suundades.

1958. aasta 1. jaanuari seisuga koosneb agentuurvõrk 365 agendist, 1 residendist ja 37 konspiratiivkorteri pidajast.

Käesoleval ajal tuleb ühe agentuuriga töötamiseks luba omava operatiivtöötaja kohta keskmiselt 11–12 agenti.

Osakonna operatiivkoosseisuga sidemes oleva agentuuri koguarvust on 85 inimesel kõrgem haridus, 204 agendil on lõpetamata kõrgem haridus ja keskharidus ning 140 inimest valdavad võõrkeeli.

Peale agentuurvõrgu täiendamise uute värbamiste teel rakendati meetmeid, et agentuurvõrku meie vastuluureüritustes sihikindlamalt kasutada.

Osakonnas on loodud agentuuriga töötamiseks vajalikud tingimused, sest olemasolev konspiratiivkorterite arv vastab selleks vajalikele nõuetele.

Kogu agentuuri võetakse vastu konspiratiivkorterites graafiku järgi ja peamiselt õhtusel ajal. Agentuuri on hakatud paremini instrueerima ja selle võimalusi paremini ära kasutama, julgemalt on kaasatud agentuuri ülesannete täitmiseks konkreetsetes asjades ja teistes vastuluureüritustes.

Sellega seoses olid meie tulemused arveloleva elemendi läbitöötamisel ja riiklike kurjategijate tagaotsimisel möödunud aastal mõnevõrra paremad, sest agentuurilt hakkas laekuma rohkem operatiivset huvi pakkuvaid materjale, mille alusel toodi selgus arvelolevate isikute läbitöötamisse ning hakati läbi töötama uusi isikuid, kelle

kohta on tõsiseid kahtlusi, et nad on seotud välisriikide luureteenistustega.

Möödunud aastal avati üksnes agentuurandmete alusel rühma eesti kodanlike natsionalistide kohta toimik "Vaenlased", on avatud 22 formulartoimikut ja 16 esialgse operatiivkontrolli toimikut.

Tänu kasvatustööle ja meie agentuuri täienenud luureoskustele on teostatud mitu tõsist vastuluureüritust välismaal, mis andsid mõneti positiivse tulemuse. Kokku osales nendes üritustes 20 agenti ja 39 agenti valmistatakse ette kasutamiseks üritustes välismaal.

Praktilises töös agentuuriga pöörati tähelepanu ka selle igakülgse kontrollimise küsimusele selleks, et nii kinnitust saada, kas agentuur on meie organitele ustav, kui ka selleks, et õigeaegselt avastada ja paljastada agentuurvõrku tunginud kahekeelsed inimesed ja desinformaatorid. Sel eesmärgil analüüsiti hoolikalt kõiki laekunud agentuurmaterjale ning kontrolliti neid agentuuri ja teiste operatiivvõimaluste kaudu. Kui tekkis vähimgi kahtlus agendi siiruses, viidi läbi agentuurialased kombinatsioonid, kus agendi kontrollimiseks kasutati tehnikat. Möödunud aastal kontrollisime me sel viisil hoolikalt ligikaudu 100 agenti.

Peale positiivsete tulemuste esineb agentuuriga tehtavas töös jätkuvalt ka olulisi vajakajäämisi.

Meil on veel vähe agentuuri repatrieerunute ja reemigrantide seas, kinnipidamiskohtadest naasnud isikute seas, välismaaga kirjavahetust pidavate isikute seas.

Osa agentuuri kasutatakse nõrgalt või ei kasutata meie vastuluureüritustes üldse.

Mõned operatiivtöötajad töötavad agentuuriga veel halvasti. Nendest puudustest jagusaamiseks rakendatakse vajalikke meetmeid.

II. TÖÖ OPERATIIVARVESTUSE TOIMIKUTEGA

1958. aasta 1. jaanuari seisuga on vastuluuretöö liinis vabariigis 1210 operatiivarvestuse toimikut, sealhulgas 220 formulartoimikut, 858 üleliidulise ja vabariikliku jälituse toimikut, 111 esialgse operatiivkontrolli toimikut ja 21 arvestustoimikut, nendest otseselt 2. osakonnas 77 formulartoimikut, 348 üleliidulise ja vabariikliku jälituse toimikut, 47 esialgse operatiivkontrolli toimikut ja 13 arvestustoimikut. Kokku 485 toimikut.

Teine osakond viib ellu aktiivseid agentuur- ja operatiivmeetmeid formulartoimikute järgi, mis on avatud niisuguste isikute kohta, keda töötatakse läbi, sest kahtlustatakse, et nad kuuluvad välisriikide luureteenistustesse, neist 9 inimest kahtlustatakse kuulumises Ameerika

luureorganite agentuuri, 14 inimest kuulumises Inglise luureteenistusse, 8 inimest kuulumises Saksa luureteenistusse, 10 inimest Skandinaavia maade luureteenistustesse, 2 inimest Prantsuse luureteenistusse ja 5 inimest kuulumises väljaselgitamisel olevatesse luureorganitesse.

Peale selle teostatakse vajalikke agentuur- ja operatiivmeetmeid 20 formulartoimiku järgi selliste inimeste kohta, kellel on reetmiskavatsus, ja 9 muu värvinguga formulartoimiku järgi.

Kõigi eespool nimetatud operatiivarvestuse toimikute kohta on välja töötatud agentuur- ja operatiivmeetmete plaanid, mida viiakse ellu. Möödunud aastal osales agentuur läbitöötamistes aktiivsemalt, sellega kaasnes kõigi meil olevate vahendite, sealhulgas operatiivtehnika kasutamine.

Selle tulemusena toodi aruandeaastal mõningast selgust ja hangiti mõnede läbitöötatavate kohta andmeid, mis annavad tõsist alust kahtlustada, et need inimesed kuuluvad välisriikide luureorganite agentuuri.

Niisuguste kõige iseloomulikemate 2. osakonnas menetletavate asjade hulka võib lugeda järgmised toimikud, millest mõned on avatud 1957. aastal.

a) AMEERIKA LIIN

1. Formulartoimik LINDSTRÖM, E. J. kohta (vt. meie aruanne 1956. aasta kohta)

LINDSTRÖMI töötati möödunud aastal läbi selles suunas, et kindlaks teha, kas ta kuulub Ameerika luuresse, ja välja selgitada tema illegaalsed kanalid sidepidamiseks välismaaga, mis tal eeldatavasti olemas on. Selleks lülitati läbitöötamisse kvalifitseeritud agent “Mägi”, viimane kinnitas olemasolevaid andmeid LINDSTRÖMI tegevuse kohta minevikus, selgitas välja, et tal on mõningane huvi selle vastu, et agent välismaale sõidab, ja tegi kindlaks, et tal on välisvaluutat.

Agentuuri ja ametlike kanalite kaudu on kindlaks tehtud, et LINDSTRÖM on ehitanud meile teadmata eesmärgil endale mootorpaadi.

1957. aasta detsembris peeti “PK” meetme abil[3] kinni kellegi KASK, Adele Tallinnast Rootsi saadetud kiri LINDSTRÖMI ühele õele TUISK, Hildale, avastati, et selles on kasutatud salakirja. Salakirja teksti ei õnnestunud täielikult dešifreerida, kuid mõned selle

[3] Salajane postikontroll, millega tegeles KGB 6. eriosakond.

laused tekitavad kahtlusi, et dokumendi autor on seotud välisriigi luureorganitega.

Kontrollimisel tehti kindlaks, et KASK on LINDSTRÖMI ja tema välismaal asuvate õdede hea tuttav ning peab nendega süstemaatiliselt kirjavahetust.

Kuna LINDSTRÖMI kohta on olemas tõsiseid materjale, mis annavad alust kahtlustada, et ta on seotud välismaa luureteenistustega, võib oletada, et ta võib kasutada KASE kirjavahetust oma õdedega selleks, et informeerida luurekeskust salakirjade abil oma spioonitegevusest NSV Liidus.

Selle oletuse kontrollimiseks on kavas kasutada agente "Sokolov" ja "Mägi", kellele on antud suunis kindlaks teha, millist laadi on KASE sidemed TUISK, Hilda ja LINDSTRÖMIGA, välja selgitada, kas LINDSTRÖMIL ja KASEL on salakirjavahendeid jms. Mõlema korteris korraldatakse salajane läbiotsimine, on paigaldatud litera "N" abinõud[4], nende kirjavahetust kontrollitakse "TS-i" osas[5], LINDSTRÖMI, KASE ja kõigi nende sidemete käekirjanäidistele tehakse ekspertiis.

On kavas võtta 1958. aastal meetmeid agent "Mägi" saatmiseks turismirühma koosseisus Rootsisse sel eesmärgil, et tal võib õnnestuda leida LINDSTRÖMI sidekanal luurekeskusega.

2. Formulartoimik SAAR, Julius Mihkli poja kohta, kes on sündinud 1911. aastal Eesti NSVs endises Saare maakonnas ja kellel on VII klassi haridust.

1957. aasta oktoobris tuli SAAR reemigrandina elama Eesti NSV-sse.

Ajal, kui ta elas USA-s, arreteerisid Ameerika võimud ta 1949. aastal, peagi vabastati ta vangist ja tema eluviis oli kahtlustäratav.

SAARE agentuurse läbitöötamise käigus on saadud andmeid, et ta seletab oma tagasipöördumist NSV Liitu vastuoluliselt, motiveerides seda iga kord erinevalt, on saadud ka andmeid, et SAAREL on USA-s naine, poeg, oma maja, auto ja mööblitöökoda, millest ta Nõukogude konsulaadile USA-s ei teatanud.

Eesti NSV-s elades lõi SAAR sidemed teiste USA-st saabunud reemigrantidega, aga ka mõnede isikutega, kes käivad läbi mereväeohvitseridega.

---

[4] Koodnimetuse litera "N" all peetakse KGB dokumentides silmas salajasi pealtkuulamisseadmeid.

[5] "TS" on ilmselt lühend venekeelsest sõnast tainopis´ – salakiri.

Meetmega “NN” [6] fikseeriti ka fakt, et SAAR külastas Meretehast nr. 7, kuigi tal polnud selleks ametlikku eesmärki.

6. eriosakond tabas dokumendi, mis saabus USA-st Eesti NSV-sse, selle autor teatab, et SAAR peab võtma New Yorki kaasa Rootsi ja Ameerika raha, mis on peidetud Virtsus (Eesti NSV).

Ka on välja selgitatud SAARE kavatsus asuda edaspidi elama NSV Liidu lõunapiirkonda.

SAART töötatakse läbi selles suunas, et selgitada välja tema kuulumine Ameerika luureorganite agentuuri.

Kõige üksikasjalikumalt oleme SAARE läbitöötamisest orienteerinud 2. peavalitsuse 9. osakonda *11. jaanuari* 1958. aasta kirjas nr. *3/126*.

3. Formulartoimik UIBO, Alfred-Ago Jaani poja kohta, kes on sündinud 1919. aastal, töötab Tallinna Keraamikatehase kapitaalehituse osakonna juhatajana.

UIBO on repatrieerunud Saksamaa Ameerika okupatsioonitsoonist. Filtreerimisel 1956. aastal rääkis ta, et Lääne-Saksamaal elades teenis ta Ameerika sõjaväes niinimetatud “tööroodudes”, kus tegeles lennuväljade ja muude sõjaliste rajatiste ehitamisega.[7] 1952. aastal oli Ameerika sõjaväe juhtkond teinud talle ettepaneku sõita Prantsusmaale õppima Ameerika luurekooli. Sellest ettepanekust olevat ta keeldunud.

Kui UIBO oli Tallinna elama asunud, hakati teda aktiivselt läbi töötama, mille käigus selgitati välja, et Ameerika sõjaväkke oli ta astunud vabatahtlikult ning teinud alguses läbi kuuekuulise ettevalmistuse, mille käigus oli õppinud diversiooniasjandust, relvi, topograafiat, Baltikumi geograafiat, ning teinud läbi nõukogudevastase töötluse. Berliinis olles oli ta kirjeldanud Komitees Kodumaale Tagasipöördumise Eest töötavale isikule talle teadaolevate SFV-s

---

[6] Naružnoje nabljudenije – varjatud jälgimine, millega tegeles ENSV KGB 7. osakond.

[7] Silmas on peetud Ameerika okupatsioonivägedes Saksamaal rajatud vahi- ja töökompaniisid, kus 1940. aastate lõpus oli teenistuses üle tuhande eestlase. Need formeeringud oli 1950. aastatel ka KGB tähelepanu all. Üheks tõendiks sellest on ka NSVL KGB 4. Valitsuse 2. osakonna vanemoperatiivvolinik Kuznetsovi 26. novembril 1957 koostatud õiend Inglise ja Ameerika okupatsioonitsoonides nõukogude kodanikest komplekteeritud sõjaväeliste formeeringute kohta. ERAF SM, f.138, n.1, s.19, l.224-234.

asuvate Ameerika sõjaväerajatiste asukohta ja varustust, oli nimetanud mitmeid oma tuttavaid, kes olid õppinud Ameerika luurekoolides.

Teda agentuurselt läbi töötades saadi andmeid, mis andsid tunnistust, et UIBO varjas filtreerimisel mitmeid teda kompromiteerivaid fakte. On kindlaks tehtud, et sõja alguses, kui ta teenis Nõukogude Armees, vangistati ta 1942. aastal kahtlastel asjaoludel sakslaste poolt, kutsuti Saksa sõjaväkke ja saadeti teenima Soome.

Lääne-Saksamaal sõitis UIBO vabalt mööda maad ringi, viibis Hamburgis, Stuttgardis ja Bonnis. Ehitustööde asjus käis ta Türgis, Itaalias, Taanis, Põhja-Aafrikas ja Prantsusmaal. Ta elas jõukalt, tal oli auto.

UIBO asjas kasutati agente “Mets”, “Jossifov” ja “August”, kes kinnitasid andmeid, mida ta oli teatanud filtreerumisel, ja andsid informatsiooni UIBO tegevuse kohta välismaal.

Korraldati UIBO varjatud jälgimine ja rakendati literameetmeid. Selle tulemusena tehti kindlaks tema sidemed, osa neist olid minevikus kandnud karistust nõukogudevastase tegevuse pärast (SILD jt).

Selleks, et UIBOT põhjalikumalt läbi töötada ja teha kindlaks, kas tal on huvi sõjalist laadi küsimuste vastu, valiti välja ja lülitati läbitöötamisse RJK eriosakonna agent “Mikk”, Nõukogude Armee ohvitser, kes oli minevikus teeninud koos UIBOGA kodanlikus sõjaväes. ”Mikk” lõi UIBOGA usalduslikud suhted, kinnitas kõiki UIBO kohta olemasolevaid materjale ning selgitas välja, et ta teab Eesti diviisi dislokatsioonikohta Tallinnas ja on tuttav selle diviisi komandöri LIITOJAGA, keda RJK eriosakond oli varem läbi töötanud, sest kahtlustati, et ta kuulub välisriigi luuresse.[8]

Edaspidi on kavas kasutada agenti “Mikk” selles plaanis, et selgitada välja, kas UIBOL on huvi saada salajasi sõjalise iseloomuga andmeid ja teha kindlaks, millist laadi on tema sidemed LIITOJAGA.

On kavas lülitada UIBO läbitöötamisse ka ENSV MN juures asuva RJK 1. erijaoskonna agent “Sepp”, kes töötab insenerina kinnises tehases, selle eesmärgiks on teha kindlaks, kas läbitöötatav tunneb huvi selle vastu, mis laadi on nimetatud tehase toodang.

On ette nähtud kasutada aktiivsemalt agenti “Mets”, tal on side Rootsi saatkonnaga Moskvas (ta saab oma Rootsis elavalt õelt pakke Rootsi Moskva saatkonna kaudu). Selleks, et kontrollida, kas UIBOL

---

[8] KGB aruandes on nimi ekslikult kirjutatud Littoja. Paul Liitoja ei olnud tegelikult diviisikomandör: 1953-1956 oli ta 118. Eesti laskurdiviisi 373. polgu komandör ja 1956-1958 oli ta 36. mehaniseeritud diviisi 254. mehaniseeritud polgu komandör. ERAF, f.1, n.6, s.6980.

on huvi sidemete loomise vastu välismaaga, esitame legendi, et “Mets” tahab sõita Moskvasse ja külastada seal Rootsi saatkonda.

4. Formulartoimik EKHOLM, Arvi Arvi poja kohta, kes on sündinud 1936. aastal, soomlane, ilma kindla töökohata.

EKHOLM saabus NSV Liitu Soomest repatrieerumise korras 1956. aasta veebruaris. Filtreerimisel rääkis ta, et kuulub Ameerika luureteenistusse, kelle ülesandel ta olevat tulnud NSV Liitu luureandmeid koguma. Hiljem ütles ta oma tunnistustest lahti ja teda hakati agentuurselt läbi töötama.

Läbitöötamise käigus söödeti EKHOLMILE ette agendid “Student”, “Sizov” ja “Zorin”, kes on käesolevaks ajaks võitnud tema usalduse. EKHOLM kinnitas agendile “Student” kahel korral (viimati kohtumise ajal 7. detsembril 1957. aastal), et Soomes elades oli ta teinud mingi “lolluse”, millest ta praegu kardab rääkida.

Selle agentuuri kaudu on välja selgitatud, et EKHOLMIL on sidemed Rootsist repatrieerunud MATSONIGA (HIETALAGA), K. K., keda RJK organid läbi töötavad, aga ka mitmete nõukogudevastaselt meelestatud noorsoo hulka kuuluvate isikutega. Agentuuri andmetel väljendab EKHOLM oma rahulolematust eluga Nõukogude Liidus ning ilmutab kavatsust pöörduda tagasi välismaale. Sellega seoses teeb ta katseid sõita ära Soome ametlikult ning räägib samal ajal agentuurile oma soovist põgeneda piiri taha illegaalselt, kui ta ei saa ametlikku väljasõiduluba. Selsamal eesmärgil tahab ta kohtuda kellegagi Soome delegatsioonidest, kes külastavad NSV Liitu, ka ilmutab ta huvi isikute vastu, kes tunnevad hästi olukorda riigipiiril ning kellel oleks võimalik teda põgenemisel üle piiri aidata.

Käesoleval ajal on selle toimiku kohta koostatud abinõude plaan, milles on kavandatud lülitada läbitöötamisse kalurite hulka kuuluv kvalifitseeritud agent, kes elab piiril ja kellel on juurdepääs ujuvvahenditele, et selgitada välja, kas EKHOLMIL on huvi andmete kohta piirivalvest Soome lahe kaldal, ja hoida ära tema põgenemine üle piiri.

Võttes arvesse EKHOLMI suurt usaldust agent “Sizovi” vastu, näeb plaan ette esitada legend, et agent sõidab turismirühma koosseisus Soome.

Seoses sellega, et EKHOLM kavatseb kohtuda Soome delegatsiooni liikmetega, on kavas talle ette sööta kogenud agent “Robert”, viimane on rahvuselt soomlane ning esineb Eesti NSV-s viibiva Soome delegatsiooni liikmena.

5. Formulartoimik SCHULTZ, Egon Philippi poja kohta, kes on sündinud 1922. aastal.

SCHULTZ, E. sõitis 1939. aastal Saksamaale, kus ta lõpetas 1944. aastal Gaussi inseneride kooli ja omandas raadioinseneri eriala. 1945. aastast kuni 1949. aastani elas ta Berliini Ameerika sektoris ning tal olid kahtlustäratavad sidemed ameeriklastega, sealhulgas Berliini linna avaliku julgeoleku valitsuse ülema major BONDIGA, tema materiaalne olukord ja korteritingimused olid väga head. 1949. aastal repatrieerus ta Eesti NSV-sse. Alates 1951. aastast oli ta vangis, sest ta oli mõistetud Vene NFSV KrK paragrahvi 58-10 alusel 10 aastaks parandusliku töö laagrisse.[9]

1956. aastal tuli ta amnestia alusel kinnipidamiskohast tagasi ja hakkas ilmutama reetmiskavatsusi, mistõttu teda asuti agentuuri abil aktiivselt läbi töötama.

Läbitöötamise käigus on kindlaks tehtud, et vangistustest tagasi tulnud SCHULTZ arendab sidemeid endiste laagrikaaslaste ja vangistusest naasnud nõukogudevastaselt meelestatud isikutega, nendest on kindlaks tehtud ja uuritakse järgmisi isikuid: MARGUS, E. R., VAHT, A. I., KIVI, K. O. ja SÜTT, A. J.

Samal ajal laekusid tema läbitöötamisse lülitatud agendilt “Kull” teated, et SCHULTZ ilmutab huvi sõjaväe lennuväljade, muuhulgas Pärnu lennuvälja vastu, huvitub seal olevate lennukite arvust, nende tehnilistest andmetest, lennuraja mõõtmetest ja kattest ning tarvitatava kütuse hulgast, samuti laekusid teated, et SCHULTZ harrastab fotograafiat ning tal on üle 200 foto, peamiselt Merivälja rannast, mida ta kellelegi ei näita.

Peale selle leidis kinnitust SCHULTZI reetmiskavatsus.

SHULTZI isa SCHULTZ, Philipp Johani poeg repatrieerus 1957. aastal SFV-sse. Tema asjade läbivaatamisel leiti kahe kohvri seinte vahelt kaks salajast panipaika, kus peale mitmesuguse kirjavahetuse ja valuuta avastati SCHULTZ, E. poolt kirjutatud kiri, milles viimane teatab, et kavatseb sõita ära Saksamaale ja palub end selles abistada.

SCHULTZI läbitöötamises osalevad agendid “Morse” ja “Kull” ning perioodiliselt agendid “Lessovski”[10] ja “Pero”.

---

[9] Egon Schultz vahistati 8. augustil 1951 kui ühiskonnaohtlik kurjategija, ta vabanes vangilaagrist 10. jaanuaril 1955.

[10] Dmitri Prants, kelle MGB vahistas 1944. aasta novembris, sest ta oli 1942 Punaarmeest sakslaste poole üle jooksnud. 1952. aasta juunis koostatud õiendi kohaselt rääkis Prants vanglas “tõeselt oma kuritegelikust tegevusest ja teiste tuntud vaenulike elementide kuri-

Seoses sellega, et SCHULTZ siirdus uuele töökohale ja edaspidi puudub agendil “Kull” võimalus teda läbi töötada, on SCHULTZI läbitöötamisse lülitatud agent “Tik”, kellel on temaga lähedased usalduslikud suhted.

Läbitöötamine toimub selles suunas, et paljastada SCHULTZ kui Ameerika luureorganite võimalik agent ja selgitada välja tema kuritegelikud sidemed.[11]

---

tegelikust tegevusest”. Märtsis 1945 värvati Prants tuvastusagendiks (agent-opoznavatel´) varjunimega “Lessovski” ja vabastati vahi alt. Pärast värbamist andis Prants regulaarselt väärtuslikku materjali, mille alusel vahistati 14 isikut, “aktiivset sakslaste kaastöölist ja nõukogudevastaste organisatsioonide liiget”. Tema materjalide alusel alustati ja viidi lõpule detsembris 1945 agentuurtoimik “Gloobus”, mille käigus vahistati 10 inimest, kes olid muuhulgas tegelenud ka inimeste salaja välismaale toimetamisega. 1948 alustati ja viidi tema materjalide põhjal lõpule nõukogudevastase noorteorganisatsiooni läbitöötamine. “Töös meiega konspiratiivne, täpne, täidab meie ülesandeid ja ilmutab isiklikku initsiatiivi.” ERAF SM, f.138, n.1, s.8, l.21-22.

[11] Schultzi kirevale biograafiale ja tema mitmekordsetele repatrieerumistele heidab valgust tema KGB väljasõidutoimik. Selle järgi ei asunud Schultz Saksamaale mitte koos esimese baltisakslaste ümberasumislainega 1939. aasta sügisel, vaid nn järelümberasumise käigus 1941. aasta talvel, mil Schultz kolis Saksamaale koos oma ema Hilda Rammiga. 1949. repatrieerus ka Hilda Ramm koos pojaga Eestisse ning ka tema vahistati Ameerika spionaaži süüdistusega 8. augustil 1951 ja mõisteti 10 aastaks vangilaagrisse, kust ta tervislikel põhjustel 18. juunil 1954 vabastati. Samuti vahistati ja mõisteti vangilaagrisse Philipp Schultz, pärast vabanemist asus ta elama Tšerkassõ linna, kust tal 1957. õnnestus emigreeruda Lääne-Saksamaale. 1962. aasta mais esitasid Egon Schultz ja Hilda Ramm taotluse ümberasumiseks Saksa Liitvabariiki, mis tagasi lükati. Hilda Ramm suri 18. septembril 1962 Iru vanadekodus. 1964. aasta suvel esitasid Egon Schultz ja tema abikaasa Ingrid Schultz uue taotluse Lääne-Saksamaale ümberasumiseks. KGB lükkas algul ka selle tagasi, kuid kuna Saksa LV tunnistas Schultzi kui omaaegse ümberasuja ametlikult oma kodanikuks, siis otsustati see taotlus siiski rahuldada. Mõne aasta elasidki Egon ja Ingrid Schultz Lääne-Saksamaal, kuid 1967 taotlesid endale uuesti Nõukogude kodakondsust ja asusid jälle elama Eestisse, kus mõlemad said töökoha insenerina. ERAF SM, f.136, s.1500.

6. Formulartoimik JEGOROV, Vladimir Georgi poja kohta, kes on sündinud 1929. aastal, eestlane, kõrgema haridusega, töötab spordiseltsi “Kalev” instruktorina.

JEGOROVI läbitöötamise aluseks on andmed selle kohta, et kui ta oli 1957. aasta augustis Leningradis, külastas ta hotellis “Astoria” USA Moskva saatkonna teisi sekretäre BAKERIT, BARNESIT ja TURPINIT, kes on Ameerika kaadriluurajad, ning väljendas nendega 2 tundi kestnud vestluses rahulolematust eluga NSV Liidus ja edastas suuliselt laimavat informatsiooni olukorra kohta Eesti NSV-s. Ameeriklased ja JEGOROV vahetasid aadresse ning nagu fikseeris “PK” teenistus, tulid Ameerika saatkonnast 1957. aasta novembris JEGOROVI aadressil mõned ajakirja “Ameerika” numbrid.

JEGOROVI sidemeid läbi töötades on kindlaks tehtud agent “Orjol”, kes iseloomustas JEGOROVIT kui kinnist ja kidakeelset inimest, kes ümbritsevate eest oma sidemeid varjab.

Töö- ja elukohas iseloomustatakse JEGOROVIT positiivselt.

JEGOROVI läbitöötamisse on lülitatud kontrollitud agent “Aino”, kes kodanlikus Eestis töötas välisministeeriumis sekretärina, ta teatas, et JEGOROV andis talle üle tervitused Eesti endise presidendi vennapojalt Matti PÄTSILT, keda agent tundis polütehnilise instituudi kaudu, ja teatas, et Matti PÄTS saab välismaalt sealseid ajakirju.[12]

Peale selle rääkis JEGOROV “Ainole”, et endise presidendi PÄTSI viimane kõne, mille ta pidas 21. juunil 1940. aastal, on lindistatud ja

---

[12] Tegemist on KGB eksitusega: Matti Päts on tegelikult Kostantin Pätsi pojapoeg, mitte vennapoeg. Aastatel 1954-1959 õppis Matti Päts Tallinna Polütehnilises Instituudis energeetikateaduskonnas. Pätsi vastu tundsid huvi KGB 2. osakonna 3. jaoskonna julgeolekutöötajad, kes püüdsid teda agendiks värvata, kuid Matti Päts keeldus koostööst julgeolekuorganitega (ERAF SM, f.136, s.478, l.22). Matti Pätsi ja tema ema Helga-Alice Pätsi taotlused sõita külla sugulastele Rootsi või Kanadasse lükkas KGB järjekindlalt tagasi, need küsimused otsustati eitavalt ka EKP Keskkomitee tasandil. 1970. aastatel tegeles Matti Pätsi isiku jälgimisega julgeolekutöötaja Balakirev, kes on oma lühiõiendis fikseerinud, et 1973. aastal Eestit külastanud Uusi Suomi korrespondent pildistas Matti Pätsi kui president Pätsi pojapoega. KGB motiveeris nüüd oma äraütlemisi kartusega, et Päts võib välisreisilt mitte enam tagasi pöörduda. Matti Pätsil võimaldati esimest korda lääneriikidesse (Rootsi) sõita alles 1987. aastal. ERAF SM, f.136, s.478.

selle originaali säilitatakse Helsingis. Agendile "Aino" on antud suunis luua JEGOROVIGA lähemaid usalduslikke suhteid.

Kuna JEGOROVIGA töötav agentuur ei saa teda praegu süvendatult läbi töötada, oleme valinud tema lähedastest sidemetest kandidaadi, keda värvata agendiks – see on RÄTSEP, Väino Johannese poeg, sündinud 1928. aastal, töötab kirurgina Tallinna onkoloogiadispanseris.[13]

7. Formulartoimik GRANT, Otto Otto poja kohta, kes on sündinud 1893. aastal ja kellel on kõrgem juriidiline haridus.

Esimese maailmasõja ajal teenis GRANT Inglise mereväes. Kui ta 1916. aastal Leningradis viibis, olid tal lähedased sidemed Ameerika konsuli ja luuraja CROMLEYGA.

Pärast Inglismaalt Eestisse naasmist oli ta alates 1923. aastast kuni nõukogude võimu kehtestamiseni kodanliku Eesti välisministeeriumi teenistuses ning töötas mitmetel ametikohtadel välismaal asuvates diplomaatilistes esindustes. 1923. aastal Kopenhaagenis viibimise ajal, oli tal lähedane side Inglise luuraja GIFFYGA, kes töötas Inglise saatkonnas.

Aluseks, mille põhjal GRANT, Otto agentuurset läbitöötamist alustati, olid agendi "Belokurova"[14] andmed, mis annavad tunnistust asjaolust, et GRANT, kes oli kandnud karistust selle eest, et ta oli teinud koostööd Saksa okupantidega ja pidanud sidemeid natsionalistliku põrandaalusega, koostas pärast vangistusest tagasitulekut 1957. aastal nõukogudevastase sisuga informatsiooni Eesti NSV majandusliku ja poliitilise olukorra kohta, et see illegaalselt edasi toimetada Ameerika Taani saatkonna endisele kaubandusnõunikule

---

[13] Väino Rätsepa KGB väljasõidutoimikus mingeid otseseid viiteid tema agendiks värbamise kohta ei leidu. ERAF SM, f.136, s.632.

[14] Ärimehe ja laevaomaniku Alfred Kalmu tütar Aino Sammul (1912-1996). Aino Sammul küüditati 14. juunil 1941 koos oma mehe Jüri Sammuliga ja ema Mary Kalmuga, poeg Arne jäi Eestisse ja toimetati 1943 vanaisa juurde Rootsi. Jüri Sammul suri asumisel 1942, kuid emal ja tütrel õnnestus arvatavasti juba 1946 Eestisse tagasi pöörduda. 1954. aasta aprillis koostatud ENSV KGB 2. osakonna agentide nimekirjas esineb Aino Sammul agendina "Belokurova" (ERAF SM, f.131, n.1, s.284, l.29). 1958. aasta detsembri algul lubati Aino Sammulil ja Mary Kalmul emigreeruda USA-sse Alfred Kalmu juurde, kes oli juba aastaid otsinud võimalusi perekonna ühinemiseks. Vt. Eesti ärimees aegade tuules. Alfred Kalm. Tagasivaated. Päevaraamat 1940-1946. Tallinn, 2002.

SPEFFERDILE, viimane on käesoleval ajal Põhja-Atlandi bloki NATO finantsosakonna juhataja.[15]

Kuni GRANT leiab võimaluse selle dokumendi edasitoimetamiseks, andis ta selle hoiule meie agendi "Belokurova" kätte, me fotografeerisime dokumendi ja vastavalt meie ülesandele tagastati see GRANTILE, kes säilitab seda seniajani kodus.

Selleks, et mitte lasta seda dokumenti välismaale saata ning selgitada välja kanal, mille kaudu GRANT kavatseb dokumendi ära saata, suunati teda läbi töötama kvalifitseeritud agent "Ropka", kes on GRANTI kauge sugulane.

Samal ajal uuritakse agendi "Belokurova" kaudu, kas on võimalik värvata agendiks GRANTI korterinaaber RUUS, Pail Gustavi p., kes on sündinud 1891. aastal ja tulnud 1954. aastal tagasi eriasumiselt, tema lähedased sugulased elavad Kanadas.

8. Formulartoimik TIPNER, Feliks Johannese poja kohta, kes on sündinud 1921. aastal ja kel on keskharidus.

Aastatel 1947–1948 osales TIPNER aktiivselt põrandaaluse nõukogudevastase organisatsiooni RVL-i (Relvastatud Võitluse Liidu) töös, mille eest ta mõisteti 1948. aastal Vene NFSV KrK paragrahvi 58-1 "a" alusel 10 aastaks parandusliku töö laagrisse.[16]

---

[15] Otto Grant vahistati koos oma venna Johannes Grantiga 8. märtsil 1950. Vahistamise ajendiks oli Gunnar Kõpu, piiskop Johannes Kõpu poja varjamine. 2. detsembril 1950 mõistis MGB Erinõupidamine mõlemad 10 aastaks vangilaagrisse. Juurdlusmaterjalidest selgub ühtlasi, et Otto Grant oli 28. novembril 1940 värvatud NKVD salainformaatoriks "Pjotr". Agentuurvõrgus oli ta kuni 1946. aasta oktoobrini, mil MGB hakkas teda Inglise spionaažis kahtlustatuna läbi töötama. Agendina hinnati Granti väheväärtuslikuks, sest ta ei andnud mingeid huvipakkuvaid materjale ja püüdis koostööst igati kõrvale hoida. Otto Grant vabanes 11. juunil 1956. Peatselt pärast vangistusest vabanemist võttis KGB Kilingi-Nõmme rajooni volinik ta agentuurkontrolli alla. ERAF SM, f.129, s.26093 (järelvalvetoimik).

[16] Feliks Tipneri värbasid 1947. aasta augustis RVL-i liikmeks selle juhtivad tegelased Vello Malmre ja Kuno Sillandi. Tipner osales uute liikmete väljavalimises ja värbamises, ta sai ka RVL-ilt ülesande välja selgitada andmeid Nõukogude Armee ja ametiasutuste kohta. Tipner vahistati 7. veebruaril 1948, MGB Erinõupidamine mõistis ta 4. septembril 1948 10 aastaks vangilaagrisse. Ta vabanes Sevvostlagist 12. detsembril 1954. ERAF SM, f.129, s.26606.

MN juures asuva RJK Amuuri oblasti valitsuse orienteerimisdokumentidest on teada, et laagris asudes pidas TIPNER lähedasi suhteid reemigrandi LANKINIGA, kelle üle mõisteti kohut spioneerimise pärast.

Agendi "Lebedeva" andmetel ja "PK" materjalide alusel olevat LANKIN laagris olles kartnud oma elu pärast, sest oli raskesti haige, ning andnud TIPNERILE aadressi ja parooli sideme loomiseks Ameerika luureorganitega.

Vastavalt plaanile on TIPNERI läbitöötamisse lülitatud agent "Aksel", kelle kaudu on saadud tähelepanuväärivaid andmeid läbitöötatava sidemete kohta. Neid sidemeid tehakse kindlaks ja kontrollitakse.

Et TIPNERI ja LANKINI läbitöötamist aktiviseerida, korraldasid NSVL MN juures asuva RJK 2. peavalitsus ja ENSV MN juures asuv RJK ühe ürituse – organiseeriti läbitöötatavate TIPNERI ja LANKINI kohtumine Moskvas litera "N" kontrolli all. Kuid see üritus ei andnud positiivseid tulemusi, sest LANKIN viibis Moskvas väga lühikest aega.

Lähemal ajal korraldame TIPNERI elukohas salajase läbiotsimise, mille eesmärgiks on leida aadressid, mida ta säilitab, ja need fotografeerida, et kindlaks teha tema sidemed Ameerika luureorganitega.

b) INGLISMAA LIINIS

1. Formulartoimik SILVET, Johannes Peetri poja kohta, kes on sündinud 1895. aastal, Tartu ülikooli dotsent.

Formulartoimik avati 1957. aasta detsembris seoses meie välismaal asuvalt agendilt saadud andmetega, et keegi Tartu Riikliku Ülikooli professoritest on Inglise luure agent, kes varustab viimast andmetega Tartu Riikliku Ülikooliga seotud inimeste kohta.

SILVETI läbitöötamisse lülitasime agendi "Klift", kes on kodanliku Eesti tuntud diplomaadi poeg ja töötab SILVETIGA ühes kateedris samuti inglise keele õppejõuna.[17]

---

[17] Tartu Riikliku Ülikooli inglise filoloogia õppejõud Oleg Mutt (1920-1986). Tema isa Victor Mutt oli küll peaasjalikult sõjaväelane, Eesti kaitseväe kolonel, kuid viibis aastatel 1924-1932 diplomaatilises teenistuses Ameerika Ühendriikides. Victor Mutt vahistati 30. juunil 1941, Kirovi oblastikohus mõistis ta 13. detsembril 1941 surma ja 30. aprillil 1942 viidi kohtuotsus täide. Oleg Mutti on agendina "Klift" nimetatud MGB Tartu oblasti valitsuse 2. osakonna 1952. aasta

Läbitöötamise käigus saadi andmeid selle kohta, et SILVET oli Eestis kehtinud kodanliku võimu ajal käinud korduvalt Inglismaal, kus oli sõlminud arvukaid sidemeid, kellega ta on senini kirjavahetuses.

Peale selle kuulus SILVET Inglise–Eesti Akadeemilise Seltsi juhatusse, kelle esindajaks oli Inglise luure agent HARRIS (suri 1940. aastal). SILVETIL olid viimasega sõbralikud suhted, agendi "Nekrassov" andmetel oli ta seotud luuretööga.

27. detsembril 1957. aastal saadi "Kliftilt" andmeid, et SILVET on viimasel ajal aktiviseerinud oma kirjavahetust isikutega, kes elavad välismaal, sealhulgas Inglismaal, ning "Klift" kinnitas välismaiselt agentuurilt saadud andmeid SILVETI kohta, sest viimane oli rääkinud ühes vestluses agendiga, et mõnedes Inglismaalt saadud kirjades olevat tuntud huvi Eesti NSV-s elavate Tartu ülikooli töötajate vastu ning SILVET olevat pidanud võimalikuks vastata mõnedele küsimustele, eeskätt nende isikute osas, kes käesoleval ajal ülikoolis töötavad.

Me oletame, et SILVET võib olla Inglise luure tegutsev agent, ja aktiviseerime SILVETI läbitöötamist.

SILVETI asjas on välja töötatud agentuur- ja operatiivmeetmete plaan, mis on suunatud sellele, et paljastada ta kui Inglise luure agent.[18]

---

aruandes. Agent "Klifti" kasutati juba siis tollal poliitilistel põhjustel ülikoolist vallandatud Johannes Silveti, Arthur Hone´i ja Aira Kaalu läbitöötamisel. (ERAF SM, f.131, n.1, s.241, l.131-132). Oleg Muti väljasõidutoimikus on märgitud, et ENSV KGB vastuluureosakond ja NSVL KGB 2. Peavalitsuse 2. osakond olid 6. juunil 1961 huvitatud tema reisist Inglismaale tõlgina Nõukogude kaubandusesinduse näituse juurde, kuid seoses asjaolude muutumisega kaotas KGB Moskva vastuluurekeskus huvi selle reisi vastu ja sõitu ei toimunudki. KGB vastuluuretöötajate side Mutiga näib hiljem olevat lõplikult katkenud, kuid seevastu oli Muti külaskäigust venna juurde Rootsi 13. augustil 1962 huvitatud juba Tartu KGB aparaat, kes nimetab teda oma agendina. KGB Tartu aparaadi tegutseva agendina on Oleg Mutti mainitud veel 1966. aasta kevadel. ERAF SM, f.136, s.267, l.10, 24, 31, 47.

[18] Johannes Silveti vastu midagi enamat peale tema salajase jälgimise, mida kirjeldatakse ka KGB vastuluureosakonna 1958. aasta aruandes, ette ei võetud. Silvet jätkas töötamist TRÜ õppejõuna ja 1961-1976 õppeülesannete täitjana, ta suri Elvas 17. veebruaril 1979.

2. Formulartoimik MERI, Georg-Peeter Otto poja kohta, kes on sündinud 1900. aastal, kõrgema haridusega, töötab Eesti Riiklikus Kirjastuses tõlgina.

Perioodil 1926-1940 töötas MERI kodanliku Eesti välisministeeriumis, kus oli mitmetel vastutavatel ametikohtadel.

Endise NSV Liidu SARK-i 1. peavalitsuse 1930. aasta materjalide järgi oli MERI, kes töötas Eesti välisministeeriumis, seotud Inglise luurega.

1941. aastal saadeti MERI Eesti NSV territooriumilt välja Sverdlovi oblastisse ja samal aastal ta arreteeriti.

Endise NSV Liidu SARK-i 2. peavalitsuse taotlusel vabastati MERI vahi alt ennetähtaegselt ja värvati agendiks.

Kui 1955. aastal teostati vastuluureüritusi välismaal, milles MERIT kasutati agendina, asus ta reetmise ja riikliku julgeoleku organite petmise teele.

Pärast MERI paljastamist ja tema ümbervärbamist ei laeku temalt operatiivset huvi pakkuvaid materjale ning ta otsib jätkuvalt võimalusi riikliku julgeoleku organite huvide reetmiseks ja välismaale põgenemiseks.

MERI läbitöötamise käigus saadi agendilt “Belokurova” andmeid, et ta oli teinud katse põgeneda tuttava meremehe abil välismaale.

Kui meremehe isik kindlaks tehti, selgus, et selleks on NSV Liidu MN juures asuva RJK Eesti Raudtee ja Eesti Merebaasi osakonna endine agent “Merikotkas”, ta on agentuurvõrgust välja arvatud kui kahepalgeline inimene, sest ta ei teatanud omakasupüüdlikel eesmärkidel riikliku julgeoleku organitele õigeaegselt MERI kuritegelikest plaanidest.

On kindlaks tehtud, et MERI katsus “Merikotka” kaasabil põgeneda Rootsisse koos oma lähedase tuttava NOPS, Olgaga, osa viimase isiklikest asjadest, mis ta oli kavatsenud välismaale viia, oli “Merikotkas” endale võtnud, nagu teatas MERI agendile “Belokurova”.

NOPS, Olga Juliuse tütar, on sündinud 1893. aastal, rootslanna, pärineb kullaseppade perekonnast. Tema mees NOPS, Heinrich (surnud) oli kodanlikul ajal välismaa kaubandusfirmade esindaja Eestis.

1956. aasta lõpus viibis NOPS kaks kuud oma sugulaste juurde Soomes.

Saanud teada, et NOPS külastab Soomet, pöördus MERI agentuuri andmetel tema poole palvega võtta kaasa tema kiri tema sidemetele välismaal, kuid NOPS olevat kartnud seda teha.

NOPS külastas Soomes viibides Rootsi saatkonda, MERI abikaasa palvel, kes on rahvuselt rootslanna, tundis ta seal huvi, kas on võimalik MERI perekonna lahkumine Rootsi oma sugulaste juurde.

Et NOPS Soomest tagasi tuli, oli tema tuttavate arvates väga imelik, MERI abikaasa ütles vestluses "Belokurovaga", et NOPS olevat tagasi tulnud siia maha jäetud kulla pärast, mida ta ei olnud kaasa võtnud, sest kartnud läbiotsimist piiril.

Meie andmetel esitas NOPS, kellel on reetmiskavatsus, 1957. aastal teist korda palve anda talle luba sõita ajutiseks oma sugulaste juurde Soome.

On kindlaks tehtud, et "Farvateri" asjas läbiviidud ürituste käigus asus MERI reetmise teele ja püüdis meie üritustest TORMA kaudu teatada Inglise luurele. Seega on alust arvata, et MERI püüab kasutada NOPSI teistkordset sõitu Soome selleks, et saata temaga kiri TORMALE Inglismaale.

Sel eesmärgil, et saada võimalus kinni pidada MERI kiri Inglise luurele, peame otstarbekaks anda NOPSILE luba teistkordseks sõiduks Soome, kavandades ta Viiburis kinni pidada ja läbi otsida ning läbiotsimise tulemustest sõltumata Eesti NSV-sse tagasi saata.

1957. aastal lülitasime MERI läbitöötamisse kaks kogenud agenti, "Semjonovi", kelle isaga MERI töötas koos Eesti välisministeeriumis, ja "Erastovi", kes oli kodanlikus Eestis tähtsatel ametikohtadel.

MERI läbitöötamise käigus kinnitas agent "Semjonov", et Meril on reetmiskavatsus.

MERI edasist läbitöötamist teeme me selles suunas, et paljastada ta kui Inglise luureorganite agent ja dokumenteerida tema kuritegelikud kavatsused, seades eesmärgiks ta lähemal ajal arreteerida.[19]

3. Formulartoimik ROSENBERG, Mall Pauli tütre kohta, kes on sündinud 1926. aastal Jõhvi rajoonis, eestlanna, NSV Liidu kodanik, parteitu, elab Tallinna linnas.

1944. aastal põgenes ROSENBERG koos sakslastega Saksamaale, kus ta pärast sõja lõppu elas Inglise okupatsioonitsoonis ning töötas inglise ja saksa keele tõlgina asutuses, mis haldas niinimetatud ümber-asustatud isikute laagreid.

1947. aastal kolis ROSENBERG Preitzi linnast Lübecki linna, kus liitus isikute rühmaga, kes soovisid pöörduda tagasi NSV Liitu ning tuli koos nendega Nõukogude esindusse ja repatrieerus kodumaale.

---

[19] Georg Meri tegelikult enam ei arreteeritud, tema jälgimist kirjeldatakse ka vastuluureosakonna järgmise aasta aruandes.

ROSENBERGI formulartoimiku avamise aluseks olid agendi “Kask” andmed tema reetmiskavatsuse kohta.

1957. aasta juunikuus värvati ROSENBERGI endiste lähedaste sidemete seast agent “Svetlanova”, kes kinnitas agendi “Kask” andmeid ja teatas, et ROSENBERG valmistub põgenema välismaale koos oma sõbranna LAINE, Lola Edgari tütrega sel viisil, et kavatseb ületada piiri, ujudes üle Bugi jõe, ning sõita Varssavis asuva Ameerika esinduse kaasabil Lääne-Saksamaale.

1957. aasta augustis sõitis ta “NN” saatel Bresti, et uurida riigipiiri ületamise võimalusi, kuid jõudnud Riiga, pöördus ta tagasi.

Agent “Svetlanova” teatas ka, et Lääne-Saksamaal elades oli ROSENBERG töötanud Inglise vastuluureorganites tõlgina ning võtnud osa kellegi STOLZ, Asta paljastamisest, keda inglased olid kahtlustanud koostöös Nõukogude luurega, kuid kes osutus Ameerika luure agendiks.

Selleks, et võtta ROSENBERGIGA uuesti üles jutt tema koostööst Inglise luureorganitega ja teha kindlaks, miks tahab ROSENBERG välismaale põgenemise korral pöörduda abi saamiseks mitte Inglismaa, vaid Ameerika esindusse, töötati “Svetlanova” jaoks välja kirjalik ülesanne ning pärast selle täitmist teatas “Svetlanova”, et ROSENBERG töötas Lääne-Saksamaal UNRRA-s.[20] Oma tuttavatest nimetas ROSENBERG mitmeid endiseid Inglise sõjaväeohvitsere ja Inglise okupatsiooniasutuste ametiisikuid, kes olid talle loonud head elutingimused ja aidanud tal kodumaale tagasi pöörduda.

Selleks, et kontrollida, kuidas “Svetlanova” meie kirjalikku ülesannet täidab, kontrolliti agendi ja ROSENBERGI kohtumist “N” literameetmega.

1957. aasta novembris lülitati ROSENBERGI läbitöötamisse ka agent “Aira”, kes lõi ROSENBERGIGA usalduslikud suhted.

Peale selle uuritakse võimalust värvata ROSENBERGI läbitöötamise eesmärgil agendiks LANGEBERG, Fred Hendriku poeg, kes on sündinud 1924. aastal, sakslane, kellega ROSENBERG visalt tutvumisvõimalust otsib, sest ta on kuulnud, et LANGEBERGIL on Saksamaal sugulasi.

Juhul kui LANGEBERG agendiks värvatakse, lülitatakse ta ROSENBERGI läbitöötamisse agendi “Svetlanova” kaudu, kes on LANGEBERGIGA tuttav.

---

[20] United Nations Relief and Rehabilitation Administration (Ühinenud Rahvaste Abi ja Rehabilitatsiooni Administratsioon) – tegeles aastatel 1943-1947 lääneliitlaste vabastatud Euroopa aladel peamiselt sõjapõgenike abistamisega.

Üksikasjalikumalt oleme ROSENBERGI läbitöötamisest teatanud RJK 2. peavalitsuse 9. osakonnale 24. detsembri 1957. aasta kirjas nr. 3/5061.

4. Formulartoimik KITS, M. I. kohta, kes on sündinud 1938. aastal, on keskharidusega.

Selle aluseks, et KITSE agentuurset läbitöötamist algatada, olid agendi "Aspirin" andmed, kes 26. septembril 1957. aastal toimunud kohtumisel teatas, et KITS suhtleb mingite kahtlaste isikutega, kellel on side välismaaga, ja et ta oletatavasti täidab sidemehe ülesandeid.

KITSE kohta saadud andmete kontrollimiseks oleme rakendanud mitmeid agentuur- ja operatiivmeetmeid, milles kasutasime literatehnikat ja varjatud jälgimist, KITSE läbi töötamisse on kaasatud operatiivtöötaja, kes tegi KITSE korteris salajase läbiotsimise.

Nende abinõude elluviimise tulemusena tehti kindlaks, et KITS lävib natsionalistlikult meelestatud noortega, korraldab oma kodus kogunemisi, kus peetakse võimalikuks süstemaatiliselt avaldada nõukogudevastaseid ja natsionalistlikke arvamusi, kutsutakse üles vabastama Eestit "vene rõhumisest", laimatakse meie partei ja Nõukogude valitsuse juhte, esitatakse terroriähvardusi oma seltsimeeste aadressil, keda kahtlustatakse reetmises.

Suhtlemise käigus jutustas KITS operatiivtöötajale, et ta on loonud 8 inimesest koosneva nõukogudevastase rühma, mida ta juhib, neil on kava hankida relvi, võttes need vägivaldselt ära Nõukogude Armee sõjaväelastelt.

Litera "N" ja operatiivjälituse andmeil käis KITS koos mõne oma sõbraga 20. oktoobril 1957. aastal Tartus, kus lõi sideme analoogilise nõukogudevastase rühmaga, mis koosneb Tartu Riikliku Ülikooli üliõpilastest.

Möödunud aasta novembrikuus lülitati operatiivtöötaja kaudu KITSE läbitöötamisse kontrollitud agent "Ats", tal õnnestus saavutada kontakt KITSE kahe sõbraga, kes õpivad "Atsiga" samas õhtukeskkoolis. 1958. aasta jaanuari esimestel päevadel kolis KITS Tallinnast alaliselt elama Narva linna, kus teda hakatakse aktiivselt läbi töötama agendi "Aspirin" kaudu, kes samuti elab Narva linna piirkonnas, ja muu agentuuri kaudu. Ühtlasi töötatakse agendi "Aspirin" jaoks välja ülesanne, et ta teeks kindlaks, kas KITSEL on tõepoolest olemas side välismaaga, ja selgitaks positiivsel juhul välja, kuidas ja kelle kaudu ta seda teostab.

Peale selle me rakendame abinõusid, et uurida ja kontrollida kõiki KITSE kindlaks tehtud sidemeid.

Üksikasjalikumad andmed KITSE läbitöötamise käigu kohta oleme me teatanud NSVL MN juures asuva RJK 2. peavalitsuse 9. Osakonnale 18. detsembri 1957. aasta kirjas nr. 3/4888.

5. 1957. aasta juunis avati formulartoimik KÜTT, I. S. kohta, kes on sündinud 1906. aastal, keskharidusega, töötab kellassepana.

Saksamaaga toimunud sõja alguses 1941. aastal astus KÜTT vabatahtlikult teenima niinimetatud major HIRVELAANE pataljoni, mille koosseisus ta võttis osa karistus- ja sõjategevusest nõukogude võimu vastu Eestis.

Ajal, mil Eesti NSV territoorium oli ajutiselt okupeeritud Saksa vägede poolt, töötas KÜTT alguses Eesti "omavalitsuse" personaliosakonnas ja alates 1943. aastast Eesti julgeolekupolitsei assistendina, tegeledes informatsiooni kogumisega selle kohta, kuidas suhtub elanikkond sakslaste poolt korraldatavatesse kultuuriüritustesse ja milline on rahva poliitiline meeleolu.

1944. aastal põgenes KÜTT koos taganevate Saksa vägedega Saksamaale, kus ta oli kuni 1947. aastani, misjärel sõitis Inglismaale, kust ta tuli koos naisega 1957. aasta mais repatrieerumise korras tagasi NSV Liitu.

Kui KÜTT asus elama Eesti NSV-sse, hakati teda läbi töötama. Läbitöötamise käigus saadi agendilt "Aino" andmed, et kui KÜTT okupatsiooniperioodil julgeolekupolitseis teenis, oli ta kirjutanud käsikirja "Kommunismi matused", milles KÜTT süngetes värvides ja labaselt laimas nõukogude tegelikkust ja sotsialismi üldse. Seda käsikirja oli ta levitanud tuttavate hulgas, kuid trükis see "Aino" andmetel ei ilmunud.

Agendi "Aino" andmetel on KÜTT käesoleval ajal meelestatud vaenulikult, kiidab elu välismaal ning ilmutab viha venelaste ja kommunistide vastu.

Agent "48", kes on lülitatud KÜTI läbitöötamisse, kinnitab agendi "Aino" andmeid KÜTI vaenuliku suhtumise ja nõukogudevastaste vaadete kohta.

Agent "48" teate kohaselt hakkas KÜTT pärast temaga lähemate suhete loomist avalikult esitama oma nõukogudevastastest seisukohtadest lähtuvaid vaateid rahvusvahelise elu kohta ja laimama NSV Liidu välispoliitikat.

Peale selle püüab KÜTT sisendada agendile mõtet mingist uuest rahvusvahelisest kommunismist ilma kommunistidest juhtideta ja juutide ülemvõimust kogu maailmas, kes püüavad kommunismi levitamise teel allutada endale kogu maailma. Sellega seoses tegi KÜTT agendile "48" ettepaneku, et see levitaks nende jutuajamiste

teemasid oma tuttavate seas, sealhulgas nende isikute seas, kes teenivad Nõukogude Armees, ning värbaks sel eesmärgil naisi.

Peale selle ütles KÜTT agendile “48”, et enne Inglismaalt NSV Liitu sõitmist olevat ta kohtunud Eesti kodanliku sõjaväe endise majoriga, kes praegu töötab Ameerika saatkonna juures Rootsis eesti emigrantide küsimuste alal.

Kontrollimisel tehti kindlaks, et Ameerika saatkonnas Rootsis töötab viisade andmise osakonna ülema ametikohal KIROTAR, kes on rahvuselt eestlane ja keda riikliku julgeoleku organid tunnevad kui Inglise ja Ameerika luure agenti. Tema poeg on Eesti NSV MN juures asuva RJK Tartu linna voliniku aparaadi agent varjunimega “Semjonov”.[21]

Ühtlasi avaldas KÜTT vestlustes agentidega “Aino” ja “48” arvamust, et teda jälitatavat ja kuulatavat pealt ning olevat võimalik, et kiputakse kallale tema elule, seepärast vältivat ta raviasutuste külastamist, kartes, et teda võidakse mürgitada.

Seega jääb mulje, et kas kannatab KÜTT jälitamismaania all või simuleerib ta haigust.

Seoses eespool öelduga me kavatseme saata KÜTT arstliku ekspertiisi komisjoni.

Juhul, kui arstliku ekspertiisi komisjon tunnistab KÜTI füüsiliselt ja vaimselt täisväärtuslikuks, siis rakendatakse tulevikus selles asjas abinõusid, et sööta KÜTILE ette agent, kes kuulub Nõukogude Armee sõjaväelaste hulka, ning pärast seda, kui on vastavalt läbi uuritud ja kontrollitud agendilt “48” saadud andmed, et KÜTT on kohtunud KIROTARIGA, otsustatakse küsimus, kas agent “Semjonov” lülitada KÜTI läbitöötamisse.

6. Formulartoimik RACHMANN, H. R. kohta, kes on sündinud 1905. aastal, on lõpetamata kõrgema haridusega, töötab ujumistreenerina Tallinna linnas.

Materjalidest nähtub, et RACHMANN andis Nõukogude Armees viibides end 1942. aastal sakslastele vangi.

---

[21] Diplomaat Elmar Kirotari poeg Ingmar Kirotar, kes küüditati juunis 1941 ja värvati 9. jaanuaril 1943 NKVD Kirovi Uržumi rajooniosakonna poolt agendiks “Semjonov”. Küüditamistoimikus sisalduva õiendi järgi oli Kirotar agenditöös aktiivne, konspiratiivkohtumistele ilmus küllaltki distsiplineeritult ja andis hulga väärtuslikku materjali. ERAF SM, f.2MO, s.431, l.14.

1942. aastal suunati ta Saksa luure- ja diversioonikooli, mis asus Eesti territooriumil, kus ta töötas poolteist aastat suusatamise õpetajana, seejärel teenis Saksa sõjaväe politseivägedes.

1948. aasta detsembris RACHMANN arreteeriti ja mõisteti 10 aastaks parandusliku töö laagrisse kodumaa reetmise ja Saksa luureorganitega peetud sidemete eest.[22]

NSVL SM Retšnoi laagris karistust kandes rääkis RACHMANN agentuurile, et ta oli Saksa okupatsiooni ajal seotud Inglise luureorganitega, kelle ülesandel võttis osa Inglise spiooni RANDUSE toimetamisest Eestist Soome.[23]

1955. aastal vabastati RACHMANN vangistusest ja ta tuli alaliselt elama Tallinna linna, kus korraldati tema agentuurne jälgimine agenti-

---

[22] Herbert Rachmann (1905-1988) oli korra juba varem, veebruarist maini 1945, vahistatud, kuid teda päästis pikemast vangistusest tema salajane koostöö julgeolekuorganitega alates 6. detsembrist 1944. Kuna aga Rachmann salainformaatorina sageli kokkulepitud kohtumistele ei ilmunud ja mingeid operatiivset huvi pakkuvaid materjale ei esitanud, siis vahistati ta 13. aprillil 1948 uuesti. Lisaks töötamisele suusatamise instruktorina Kumna mõisas asunud Saksa luurekoolis pandi talle süüks veel ligi 15 inimese Soome põgenemisele kaasa aitamist aastatel 1943-1944. 11. detsembril 1948 mõistis MGB Erinõupidamine Rachmanni 10 aastaks vangilaagrisse. Vangistusest vabanes ta amnestiaseaduse alusel 2. novembril 1955. 1964 on Rachmann taotlenud enda rehabiliteerimist, kuid KGB lükkas tema taotluse tagasi. ERAF SM, f.130, s.14332.

[23] Alfred Randus oli tegelikult Soome luure agent, kes kogenud kartograafina saatis 1939-1940 Soome sõjaväeluurele kaarte ja materjale Eestis paiknenud Punaarmee väeosade kohta. 1942 astus Randus Saksa armeesse, kuid põgenes aprillis 1943 Soome, kust ta hiljem sooritas kaks luurereisi Eestisse. Augustis 1943 oli Randus Soome luuregrupi koosseisus ka luureretkel Nõukogude tagalas Karjala rindelõigus. Pärast Soome ja Nõukogude Liidu vaherahu jäi Randus edasi elama Soome, mis sai talle saatuslikuks. Augustis 1947 arreteeris Randuse Soome kaitsepolitsei (Valpo) ja andis ta venelastele välja. 26. märtsil 1948 mõistis sõjatribunal Randuse spionaažis süüdistatuna 25 aastaks vangilaagrisse. Süüdistus Inglise spionaažis aastatel 1943-1944 on küllaltki absurdne, sest sel ajal tegutses Randus Soome luurajana ning Soome oli Inglismaaga sõjavahekorras. Randus suri 25. märtsil 1950 Steplagis Kasahstanis. ERAF SM, f.130, s.26958; vt. ka Jukka Rislakki, Eestlane Alfred Randus – Soome agent Järvenpää. – Kultuur ja Elu, 1998, nr.2, lk.28-32.

de “Keres” ja “Aleksandra” kaudu, neilt laekusid eri aegadel agentuurandmed, millest nähtub, et RACHMANN otsib võimalust saata illegaalsel teel kiri oma Ameerikas elavale vennale.

RACHMANNI süvendatud läbitöötamiseks kaasati agent “Sokolov”, kes oli varem olnud temaga lähedastes sõbralikes suhetes ja keda ta usaldas.

1957. aasta märtsis teatas “Sokolov”, et ühes vestluses rääkis RACHMANN talle oma tutvusest laevakapten VOMPAGA, kes oli Inglise luure agent Eestis.

Edasi teatas RACHMANN agendile “Sokolov”, et kui ta arreteeriti, ei tunnistanud ta uurimisel üles oma sidet Inglise luurega, mistõttu ta mõisteti süüdi selle eest, et oli teeninud Saksa sõjaväes. Peale selle väljendas RACHMANN korduvalt oma kavatsust reeta kodumaa ja põgeneda välismaale.

Et kindlaks teha, kas RACHMANN kuulub välisriikide luureorganitesse ja õigeaegselt ennetada tema kavatsust välismaale põgeneda, on välja selgitatud ja läbitöötamisse lülitatud agent “Tavet”, kuid mingeid operatiivset huvi pälvivaid andmeid seni saadud ei ole.

RACHMANNIT töötatakse läbi selles suunas, et teha kindlaks, kas ta kuulub välisriikide luureorganitesse ja selgitada välja tema praktiline tegevus käesoleval ajal.

Üksikasjalik informatsioon RACHMANNI asjas teostatavate meetmete kohta on saadetud NSVL MN juures asuva RJK 2. peavalitsuse 9. osakonnale 23. detsembri 1957. aasta kirjas nr. 3/5054.

7. Formulartoimik KULDNER, A. O. kohta, kes on sündinud 1906. aastal, keskharidusega.

KULDNERIT asuti läbi töötama agendilt “Galja” tema kohta laekunud materjalide alusel, et KULDNER kavatseb saada loa sõita ajutiselt oma sugulaste juurde Rootsisse, reeta kodumaa ja Nõukogude Liitu mitte tagasi pöörduda.

Agendi “Galja” andmeid KULDNERI reetmiskavatsuse kohta kinnitas muu agentuur ning talle keelduti loa andmisest sõiduks Rootsi.

Edaspidise kontrollimisega tehti kindlaks, et ta töötas aastatel 1926–1940 välissõitudel käivatel laevadel ja tal isiklikult oli mereväeleitnandi auaste. Kontrollimata andmetel peeti ta 1933. aastal Nõukogude piirivalve poolt neutraalsetes vetes kinni ja ta oli 3 kuud vahi all Leningradi linnas.

1939. aastal, hetkel, mil sõlmiti Eesti–Nõukogude mittekallaletungi leping, töötas KULDNER aurikul “Vahva” ja jäi koos meeskonnaga Inglismaale, kus ta viibis aasta, seejärel tuli Eestisse tagasi.

Rootsis elavad KULDNERI ema KULDNER, Liisa Andrese tütar, esimene naine KULDNER, Hilda Friedrichi tütar ja õde BARREN, Almi Otto tütar.

1957. aasta septembris käis turismirühma koosseisus Soomes meie agent “Vaba”, Inglise, Ameerika ja Rootsi luure residendi vend, kes kohtus seal oma Rootsis elava õe ja õemehe ISAKSON, Kallega, viimasel on kontrollimata andmetel kokkupuuteid Rootsi luureorganitega. Vestluse ajal andis Isakson “Vabale” käekella ja palus selle edasi anda Tallinna linnas elavale KULDNER, Alfredile, öeldes, et selle kella saadab KULDNERILE tema Stockholmis elav õde.

Kella ülevaatamisel selgus, et kaane välisküljele on terava esemega hooletult kraabitud arv “4850” ja siseküljele on liimitud 10 mm pikkune nailoni (kaproni) kiud.

KULDNER on teatud määral identne Inglise luure agendiga, kes on šifreeritud koodnumbriga “43280” ja kellest on teada, et ta on eestlane. On kaubalaevastiku ohvitser. Annab informatsiooni Vene laevade kohta, mis läbivad Eesti veeteid. On värvatud 1940. aasta märtsis.

Võttes arvesse, et KULDNER on teatud määral identne agendiga “43280” ja et tal puudub elamispind, söödeti meie agentuuri kaudu KULDNERILE ette (selleks ajaks, kui teda külastas agent “Vaba”) literatehnikaga varustatud tuba Tallinna linnas, et selgitada välja, kas ei kujuta number ja külgeliimitud kiud Rootsist saadetud kellal endast tingmärke.

Pärast KULDNERI külastamist teatas agent “Vaba”, et KULDNER on nõukogudevastaselt meelestatud, kavatseb ametlikul teel taotleda luba NSV Liidust välja sõitmiseks, kuid mingeid andmeid tema kuulumise kohta välisriikide luureorganitesse ei ole organid saanud. Literameetmed kinnitavad täielikult agendi andmeid.

Selleks, et lõplikult välja selgitada, kas KULDNER kuulub välisriikide luureorganitesse, võetakse meetmeid, et uurida neid asjaolusid, millistel ta viibis aastatel 1939–1940 Inglismaal ja pöördus tagasi Eestisse.

8. Esialgse operatiivkontrolli toimik KASK, A. J. kohta, kes on sündinud 1901. aastal ega tööta kuskil.

On kindlaks tehtud, et KASK on kirjavahetuses TUISK, Hildaga, kes elab praegu Rootsis.

1957. aasta detsembris saatis KASK, Adele TUISK, Hilda aadressil kirja, mille tekstis avastati tundmatu autori salakiri, oma sisult äratab viimane kahtlust, et see on tingmärk.

Kontrollimisega tehti kindlaks, et TUISK, Hilda on nõbu LINDSTRÖM, Evald Juhani pojale, kes on sündinud 1909. aastal, elanud kaua välismaal ja tulnud 1947. aastal repatrieerumise korras tagasi elama Eesti NSV-sse ning keda töötab läbi Eesti NSV Ministrite Nõukogu juures asuv Riikliku Julgeoleku Komitee.

1951. aastal likvideeriti Eesti NSV territooriumil välisriikide luurajate relvastatud rühm, selle juures leiti šifreeritud märkmed perekonnanimede ja aadressidega, ühtedes märkmetes mainiti LINDSTRÖMI seda aadressi, kus ta elas enne välismaale sõitmist.[24]

KASKE töötatakse praegu läbi selles suunas, et kindlaks teha salakirja teksti autor ja võimalikud illegaalsed välismaaga sidepidamise kanalid. Sel eesmärgil on välja töötatud meetmed, et lülitada KASE läbitöötamisse kontrollitud agent "Sokolov".

LINDSTRÖMI läbi töötava agendi "Mägi" ja "PK" meetmete tähelepanu on juhitud sellele, et välja selgitada, kas on võimalik, et LINDSTÖM, Evald või tema sidemed kasutavad KASK, Adele kirjavahetust oma kuritegelikel eesmärkidel.

Et õigeaegselt välja selgitada ja üle võtta LINDSTRÖM, Evaldi ja KASK, Adele illegaalsed välismaaga side pidamise kanalid, on agendile "Mägi" antud ülesanne jätta LINDSTRÖMILE kindel mulje, et agent kavatseb 1958. aasta suvel saada loa turismirühma koosseisus Rootsisse sõiduks ning on sel juhul valmis täitma LINDSTRÖMI ja KASE mis tahes ülesande.

Peale selle rakendatakse abinõusid, et välja selgitada KASE ja LINDSTRÖMI kõik käesoleval ajal välismaal ja NSV Liidu territooriumil elavad sugulased ja teised lähedased sidemed, kui need on kindlaks tehtud, viiakse läbi üritused nende tundmaõppimiseks ja kontrollimiseks.

c) SKANDINAAVIAMAADE, LÄÄNE-SAKSAMAA JA PRANTSUSMAA LIINIS

1. Formulartoimik ZAHHAROV, A. J. kohta, kes on sündinud 1908. aastal.

ZAHHAROV lahkus 1926. aastal Eestist Belgiasse, kust ta repatrieerus 1954. aasta novembris Nõukogude Liitu.

---

[24] Silmas on peetud 2. septembril 1951 Nõva lähedal Eestisse saadetud Rootsi luuregruppi, mille kõik neli eestlastest liiget tulevahetuses Nõukogude piirivalvega surma said.

Belgias elades käis ta Prantsusmaal, Saksamaal, Itaalias, Inglismaal, Rootsis ja Kanadas.

Jõudnud Tallinna linna, astus ta aktiivsesse kirjavahetusse isikutega, kes elavad Belgias.

Oma lähikonnas avaldas ta lootust, et Inglismaa ja Ameerika abiga restaureeritakse Baltikumis kodanlik kord.

1957. aasta veebruaris kirjutas ta oma ema nimel postkaardi, mille tekst äratab kahtlust, et see on tinglik, kaart oli adresseeritud kellelegi K. LINDBERGILE Lundi linna (Rootsi).

NSVL MN juures asuva RJK 1. peavalitsuses on arvel LINDBERG, Kurt (ilma muude isikuandmeteta), kes 1945. aastal töötas Rootsi Bukaresti saatkonnas ja oli Rootsi luure kaastööline.

Veel ei ole kindlaks tehtud, kas need andmed käivad LINDBERG K. kohta, kelle aadressil ZAHHAROV 1957. aasta veebruaris postkaardi saatis.

ZAHHAROV on nõbu Alfons REBASE naisele, REBANE on Suurbritannia Eesti Ühingu juht ja Inglise luure resident, kes arendab aktiivset luuretegevust NSV Liidu vastu. Kuid läbitöötamise käigus ei ole saadud andmeid, et ZAHHAROVIL oleks kuritegelikke sidemeid REBASEGA.

ZAHHAROVIT töötatakse läbi selles suunas, et teha kindlaks, kas ta kuulub välisriikide luureorganitesse ja milline on tema praktiline luuretegevus.

Läbitöötamisel kasutatakse agente “Zimin”, “Sidorov” ja sellesse kaasatakse agendid “Tatjana” ja “Liège”, kellel on ZAHHAROVIGA usalduslikud suhted.

2. Formulartoimik MÄSS, L. V. kohta, kes on sündinud 1936. aastal, TPI III kursuse kaugõppe üliõpilane, töötab elektrikuna Eesti draamateatris.

MÄSSI läbitöötamist alustati 1957. aasta novembris seoses sellega, et tema nimele tuli kiri tundmatult autorilt, viimane oli kirjutanud alla nime Rein ja teatas, et tema poolt näidatud kirja saatja PETROV ning tolle aadress Leningradi linnas on fiktiivsed ja on kirjutatud selleks, et järgida vajalikku konspiratiivsust. Tegelikult olevat tema kiri tulnud Rootsist ja selle toonud Leningradi linna üks Soome noorsoodelegatsiooni liige, kes sõitis Moskvasse VI Ülemaailmsele Noorsoofestivalile.

Lisaks tuletas REIN lühidalt meelde oma isikut, ilmselt selleks, et MÄSS ei kahtleks Reinus kui kirja tõelises autoris, ning palus toimetada tema poolt lisatud teine kiri luuletajale KROSS, Jaanile, kes on ära kandnud karistuse natsionalistliku nõukogudevastase tegevuse

eest ja tulnud eriasumiselt tagasi Eesti NSV-sse. Palve täitmisest palus Rein MÄSSIL teatada talle vastuskirjas Rootsi tingtähistega.

KROSS, Jaanile adresseeritud kirjas pühendab REIN palju ruumi natsionalistlikele arutlustele selle üle, et Nõukogude Liidus elavatel eestlastel olevat ideoloogilisi lahkarvamusi eesti emigrantidega Rootsis, ta tunnistab, et paljud neist ei suuda mõista ühiskonnaelu seaduspärast progressiivset arenemist Eesti NSV-s ning et sellesse arenemisse suhtuvad positiivselt Eesti NSV elanike rõhuv enamus ja ka paljud eesti emigrandid välismaal. Nagu võib aru saada, häirib viimane asjaolu kirja autorit ja ta olevat seadnud endale eesmärgi leida need punktid, mis võiksid kodumaal ja välismaal elavaid eestlasi üksteisele lähendada, selleks peab ta aga vajalikuks laiemalt ja täielikumalt valgustada eestlaste elu emigrantlikus ajakirjanduses.

Sel ettekäändel tegi REIN ettepaneku KROSS, Jaanile, et viimane saadaks talle kirjas näidatud aadressil Helsingi linna Eesti NSV-d külastavate soome turistide kaudu informatsiooni poliitilise olukorra kohta Eesti NSV-s ja siinsete elanike meeleolude kohta. Küsimused, millele REIN soovib vastust saada, on ilmselt luureiseloomuga.

“PK-st” läbikäinud Reinu kirjad jõudsid MÄSS, Lemboni, kes pani KROSS, Jaanile adresseeritud kirja viimase postkasti. Ülesande täitmisest teatas Mäss, Lembo Reinule Rootsi saadetud kirjas tingtähistega.

Pärast Reinu kirja kättesaamist andis KROSS, Jaan selle omal algatusel riikliku julgeoleku organitele ja kirjutas meie ettepanekul paljastava artikli Rootsis elavate eesti natsionalistide luure- ja õõnestustegevusest, artikkel avaldati vabariiklikus ajalehes “Rahva Hääl” ja kutsus esile Eesti NSV elanike positiivsed vastukajad, erandiks olid mõned vaenulikud elemendid.[25]

---

[25] Jaan Krossi artikkel “Vastuseks ühele “salajasele” kirjale” ilmus 20. novembril 1957 Rahva Hääles. Krossi artiklist, milles mõnitatakse eesti pagulaskonda Rootsis, võib välja lugeda, et talle kirja saatnud endist koolivenda Rein Marandit huvitasid eelkõige 1956. aasta Poola ja Ungari sündmuste kajastused ja võimaliku rahvusliku opositsiooni olemasolu Eestis. Krossi Rahva Hääle artiklit refereeritakse ka 27. novembril 1957 pagulasajalehes Stockholms-Tidningen Eestlastele 1957 pealkirja all “Punakirjanik ja Rootsi-eestlane” ning jõutakse järeldusele, et see artikkel “mitte niivõrd ei ole sihitud Stockholmi suunas, kui just kodumaal viibiva eesti rahva mõjustamiseks…”. Vt. ka Indrek Jürjo, Pagulus ja Nõukogude Eesti. Vaateid KGB, EKP ja VEKSA arhiividokumentide põhjal. Tallinn, 1996, lk.197-198.

Läbitöötamise käigus on kindlaks tehtud, et nimetatud kirja autoriks on MÄSSI kauge sugulane MARANDI, Rein Johannese poeg, kes on sündinud 1921. aastal Tallinna linnas ning põgenes 1944. aastal koos vanematega Eesti NSV-st Rootsi, käesoleval ajal töötab ta seal ametlikult eesti natsionalistide poolt väljaantava ajalehe "Vaba Eesti" korrespondendina ning arendab aktiivset natsionalistlikku õõnestustegevust Nõukogude Liidu vastu.

Viimasel ajal on välja selgitatud MÄSSI side eesti noorte hulka kuuluvate isikutega, keda kahtlustatakse selles, et nad arendavad natsionalistlikku vaenutegevust.

MÄSSI töötatakse läbi selles suunas, et selgitada välja, milline on tema praktiline spiooniside MARANDI, Reinuga ja tema vaenulik natsionalistlik tegevus eesti noorte seas.[26]

4. Formulartoimik SULIN, Norma-Vivian Johani tütre kohta, kes on sündinud 1927. aastal, keskharidusega, töötab haiglas raamatupidajana.

SULINI formulartoimik on avatud 1957. aasta oktoobris agendilt "Svetlanova" saadud andmete alusel, millest selgub, et 1957. aasta

---

[26] Lembo Mässi väljasõidutoimikus kirjeldatakse lühidalt ka tema kohta peetud operatiivtoimikut. Ka seal on märgitud, et toimiku avamise ajendiks sai tema poolt Krossile edasitoimetatud Marandi kiri: "Kross, Jaan teatas omal initsiatiivil KGB organitele kirja saamisest, milles autor mainis oma ametlikust tegevusest ajalehe "Vaba Eesti" korrespondendina, mida annavad välja eesti natsionalistid Rootsis ja tegi Kross, Jaanile ettepaneku teha ajalehe "Vaba Eesti" toimetusega koostööd ja saata informatsiooni ENSV poliitilisest ja majanduslikust olukorrast ja elanikkonna meeleoludest." Hilisema läbitöötamise käigus aga Lembo Mässi kohta enam midagi kompromiteerivat ei leitud. "7. novembril 1959 viidi KGB hoones läbi L. V. Mässi profülakteerimine, mille käigus ta käitus avameelselt ja hindas õigesti oma teguviisi. 1960. aasta jaanuaris operatiivtöötluse toimik L. V. Mässi kohta suleti." (ERAF SM, f.136, s.393, l.13). Hilisemad Lembo Mässi taotlused sõita külla oma Rootsi sugulastele lükkas KGB siiski tagasi. Küll aga käis alates 1968. aastast Eestis oma sugulastel külas riigiteadlane ja ajaloolane Rein Marandi. 2. veebruaril 1971 on Mässi ja Marandit puudutavale KGB õiendile käsitsi peale kirjutatud: "Praegusel ajal on Marandi eemaldunud emigrantide aktiivsest tegevusest." (l.46). Marandi Eesti-sõitude vastu tundis huvi KGB välisluureosakond, tema jälgimisega tegeles selle osakonna ohvitser Aare Raid, kes on tuntud kui eesti teadlaste KGB kuraator.

juulikuus lävis SULIN Tallinna linnas rootsi jalgpallimeeskonna “Atos” rootsi jalgpallurite juhi PETERSON, Stigiga, andis talle üle saadetise Rootsis elava RISTIKIVI, Karli jaoks. NSVL MN juures asuva RJK 1. Peavalitsuse andmetel kuulub viimane Rootsis tegutseva nõukogudevastase natsionalistliku organisatsiooni Eesti Rahvusnõukogu täitevkomitee koosseisu ning on ka eesti emigrantliku ajalehe “Teataja” toimetuse liige. SULIN rääkis agent “Svetlanovale”, et PETERSONI kätte antud saadetis sisaldab SULINI poolt kirja pandud andmeid poliitilise ja majandusliku olukorra kohta Eestis.

SULINI kahtlase lävimise rootsi jalgpalluritega fikseeris ka varjatud jälgimine.

Möödunud aasta augustis olid SULINIL taas kahtlased kohtumised Tallinna linna saabunud soome sportlastega. Agendi “Svetlanova” andmete kontrollimiseks kaasati SULINIT läbi töötama “Aira”, kes kinnitas SULINI kohta laekunud andmeid.

Kuna SULIN ilmutab kõrgendatud huvi välismaalaste vastu ning kavatseb nendega kohtuda, kui nad saabuvad Tallinna linna, siis söödeti SULINILE ette välissõitudes käiv meremees, NSVL MN juures asuva RJK Eesti Merebasseini osakonna resident “Meri”, kes teeb regulaarselt reise Rootsi ja Soome, selleks, et kontrollida, kas ei kasuta SULIN ära “Meri” võimalusi ja ega püüa toimetada tema kaudu mingit informatsiooni välismaale.

Käesoleval ajal on “Meri” loonud SULINIGA sõbralikud suhted ja viimane usaldab teda. Juhul, kui SULIN püüab “Meri” kaudu saata välismaale kirja, mis osutub kontrollimisel oma sisult nõukogudevastaseks ja laimavaks, rakendame me meetmeid selle kirja legaliseerimiseks, et võtta Sulin kriminaalvastutusele ja ta seejärel juurdluse käigus paljastada kui välisriigi luureteenistuse võimalik agent.

5. Formulartoimik ALVRE, Paul-Johannes Johannese poja kohta, kes on sündinud 1921. aastal, kõrgema haridusega, töötab meditsiinikoolis õpetajana.

1943. aasta juunis põgenes ALVRE illegaalselt Soome ja astus vabatahtlikult teenima Soome sõjaväkke, lõpetas mereväeohvitseride kursused ja sai lipniku auastme.

1944. aasta sügisel demobiliseeriti ta sõjaväest ja ta astus Helsingi Ülikooli. Soome politsei arreteeris ta 1947. aasta oktoobris ja 1948. aasta jaanuaris anti ta kui sõjakurjategija üle Nõukogude Liidule.

Olemasolevatel andmetel kutsuti kohe pärast eesti sõjakurjategijate väljasaatmist Soomest kokku salajane nõupidamine Soome riigipolitsei passiosakonna ülema KOVERO osavõtul, millel arutati küsimust nendest tõsistest tagajärgedest, mis võivad tekkida sel juhul, kui

mõned väljasaadetud eestlased, sealhulgas ALVRE, ISE, SIREL ja teised[27], hakkavad uurimisel Nõukogude Liidus andma avameelseid tunnistusi.

Vastavalt NSV Liidu Ministrite Nõukogu juures asuva Riikliku Julgeoleku Komitee 1. peavalitsuse 16. märtsi 1957. aasta teatele kutsuti ALVRE, kes oli arreteeritud koos rühma eestlastest NSVL-i kodanikega 1947. aasta detsembris, ühe riigipolitsei töötaja juurde ülekuulamisele. Varsti pärast seda, kui ALVRE oli üle kuulatud ja riigipolitsei koridori saadetud, jooksis riigipolitsei passiosakonna ülema KOVERO kabinetti tema töökaaslane HELIARA, kes teatas KOVEROLE, et äsja olevat ta koridoris kohanud talle sõjaajast tuttavat Ameerika agenti, kelle riigipolitsei oli arreteerinud töötamise eest liitlaste kasuks. HELIARA ütles, et selle agendi hüüdnimi olevat "Kosta Pitkänen" ja et passiosakonna kartoteegis pidavat olema tema

---

[27] Sven Ise ja Vaino Sirel. Lisaks neile vahistas Valpo veel terve hulga eestlasi, kes 1948. aasta jaanuaris Nõukogude Liidule välja anti: Karel Kaldoja, Arnold Kallasmaa, Valdemar Karhu, Markus Krasmus, Erik Loodsalu, Edgar Mihkelson, Heinrich Meremaa, Ilmar Männik, Evald Männisalu, Avo Rannat, Paul Saar, Artur Sankmann, Arnold Sidron ja Elmar Vallimäe. Enamikku neist tabasid varem või hiljem repressioonid. Osa väljaantud isikutest (Ise, Männik, Mihkelson, Loodsalu) vahistati kohe ja mõisteti 10. juuni 1948 sõjatribunalis 25 aastaks vangilaagrisse. Männik suri Vorkutlagis 15. jaanuaril 1950, Mihkelson vabanes 30. märtsil 1955, Loodsalu 6. juunil 1956 ja Ise 21. aprillil 1959. Teise lainega vahistati 1948. aasta oktoobris Kaldoja, Krasmus, Meremaa ja Sankmann, kes mõisteti MGB Erinõupidamisel 12. veebruaril 1949 10 aastaks vangilaagrisse. Kaldoja vabanes 21. veebruaril 1956, Krasmus 25. novembril 1955, Meremaa 1954. aasta augustis ja Sankmann 21. märtsil 1955. Sirel vahistati 7. detsembril 1949, sõjatribunal mõistis ta 29. novembril 1950 15 aastaks vangilaagrisse, kust ta vabanes 4. veebruaril 1955; Saar vahistati 24. veebruaril 1953, mõisteti sõjatribunali poolt 5. juunil 1953 25 aastaks vangilaagrisse, kust ta vabanes 25. augustil 1956. Rannat oli sunnitud end kaheksa ja pool aastat arreteerimise hirmus varjama, kuni tal 1956 õnnestus legaliseeruda. Soome uuriv ajakirjanik Jukka Rislakki nimetab Valpo poolt vahistatud isikute hulgas veel Hugo Aasat ja Enn Karmi, keda seevastu soomepoiste leksikoni andmetel (Vabaduse eest. Soomepoiste lühielulood. Tallinn, 1997, lk.34, 108) pole kunagi vahistatud. Vt. Jukka Rislakki artiklid "Baltit kovilla punaisen Valpon kynsissä" (Helsingin Sanomat, 16.XI 1997) ja "Aseveli tuomittiin sadaksi vuodeksi leirille" (Helsingin Sanomat, 23.XI 1997).

kohta kaart. KOVERO käskinud teisel kaastöölisel see kaart kartoteegist ära võtta.

NSV Liidu Ministrite Nõukogu juures asuva Riikliku Julgeoleku Komitee 1. peavalitsuse allikas mainis oma ettekandes ka seda, et mõni päev hiljem oli ta teinud kindlaks, et K. PITKÄNEN oli kartoteegis arvel kui Ameerika agent, kes oli saabunud illegaalselt Põhja-Soomesse 1943. aasta suvel ja kelle sünniaasta langeb ühte ALVRE sünniaastaga.

Allikas kinnitab, et on igati alust eeldada, et HELIARA kohtas koridoris nimelt ALVRET.

Niipea kui ALVRE sai teada, et ta saadetakse NSVL-i, instseneeris ta psüühilise haigestumise ja ta viidi üle haiglasse. Vangis viibides poetas ALVRE juhuslikult maha kirja, milles soovitas oma naisel pöörduda abi saamiseks inglaste ja ameeriklaste poole, kelle heaks ta olevat "sõja ajal nii palju teinud".

Saabunud Eesti NSV-sse, seadis ALVRE sisse kirjaliku sideme isikutega, kes elasid Soomes, tema eluviis on kinnine.

Helsingi Ülikooli filoloog KETTUNEN, Lauri, kes meie andmetel suhtub Nõukogude Liitu väga vaenulikult, soovitas 1948. aastal kirjas ALVRELE, et ta koos Tartu ülikooli professori ARISTE, Pauliga sooritaks reisi NSVL-i rajoonidesse otsekui filoloogilise uurimistöö otstarbel.[28] Turismireisi NSV Liidu läänepoolsetesse vabariikidesse tegi ALVRE oma isikliku autoga 1953. aastal.

Agendi "Tamm" teatel kavatses ALVRE 1950. aastal illegaalselt Rootsisse või Soome põgeneda ning tegi agendile "Tamm" ettepaneku teha seda koos. Kinnivõtmise korral olevat ALVRE kavatsenud teha riikliku julgeoleku organitele ettepaneku saata ta Soome, kus ta võivat tänu oma sidemetele teadlastega Nõukogude luurele kasulik olla. Tema eesmärgiks oli sel viisil vastutusest pääseda ja karistamatult välismaale põgeneda. Kuna agent "Tamm" meie ülesandel põgenemast keeldus, siis ei söandanud ALVRE üksinda põgeneda. Selle aja jooksul, mil teda on läbi töötatud, ei ole muid andmeid tema kuritegeliku tegevuse kohta laekunud.[29]

---

[28] Lauri Kettunen (1885-1963), soome keeleteadlane, Soome akadeemia liige. Kettunen oli 1919-1925 Tartu ülikoolis läänemeresoome keelte professor. Ka hiljem, olles tegev professorina Helsingis, säilitas ta tihedad sidemed Eestiga. Kettunen käis sageli uurimisretkedel läänemeresoome keelealadel ja on selle kohta välja andnud arvukalt publikatsioone.

[29] Erinevalt paljudest teistest Soomest Nõukogude Liidule välja antud eestlastest Paul Alvret ei vahistatud, vaid ta asus 1948. aastal õpeta-

Peale loetletud operatiivarvestuse toimikute isikute kohta, keda töötatakse läbi, sest kahtlustatakse, et nad kuuluvad välisriikide luureorganitesse, väärivad tähelepanu formulartoimikud *Keno, M., Leetma, E., Laanema, Valiulini, S., Kruuspere, V., Marksi, H., Virambiku, T., Treibergi, Golombewska, Suti, Paadi, Vasara, M., Ferseni G., Schprenk-Dorni M., Toomtalu J., Tartu, A.* ja teiste kohta, aga ka esialgse operatiivkontrolli toimikud, mis on põhilises osas avatud aruandeperioodil selliste isikute kohta, kes on 1956. ja 1957. aastal tulnud üksikkorras tagasi reemigratsiooni ja repatrieerumise kanaleid pidi, niisuguste isikute kohta, kes on varem olnud süüdi mõistetud välisriikide luure kasuks spioneerimise eest ja kinnipidamiskohtadest amnestia alusel vabanenud, aga ka nende isikute kohta, kes peavad kahtlast kirjavahetust välismaaga.

Ka nende toimikute kohta oleme aegsasti koostanud agentuur- ja operatiivmeetmete plaanid, mille elluviimine on toonud neisse mõningast selgust.

Ühtlasi pöörati tähelepanu isikute väljaselgitamisele, kelle käitumine äratab kahtlust, et nad on luuretegevusega seotud. Seejuures hinnati kõiki saabuvaid signaale igakülgselt ning vajalikud meetmed viidi nende alusel läbi kiirendatud korras, see võimaldas meil asjadesse kiiresti selgust tuua ning sel alusel aktiviseerida tõeliselt vaenuliku elemendi läbitöötamist ja ausad Nõukogude kodanikud alusetust kahtlustamisest vabastada.

Agentuurse läbitöötamise ja jälitustöö tulemusena tehti 1957. aastal kindlaks, paljastati ja arreteeriti 9 riiklikku kurjategijat. Ühtlasi avati 2. osakonnas laekunud agentuur- ja muude andmete alusel 1957. aastal 69 formulartoimikut, 2 agentuur- ja jälitustoimikut, 123 esialgse operatiivkontrolli toimikut ja 21 arvestustoimikut.

Peale selle on 40 formulartoimikut üle toodud jälitustoimikutest.

---

jana tööle Viljandi meditsiinikoolis. KGB Viljandi rajooni osakond on tema kohta 1948. aasta detsembris avanud formulartoimiku. Lisaks Ameerika luurele kahtlustati Alvret ka koostöös Soome luurega. Kuna aga mingit edasist tõendusmaterjali ei leitud, siis tema toimik 1961. aasta veebruaris suleti ja anti arhiivi, Alvre jäeti vaid operatiivarvele kui endine Omakaitse liige. Alates 1979. aastast on Alvret korduvalt lubatud välissõitudele lääneriikidesse, kuid mingi umbusk tema suhtes ikkagi säilis. Veel 1982. aasta sügisel on ühes õiendis märgitud, et Soomes stažeerinud TRÜ õppejõu Ago Künnapi käest päris Alvre kohta Soome siseministeeriumi töötaja K. A. Svensson, keda KGB kahtlustas koostöös eriteenistustega. ERAF SM, f.136, s.733, l.61, 90.

Kõigist aruandeperioodil sisse seatud menetletavatest toimikutest on 2. osakonna operatiivjaoskonnad otseselt avanud 36 formulartoimikut, 2 jälitustoimikut, 69 esialgse operatiivkontrolli toimikut ja 13 arvestustoimikut.

Operatiivarvestuse toimikute valdkonnas on mitmete rakendatud agentuur- ja operatiivmeetmete tulemusena jõutud selgusele mitmetes läbitöötamistes, mis on võimaldanud läbitöötamine lõpetada ja anda arvestus- ja arhiiviosakonda 1957. aasta jooksul 86 formulartoimikut, 233 üleliidulise ja vabariikliku jälituse toimikut ning 215 esialgse operatiivkontrolli toimikut. Kokku on lõpetatud 524 toimikut, nendest 2. osakond on ära andnud 192 toimikut, sealhulgas 29 formulartoimikut, 67 üleliidulise ja vabariikliku jälituse toimikut ja 96 esialgse operatiivkontrolli toimikut.

Kuid kõrvuti sellega, et agentuur- ja operatiivtöö operatiivarvestuse toimikute menetlemisel on mõningal määral paranenud, on 2. osakonna ja perifeeriaorganite töös sellel alal seni veel puudusi.

Üheks tõsiseks puuduseks on see, et kuigi mõnede operatiivtöötajate poolt menetletavate spioneerimisalaste läbitöötamiste arv ei ole suur ja nende seas on ilmselt kahtlasi, ei oska nad veel korraldada oma tööd nii, et oleks võimalik kontrollida läbitöötatava igat sammu, jälgida tema kirjavahetust, välja selgitada ja kontrollida tema sidemeid, selgitada välja tema eluviis, käitumine ja meeleolu, ära hoida tema kontrollimatuid sõite ja tegutsemist, see tähendab, et tuleb hoolikalt välja selgitada kahtluste põhjendatus ja kui kahtlused on kinnitust leidnud, siis hankida tõendid läbitöötatava vaenuliku tegevuse kohta, et ta paljastada ja arreteerida.

Peale selle esineb juhtumeid, et mõned operatiivtöötajad, eriti just perifeersete aparaatide omad, ei juhi piisavalt agentuuri tähelepanu läbitöötatavate isikute praeguse praktilise kuritegeliku tegevuse väljaselgitamisele, vaid piirduvad ainult nende minevikus asetleidnud tegevuse ja nõukogudevastaste meeleolude väljaselgitamisega.

Selle tagajärjel on jäänud teatud arv toimikuid, peamiselt esialgse operatiivkontrolli toimikuid, mida peetakse väga kaua, ilma et oleks saadud mingeid tulemusi, mis läbitöötamisse selgust tooksid.

Mõnedes perifeeriaorganites ei ole ikka veel vajalikul tasemel korraldatud töö isikutega, kes on seni läbi uurimata ning kuuluvad sellistesse kontingentidesse nagu välisriikide alamad, endised välisriikide alamad, reemigrandid ja repatrieerunud, isikud, kellel on minevikus olnud kahtlasi sidemeid kapitalistlike riikide esindajatega, ja isikud, kes on ära kandnud karistuse spioneerimise ja riigipiiri rikkumise ning välismaalastega sidepidamise eest.

Et kõrvaldada puudused töös operatiivarvestuse toimikutega, oleme me vastavalt nende ilmnemisele rakendanud ja rakendame vajalikke meetmeid.

III. TÖÖ RIIKLIKE KURJATEGJATE TAGAOTSIMISEL

1957. aasta 1. jaanuari seisuga otsiti taga 1134 riiklikku kurjategijat, neist 394 olid kuulutatud üleliiduliselt tagaotsitavateks.

Aruandeperioodil on leitud üles 192 riiklikku kurjategijat, neist 85 olid kuulutatud üleliiduliselt tagaotsitavateks, 11 kurjategijat olid kantud nimekirja nr. 2.

Tagaotsitavatest on:

	üleliid.	vabariikl.	KOKKU:
Arreteeritud	3	2	5
Alustatud agentuurset läbitöötamist	5	5	10
Kuritegelik tegevus arreteerimise eesmärgil dokumenteerimisel	1	4	5
Legaliseeritud ja asutud agentuurselt läbi töötama	6	19	25
Värvatud ja kasutatakse tagaotsimisel	-	4	4
Tapetud operatsiooni käigus või varem surnud	6	5	11
Kindlaks tehtud, et elavad välismaal	64	68	132
KOKKU:	85	107	192

Sealhulgas on 2. osakonna aparaat üles leidnud 105 riiklikku kurjategijat, kellest 62 otsiti taga üleliiduliselt.

Aktiivsete agentuur- ja jälitusmeetmete tulemusel leiti 1957. aasta veebruaris üles ja arreteeriti üleliidulises nimestikus nr. 2 esinenud TOMBA, Verner Peetri poeg, sündinud 1903. aastal, kes tegi okupatsiooni ajal vabatahtlikult koostööd sakslastega, niinimetatud “Lendsalgaga”, ning võttis osa nõukogude aktivistide mahalaskmisest. TOMBA on süüdi mõistetud.[30]

[30] Mingeid aktiivseid jälitusmeetmeid Verner Tomba tabamiseks tegelikult rakendada ei tulnud, sest Tomba, kes oli end 1949. aastast peale varjanud, andis ennnast 9. veebruaril 1957 KGB-le ise üles.

1957. aasta aprillis leiti üles ja arreteeriti nimekirjas nr. 2 esinenud OTS, Voldemar Juhani poeg, sündinud 1919. aastal, kes teenis okupatsiooni ajal karistussalgas ja võttis osa partei- ja nõukogude aktiivi mahalaskmisest. OTS on süüdi mõistetud.[31]

1957. aasta septembris leiti üles ja arreteeriti nimekirjas nr. 2 esinenud ALJASMETS, Johannes Jüri poeg, sündinud 1901. aastal, kes okupatsiooniperioodil osales nõukogude aktivistide mahalaskmisel. Ka ALJASMETS on süüdi mõistetud.[32]

Teistest tagaotsitavatest riiklikest kurjategijatest, kes esinesid nimekirjas nr. 2 ja on arreteeritud, oleme me Teid õigeaegselt informeerinud oma esitistes.

Tomba vahistati 20. veebruaril ja anti kohtu alla kui Petseri Omakaitse lendsalga liige, kes osales aktiivselt mahalaskmistes ja haarangutes, kus tehti kahjutuks hulgaliselt kommuniste. Tomba ise tunnistas end süüdi kolmes mahalaskmises osalemises ja ühe isiku mahalaskmises. 15. juulil 1957 mõistis Pihkva oblastikohus Tomba 10 aastaks vangilaagrisse, kust ta vabanes pärast karistuse ärakandmist 20. veebruaril 1967. Kuid 14. novembril 1967 alustati ENSV KGB juurdlusosakonna ülema alampolkovnik Leonid Barkovi korraldusel uut juurdlust Omakaitse tegevuse kohta ning samas süüasjas arreteeriti 9. veebruaril 1968 uuesti ka Verner Tomba. ENSV Ülemkohus mõistis 11. detsembril 1968 Tomba surma, tema armuandmispalve lükkas ENSV Ülemnõukogu Presiidium 7. veebruaril 1969 tagasi. Hukkamise daatum toimikust ei selgu. ERAF SM, f.129, s.29020 (14 köidet).

[31] Edgar-Voldemar Ots vahistati 2. aprillil 1957. Otsa süüdistati Erna salga koosseisus Saaremaa vallutamises 1941. aasta sügisel ja Saaremaa Omakaitsesse kuulumises. Peasüüdistus tema vastu oli Nõukogude lenduri mahalaskmises osalemine 1941. aasta oktoobris. Balti sõjaväeringkonna sõjatribunali istungil 29. juunil 1957 ei loetud tema kuulumist Erna salka ja osalemist lenduri mahalaskmises tõestatuks; Ots mõisteti küll 10 aastaks vangilaagrisse, kuid samas kohaldati tema suhtes NSVL Ülemnõukogu Presiidiumi 17. septembri 1955 amnestiaukaasi ja anti korraldus Ots vahi alt vabastada. Selle otsuse protestis aga sõjaväeprokurör ja Otsa süüasi saadeti samale sõjatribunalile teistkordseks läbivaatamiseks. 24. septembril vahistati Ots uuesti ja 26. oktoobril 1957 mõistis sõjatribunal ta 7 aastaks vangilaagrisse. Dubravlagist vabanes Ots 23. juunil 1964. ERAF SM, f.129, s.16178 (2 köidet).

[32] Johannes Aljasmetsa juurdluse ja süüdimõistmise kohta Riigiarhiivis toimikut ei leidu.

Täiendavate abinõude tulemusena, mida on rakendatud tagaotsitavate poolt minevikus sooritatud kuritegude kontrollimiseks, on möödunud aastal kooskõlas direktiiviga nr. 74ss lõpetatud 44 riikliku kurjategija tagaotsimine.

Peale selle on 2. osakonna ja perifeeriaorganite jälitusaparaat rakendanud abinõusid, et täiendada agentuuraparaati isikutega, kes on võimelised riiklikke kurjategijaid edukalt taga otsima

Selle tulemusena on nimetatud kategooriasse kuuluvate isikute hulgast värvatud 72 agenti, sealhulgas on 2. osakonna jälitusjaoskond otseselt värvanud 18 agenti ja taastanud sideme 4 agendiga.

Osakonna jälitusaparaadi agentuurvõrku kuulub 1958. aasta 1. jaanuari seisuga 81 agenti, sealjuures 13 agenti-äratundjat.

Agendid-äratundjad ja oluline osa muust agentuurist saadeti süstemaatiliselt vabariigi rajoonidesse marsruutkomandeeringutesse riiklikke kurjategijaid taga otsima ning nende sidemeid läbi töötama, sellega osutati perifeeriaorganitele jälitustöös abi.

Nii näiteks kasutati agente-äratundjaid “Šklovskit”, “Martat” ja “Komlevit” Keila-Joa, Leetse ja Kumna luurekoolides õppinud Saksa luure agentide tagaotsimisel.

Agent “Aleksandrovski” saadeti süstemaatiliselt marsruudile mitmesse Eesti NSV rajooni, et taga otsida üleliidulise jälituse nimekirjas nr. 2 esinevaid TÕLGUT ja SIILI.

Agent-äratundja “Tartu” saadeti marsruudile mitmesse vabariigi rajooni JÜRGENSIT taga otsima.

Agent “Artur” saadeti Valga ja Tapa rajooni taga otsima nimekirjas nr. 2 esinevat KUKS, Nikolaid.

Kuid hoolimata jälitustöö parenemisest tervikuna on Eesti NSV Ministrite Nõukogu juures asuva Riikliku Julgeoleku Komitee töös riiklike kurjategijate jälitamisel veel mitmeid puudusi, näiteks järgmisi.

Kuna mõned operatiivtöötajad ei analüüsinud küllaldaselt jälitustoimikute materjale, kavandasid nad üritusi, mille elluviimine ei andnud võimalust riiklikke kurjategijad kiiremini üles leida.

Ebapiisavalt on läbi viidud aktiivseid ja sihikindlaid agentuur- ja operatiivmeetmeid, milles oleks peale agentuursete kombinatsioonide kasutatud kõiki olemasolevaid operatiivvahendeid.

Mitmete toimikute osas ei tehta veel peale tunnistajate ülekuulamise plaanipärast tööd, et koguda muud liiki tõendeid tagaotsitavate tegevuse kohta.

IV. VASTULUURETÖÖ PIIRIÄÄRSETES RAJOONIDES

Peatähelepanu pöörati sellele, et parandada meie tööd agentuuriga ja täiendada agentuuraparaati uute värvatavate agentidega isikute seast, kes tunnevad hästi piirivööndi kohalikke olusid, lävivad ulatuslikult elanikkonnaga ja suudavad välja selgitada isikuid, kel on reetmiskavatsus või kes valmistuvad illegaalselt välismaale põgenema, ning kes on ühtlasi võimelised välja selgitama keelatud piiritsooni ilmunud kahtlasi inimesi ja nendest õigeaegselt riikliku julgeoleku organitele teatama.

Meie eriliseks hooleks oli ka piiri selle rikkumise seisukohalt nõrkade lõikude väljaselgitamine. Kuna piirilõikude kaitstuse aste eri aastaaegadel, näiteks jää tekkimise ajal ja kevad-suvisel perioodil muutub, siis võtsime me seda arvesse ja rakendasime abinõusid nõrkade kohtade väljaselgitamiseks, tugevdasime nende agentuurset ja operatiivset teenindamist ning vajalikel puhkudel värbasime agentuuri, et seda täiendada nii kvalitatiivselt kui ka kvantitatiivselt.

Selleks, et agentuur- ja operatiivtöö tõhustamist piiriäärsetes rajoonides praktiliselt abistada, on 1957. aasta jooksul piiriäärsete rajoonide RJK aparaatidesse teenistuslähetustele suunatud 2. osakonna ja komitee teiste operatiivosakondade 35 kogenud töötajat. Muuhulgas viibisid meie töötajad teenistuslähetusel kõikides piiriäärsetes rajoonides sel ajal, kui valmistuti tähistama ja tähistati Oktoobrirevolutsiooni 40. aastapäeva, ning kümne piiriäärse rajooni aparaadis detsembri kuus.

Viibides teenistuslähetusel 8 kuni 10 päeva, uurisid meie seltsimehed koos kohalike aparaatide töötajate ja piirivalvuritega sadamasildu, ujuvvahendite ja kütteainete kaitstust, vaatasid läbi kontrollimiste materjalid ning uurisid, kuivõrd usaldusväärselt on komplekteeritud kaluribrigaadid ja väikeste kalapüügilaevade meeskonnad, samuti töötati välja abinõud reetmiskavatsust hauduvate isikute agentuurseks jälgimiseks.

1957. aasta detsembris vaatasid komitee juhtivad töötajad läbi kogu rajooniaparaatide operatiivmajanduse ja andsid konkreetseid juhtnööre kõigi operatiivarvestuse toimikute kohta, kõige tõsisemate läbitöötamiste osas koostati agentuur- ja operatiivmeetmete plaanid, nad andsid soovitusi, kuidas agentuuri kõige sihikindlamalt kasutada, ning tegid kindlaks vastuluuretöö nõrgad lõigud ja näitasid kätte abinõud selle tõhustamiseks.

NSV Liidu Ministrite Nõukogu juures asuva Riikliku Julgeoleku Komitee käskkirjade nr. 00190 ja nr. 00205 täitmiseks töötasid piiriäärsete rajoonide RJK aparaadid koos piirivalvurite, RJK

eriosakondadega sõjaväeosades ja miilitsaorganitega 1957. aasta jaanuaris välja agentuur- ja operatiivmeetmete plaanid, mille eesmärgiks oli tugevdada nõrkade piirilõikude agentuurset kaitset, aktiviseerida reetmiskavatsustega inimeste läbitöötamist ja tõhustada ka agentuuriga tehtavat tööd, et selgitada välja ja hoida ära kodumaa reetmise katsed nõukogudevastaste elementide poolt.

1957. aasta aprillis ja mais töötati Eesti NSV Ministrite Nõukogu juures asuva Riikliku Julgeoleku Komitee ja Eesti NSV territooriumil asuvate piirivalvesalkade liinis välja ettepanekud riigipiiri füüsilise kaitse tugevdamiseks, need plaanid saadeti NSVL MN juures asuvale RJK-le.

Paljud meie ettepanekud ei leidnud nende läbivaatamisel Piirivalvevägede Peavalitsuses ja NSV Liidu Ministrite Nõukogu juures asuvas Riikliku Julgeoleku Komitees positiivset lahendust. Näiteks püstitasime küsimuse, kas ei tuleks 8. üksik valvelaevade grupp paigutada talveperioodiks Haapsalust ümber Heltermaa sadamasse või Tallinnasse, lähtudes sellest, et Haapsalu sadam külmub palju varem kinni kui teised sadamad ja seepärast ei võta 8. üksiku valvelaevade grupi alused tegelikult aastas 3,5–4 kuud piiri valvamisest osa, samal ajal kui Soome laht on nendel kuudel jäävaba ning on täiesti võimalik, et piiri rikkuvad laevad tulevad meie vetesse, 11. piirivalvesalga juhtkonnal aga ei ole midagi võimalik nende vastu ette võtta.

Sellise olukorra võimalikkust kinnitab hiljuti aset leidnud fakt, nimelt 19. detsembril 1957. aastal kell 15.00 jäi 1,5–2 kilomeetri kaugusel Ristnast (Hiiumaa) 3 ööpäevaks ankrusse laev, kes seejärel hiivas ankru ja lahkus, jäädes tundmatuks. Kuna piirevalvekordonil ei olnud ujuvvahendeid, ei saanud piirivalvurid laevale läheneda, Haapsalus baseeruva 8. üksiku vahilaevade grupi alused olid juba ammu enne seda tõstetud kaldale ellingutele, lennukeid aga ei saanud meteoroloogiliste tingimuste tõttu kasutada.

Ebanormaalne on ka olukord, et igal aastal kaks kuud piiri sõjaväeliselt peaaegu ei kaitsta.

See on nii ja kordub pidevalt ajal, mil toimub demobiliseerimine, saabub uus täiendus ja seda välja õpetatakse. Sel ajal on kordonites isikkoosseisu 6–7 inimest ja nad kaitsevad ainult iseennast.

Piirivalvesalkade ülemate käsutuses ei ole piisavalt reservi ja seepärast ei ole neil võimalik tagada riigipiiri kindlat kaitset.

Eespool öeldu valguses peame me vajalikuks, et veel kord vaadataks läbi meie poolt varem esitatud ettepanekud ja otsustataks positiivselt mitmed küsimused, see on vajalik riigipiiri kindla kaitse tagamiseks.

Ajavahemikul juulist augustini tegid piiriäärsete rajoonide RJK aparaadid koos piirivalvesalkadega ära suure töö kalurikolhoosides, väikestel kalapüügilaevadel ja teistes organisatsioonides selleks, et seada sisse kord ujuvvahendite arvestuse ja hoidmise alal, et korraldada nende valvet sadamasildade juures, et kontrollida ujuvvahendite püügile minekut ja tagasitulekut ning kaluribrigaadide ja väikeste kalapüügilaevade meeskondade komplekteerimist sel eesmärgil, et hoida ära ühe perekonna liikmete ja lähedaste sugulaste töötamist koos, kui kellegi kohta neist on kompromiteerivaid materjale, aga ka juhul, kui kompromiteerivaid materjale on kaluribrigaadide ja laevameeskondade liikmete kohta, kes kestvalt koos töötavad.

Selle töö käigus komplekteeriti vastavate partei- ja nõukogude organitega kooskõlastatult ümber kaluribrigaade ja laevade meeskondi ning tehti 50 juhul ümberpaigutusi. Ümberpaigutatud isikud suunati tervetesse kollektiividesse või kollektiividesse, kus on meie agentuuri.

1957. aasta augustis võtsid 2. osakonna töötajad osa olukorra uurimisest VSÜ “Kalevi” jahtklubis seoses sellega, et 4. osakonna teenindatavalt objektilt põgenes 3 purjesportlast Rootsi.

Uurimise tulemused arutati 31. augustil läbi Eestimaa KP Keskkomitee büroo istungil. Et kõrvaldada avastatud puudused, võeti vastu otsus tugevdada jahtklubi organisatsiooniliselt juhtiva kaadri abil, tugevdada purjesportlaste seas tehtavat poliitilist kasvatustööd, samuti tehti Eesti NSV Ministrite Nõukogu juures asuvale Keha-kultuuri- ja Spordikomiteele ülesandeks töötada 1. jaanuariks 1958. aastal välja üksikasjalik instruktsioon pikkade sportlike ja turistlike sõitude ohutuse tagamiseks. Selle instruktsiooni projekt on juba olemas, käesoleval ajal vaadatakse seda läbi Eesti NSV Ministrite Nõukogus ja Eestimaa KP Keskkomitees.

Pärast SM–RJK 21. augusti 1957. aasta juhtnööride nr. 266s/157s saamist korraldas 2. osakond koos piirivalvesalkade, RJK osakonnaga Eesti Raudteel ja Eesti Merebasseinis, NSVL MN juures asuva RJK eriosakondadega sõjaväeosades, Eesti NSV Siseministeeriumi ja miilitsaorganitega 1957. aasta septembris kolm rühmaviisilist kõigi asjasthuvitatud organite esindajate vastavat nõupidamist, kus töötati välja ühiste operatiiv- ja sõjaväeliste abinõude plaanid passi- ja piirirežiimi tugevdamiseks.

Abinõude plaanid koostati iga rajooni operatiivset olukorda ja eripärasusi arvestades. Erilist tähelepanu pöörati sellele, et leida efektiivsed abinõud, mis tagavad passirežiimist kinnipidamise kontrolli nendes rajoonides, kus on niinimetatud siseveekogusid, mida piirivalve ei kaitse.

Suurt tähelepanu pöörati ka selle kontrollimisele, kui tegusad on olnud RJK, SM ja miilitsa organite poolt 1956. aastal koostatud ühiste abinõude plaanid, mis töötati välja vastavalt NSV Liidu Ministrite Nõukogu juures asuva Riikliku Julgeoleku Komitee 17. detsembri 1955. aasta direktiivile nr. 153ss välismaa luureorganite agentuuri tagaotsimise ja kinnipidamise kohta juhul, kui nad on toimetatud vabariigi territooriumile illegaalseid kanaleid pidi.

Nende plaanide reaalsust kontrolliti 1957. aastal kahel tšekistlikul sõjaväelisel õppusel, millest üks korraldati aprillis Saaremaa territooriumil Balti Piirivalveringkonna ja Eesti NSV Ministrite Nõukogu juures asuva Riikliku Julgeoleku Komitee juhtkonna algatusel ning teine Harju ja Keila rajooni territooriumil NSVL MN juures asuva RJK Piirivalvevägede Peavalitsuse ülema kindralleitnant sm. Zõrjanovi initsiatiivil ja otsesel juhtimisel.

Mõlemad õppused said RJK organite töö osas positiivse hinnangu, kuid nende käigus ilmnesid ka mõned puudused, seoses sellega viidi olemasolevatesse plaanidesse sisse vajalikud korrektiivid.

Vastavalt NSV Liidu Ministrite Nõukogu juures asuva Riikliku Julgeoleku Komitee käskkirjale nr. 00205 lugesid 2. osakonna ja teiste operatiivosakondade töötajad möödunud aastal kordonite ülemate ja piirivalvesalkade luureohvitseride seminaridel üle 20 loengu.

RJK rajooniaparaatide ja piirivalvesalkade juhtivad töötajad pidasid 1957. aastal piiriäärse vööndi kolhoosides, asutustes ja ettevõtetes üle 200 loengu sellest, kuidas suurendada revolutsioonilist valvsust ja mobiliseerida kohalikku elanikkonda osutama riikliku julgeoleku organitele ja piirivalvesalkadele abi riigipiiri kaitsmisel.

Eespool loetletud abinõud aitasid märkimisväärselt kaasa 2. osakonna ja piiriäärsete rajoonide aparaatide vastuluuretöö kvaliteedi paranemisele.

Elluviidud agentuur- ja operatiivmeetmete tulemusena lõpetasid 2. osakonna 5. jaoskond ja rajooniaparaadid 1957. aastal 15 formulartoimiku ja 39 esialgse operatiivkontrolli toimiku edasise läbitöötamise isikute kohta, kelle reetmiskavatsuse andmed ei leidnud kinnitust, toimikud on antud arhiivi. Sealjuures on kahel juhul läbi viidud profülaktilised meetmed.

Aruandeaasta jooksul on RJK 2. osakond ja kõik rajooniaparaadid avanud reetmiskavatsusega isikute kohta 21 formulartoimikut, 19 esialgse operatiivkontrolli toimikut ja 1 vabariikliku jälituse toimiku.

Toimikute koguarvust on 2. osakonna 5. jaoskond avanud 15 formulartoimikut, 7 esialgse operatiivkontrolli toimikut ja 1 jälitustoimiku.

Uutest menetlustest on 1957. aastal avatud agentuurilt saadud andmete alusel 11 formulartoimikut ja 14 esialgse operatiivkontrolli toimikut.

On iseloomulik, et pärast 1955. aastat ei ole rajooniaparaatide ja 2. osakonna töötajad lasknud toimuda mitte ühelgi Eesti NSV territooriumilt välismaale põgenemise juhtumil.

1957. aastal peeti Eesti elanikest kinni katsel ületada piir teiste vabariikide või oblastite territooriumil 10 inimest, kuid kedagi neist operatiivarvestuste toimikute järgi ei menetletud, välja arvatud PIIRMAA, Heldur, keda töötati läbi formulartoimiku järgi, sest teda kahtlustati kuulumises Ameerika luuresse, kuid need kahtlused ei leidnud kinnitust, tema formulartoimik suleti 1956. aasta detsembris ja anti arhiivi.

Piiriületamise katse eest on Eesti NSV elanikest kinni peetud ja kriminaalvastutusele võetud:

ENNOK, Avo Jaagu poeg, sündinud 1915. aastal, HOLOPOVA, Niina Jegori tütar, sündinud 1938. aastal[33], TAHK, Väino Peetri poeg,

---

[33] Niina Holopova lahkus 17. märtsil 1957 Tallinnast ja sõitis Petrozavodskisse. 21. märtsil pidas piirivalve ta piiritsoonis Sortavala rajoonis kinni. Tema juurest leiti kompass ja vene-soome sõnastik. Järgmisel päeval kirjutas Holopova erakordselt avameelse seletuskirja, kus ta selgitab oma välismaale põgenemise motiive. (ERAF SM, f.129, s.26352, l.26-32). Sõja ajal oli tema perekond Leningradi rajoonis jäänud Saksa okupatsioonitsooni, kust nad koos ingerisoomlastega hiljem Helsingisse evakueeriti. Soomes veedetud aastatest jäid Holopovale kõige paremad mälestused. Ta kirjutab, et soome keel sai talle lähedaseks ja ka hiljem ei suutnud ta Soome raadiot kuulata ilma liigutuseta. Pärast Soome-Nõukogude Liidu vaherahu pöördus perekond tagasi Nõukogude Liitu ja asus elama Eestisse. Holopova omandas kiiresti eesti keele ja asus õppima eesti kooli. Kuigi ta ise oli venelane, võttis Holopova üle oma eesti koolikaaslaste kombed ja väärtushinnangud ning hakkas ka venelastesse eitavalt suhtuma. Tütarlast köitis välismaine muusika, Eestisse Prantsusmaalt saabunud repatriandilt hakkas ta prantsuse keele tunde võtma; teda masendas seevastu nõukogude kultuurielu hallus ja piiratus, üldine vabadusetuse ja lauspropaganda atmosfäär. Holopova pidas oma elu Nõukogude Liidus perspektiivituks ja otsustas iga hinna eest välismaale pääseda. Soomes elasid tal kaks tädi, kes saatsid oma Nõukogude Liitu jäänud sugulastele pakke. Holopova pääses suhteliselt leebe karistusega, sest kohus kvalifitseeris tema seletuskirja kui seiklushimulise tütarlapse fantaasia produkti. ENSV Ülemkohus

sündinud 1938. aastal[34], UDAM, Mark Viktori poeg, sündinud 1936. aastal, JALONEN, Rein Aleksandri poeg, sündinud 1936. aastal, STEINBACH, Ago Nikolai poeg, sündinud 1940. aastal, ALLIK, Peet Aleksei poeg, sündinud 1939. aastal, PIIRMAA, Heldur Alberti poeg, sündinud 1926. aastal, JÕGI, Aksel Gustavi poeg, sündinud 1925. aastal, PERTMAN, Jüri, sündinud 1938. aastal[35] aastal, ja MANNO,

---

mõistis Holopovale 31. mail 1957 ühe aasta vabadusekaotust, ENSV Ülemnõukogu Presiidiumi otsusega 24. augustil 1957 anti talle armu.

[34] Väino Tahk vahistati 7. mail 1957, 20. juulil 1957 mõistis Tallinna Mererajooni rahvakohus talle ühe aasta vabadusekaotust, vabanes amnestiaga 13. detsembril 1957.

[35] Jüri Pertmanni ajendas põgenemisele eelseisev sundajateenistus Nõukogude Armees. Pertmann sõitis Leningradist elektrirongiga Roštšino jaamani ja sealt edasi läks jalgsi, püüdes liikuda ainult öösiti. Tal oli kaasas suhteliselt hea varustus (kompass, taskulamp, Soome ja Helsingi kaardid, nuga, viil jms) ja nagaan koos padrunitega. Kuid 11. novembri öösel tabas piirivalve Pertmanni Viiburi rajoonis Gvardeiski raudteejaama lähedal põõsastikus. Kirjas oma sõbrale Tõnu Raidile, mida ta Patarei vanglast 27. novembril 1957 välja toimetada püüdis ja mis läbiotsimisel ära võeti, kirjeldab ta ise oma tabamist: “Areteeriti mind 11. nov. kell 23.05 piiri ligidal 20 km Viiburist põhjapoole, tänu ühele vene mutile, kes mind 10. nov. öösel nägi raudteel ja kellega ma mõned sõnad rääkisin. Temale paistsin kahtlasena ja ta ajas piirivalve jalule, kes siis igalpool teedel, jaamades ja raudteel varitses, ülekuulamised olid Viiburis, Leningradis ja nüüd siin Tallinnas (Pagaris). Istun Patareis, ülepäeviti viiakse “Musta Rongaga” Pagari ülekuulamisele. Poliitilisi on siin 25 meest. Viiburi kaudu Soome minejaid on tänavu juba 9 poissi kinni nabitud. Osa sai amnestiaga lahti, enamuses olid tuulepead, nagu minagi. Minu §§ on aga hullemad kui neil, sest et mul oli kaasas nii täiuslik varustus ja relv.” (ERAF SM, f.129, s.26520, l.148). Juurdlustoimikust ilmnebki, et esimesena märkas piiritsoonis Pertmanni öist ringkäiku sooritanud raudteelane Anna Lvova, kes seejärel otsekohe informeeris raudtee-jaama korrapidajat. Pertmannile pandi lisaks põgenemiskatsele ja ebaseaduslikule relvale süüks ka tema kodust leitud “Eesti rahva kannatuste aasta” kahte köidet ja üht lauset muidu isikliku sisuga kirjas tema tuttavale Mari-Anne Päsmelile: “Sest kuigi minu silmad seda vahest kunagi ei näe, siis kunagi tuleb kindlasti aeg, kus Eesti kohal laiub meie vaba rahvuslipp – sini-must-valge!” (samas, l.148). Juurdlusel ja kohtuprotsessil andis Pertmanni vastu tunnistusi ka Tõnu Raid. 28. jaanuaril 1958 mõistis ENSV Ülemkohus Pertmanni 6

Kalju Gustavi poeg, sündinud 1926. aastal.[36]

Nimetatud isikutest on JÕGI, Aksel Eesti NSV Ülemkohtu poolt Vene NFSV KrK paragrahvi 19-58-1 “a” alusel mõistetud 7 aastaks parandusliku töö laagrisse, PERTMAN ja MANNO on uurimise all, PIIRMAA, JALONEN, STEINBACH ja ALLIK vabastati vahi alt 1957. aasta novembris, sest neile laienes seadlus “Amnestiast” ning neid ei võetud Eesti NSV prokuratuuri määruse alusel kriminaalvastutusele.

Kõigile ülejäänutele mõisteti Vene NFSV KrK paragrahvi 19-84 alusel vabadusekaotus 1 kuni 3 aastani, kuid nad vabastati samuti amnestia tõttu vahi alt.

Peale selle arreteeris otseselt 2. osakonna viies jaoskond 1957. aasta novembris ALLIPERE, Arvo ja EERLICH, Kalju, kelle kohta saadi agentuurandmeid, mida kontrolliti operatiivtehnika abil, et nad valmistasid ette illegaalset põgenemist välismaale ja kavatsesid 7.

---

aastaks vangilaagrisse. KGB-le jäi teadmatuks, et Pertmann oli ka põrandaaluse noorteorganisatsiooni “Kuperjanovlased” üks aktiviste, kes levitasid 1955. aasta veebruaris Eesti Vabariigi aastapäeva eel Tartus lendlehti. (Viktor Niitsoo, Vastupanu 1955-1985. Tartu, 1995, lk.49-50). Pertmann vabanes Dubravlagist 11. novembril 1963, ta oli ka hiljem seotud vastupanuliikumisega.

[36] Kalju Manno oli juba varem ühe korra NKVD poolt karistatud. Ta vahistati 8. märtsil 1945 ja teda süüdistati SD-s töötamises aastatel 1942-1943, Eesti Leegionis teenimises ning oma tuttava Moritz Jürgensoni Soome põgenemise kavatsusest võimudele mitteteatamises. 18. juulil 1945 mõistis NKVD Erinõupidamine Manno 8 aastaks vangilaagrisse, kust ta vabanes 9. märtsil 1953. (ERAF SM, f.129, s.26346). Nõukogude Liidust põgenemise katsel tabati Kalju Manno 1. oktoobril 1957 Gruusias, Batumi rajoonis, Kahaberi külas, 11 kilomeetri kaugusel Türgi piirist. Oma sealviibimise ja oma tegutsemise motiivide kohta andis Manno vastukäivaid seletusi. Asja asus algul uurima Adžaari ANSV KGB, detsembris võttis tema süüasja üle ENSV KGB, kes aga 29. jaanuaril 1958 juurdluse süü tõestamatuse pärast lõpetas ja Manno vahi alt vabastas. (ERAF SM, f.130, s.1989). Kalju Manno 2. augustil 1993 Kanadast saadetud kirjast, mis on lisatud juurdlustoimikule (ERAF SM, f.129, s.26346), selgub, et mõni aeg hiljem õnnestus tal Kestenga rajoonist Murmanski lähedal, kus ta töötas kraana- ja autojuhina, üle piiri Soome põgeneda. Sealt lasti tal edasi Rootsi minna.

novembril 1957. aastal lasta demonstratsiooni ajal õhku tribüüni Tallinnas Võidu väljakul.[37]

Üksikasjalikult informeerisime Teid “14.” novembri 1957. aasta eriteatega nr. 1/1204.

1958. aasta 1. jaanuari seisuga on piiriäärsetel rajoonide RJK aparaatidel: 669 agenti, 36 residenti, 54 konspiratiivkorteri pidajat, 5 püüniskorterit ja 165 usaldusisikut.

Peale selle kasutatakse piiri kaitsmisel teiste organite agentuuri, kuhu kuulub 665 inimest.

Reetmiskavatsuse tõttu töötatakse läbi 65 isikut, nende kohta on 2. osakonna 5. jaoskonnas 19 formulartoimikut, üks jälitustoimik ja 12 esialgse operatiivkontrolli toimikut.

Eespool toodud andmed näitavad, et vastuluuretöö tervikuna on piiriäärsetes rajoonides möödunud aastaga võrreldes paranenud.

---

[37] Juurdlusandmete järgi olevat Arvo Allipere põgenemisplaane mõlgutanud juba 1955. aastast peale. 1957. aasta kevadel hakkas ta koos oma sõbra Kalju Eerlichiga Soome põgenemiseks mootorpaati ehitama. Koos hangiti ka mootor, mitmeid muid paadi osi ja isegi kummiülikond, kuid täiesti sõidukorda paati ei saadudki. Kuid juba 14. märtsil 1957 oli nende põgenemiskavatsusest KGB-le kaevanud Eerlichi tolleaegne töökaaslane ja ülemus Oskar Kägu, kellele Eerlich oli oma plaanidest kergemeelselt rääkinud, misjärel mõlemad kohe sattusid vastuluureosakonna pingsa tähelepanu alla. Allipere vahistati 4. novembril ja Eerlich 5. novembril 1957. Läbiotsimisel Allipere kodunt leiti vihikuid, kus oli ka üks nõukogude- ja venevastane kirjutis, mis algas sõnadega “See juhtus siis kui Venemaa Jänkide poolt okupeeriti ja tiblad Eestist välja saadeti…”. Kuna vihikutes leidub ka üsna rõvedaid joonistusi ning läbiotsimisel leiti ka analoogilisi fotosid (vihikud ja negatiivid on järelvalvetoimikule lisatud ümbrikus), mida nad näitasid ka oma tuttavatele, siis said mõlemad kaela veel pornograafiasüüdistuse. Allipere olukorda raskendas veel see, et ta saatis Patarei vanglast oma sõbratarile Inda Tomsonile ja vennale Väino Alliperele kirja, milles ta instrueeris neid, kuidas ülekuulamistel vastata. Kiri aga sattus postikontrolli käigus KGB kätte (ERAF SM, f.129, s.26744, l.356). Mingit tegelikku kavatsust Võidu väljakul plahvatust korraldada Alliperel ja Eerlichil ei olnud ja kõik oli jäänud ebamääraste juttude tasandile. Sellest süüdistusest ka kohtus loobuti. 28. jaanuaril 1958 mõistis ENSV Ülemkohus Arvo Allipere ja Kalju Eerlichi 4 aastaks vangilaagrisse. Vabanemise daatum toimikust ei selgu, kuid vähemalt Eerlich on 1959. aasta novembris olnud uuesti vabaduses. ERAF SM, f.129, s.26744.

Operatiivkoosseis on hakanud pöörama rohkem tähelepanu agentuuri kasvatamisele, hakanud teda hoolikamalt instrueerima, andma rohkem konkreetseid ülesandeid ja paremini välja töötama agentuuriga sidepidamise viise.

Kogu agentuuri võetakse vastu vastavalt igakuistele graafikutele, millest peetakse kinni. Kohtumistele mitteilmumist esineb, kuid harva ja peamiselt sellise agentuuri korral, kes töötab pikaajalisi reise sooritavatel laevadel.

Usaldusisikuid võtab operatiivkooseis vastu perioodiliselt. Suuremat osa nendest kasutatakse, et tagada jälgimine piiri nõrkades lõikudes, mõned aga täidavad ka üksikuid ülesandeid seoses läbitöötatavate konkreetsete isikutega.

Piiriäärsete rajoonide RJK aparaadid teevad pidevalt tööd, et välja selgitada ja agentuurselt tundma õppida neid kontingente, kes pakuvad organitele huvi. Selle tulemusena on arvele võetud 46 piiriäärsetes rajoonides elavat endist salakaubavedajat, 11 endist ülevedajat, 65 piiririkkujat ja reetmiskavatsusega inimest, 1283 repatrieerunut, 21 reemigranti, ligikaudu 3000 kinnipidamiskohtadest tagasi tulnut ning üle 5000 inimese, kellel on kirjavahetus välismaaga.

Sellest kontingendist töötatakse operatiivarvestuse toimikute alusel läbi 83 inimest ja nimetatud kontingendist on hangitud 59 agenti.

Peale positiivsete momentide on piiriäärsete rajoonide aparaatide selles töös ka puudusi. Eelkõige on neid töös agentuuriga ja operatiivarvestuse toimikutega. Rajooniaparaatidel on 54 konspiratiivkorterit, kus võetakse vastu 365 agenti, mis moodustab neist veidi üle 50%. Konspiratiivkorterite muretsemine on meil väga raske, kuid selge on ka, et selle all kannatab agentuuriga tehtava töö kvaliteet ning see kajastub töös operatiivarvestuse toimikutega.

Muud puudujäägid on seotud sellega, et mõnedel rajooniaparaatidel ei ole piisaval hulgal agentuuri, olemasolevad residentuurid on väikesearvulised ega ole täielikult komplekteeritud, mitmetel juhtudel ei õpita agentuuri võimalusi tundma piisava süvenemisega ega rakendada vajalikke abinõusid, et kasutada agentuuri arvestusaluse kontingendi konkreetsetes asjades, nimestikuliselt arvele võetud literatoimikute puhul ei ole täielikult kindlustatud vastav agentuurne jälgimine.

V. TÖÖ EESTI NSV-D KÜLASTAVATE VÄLISMAA DELEGATSIOONIDE JA TURISTIDEGA

Seoses sellega, et kultuurisidemed välisriikidega laienevad, külastas Eesti NSV-d 1957. aastal rohkem kapitalistlikest riikidest tulnud välismaa delegatsioone kui eelneval aastal.

1956. aastal külastas Eesti NSV-d 12 välisriikide delegatsiooni, mille koosseisu kuulus 73 inimest, 1957. aastal aga oli 22 välisriikide delegatsiooni, kuhu kuulus 298 inimest.

Suurem osa välismaalasi saabus meie vabariiki Soomest (20 delegatsiooni, kokku 277 inimest), Rootsist oli üks 20 inimesest koosnev delegatsioon.

Nimelt külastas Eesti NSV-d 1957. aastal 11 spordidelegatsiooni, 3 delegatsiooni Välismaaga Kultuurisidemete Pidamise Eesti Ühingu kutsel ja 8 delegatsiooni nõukogude, partei-, ametiühingu ja kommunistliku noorsooühingu organisatsioonide liinis.

Ainuüksi 2. osakonna 5. jaoskond, mis töötab välismaa delegatsioonidega ja turistidega, värbas 1957. aastal 15 agenti ja 1 residendi.

Kaks värvatud agenti saadi Välismaaga Kultuurisidemete Pidamise Eesti Ühingu töötajate hulgast, kõik ülejäänud on hotellide, restoranide ning muude välismaalaste vastuvõtmise ja teenindamisega seotud organisatsioonide töötajad. Paljud värvatud agentidest valdavad võõrkeeli ning on end koostöös meie organitega näidanud positiivsest küljest.

Residendiks oleme vormistanud hotelli direktori *Metuse*, NLKP liikme, kes on varem töötanud riikliku julgeoleku organites ning on praegu pensionil.[38]

---

[38] Elmar Metus (1925-1979), Krasnojarski krais sündinud Venemaa eestlane. Metus võitles sõja-aastatel 7. Eesti laskurdiviisis, 1944 saadeti "Smerši" kursustele, 1945-1946 töötas "Smerši" operatiivvolinikuna, alates augustist 1946 kuni maini 1953 töötas ENSV julgeolekuministeeriumi operatiiv- ja vanemoperatiivvolinikuna ja jaoskonnaülema asetäitjana 2. ja 4.osakonnas, kus võttis osa ka sõjalistšekistlikest operatsioonidest. 1954. aasta maist kinnitati Metus ENSV siseministeeriumi ja hiljem julgeolekukomitee Harju rajooni volinikuks. Mais 1956 tuli aga ta sellelt kohalt vabastada, kuna selgus, et 7-klassilise haridusega Metus oli lasknud tutvuste teel endale välja anda Tapa keskkooli fiktiivse lõputunnistuse; samuti polevat Metus piisavalt hästi toime tulnud agentuur-operatiivtöö korraldamisega. Sellegipoolest Metust KGB-st ei vallandatud, vaid kõigest 31-aastane mees saadeti pensionile ning 29. oktoobril 1956 sai Metusest juba

Selleks, et tagada välismaalaste käitumise ja nende sidemete kindel jälgimine Nõukogude kodanike poolt, praktiseeriti 1957. aastal meie operatiivtöötajate kasutamist tõlkide või saatjatena.

Näiteks juuni- ja juulikuus kasutati eesti ja soome keele tõlkidena NSVL MN juures asuva RJK Leningradi Võõrkeelte Instituudi III kursuse üliõpilasi leitnante PRIIMÄGE ja IVAŠENIT, kes olid praktikal ENSV MN juures asuva RJK 2. osakonnas.

Peale selle söödeti vastavat kattevarju kasutades välismaalastele saatjateks kolmel juhul ette meie operatiivtöötajad, kes neid otseselt jälgisid ja andsid varjatud jälgimise töötajatele üle nende sidemete jälgimise.

Erilist tähelepanu pöörati giidide-tõlkide valikule ja kontrollimisele. Sellele tööle on lubatud inimesed, kes on poliitiliselt ja üldhariduslikult piisavalt ettevalmistatud ning valdavad täiuslikult võõrkeeli. Suurem osa giididest-tõlkidest on meie organite agendid (“Aira”, “Peter”, “Maiski”, “Robert”, “Järvinen”, “Kask” ja teised). Isiku- ja tööalaste omaduste poolest on need agendid võimelised täitma organite luure ja vastuluure ülesandeid ning paljud on end töös välismaalastega juba positiivselt näidanud.

Peale selle on arvele võetud Eesti NSV Ministrite Nõukogu juures asuva Riikliku Julgeoleku Komitee kõigi osakondade agentuur, kes valdab võõrkeeli ning töötab sellistes organisatsioonides ja ettevõtetes, mida külastavad välismaa delegatsioonid, aga ka agentuur, keda võiks välismaalastele ette sööta. Selle kategooria agentidest valiti välja agendid “Nikolajev”, “Morse”, “Istorik”, “Kolga”, “Lind”, “Peiker”[39],

---

hotelli Palace direktor. Kuid ka sellel ametikohal saatsid teda probleemid. Metusel tekkis mõne aasta pärast konflikt juhtivate KGB töötajatega (Lätte, Miller jt), kes suhtusid temasse põlgusega. Metus oli hotelli tööle võtnud mitmeid oma vanu sõpru, kes hangeldasid valuutaga, mille eest kaks neist 1962. aastal vahistati. 4. mail 1962 vallandati Metus hotelli direktori ametikohalt. Selle peale kirjutas ta kaebekirja EKP ja NLKP Keskkomiteele, milles ta muuhulgas süüdistab KGB töötajaid ebakompetentses tegutsemises ja konspiratsioonireeglite rikkumises. Ta väidab ka, et KGB töötajad korraldasid neile eraldatud hotellitubades sageli joominguid, kuhu neile tuli restoranist vastava eelarveartikli alusel tuua veini ja suupisteid. Metuse kaebuse põhjal anti küll KGB-le korraldus algatada sisejuurdlus, kuid tema ametist vabastamine jäeti jõusse, Metusel võimaldati vaid omal soovil töölt lahkuda. ERAF, f.1, n.6, s.7346.

[39] Agendina “Peiker” figureerib KGB dokumentides kirjanik Ralf Parve. 1941. aasta juunis mobiliseeriti Parve Punaarmeesse, ta teenis

“Otševidets”, “Marta” ja teised ning söödeti nad ette välismaalastele, kelle kohta oli andmeid, et nad kuuluvad välisriikide luureorganitesse. Kokku kasutati 1957. aastal välismaalaste jälgimiseks rohkem kui 100 RJK organite agenti.

2. osakonna korraldusel rakendasid vajalikke ettevalmistavaid agentuur- ja operatiivmeetmeid välismaalaste saabumise puhuks ka Tartu, Pärnu ja Kohtla-Järve linna RJK voliniku aparaat. Nendes rajoonides hangiti õigeaegselt vajalik arv kindlat agentuuri võõrastemajades, restoranides ning ettevõtetes ja asutustes, mida külastavad välismaalased. 1957. aastal hankisid nimetatud linnade RJK aparaadid sel eesmärgil 25 agenti ja 4 agendiga side taastati. 29 agendist valdab võõrkeeli 15. RJK aparaate orienteeritakse õigeaegselt välismaalaste sõidust nendesse ja teistesse Eesti linnadesse ning meetmete rakendamisel osutatakse neile aparaatidele koha peal praktilist abi.

Töös välismaalastega kasutatakse ulatuslikult operatiivtehnikat ja varjatud jälgimist.

---

118. Eesti laskurdiviisis nooremleitnandina, kus tema kohustuseks oli diviisi seinalehe väljaandmine. Sel ajal kasutas diviisi “Smerš” Parvet salainformaatorina varjunimega “Peiker”, kellena teda iseloomustati positiivselt. Pärast Nõukogude Armeest demobiliseerumist anti “Peikeri” agenditoimik üle ENSV julgeolekuministeeriumile, kes temaga uuesti sidemed lõi. 1948. aastal kasutati teda näiteks oma endise klassivenna Kalju Oja jälitamisel. (ERAF, f.131, n.1, s.181, l.26-34). Ralf Parve väljasõidutoimikus on tema kui agent “Peikeri” kohta 15. augustil 1961 koostatud pikem õiend, kus on märgitud: “Pärast demobiliseerumist 1948. aastal seisis ühenduses ENSV MGB-ga. Kui salajast kaastöölist iseloomustatakse teda positiivselt. 1950. aastal arvati ta agentuurvõrgust välja, kuna tal ei olnud usaldust nõukogudevastaselt meelestatud isikute hulgas.” 1956. aastal lülitati agent “Peiker” uuesti tegutsevasse agentuurvõrku, seekord tegeles temaga KGB 1. (välisluure) osakond. Ta saadeti ka Soome, kus ta osales mitmete soome kirjanike ja ühiskonnategelaste läbitöötamisel. Kuid Ralf Parve kasutamisel agendina ilmnes uuesti vana häda, sest aktiivse punakirjanikuna ei olnud tal ka pagulaste hulgas mingit usaldust: “Kuid viimasel ajal esines “Peiker” ajakirjanduses aktiivsete nõuk. seisukohtadega, mistõttu tema kasutamine ENSV KGB edasistes üritustes eesti emigrantide ja nende sugulaste tundmaõppimisel on väga raske.” Sel põhjusel katkestas KGB agent “Peikeriga” 1958. aastal uuesti sideme ja tema toimik anti arhiivi. ERAF SM, f.136, s.8832, l.3-4.

Tehtud töö tulemusena on saadud mitmeid tähelepanuväärivaid materjale välismaa delegatsioonide liikmete ning nende sidemete kohta Nõukogude kodanikega.

Nii saadi mõningaid andmeid soomlaste VILKUNA, HYNYNENI ja JÄRVELÄ kohta, kes viibisid eri aegadel Eestis, need andmed kinnitavad 1. ja 2. peavalitsuse kahtlusi, et need isikud kuuluvad välisriikide luureorganitesse. On välja selgitatud, et need soomlased püüdsid luua ulatuslikke sidemeid eestlastega, rääkisid hotellitubades nõukogudevastaseid jutte, fotografeerisid objekte, mida nad võisid kasutada nõukogudevastases propagandas, samuti andsid kohalikele elanikele üle mingeid pakke.

ARAHONKA, Ossi viibis Eesti NSV-s Soome üliõpilaste delegatsiooni koosseisus kaks korda, 1956. aasta oktoobris ja 1957. aasta oktoobris. Salajasel kontrollimisel tehti kindlaks, et ta nimetas mõlemal korral oma töökoha erinevalt.

1956. aastal tuli ARAHONKA Eesti NSV-sse Soome delegatsiooni koosseisus ja nimetas end Helsingi Ülikooli filoloogiateaduskonna IV kursuse üliõpilaseks. Kuid nagu ütles Eestimaa LKNÜ Keskkomitee sekretär, kes oli 1957. aastal Helsingis viibides ARAHONKA isiku vastu huvi tundnud, ei tundnud teda ükski Helsingi Ülikooli üliõpilane.

1957. aasta oktoobris Eestis viibides nimetas ARAHONKA end Soome üliõpilaste ühingu üheks juhiks. Meie agentuur tegi kindlaks, et ajal, mil ARAHONKA viibis Tartu linnas, kus toimusid Soome ja Eesti üliõpilaste spordivõistlused, ei teadnud ta võistlustingimustest midagi ega tundnud üldse huvi võistlusteks valmistumise ja nende tulemuste vastu. Tartu linnas viibides kohtus ARAHONKA Tartu ülikooli professori ARISTEGA, kellele ta andis üle mingi paki. ARISTET on varem läbi töötatud formulartoimiku alusel, sest kahtlustati, et ta kuulub välisriigi luuresse.

1957. aastal kohtus ARISTE soomlase VILKUNA, Kustaaga, kes viibis Eesti NSV-s 28. kuni 31. maini kui Soome teadusliku ja tehnilise koostöö delegatsiooni liige ja kelle kohta meid on orienteeritud, et NSVL MN juures asuva RJK 1. ja 2. peavalitsuse andmetel on ta Inglise luure agent.[40]

---

[40] Kustaa Vilkuna (1902-1980), tuntud soome etnoloog ja ühiskonnategelane, Soome Akadeemia liige. Teise maailmasõja aastatel oli Vilkuna sõjatsensuuri ja mingil ajal isegi kogu riigi luureteenistuse juht. Vilkuna, kes oli ka president Kekkoneni hea sõber, toimis Soome poliitikaelu taustamõjutajana, ta täitis mitmeid ametlikke ja mitteametlikke missioone ja arendas ühtlasi välismaiseid kultuurisuhteid.

Samuti on kindlaks tehtud, et 1957. aasta juunis Eesti NSV-d külastanud Rootsi spordidelegatsiooni liikmete hulgas oli üks esindaja, kes hoolikalt varjas oma eesti keele oskust. Selle delegatsiooni mitmed teised liikmed esitasid meie agentuurile küsimusi Tallinna meresadama ja töötajate elutingimuste kohta ning püüdsid Nõukogude kodanikke töödelda nõukogudevastases vaimus.

Kokku selgitati 1957. aastal välja 314 isikut, kes astusid sidemetesse välismaalastega, neist 8 töötatakse läbi formulartoimiku alusel, 7 inimese kohta on avatud esialgse operatiivkontrolli toimik. Nende seast pakuvad operatiivset huvi toimikud MAHLAPUU, A. T., PARIKASE, L. J., PÄRNA, A. A., LORENTSI, S. A., SULINI, N. J., HAGGI, E. J. ja teiste kohta. Käesoleval ajal on vaja täiendavalt kontrollida 22 inimest, mida ka tehakse.

Arvestades asjaolu, et paljud välisturistid püüavad nõukogude inimeste elutingimuste väljaselgitamiseks nende korteritesse pääseda, rakendasime me abinõusid, et välja valida meie agentide vastavad korterid, mida saaks välismaalastele ette sööta ja seega luua tingimused kontakti loomiseks. Sel viisil söödeti ette agentide “Järvineni”, “Peetri” ja teiste korterid.

Tänu sellele, et välisdelegatsiooni teenindavatelt agentuurilt ja operatiivtöötajatelt õigeaegselt informatsiooni saadi, õnnestus ära hoida mitmed eesti natsionalistide ebasoovitavad kohtumised välismaalastega. Nii ei õnnestunud välismaalastega kohtuda LOORENTSIL, J. V. ja LAASNURMEL, kes on väljendanud reetmiskavatsust, läbi töötataval eesti natsionalistil MÄLLIL, A. H., natsionalist TIITAMIL, J. A., kes on kergemeelsete elukommetega naine, ja teistel isikutel.

Peale selle rakendati abinõusid, et luua Eesti NSV-s kahtlaselt käituvatele välismaalastele niisugused tingimused, et neil ei oleks võimalik salajasi andmeid koguda või anda edasi kirju ebasoovitavatele inimestele. Nii ei lastud Soome delegatsiooni liiget HYNYNENI, keda kahtlustatakse sidemetes Soome luureteenistusega, ja tema naist süütul ettekäändel piiritsooni Vormsi saarele ja lõbusõidule Tallinna lahele, sest siin baseeruvad Balti laevastiku laevad. Agendi “Aira” kaudu hoiti ära rootsi sportlaste PETERSSONI ja JOHANSSONI katse pääseda Tallinna Meresadamasse. Agendi “Mart” abil hoiti ära katse edastada ühe naise, eesti natsionalisti nõukogudevastane kiri soomlastele. Süütul ettekäändel hoiti ära

---

Tõenäoliselt järgis Vilkuna reis Eestisse ka teatavaid poliitilise luure eesmärke, selgitades välja siinset olukorda ja haritlaste meeleolusid.

reetmiskavatsust hauduva eestlase SAKSA, A. E. kohtumine Soome spordidelegatsiooni liikmetega ja tema kirja edastamine neile.

Tehes välismaalaste hulgas agentuuri ja muude operatiivsete võimaluste abil luuretööd, on saadud huvipakkuvaid andmeid olukorra kohta kapitalistlikes riikides. Meie ülesandel on mõned agendid sõlminud positiivselt iseloomustatavate välismaalastega usalduslikud suhted ning leppinud kokku edasise kirjavahetuse ja kohtumiste osas, kui keegi peaks teise maad külastama (agendid “Peeter”, “Belokurova” ja teised).

Eestis viibivaid välismaalasi jälgides tehti kindlaks mitmed lojaalselt meelestatud isikud, kellelt saadi huvitavaid iseloomustusi delegatsioonide teiste liikmete kohta. Näiteks hoiatas Soome delegatsiooni liige RAUHAMO meie agente “Peetrit” ja “Airat”, kellel delegatsiooni liikmetest peaks “silma peal hoidma”. Positiivselt olid Nõukogude Liidu suhtes meelestatud Soome linnade Kotka ja Vaasa delegatsioonide liikmed ja üksikud teised Soome spordidelegatsioonide liikmed.

Kogu töö välismaalastega oli meil planeeritud ning need plaanid viidi põhiliselt ellu.

Välismaalaste käitumisest Eesti NSV-s ja kõigist kohalike elanike väljaselgitatud sidemetest oleme me süstemaatiliselt oma esildistega informeerinud NSVL MN juures asuva RJK 2. peavalitsust, aga ka Eestimaa KP Keskkomiteed ja ENSV Ministrite Nõukogu.

Peale positiivsete momentide on välismaalaste seas vastuluuretöö organiseerimisel veel jätkuvalt mõningaid olulisi puudusi.

Eelkõige ei ole me vaatamata suurele agentuuraparaadi täiendamiseks tehtud tööle veel suutnud hankida vajaliku hulka agentuuri NSV Liidu Ministrite Nõukogu juures asuvas Kehakultuuri- ja Spordikomitees ning mitmetes teistes organisatsioonides, mis tegelevad välismaalaste vastuvõtmise ja teenindamisega.

Välismaalastega tehtavas vastuluuretöös on esinenud ka puudusi, mille kõrvaldamine sõltub suuremal või vähemal määral NSVL MN juures asuva RJK 1. ja 2. peavalitsuse vastavatest osakondadest

Nii näiteks on 1. ja 2. peavalitsus meid mõnedel juhtudel välismaalaste saabumisest informeerinud nende saabumise eelõhtul või pärast nende kohalejõudmist ning ainult kolmel korral oli meid orienteeritud, et saabujate seas on isikuid, keda kahtlustatakse selles, et nad kuuluvad välisriikide luurete agentuuri.

Et meil puudus õigeaegne informatsioon, ei teadnud me, keda konkreetselt välismaa delegatsiooni liikmetest on vaja salaja jälgida ja kellele meie agentuuri ette sööta.

Suuri raskusi on meil olnud ka seetõttu, et on olnud mitmeid juhtumeid, mil soomlased saatsid oma 13-20 inimesest koosneva delegatsiooni kohale üldpassiga ja delegatsiooni liikmete fotod puudusid. Kui nad raudteejaama saabusid, ei õnnestunud meil neid kõiki fotografeerida ja see tekitas olukorra, et kui varjatud jälgimise töötajad fikseerisid kohalike elanike kohtumisi soomlastega, siis ei õnnestunud alati kindlaks teha, kellega nimelt soomlastest need kohtumised olid toimunud. Sama raskusega puutus kokku ka see osa meie agentuurist, kes ei tegelenud otseselt soomlastega, vaid jälgis neid.

VI. TÖÖ ERAVIISIL EESTI NSV-SSE SAABUVATE VÄLISMAALASTE AGENTUURSEL JÄLGIMISEL JA NENDE NÕUKOGUDE KODANIKE AGNETUURNE KONTROLLIMINE, KES TAOTLEVAD REPATRIEERUMIST POOLASSE VÕI ERAVIISILIST SÕITU VÄLISMAALE

Alates 1956. aasta keskpaigast on suurenenud nende välismaalaste arv, kes külastavad Eesti NSV-d eraviisiliselt, ja isiklikel eesmärkidel välismaale sõitvate Nõukogude kodanike arv. Muuhulgas külastas 1956. aastal Eesti NSV-d oma sugulastega kohtumise ettekäändel 54 välismaalast, 1957. aastal aga külastas Eestit juba 70 inimest.

Samas sõitis 1956. aastal Eestist välismaale 60 Nõukogude kodanikku, 1957. aastal aga kasvas see arv 82 inimeseni.

Kooskõlas sõlmitud kokkuleppega poola rahvusest isikute repatrieerimise kohta NSV Liidust Poolasse sõitis samal ajal Eesti NSV-st Poolasse 1957. aastal 42 inimest.

Arvestades olemasolevaid andmeid, et luureorganid kasutavad Nõukogude Liitu eraviisiliselt külastavaid välisriikide kodanikke luurealase informatsiooni kogumiseks Nõukogude Liidu kohta, aga ka kindlakstehtud fakte, et nõukogudevastane element püüab reetmise eesmärgil kasutada legaalseid võimalusi välismaale sõitmiseks, ning juhindudes NSV Liidu MN juures asuva RJK 8. mai 1957. aasta ja 30. mai 1957. aasta direktiivsetest juhtnööridest vastavalt 83ss ja 101ss, mis käsitlevad agentuur- ja operatiivtöö tõhustamist, et eespool nimetatud kategooriatesse kuuluvate isikute seast vaenlaste agentuur välja selgitada ja nende õõnestustegevus tõkestada ning et ka ära hoida vaenuliku elemendi võimalus kasutada reetmise eesmärgil välismaale sõitmiseks legaalseid kanaleid, võttis Julgeolekukomitee juhtkond vastu otsuse luua 2. osakonna 4 operatiivtöötajast spetsiaalne operatiivrühm, millele tehti ülesandeks eraviisiliselt saabuvaid välismaalasi agentuurselt jälgida, neid agentuurselt läbi töötada ja rakendada meetmeid, et neid kaasata koostööle meie organitega.

Operatiivrühma loomisega paranes agentuuri poolt välismaalastega tehtava töö kvaliteet: võimaluste piires jälgiti iga saabuvat välismaalast agentuurselt, et tundma õppida tema eluviisi ja käitumist, selle eesmärgiks oli selgitada välja element, keda võiks kahtlustada spioneerimises või muus nõukogudevastases tegevuses; kontrolliti rangelt, et saabunud isikud peaksid kinni välismaalastele ette nähtud elamise režiimist; organiseeriti kõigi välismaalaste süstemaatiline arvestus ja nende sidemete tuvastamine.

Varakult rakendati abinõusid ettevalmistavate agentuur- ja operatiivmeetmete organiseerimiseks selleks puhuks, kui Eesti territooriumile saabub oma sugulaste juurde välismaalane. Ajal, mil kontrolliti välismaalase sugulassidemeid ja talle sissesõiduviisa anti, valisime me sel eesmärgil välja agentuuri, see viidi kokku välismaalase sugulaste või tuttavatega, kelle juures ta kavatses pärast saabumist peatuda.

Selliseid abinõusid, millega varakult tagatakse välismaalaste vajalik aktiivne agentuurne läbitöötamine, rakendati seoses lähemal ajal kapitalistlikest riikidest saabuvate STEN, Klasi, RÕUK, Antoni, KONNIKOV, Borisi ja mitme teise isikuga.

Selle ärahoidmiseks, et vaenulik element saaks reetmise eesmärgil kasutada välismaale sõitmiseks legaalseid kanaleid, hakati igakülgselt kontrollima isikuid, kes taotlesid luba ajutiselt Nõukogude Liidu piiridest välja sõita. Peale ametliku kontrollimise kontrolliti neid sel eesmärgil ka agentuuri kaudu, literameetmete ja varjatud jälgimise abil.

Nende abinõude rakendamise tulemusena selgitas 2. osakond õigeaegselt välja vaenulikult meelestatud isikud ja hoidis ära nende katse kodumaad reeta. Näiteks saadi edasisel agentuursel kontrollimisel septembrikuus agentuurilt usaldusväärsed andmed, et Tallinna linna elanik AKSEL, Maria Augusti tütar, sündinud 1898. aastal, kes oli saanud loa sõita ajutiselt Poolasse, kavatseb reeta kodumaa ja Nõukogude Liitu tagasi mitte tulla. Õigeaegselt rakendatud meetmete abil peeti AKSEL, Maria teel Poolasse kinni ja toodi süütul ettekäändel Tallinna tagasi. Agentuur- ja operatiivmeetmetega selgitati välja VEREŠTŠAGINA, RÜTMANI, MÄNGELI, VAHTRAMÄE, KESKÜLA, HERGAUGI, PASTUSJAKI reetmiskavatsus ja reetmine hoiti ära, nii oli see ka mitmete teiste isikute puhul, kel oli reetmiskavatsus ja kes püüdsid sõita kapitalistlikesse riikidesse. Mitmele isikule keelati väljasõit seoses sellega, et nende või nende välismaal asuvate sugulaste kohta oli saadud tõsiseid kompromiteerivaid materjale. Sel põhjusel on 1957. aastal 258 läbivaadatud toimikust nende isikute kohta, kes taotlesid ajutist väljasõitu välis-

maale või repatrieerumist Poolasse, 176 kodanikule keeldutud andmast luba sõiduks välismaale.

Poolasse repatrieerumist taotlevaid isikuid kontrolliti agentuurselt ranges vastavuses NSVL MN juures asuva RJK 8. mai 1957. aasta direktiiviga 83ss, mis näeb ette, et tuleb ära hoida võimalus, et nõukogudevastased elemendid võiksid kasutada repatrieerumiskanalit põgenemiseks välismaale ja et piiri taha imbuksid andmed Nõukogude Liidu eriti tähtsate objektide kohta. Poolasse repatrieerumist taotlevaid isikuid agentuurselt kontrollides avastati mitme inimese katse kasutada repatrieerumiskanalit kõikvõimalike kavaldamiste abil põgenemiseks läbi Poola kapitalistlikesse riikidesse. Muuhulgas tuvastati fakte, et mitmed kohalikud elanikud olid sõlminud Austriasse või Ameerikasse põgenemiseks fiktiivse abielu isikuga, kellel oli formaalne õigus repatrieeruda Poolasse. Nii tehti kontrollimisel kindlaks, et SCHWARZMAN, Sara Jossifi tütar, kes on sündinud 1908. aastal Odessa linnas, sõlmis selleks, et põgeneda Ameerikasse, kus elab ta õde, fiktiivse abielu poolaka KAIROWICZ, Alfons Mihhaili pojaga, ja õhutas viimast taotlema repatrieerumist Poolasse. Analoogilised faktid, kus sõlmiti fiktiivne abielu selleks, et põgeneda Poolast Austriasse, tuvastati järgmiste isikute kohta, kes taotlesid repatrieerumist Poolasse: MONDŠTEIN, Nelli Rudolfi tütar ja FRANSKI, Inna Karli tütar.

Selgitati välja ka katsed kasutada repatrieerumiskanalit reetmise eesmärgil. Sel põhjusel lükkasime tagasi RUDERMAN, Gerši, FRANSKI, Borissi ja MONDŠTEIN, Aleksandri Poolase repatrieerumise taotlused.[41]

---

[41] Paarist säilinud KGB väljasõidutoimikust ilmneb, et ka need "reetmiskatsed" olid seotud Poolasse repatrieerumist taotlejate kavatsustega siirduda edasi lääneriikidesse. Girš Rudermann koos oma perekonnaga oli pärit Lääne-Valgevenemaalt, Eestisse saabusid nad 1946. aastal. Tema taotlus repatrieeruda 1957. aastal Poolasse lükati tagasi, kuna KGB sai andmeid, et Rudermannid kavatsevad Poolast minna edasi Iisraeli. 1964. aastal Girš Rudermann suri Tallinnas, samal aastal esitasid tema perekonnaliikmed väljasõidutaotluse Iisraeli, mis lükati tagasi. Alles 1974. aastal lubati tema lesel Taiba Rudermannil ja pojal Emmanuel Rudermannil, kellest oli Tallinna juutide hulgas saanud üks Iisraeli emigreerumise eestvõitlejaid, Iisraeli elama asuda. (ERAF SM, f.136, s.9110). Boris Franski, rahvuselt poolakas, on 1972. aastal abiellunud soomlannaga ja tal lubati elama asuda Soome. Kuna ta Helsingis tegeles muuhulgas ka Soomet külastavate Nõukogude Eesti turistidelt viina kokku ostmisega

Kuid eraviisiliste sisse- ja väljasõitude osas on agentuur- ja operatiivtöö organiseerimises veel mitmeid tõsiseid vajakajäämisi. Nii ei ole ENSV MN juures asuva RJK 2. osakond saanud veel tulemusi agentuuri soetamisel nende välismaalaste seast, kes külastavad Eesti NSV-d, vajalikul määral ei ole kasutatud võimalusi, mis kaasnevad Nõukogude kodanike eraviisiliste sõitudega välismaale, et saata seda kanalit pidi välisriikidesse vastuluure huvides meie agentuuri.

Veel ei kontrollita küllalt rangelt seda, kuidas välismaalased järgivad siin elamise reegleid. Üksikutes rajoonides on ette tulnud juhtumeid, kus välismaalased sõitsid meie operatiivtöötajate teadmata välja neile viisaga lubatud elamiskoha piiridest.

Et nimetatud puudused kõrvaldada ja efektiivsemalt kasutada legaalseid väljasõidukanaleid meie vastuluureüritustes välismaal, on komitee juhtkond täiendanud eespool nimetatud operatiivrühma veel ühe operatiivtöötajaga, kelle täiendavaks tööks on kõigi välismaal korraldatavate vastuluureürituste elluviimine ENSV MN juures asuva RJK 2. osakonna töömahus.

VII. VASTULUUREÜRITUSED VÄLISMAAL

Juhindudes NSVL MN juures asuva RJK käskkirjadest nr. 00405 ja nr. 00729, milledes on püstitatud ülesanne võidelda kapitalistlike riikide luureteenistuste ja nende agentuuriga aktiivsete ründavate meetodite abil, on ENSV MN juures asuva RJK 2. osakond aruande-perioodil teostanud mitu vastuluureüritust välismaal, nende eesmärgiks oli selgitada välja välismaa luureteenistuste NSVL-i vastu suunatud kavatsused ja plaanid, need üritused teostati reaalsel alusel ning ustavaid ja kontrollitud agente kasutades, mistõttu mõned neist üritustest arenesid edukalt. Kokku on 2. osakond NSV Liidu MN juures asuva RJK 2. peavalitsuse sanktsiooni alusel korraldanud välismaal 18 üritust. Peale selle on kavandatud ja kavad keskusesse kooskõlastamiseks saadetud 11 vastuluureürituse kohta välismaal.

Nende ürituste hulka, mis on mõningaid positiivseid tulemusi andnud, peab lugema agendi “Istorik” lähetamise Rootsisse novembrikuus.

Tema Rootsisse sõitmise otstarbekus tulenes Teile teadaolevast raadiomängust “Blind”, milles ta esines 1949. aastast kuni 1955. aastani ühena legendi järgi Eestis tegutseva põrandaaluse natsionalistliku organisatsiooni EVK juhtidest ja mille käigus toimetati tema

---

ja käis hiljem ka ise regulaarselt Eestis, jäi Franski ka edaspidi KGB vastuluureosakonna huviorbiiti. ERAF SM, f.136, s.27363.

nimel 1953. aastal Rootsisse meie agent “Jokela”, kaasas vastavad soovituskirjad Rootsis elavate eesti emigrantide juhtidele LAID, Erikule, INDREKOLE ja VARMALE[42], kes on lähedalt seotud välisriikide luureteenistustega.

Kuna ajakirjanduses avaldati materjale, mis paljastasid Rootsi luureteenistuste kuritegelikku tegutsemist Eesti territooriumil, ja raadiomängul “Majak” ei olnud seejärel operatiivseid tulemusi, mis oli arvatavast tingitud sellest, et Rootsi luureteenistused “Jokela” isikut ei usaldanud, võeti vastu otsus saata Rootsisse agent “Istorik”, et “Jokela” positsioone kindlustada ja selgitada välja Rootsi luure-organite tõeline suhtumine temasse.

Sel eesmärgil saatsime me “Istoriku”, kellel oli Rootsi Teaduste Akadeemia ametlik kutse, novembris Rootsisse, kus ta viibis kaks nädalat ja kohtus meid huvitavate eesti emigratsiooni juhtivate isikutega, kes on seotud välisriikide luureteenistustega, sealhulgas Erik LAIDI, INDREKO, LARETEI[43], REI, Augusti ja teiste isikutega.

Välisriikide luureorganite ülesandel kontrollisid nimetatud isikud “Istorikuga” kohtudes meie poolt varem radiogrammis esitatud legendi, et “Istorik” on eemaldunud nõukogudevastasest tegevusest haiguse tõttu, ja seda, kas meie agent “Jokela” oli koos soovitus-kirjadega VARMALE, LAIDILE ja INDREKOLE saadetud Rootsisse tema poolt.

LAID, Eriku ja teiste emigrantidega lävides kontrollis “Istorik” meie poolt varem radiogrammiga teatatud legendi “Jokela” kohta ning kindlustas sellega tema positsiooni välisriikide luureorganite silmis ja hajutas kahtlused “Jokela” suhtes, luues nii eeldused, et literaasja “Majak” liinis välisriikides korraldatavaid üritusi edasi arendada (vt. Teile saadetud “Istoriku” aruanne Rootsi-sõidu tulemuste kohta).

---

[42] Aleksander Varma (1890-1970), eesti mereväeohvitser ja diplomaat. Oli alates 1926. aastast diplomaatilises teenistuses: 1931-1933 saat-konnanõunik Moskvas, 1933-1938 peakonsul Leningradis, 1938-1939 saadik Leedus ja 1939-1944 saadik Soomes. 1944. aastal lahkus soomlaste nõudel Rootsi, kus oli juhtivatel kohtadel mitmes pagulas-organisatsioonis ja Eesti pagulasvalitsuses peaministrina presidendi ülesannetes.

[43] Heinrich Laretei (1892-1973). Eesti saadik Rootsis aastatel 1936-1940, keeldus 1940. aastal okupeeritud Eestisse tagasi tulemast. KGB vastuluurevalitsusel olid 1946. aastal andmed, et Laretei värvati 1941. aasta augustis Inglise luure agendiks number “43450”. ERAF SM, f.138, n.1, s.8, l.112-113.

Stockholmi külastamisega lõi "Istorik" ka eeldused järgnevateks sõitudeks Rootsisse või Soome sel eesmärgil, et läbi töötada välisriikide luureorganitega seotud eesti emigrante ja kaasata koostööle meie organitega tema Stockholmis elav poeg *Moora, Rein Harri poeg,* kes on sündinud 1926. aastal.[44]

2. On toimunud ja arenevad edukalt edasi NSV Liidu MN juures asuva RJK juhtkonna poolt kinnitatud üritused, et värvata üks Rootsis elav mitme kapitalistliku riigi luureteenistuse suurtest residentidest eesti emigrant *Arkadi Valdin,* kes arendab õõnestustegevust Balti vabariikide vastu.

Abinõud *Valdini* kaasamiseks koostööle meie organitega lähtuvad varem meie poolt literaasjades "Blind" ja "Majak" kogutud materjalidest tema luuretegevuse kohta, aga ka agentidelt "Boitsov", "Aleksandra", "Oleg", "Jokela" saadud andmetest tema eluviisi, poliitiliste vaadete, kalduvuste, iseloomu tugevate ja nõrkade külgede ning muu teda iseloomustava teabe kohta.

Sel eesmärgil viisime ellu ettevalmistavad abinõud, et *Arkadi Valdini* lihane vend, meie kontrollitud agent "Vaba", võtaks temaga ühenduse Rootsisse sõitva agendi "Boitsovi" vahendusel, viimast kasutati nendes abinõudes "pimesi", teda asja sisusse pühendamata.

Loonud kontakti *Valdiniga* ja andnud talle edasi vastava kirja, kingitused ja tervitused vennalt, leppis "Boitsov" enne ärasõitu kokku, millistel tingimustel pidada sidet meie agendiga "Vaba".

---

[44] Agent "Istorik" on tuntud muinasteadlane Harri Moora, kes 1957. aastal viibis teadusreisil Rootsis. Nõukogude saatkonnas töötava KGB ohvitseri Enno-Lembit Mikkelsaare survel tuli Mooral esineda ettekandega haridusoludest Eestis pagulastele Nõukogude saatkonna pressiosakonnas korraldatud propagandaüritusel. (vt. Voldemar Kurese artiklit "Ebaõnnestunud punane vodkaõhtu", Stockholms-Tidningen Eestlastele, 22. november 1957). Edasised andmed agent "Istoriku" kohta Eestis säilinud KGB vastuluuredokumentides puuduvad ja on väheusutav, et KGB-l õnnestus operatiivmängu "Majak" enam edasi arendada, sest Lääne luuretalitustele oli selleks ajaks nende Baltikumi luureoperatsioonide läbikukkumine juba ammu ilmsiks saanud. Vt. Tõnis Ritson, Harri Moora ja KGB. – Kultuurimaa, 11. september 1996; perekonnapärimusele tuginedes kirjeldab Harri Moora Rootsi visiiti tema tütar Ann Marksoo, Nõukogude luureorganitega seotud ajalugu ja allikakriitika. Harri Moora juhtumi näitel. – Ajalooline Ajakiri, 1999, nr.3/4, lk.138-140; vrdl. Indrek Jürjo, Vastuseks Ann Marksoo artiklile. – Tuna, 2000, nr.4, lk.156-159.

Mõni aeg pärast “Boitsovi” tagasitulekut saadeti eraviisilise väljasõidu kanalit pidi Rootsisse agent “Aleksandra”, kes tutvus Stockholmis viibimise aja jooksul *Valdiniga* ja sai mitmeid meid huvitavaid andmeid tema isikuomaduste ja iseloomu kohta.

Kui sel viisil “Boitsovi”, “Aleksandra” ja varem välismaale toimetatud agentuuri (“Olegi”, “Jokela”) kaudu olid kogutud ammendavad andmed *Valdini* isiku- ja tööalaste omaduste kohta, võeti vastu otsus saata agent “Vaba” koos operatiivtöötajaga Soome, et teostada *Valdini* värbamine.

Kui “Vaba” viibis 1957. aasta septembris Soomes, võttis ta telefoni teel mitu korda ühendust oma venna korteriga, kuid ühelgi korral ei olnud *Arkadi Valdin* kodus. Siis otsustas ta venna asukoha välja selgitada lähedase sugulase kaudu, kes samuti elab Rootsis. Viimane teatas, et *Valdin* on ära sõitnud ja tuli seetõttu ise Rootsist Soome “Vabaga” kohtuma. Päev enne ärasõitu Nõukogude Liitu õnnestus “Vabal” siiski saada telefoni teel ühendus äsja Stockholmi naasnud *Arkadi Valdiniga* ja leppida temaga kokku, et nad kohtuvad 1958. aastal ühes Euroopa riigis, kuhu me saadame “Vaba” taas turistina.

Käesoleval ajal on *Valdin* ja “Vaba” kirjavahetuses variaadressi kaudu, mille andis *Valdin*. Viimase värbamise kavatseme teoks teha 1958. aasta jooksul.[45]

3. Positiivselt on aruandeperioodil arenenud meie poolt läbiviidud üritused sideme taastamiseks sõjaeelse agendiga “Stok” – *Jakobsen*[46], *Ludvigiga*, kes oli okupatsiooniperioodil Saksa fašistliku luure ühe organi juht ja samal ajal Inglise luureorganite agent.

Temaga sideme loomiseks värbasime agendiks pseudonüümiga “Lootus” tema naiseõe, kelle me pärast vastavat ettevalmistust ja igakülgset kontrollimist saatsime illegaalset kanalit pidi Lääne-Saksamaale.

“Stok” võttis “Lootuse” hästi vastu, kuid koostööst meie organitega sel perioodil keeldus, viidates halvale tervisele, mis vastas tõele. Kuid ühtlasi teatas ta, et lõpetab oma aktiivse vaenuliku tegevu-

---

[45] Arkadi Valdini varasema jälitamise kohta vt. Aruanne Riikliku Julgeolekukomitee 2. vastuluureosakonna tööst 1954-1955. /Ad Fontes 2/. Tallinn, 1997, lk.66-72; Aruanded Riikliku Julgeoleku Komitee 2. ja 4. osakonna tööst 1956. aastal. /Ad Fontes 8/. Tallinn, 2000, lk.50-51. On ebatõenäoline, et Arkadi Valdini värbamise kavatsus üldse kunagi teostus. ENSV KGB 2. ja 4. osakonna 1958. aasta aruannetes pole Valdinist, kes oli selleks ajaks juba minetanud oma senise positsiooni Rootsi luures, enam üldse juttu.

[46] KGB aruandes ekslikult kirjutatud Jakobson.

se Nõukogude Liidu vastu ning katkestab sel eesmärgil oma sidemed mitmesuguste nõukogudevastaste organisatsioonidega.

Kuna lõplikku tulemust tema ümbervärbamisel ei saavutatud, siis saadeti "Lootus" 1957. aasta juunis uuesti illegaalselt Lääne-Saksamaale, kus ta kohtus *Valdiniga*[47] teist korda. Viimane andis lõpliku nõusoleku meie organitega koostööd teha ning teatas agendi kaudu mitmeid operatiivset huvi pakkuvaid andmeid (vt. agendi "Lootus" aruannet sõidust Saksamaale 1957. aasta juunis).

Käesoleval ajal planeeritakse meie operatiivtöötaja kohtumist "Stokiga", et teda instrueerida, töötada välja temaga sidepidamise viisid ja saada meile vajalikku informatsiooni.

4. Positiivseid tulemusi meie poolt välismaal korraldatavates üritustes on saavutatud ka meie kontrollitud agentuuri kasutamisel, kes sõidab välismaale legaalseid kanaleid pidi, muuhulgas turismirühmade koosseisus. Nii saatsime me 1957. aasta juunis turismirühma koosseisus Inglismaale kontrollitud agendi "Luts", et sööta ta ette Inglise luureteenistuse värbajale PÄRTEL, Väinole. Kuid viimane ei tulnud temaga isiklikult kohtuma, vaid organiseeris Inglise vastuluureorganite kaasabil tema hoolika agentuurse uurimise. Et "Lutsu" "usaldusväärsuse" asjaolud olid välja selgitatud, võttis tagasiteel Nõukogude Liitu temaga Stockholmis ühendust eesti emigrant, Rootsis asuva Eesti Rahvuskomitee liige BELOKON, Igor Vassili poeg koos oma sõbra NEMVALTS, Valdoga.

Sel ajal, kui "Luts" oli temaga koos Stockholmis, rakendas BELOKON, Igor abinõusid, et teda üle kontrollida, siis aga hakkas teda teravas vormis töötlema ja kallutama mitmete ülesannete täitmisele, viimased seisnesid selles, et ta annaks BELOKONILE poliitilise ja majandusliku iseloomuga andmeid Eesti NSV kohta. Seejärel palus BELOKON "Lutsu", et too saadaks talle kogu Eesti NSV telefoniabonentide raamatu ja leppis kokku, et kõik BELOKONI huvitavad materjalid saadab "Luts" talle hiljem usaldusväärse turistiga.

Sellest, et BELOKON on seotud välisriikide luureorganitega, annavad tunnistust ka teised materjalid, mis on Eesti NSV MN juures asuva Riikliku Julgeoleku Komitee käsutuses. Muuhulgas külastas 1957. aasta suvel Eesti NSV-d Rootsi spordidelegatsioon. Ühe selle delegatsiooni liikme kaudu saatis BELOKON kirja meie agendile "Ants-Lagi", milles teatas, et kui ta tutvus "Ants Lagi" malekommentaaridega eesti ajakirjas "Pilt ja Sõna", tuli talle pähe mõte seada tema

---

[47] Tegemist on ilmselt aruande koostaja hooletusveaga ja tegelikult on silmas peetud ikka Jakobseni.

kui oma vana sõbraga sisse kirjalik side tingmärkide abil ajakirjas “Pioneer”. Samas kirjas hoiatas BELOKON agenti, et tema juurde võib tulla võõras inimene ja paluda end aidata, see inimene pöördub tema poole parooliga: “Polkovnik Leo TAMMELE Egon LOORBI-KULT.”

Kujunenud olukorrast lähtudes oleme me välja töötanud abinõud, et sööta “Lutsu” kaudu BELOKON, Igorile ette kontrollitud agent “Luna”, keda tahetakse toimetada Rootsisse turismikanalit pidi. Need abinõud on heaks kiitnud NSV Liidu MN juures asuva RJK 2. Pea-valitsus ja nad on praegu arendamise ja ettevalmistamise staadiumis.

5. 1957. aasta juunis viibis Eesti NSV ujumiskoondise koosseisus Soomes meie agent meistersportlane “Keres”. Helsingi linnas kohtus “Keres” oma keskkooliaegse klassiõega Tallinna linnas EIN, Taimiga, viimane tutvustas teda eestlase RIITSALU, Reinuga, kes olevat tema peigmees.

Kui “Keres” RIITSALU korterit külastas, teatas viimane, et ta tuli aasta või kaks tagasi Lääne-Saksamaalt Soome, on mingisuguse partei Edumeelsed Eestlased liige ning on üks Nõukogude Eesti veendunud vaenlasi.[48]

“Keres“ teatas, et RIITSALU korteris on väga palju emigrantlikku kirjandust, mis on oma enamikus nõukogudevastase sisuga.

RIITSALU andis “Keresele” Eesti NSV-s levitamiseks kaks brošüüri ja palus, kui võimalik, kirjutada enda kohta Eestist.

Helsingis Nõukogude sportlaste auks korraldatud banketi ajal tutvus “Keres” eesti emigrandi LAUTER, Mihkliga, kes olevat üks Rootsi miljonäre ja olevat tulnud Soome selleks, et kohtuda kaasmaa-lastega.

LAUTER ütles “Keresele”, et kui viimane kodumaale tagasi ei läheks, teeks ta temast rikka inimese, kuid ta teadvat, et “Keres” ei nõustu sellega oma perekonna pärast, ja palus end tingimata üles otsida, kui “Keres” külastab Rootsit.

---

[48] Rein Riitsalu (1923-1970) õppis arstiteadust Tartu ülikoolis ja pärast Läände põgenemist Heidelbergi ülikoolis. 1955 kaitses ta seal doktoriväitekirja ja asus seejärel elama Helsingisse. Nõrga tervise tõttu ei saanud ta Soomes arstiõigusi omandada, vaid pidi endale hiljem elatist teenima Helsingi ülikooli kantseleiametnikuna. Riitsalu tegi aktiivselt kaastööd pagulasajakirjandusele esseisti, vestekirjaniku ja karikaturistina, aastatel 1963-1967 andis ta välja omaenda satiiriväljaannet “Ivan Käbina nimeline”.

Käesoleval ajal uuritakse võimalust kasutada “Kerese” sidemeid selleks, et sööta RIITSALU ja LAUTERI kaudu välisriikide luure-organitele ette meie agentuuri.

6. Väärivad tähelepanu NSV Liidu MN juures asuva RJK 2. peavalitsuse poolt heakskiidetud välismaal teostatavad abinõud, mis on praegu ettevalmistamisel, et taastada side meie sõjaeelse agentuuriga.

Muuhulgas oleme kindlaks teinud, et Inglismaal elab meie sõjaeelne agent “Müller” – *Mere*, A. J., Eesti kodanliku sõjaväe endine ohvitser, keda on minevikus iseloomustatud positiivselt. Käesoleval ajal on “Müller” juhtival positsioonil eesti nõukogude-vastases organisatsioonis, mis tegutseb Inglismaa territooriumil. Peale selle käib ta tihedalt läbi Inglise luure residendi REBASE, Alfonsiga.

“Mülleriga” sideme taastamiseks oleme valinud agendi-värbaja, kes teda isiklikult tunneb, praegu toimub agendi vastav ettevalmistamine. Kui algab turismihooaeg, lülitatakse värbaja turismirühma koosseisu ja saadetakse Inglismaale, et ta meie poolt ette nähtud abinõud ellu viiks.

7. Riikliku julgeoleku organid on teinud kindlaks, et Rootsis elab Inglise ja mitmete teiste välisriikide luure agent VELLNER, Harald.

NSVL MN juures asuva RJK 2. peavalitsus on heaks kiitnud meie ettepaneku sööta tema kaudu Inglise luurele ette meie agent “Kask”, kes on tema sugulane. Selle ürituse teostame me sel viisil, et saadame “Kase” Ülemaailmsele Tööstusnäitusele Belgiasse, ta teatab sellest VELLNERILE kirja teel ette ja avaldab soovi kohtuda tööstusnäitusel Brüsselis.

Agent “Kask” on meie poolt kontrollitud ning on oma isiku- ja tööalaste omaduste poolest täiesti võimeline seda ülesannet täitma.

8. ENSV MN juures asuva RJK 2. osakonna agentuurvõrku kuulub agent “Aino” – *Kilvits*, L. M., kes oli 1929. aastast kuni 1940. aastani kodanliku Eesti välisministri erasekretär.

Praegu Rootsis elavatest ja aktiivset nõukogudevastast tegevust arendavatest isikutest tunneb “Aino” hästi LARETEID, REID, VARMAT, KÕPPU ja teisi, kes on Inglise luure agendid.

Arvestades seda, et “Ainol” on Rootsis ulatuslikke sidemeid eesti emigrantide ja isikutega, kes arendavad aktiivset nõukogudevastast tegevust ja on seotud Inglise luurega, saadame me ta turismirühma koosseisus Rootsisse, et ta riikliku julgeoleku organitele operatiivset huvi pakkuvaid isikuid tundma õpiks ning teeks kindlaks nende praktilise tegevuse. Meie ettepaneku “Aino” Rootsisse toimetada on heaks kiitnud NSVL MN juures asuva RJK 2. peavalitsus ja agent on selleks ette valmistatud.

9. 1956. aasta lõpus tuli eriasumiselt alalisse elukohta Tallinna linnas tagasi agent “Mihhail”, kellele NSV Liidu Ülemnõukogu Presiidium andis meie taotlusel amnestia.

Agent “Mihhail” on kodanliku Eesti ministri ja Riiginõukogu esimehe poeg, Eesti viimase presidendi Konstantin PÄTSI õepoeg. “Mihhail” oli isiklikult tuttav väljapaistvate eesti natsionalistide REI, LARETEI ja paljude teiste isikutega, kes elavad välismaal ja võtavad aktiivselt osa eesti emigrantide organisatsioonide tegevusest, mõned neist on seotud välisriikide luureorganitega.

Sellest lähtudes oleme me NSVL MN juures asuva RJK 2. peavalitsuse näpunäitel rakendanud abinõusid, et leida võimalus ta välisriikide luureorganitele ette sööta ilma et ta ise selles aktiivselt osaleks. Nagu oligi arvata, sai “Mihhaili” Eestisse naasmine kiiresti teatavaks tema sugulastele, sealhulgas tema õele MARGISTE, Tamarale, kelle mees MARGISTE, Aleksander töötavat väljamõeldud perekonnanime all niinimetatud Eesti Rahvuskomitee aparaadis, nad on temaga sisse seadnud kirjavahetuse variaadresside abil.[49]

“Mihhaili” endist positsiooni arvestades ei pea me otstarbekaks saata teda ennast Rootsisse või mõnda teise riiki. Et kiirendada planeeritud üritust – “Mihhaili” või meie muu agentuuri ettesöötmist

---

[49] Agent “Mihhail” on advokaat Erast Pung (1909-1973), kes 14. juunil 1941 koos perekonnaga küüditati. 10. märtsil 1943 vahistati Pung koos mitmete teiste Kirovi oblastisse väljasaadetutega, neid süüdistati nõukogudevastase natsionalistliku organisatsiooni loomises ja sakslaste kasuks spioneerimises. 23. detsembril 1943 mõistis sõjatribunal Pungi 15 aastaks vangilaagrisse. Pung kandis karistust Kirovi vanglas, kus teda kasutati kongiagendina. (ERAF SM, f.2M/O, n.1, s.1175, l.43). Pung vabanes juulis 1954, septembris 1956 lubati tal koos abikaasaga asumiselt lahkuda. 6. septembril 1960 tühistas NSVL Ülemkohus Kirovi sõjatribunali kohtuotsuse kuritöö koosseisu puudumise tõttu. (ERAF SM, f.130, s.15597, 13 köidet). Pungi KGB väljasõidutoimikus otsest informatsiooni tema tegevuse kohta agendina ei leidu, kuid seal on korduvalt märgitud, et Erast Pung on KGB organitele “teada” (izvesten) – formuleering, millega KGB töökeeles tavaliselt viidatakse agentuursele sidemele. Sellele viidates lubas KGB 1968. aastal Pungil koos tütrega külastada Rootsis elavaid sugulasi. Erast Pungiga tegeles KGB 2. osakonna ohvitser Naumov. Tamara Margistel oli KGB andmetel oma Eestis elavate sugulastega tihe kirjavahetus. Alates 1979. aastast on ta ka koos oma mehe Aleksander Margistega, keda KGB kahtlustas sidemetes Rootsi eriteenistustega, ka Eestit külastanud. ERAF SM, f.136, s.8674.

välisriikide luureorganitele – oleme värvanud tema sugulase “Jaan Metsa”, loodusteaduste kandidaadi, kellel on samuti ulatuslikke sidemeid välismaal elavate silmapaistvate kodanlike natsionalistidega.

Praegu võetakse meetmeid usalduslike sidemete tugevdamiseks nende vahel, selle arvestusega, et neid omavahel dešifreerimata pimesi kokku viia ning saata agent “Jaan-Mets” meie ülesande täitmiseks teadustöötajate delegatsiooni koosseisus Rootsi koos “Mihhaili” soovituskirjaga tema sugulastele ja mitmetele lähematele tuttavatele, kes on sidemetes tähtsamate natsionalistidega.

Arvatavasti tunnevad välisriikide luureorganid huvi “Jaan-Metsa” vastu, kes saabub Rootsisse “Mihhaili” soovituskirjadega, seega luuakse võimalus meie agente välisriikide luureteenistustele ette sööta.

Asja olemuse kohta saatsime Teile 8. jaanuaril ettepaneku.

10. Stockholmi linnas elab üks eesti emigrantide tegelasi LAID, Erik, kes on käesoleval ajal Rootsis niinimetatud Eesti Rahvusfondi esimees ja Eesti Rahvusnõukogu juhatuse liige, nende organisatsioonide tegevust suunavad välisriikide luureteenistused.

Välismaal korraldatud ürituste tulemusena on kindlaks tehtud, et LAID suhtleb Inglise luure agentide, endise diplomaadi VARMA, Aleksandri ja VALDIN, Arkadiga.

Oleme teinud ettepaneku sööta LAIDI kaudu Inglise luurele ette agent “Jaan”, mille on heaks kiitnud NSVL MN juures asuva RJK 2. peavalitsus, vastavalt sellele rakendatakse meetmeid, et ta looks lähedased usalduslikud suhted Eesti NSV-s elava LAIDI õega, et saada viimaselt kiri, millega “Jaan” saadetakse turismirühma koosseisus Rootsisse kohtuma LAID, Erikuga.

Osakonna kollektiiv töötab edasi selles suunas, et leida reaalseid võimalusi korraldada vastuluureüritusi välismaal, mille eesmärgiks on meie agentuuri sisseimbumine vaenlase luureorganitesse, et selgitada välja nende kuritegelikud kavatsused ja plaanid NSVL-i vastu.

Sellega seoses peetakse tähtsaks valida agentuur, kellel oleksid vajalikud isikuomadused ja võimalused välismaal meie ülesandeid täita.

Neid nõudmisi arvestades on 2. osakond hankinud uute värbamiste teel, aga ka varem värvatud agentuurist 15 agenti, kellega tehakse vastavat tööd nende kasvatamiseks, kontrollimiseks ja ettevalmistamiseks, et kasutada neid seda laadi üritustes. Agentide sellesse kategooriasse kuuluvad “Haakla”, “Šmidt”, “Arnold Kask”, “Nõmmik”, “Saar”, “Mihhail”, “Lind”, “Jack”, “Joonas”, “Koor,” Rudolf”, "Jurjev”, “Jaan Mets”, “Hugo” ja “Salu”. Enamikul neist on kõrgem haridus, kõik valdavad võõrkeeli, mõned valdavad mitut võõrkeelt.

Nende kasutamise perspektiivi on selgelt näha agent “Haakla” näite varal. Viimane on kodanliku Eesti nimeka diplomaadi poeg, valdab peale vene ja eesti keele viit võõrkeelt, möödunud sõja ajal oli nelja luure agent, tunneb hästi kõiki välismaal asuvate eesti emigrantide peamehi, tunneb mitmeid olulisi välisriikide luurajaid, hiljuti otsis teda Eesti territooriumil taga Inglise luure. Peaaegu kõik tema sugulased, sealhulgas naine ja lapsed, elavad välismaal.

Käesoleval ajal tegeleme jätkuvalt tema igakülgse kontrollimise, kasvatamise ja ettevalmistamisega selleks, et toimetada ta 1958. aasta kevadel illegaalselt välismaale, kuhu ta jääb pikemaks ajaks elama, et imbuda sisse välisriigi luureorganisse.[50]

VII. 1957. AASTAL VÄLISMAAL KÄINUD NÕUKOGUDE TURISTIDE KONTROLLIMISE JA TEENINDAMISEGA SEOTUD TÖÖ

Seoses sellega, et Nõukogude Liidu kultuurisidemed välismaadega on laienenud, on märksa suurenenud Eesti NSV elanike arv, kes soovivad sõita turismirühmade koosseisus ekskursioonidele kapitalistlikesse riikidesse ja rahvademokraatiamaadesse.

Nii kontrollis Eesti NSV Ministrite Nõukogu juures asuva Riikliku Julgeoleku Komitee 2. osakond 1957. aastal 1588 kodanikku, kes taotlesid turismisõitu välismaale, samal ajal kui 1956. aastal kontrolliti 1007 inimest. Sellest soovijate arvust keeldus Eestimaa KP Keskkomitee juures asuv komisjon 1957. aastal erinevatel põhjustel väljasõiduloa andmisest 798 kodanikule. Kokku käis 1957. aastal välismaal 586 turisti.

Seoses 1957. aastal välismaale sõitnud Nõukogude turistide kontrollimise ja teenindamisega tegi ENSV MN juures asuva RJK 2. osakond selles liinis ära vastava töö ning põhiliselt tagas riikliku Julgeolekukomitee teiste osakondade kaasabil Nõukogude turistide hulgas tehtava vastuluureöö.

Reeglina komplekteeriti turismirühmi poliitiliselt ja moraalselt kindlatest kodanikest, agentuur ja usaldusisikud, kes turismirühmadesse lülitati ja neis olid, tulid nendele pandud ülesannetega toime ning käitusid välismaa harjumatutes tingimustes oskuslikult ja

---

[50] Pärast on KGB agent “Haakla”, Toomas Hellati, välismaale elama saatmise plaanidest siiski loobunud. Hellat töötas hiljem Inturisti hotelli Tallinn administraatorina, kus tal kindlasti tuli ka täita KGB ülesandeid välisturistide jälgimisel. Ta suri Tallinnas 13. novembril 1987.

konspiratiivselt. Operatiivtöötajad, kes käisid välismaal turismirühmade koosseisus, teostasid vastuluureüritusi enamikel juhtudel edukalt ja õigesti.

Turistide operatiivseks teenindamiseks käisid 1957. aastal turismirühmade koosseisus välismaal 32 ENSV MN juures asuva RJK agenti, sel eesmärgil soetati turistide seast 72 usaldusisikut.

Peale positiivsete tulemuste esines välismaale sõitvate Nõukogude turistidega tehtavas töös ka mitmeid olulisi vajakajäämisi. Nii oli 1957. aastal juhtumeid, mil Eestist välismaale sõitvatesse turismirühmadesse pääsesid poliitiliselt ja moraalselt ebakindlad inimesed, kel oli mitmesuguseid kõrvalistelt isikutelt saadud ülesandeid, kes lõid välismaal kahtlasi sidemeid, aga ka neid, kes tegid spekulatiivseid tehinguid ja seadusevastaseid mahhinatsioone valuutaga.

Meie turistide negatiivsest käitumisest välismaal oleme üksikasjaliselt informeerinud Ministrite Nõukogu ja Eestimaa KP Keskkomiteed, aga ka NSV Liidu MN juures asuva Riikliku Julgeoleku Komitee 2. peavalitsust oma üksikasjalikes aruannetes iga turismirühma kohta.

Mitmete selliste isikute suhtes rakendasid partei- ja nõukogude organid vajalikke mõjutusvahendeid.

Mõnede meie aruannete kohta oleme Teilt saanud vastavad märkused sellel alal esinenud puuduste kohta ja rakendanud vajalikke abinõusid nende kõrvaldamiseks.

Selleks, et parandada tööd välismaale sõitvate turistide operatiivsel kontrollimisel ja nende operatiivsel teenindamisel, peame me vajalikuks, et ametiühingute keskkomiteede liinis nii keskuses kui ka kohapeal kehtestataks turismiekskursioonide kindel plaanipärasus.

On vaja parandada turistide valiku kvaliteeti ettevõtete ja asutuste ametiühinguorganisatsioonides.

Võttes arvesse Eesti NSV spetsiifilist eripära, tuleks muuta rahvademokraatiamaadesse sõitvate turistide ankeeti, täiendades seda andmetega perekonnaseisu, lähedaste sugulaste ja nende asukoha kohta.

IX. TÖÖ RAJOONIDES, KUS ON KAOTATUD ENSV MN JUURES ASUVA RJK APARAAT

Alates 1956. aasta 1. oktoobrist kaotati ENSV MN juures asuvas Riikliku Julgeoleku Komitees RJK volinike aparaat 22 rajoonis.

Agentuur- ja operatiivtöö nendes rajoonides tehti ülesandeks ENSV MN juures asuva RJK 2., 4. ja 5. osakonnale, sealhulgas tehti 2. osakonnale ülesandeks teha seda tööd vabariigi 10 rajoonis, neist

igaühes peab töötama kaks operatiivtöötajat, kes kuuluvad 2. osakonna koosseisu.

Peale selle eraldati nende töö kontrollimiseks ja nende praktiliseks abistamiseks 2. osakonna koosseisust kaks vanemoperatiivvolinikku.

Kõigi nende operatiivtöötajate töö üldine juhtimine tehti ülesandeks 2. osakonna ülemale.

Seetõttu, et nendes rajoonides elab märkimisväärne arv repatrieerunuid, isikuid, kes on tagasi tulnud kinnipidamiskohtadest pärast seda, kui nad on nõukogude võimu vastu sooritatud kuritegude ees karistuse ära kandnud, legaliseerituid, kes olid end varem varjanud, sest kartsid vastutust Saksa okupantide abistamise ja bandiitidega sidemete pidamise eest, ning teistesse kategooriatesse kuuluvaid isikuid, kelle suhtes riikliku julgeoleku organid peavad vajalikke agentuur- ja operatiivmeetmeid rakendama, aga ka seetõttu, et on suur arv operatiivarvestusi isikute kohta, keda kahtlustatakse selles, et nad arendavad Nõukogude Liidule vaenulikku tegevust, ning tagaotsitavaid riiklikke kurjategijaid, peavad 2. osakonna töötajad pöörama suurt tähelepanu sellele, et agentuur- ja operatiivtöö neis rajoonides oleks organiseeritud vajalikul tasemel.

Nagu on näidanud kontrollimine ja arutelu ENSV MN juures asuvas Riiklikus Julgeoleku Komitees, kus käsitleti tööd rajoonides pärast seda, kui RJK aparaat oli neis kaotatud, on töö mõnevõrra paranenud tänu sellele, et on rakendatud mõjusamaid abinõusid praktilise abi osutamiseks agentuur- ja operatiivtöö korraldamisel ning nende rajoonide operatiivkooseisu töö kontrollimisel.

Sel eesmärgil viibisid nendes rajoonides korduvalt pikemat aega ENSV MN juures asuva RJK 2. ning teiste operatiivosakondade juhtivad operatiivtöötajad.

Peale selle käivad neis rajoonides süstemaatiliselt kaks 2. osakonna operatiivtöötajat, kes on eraldatud kontrollimiseks ja praktilise abi osutamiseks.

Aruandeperioodil 2. osakonnale kinnitatud rajoonides, kus ENSV MN juures asuva RJK voliniku aparaat on kaotatud, on seal töötavad ENSV MN juures asuva RJK 2. osakonna operatiivtöötajad ära teinud mõningase positiivse töö:

a) on üles leitud 24 riiklikku kurjategijat, kelledest 11 olid kantud üleliidulisse tagaotsitavate nimekirja ja 13 vabariiklikku tagaotsitavate nimekirja, viimaste hulgas oli üks relvastatud bandiit ja terrorist;

b) on arreteeritud 5 kurjategijat, kelledest 2 olid sakslaste olulised käsilased, keda otsiti taga üleliidulise nimekirja nr. 2 järgi, üks relvastatud bandiit ja terrorist, keda otsiti taga vabariikliku jälituse toimiku alusel, ja 2 isikut, kes enne arreteerimist arendasid nõukogudevastast

tegevust ning esinesid ähvardustega nõukogude ja parteitöötajate aadressil;

c) on üles leitud ja legaliseeritud 8 põrandaalust, suurem osa neist oli relvastatud ja andis legaliseerimisel oma relvad ära;

d) 1957. aastal on ära korjatud: vintpüsse 3 tk., püstoleid 6 tk., automaate 1, granaate 2 tk., kuulipildujaid 2 tk., padruneid 2346 tk. ja lõhkeainet 12 kg.;

e) vastavate agentuur- ja operatiivmeetmete elluviimise tulemusena on toodud selgus arvestusaluse elemendi läbitöötamistesse, kes esines 17 formulartoimikus ja 32 esialgse operatiivkontrolli toimikus, sellega seoses on 8 esialgse operatiivkontrolli toimikut üle viidud formulartoimikuteks, ülejäänud isikute läbitöötamine on lõpetatud ning nende toimikud on antud hoiule RJK arvestus- ja arhiiviosakonda;

f) selle perioodi jooksul on agentuurilt laekunud ja muude andmete alusel avatud 7 jälitustoimikut, sealhulgas 2 üleliidulise jälituse toimikut, 9 formulartoimikut ja 16 esialgse operatiivkontrolli toimikut;

g) on värvatud 19 agenti, 1 resident ja 2 konspiratiivkorteri pidajat.

Mitmete agentuur- ja operatiivmeetmete tulemusena, milles rakendati kõiki operatiivtehnika vahendeid, selgitati välja see osa agentuurist, kes ei teinud meiega koostööd ausalt, ei olnud võimeline meie ülesandeid täitma või hoidus sellest kõrvale, sellega seoses oleme agentuurvõrgust välja arvanud 31 agenti, 1 residendi ja 3 konspiratiivkorteri pidajat. Välja arvatud agentuuri kasutati varem põhiliselt bandiitide ja illegaalide tagaotsimiseks ning nende sidemete läbitöötamiseks, käesoleval ajal ei ole sel agentuuril meid huvitavaid sidemeid, sest vastavate isikute kontingent on likvideeritud. Osa agentuurist arvati välja sellepärast, et nad ei olnud töövõimelised või olid end dešifreerinud.

Aruandeperioodi lõpuks oli nendes rajoonides 231 agenti, 1 resident ja 21 konspiratiivkorteri pidajat. Peaaegu kogu agentuuri kasutatakse operatiivarvestuse konkreetsetes asjades või meid huvitavate isikute kontingendi jälgimiseks.

Operatiivarvestuse asjades hulgas on 50 formulartoimikut, 53 jälitustoimikut, neist on 13 üleliidulise jälituse toimikut, ja 21 esialgse operatiivkontrolli toimikut.

Kõige tõsisemad ja perspektiivsemad toimikut on suunatud aktiivsesse menetlusse, nende kohta on koostatud agentuur- ja operatiivmeetmete plaanid, mida täidetakse. Ka töötavad operatiivtöötajad igas rajoonis välja abinõude perspektiivplaane.

Kõrvuti mõningate positiivsete tulemustega on 2. osakonnale kinnistatud rajoonide operatiivkoosseisu töös ka olulisi puudusi.

Üheks peamiseks puuduseks peame me asjaolu, et olemasolev agentuur ei ole kaugeltki mitte küllaldane ja selle kvaliteet ei ole piisav, sellega seoses ei ole meil võimalik teha vajalikku tööd mitmete isikute osas, kes kuuluvad meid huvitavasse kontingenti, nendeks on repatrieerunud, kinnipidamiskohtadest tagasi tulnud isikud, legaliseeritud ja teised.

Agentuuraparaadi paiknemine rajoonides ei vasta veel rajoonide operatiivolukorrale, seepärast jäävad mõned meid huvitavad isikud pikaks ajaks meie vaateväljast välja.

Võrgus on seniajani 12 agenti, kes oma isikuomaduste poolest ja meid huvitavate sidemete puudumise tõttu ei ole läbitöötamistel kasutatavad või ei too riikliku julgeoleku organitele kasu.

Tunduvalt vähendab nendes rajoonides töötavate operatiivtöötajate agentuur- ja operatiivtöö võimalusi transpordivahendite puudumine.

X. ERITI TÄHTSATE JA KAITSEOBJEKTIDE ÜMBRUSES RAKENDATAVAD VASTULUUREMEETMED

Vastavalt NSVL MN juures asuva RJK 27. augusti 1957. aasta käskkirjale nr. 00485 ja 21. novembri 1957. aasta direktiivsele juhtnöörile nr. 207ss on 2. osakond koostöös 5. osakonna, 1. erijaoskonna ja sõjaväeosade RJK eriosakondadega teinud aruandeperioodi kestel vastuluuretööd Eesti NSV territooriumil asuvate eriti tähtsate ja kaitseobjektide ümber.

Erilist tähelepanu on 2. osakond koos loetletud organitega pööranud vastuluuretöö organiseerimisele selliste sõjalaevade ehitusobjektide ümber nagu tehas nr. 890, allveelaevade viimistlemise ja käikuandmise baas, elektrimontaažiettevõte nr. 7 ja keskmise masinaehituse tehas “Dvigatel”, mis asuvad Tallinna linnas, aga ka keskmise masinaehituse tehase ümbruses, mis asub ühes vabariigi rajoonis ja mida otseselt teenindab 1. erijaoskond, ning NSVL Kaitseministeeriumi Mereväe Teadusliku Uurimise asutuse rajatava polügooni ümber.

1957. aastal on 2. osakond koos 5. osakonna, 1. erijaoskonna ja väeosade RJK eriosakondadega võtnud meetmeid, et soetada kvalifitseeritud agentuuri, kellel oleksid ulatuslikud sidemed kaitseiseloomuga ettevõtetes ja nende lähikonnas töötavate isikutega, võttes arvesse asjaolu, et need objektid võivad välisriikide luureorganeid suuremal määral huvitada.

2. osakond on olnud pidevalt kontaktis ENSV MN juures asuva RJK 5. osakonna, 1. erijaoskonna ja väeosade RJK eriosakondadega, kui Eesti NSV-sse on tulnud välismaalasi, nende suhtes on vajaduse

korral on viidud ellu ühisüritusi, mis välistasid nende tungimise eriti tähtsate ja kaitseobjektide paiknemise piirkonda.

Et välja selgitada inimesed, kes ilmutavad huvi kaitseotstarbeliste objektide ja väeosade dislokatsiooni vastu, on soetatud agentuur autobussi ja taksoparkide juhtidest, kes otseselt sõidavad nimetatud objektide paiknemise piirkondadesse, aga ka Tallinna linna võõrastemajades, restoranides ja kohvikutes. 1957. aastal värbas 2. osakond nendesse kategooriatesse kuuluvatest inimestest 19 agenti. Peale selle soetati agentuur nendest inimestest, kes otseselt töötavad kaitseotstarbelistel objektidel, neid kasutatakse ka 5. osakonna liinis.

Süstemaatiliselt tehti tööd meid huvitavate kontingentide väljaselgitamiseks: repatrieerunud, reemigreerunud, isikud, kes on tagasi pöördunud pärast seda, kui nad on ära kandnud karistuse minevikus sooritatud erinevate kontrrevolutsiooniliste kuritegude eest, ja isikud, kes peavad kahtlast kirjavahetust välismaaga ja elavad objektide läheduses, mille vastu kapitalistlike riikide luure võib huvi tunda, et koguda andmeid nende kontingentide olemasolu kohta vabariigi territooriumil ja nende toodangu kohta.

Nendesse kategooriasse kuuluvaid isikuid on saadetud välja selgitama paralleelselt osakonna ees seisvate põhiülesannete lahendamisega nii ENSV MN juures asuva RJK 2. osakonna, 5. osakonna, 1. erijaoskonna kui ka väeosade RJK eriosakondade agentuuri.

On läbi vaadatud ja ära kasutatud kõik miilitsaorganite ja rajoonide sõjakomissariaatide arvestused ning ENSV MN juures asuva RJK 6. eriosakonna kartoteegid. Koos nimetatud organitega rakendatud abinõude tulemusena on nimetatud objektide lähikonnas välja selgitatud ja kindlaks tehtud: repatrieerunuid – 39 inimest, välismaaga kirjavahetuses olevaid – 156 inimest, vangistusest ja eriasumiselt tagasi tulnuid – 170 inimest, endisi sõjavange – 328 inimest.

Väljaselgitatud kontingentide koguarvust on 5. osakonna liinis asutud läbi töötama 3 inimest ja 5 inimest on valitud välja, et neid tundma õppida kui kandidaate, keda agendiks värvata, sest nad töötavad otseselt 5. osakonna poolt teenindavatel objektidel.

Isikud, kes pakuvad operatiivset huvi, on korra kohaselt arvele võetud, sellest lähtudes rakendatakse ühiseid agentuur- ja operatiivabinõusid, et neid tundma õppida ja kontrollida. Peale selle on orienteeritud kõiki RJK linnade ja rajoonide aparaate ja eriosakondi, kelle dislokatsioonipaikades väljaselgitatud kontingendid kaitseotstarbeliste objektide ja sõjaväeosade dislokatsioonikohtade läheduses elavad.

Elluviidud abinõudega kontingendi väljaselgitamiseks lähikonnas ja agentuuraparaadi soetamiseks tegelesid kõik ENSV MN juures

asuva RJK linnade ja rajoonide aparaadid, kelle territooriumil on kaitseotstarbelisi objekte ja sõjaväeosasid.

Tänu tihedama kontakti loomisele 5. osakonna, 1. erijaoskonna ja Eesti NSV territooriumil paiknevate väeosade RJK eriosakondadega viiakse ellu ühiseid vastuluureüritusi järgmistes operatiivarvestuse asjades.

1. Esialgse operatiivkontrolli toimik FERSEN, Hans Williami poja kohta, kes on sündinud 1918. aastal.

FERSENIT töötatakse läbi, sest teda kahtlustatakse kodumaa reetmises, selle kohta laekus Nõukogude Armee leitnandilt GORDEJEVILT avaldus, et FERSEN ilmutab käesoleval ajal suurenenud huvi kontinentidevaheliste ballistiliste rakettide vastu ning teda on kaks korda nähtud sõjaväepolügooni läheduses.

Selleks, et välja selgitada, kas FERSEN salajaste andmete hankimise vastu tegelikult huvi tunneb, kavandatakse koos mereväe teadusliku uurimise asutuste RJK eriosakonnaga meetmeid, et lülitada FERSENIT läbi töötama FERSENI elukoha piirkonnas paikneva Nõukogude Armee väeosa sõjaväelaste hulka kuuluv agent.

2. Eesti NSV MN juures asuva RJK 1. erijaoskonna formular-toimiku järgi töötatakse läbi VIHERMÄE, Hans Maksimi poega, kes on sündinud 1911. aastal, eestlane kõrgema haridusega.

Ajal, mil Eesti NSV oli sakslaste poolt okupeeritud, teenis VIHERMÄE Saksa sõjaväes. Käesoleval ajal on ta variaadresside kaudu kirjavahetuses oma Kanadas elava naise ja tütardega. Pealegi on andmeid, et tema korterit külastavad sageli kõrvalised isikud.

Selleks, et tema läbitöötamist aktiviseerida ja selgitada välja, kas ta kuulub välisriikide luureorganitesse, on kaasatud 2. osakonna agent “Sokolov”, kes on esitanud mitmeid operatiivset huvi pakkuvaid andmeid. Ühtlasi on koostöös 1. erijaoskonnaga rakendatud muid meetmeid, milles on kasutatud operatiivtehnikat.[51]

---

[51] Vihermäe, õige eesnimega Henn, mobiliseeriti 1944. aasta veebruaris Saksa armeese, ta teenis seal veterinaarvelskrina ja langes hiljem Nõukogude vägede kätte vangi, kust vabanes 1946. aastal. 1944. aastal olid Vihermäe naine ja kolm tütart Läände põgenenud ja asusid hiljem elama Austraaliasse. Peale vastuluureosakonna tegeles Vihermäe agentuurse jälgimisega 1958. aastal ka ENSV KGB 1. eriosakond, mis tegeles salajaste tööstusettevõtete kaitsega. Lisaks “Sokolovile” kasutati Vihermäe jälgimiseks veel agente “Õli” ja “I. Romanov” ja värvati agendiks “Aadu” tema endine naaber.

3. Esialgse operatiivkontrolli toimiku järgi töötatakse läbi VAHI-VELLI, Hilja Johannese tütart, kes on sündinud 1911. aastal, lõpetamata kõrgema haridusega.

VAHI-VELLIT töötatakse läbi, sest kahtlustatakse, et ta kuulub Ameerika luureorganite agentuuri. Kuni 1952. aastani elas ta Saksamaa Ameerika okupatsioonitsoonis, kus tal oli välismaalastega kahtlaseid sidemeid. Eesti NSV-sse tuli ta elama repatrieerumise korras. Käesoleval ajal on ta asunud elama ühe Tallinna linna sõjaväelennuvälja piirkonda.

Meetmeid VAHI-VELLI eluviisi ja käitumise tundmaõppimiseks võetakse koos väeosa 71630 RJK eriosakonnaga.

Koos RJK asjasthuvitatud osakondadega ja organitega on rakendatud abinõusid ka UIBO, A. ja KITS, M. formulartoimikute järgi, neist on üksikasjalikult teatatud käesoleva aruande alajaotuses “Töö operatiivarvestuste toimikutega”.

Agentuurse jälgimise tulemusena suudeti vaid kindlaks teha, et Vihermäe on nõukogudevastaselt meelestatud (eriti avaldus see Ungari sündmuste järel), kuid välismaale põgenemise kvatsusest on ta selle teostamatuse tõttu loobunud. Kui Vihermäe 1958. aasta sügisel Sillamäe veterinaararsti kohalt vallandati, asus ta tööle Noarootsi. Tema formulartoimik saadeti edasi KGB Haapsalu rajooni volinikule. (ERAF SM, f.131, n.1, s.402, l.8-10). Vihermäe väljasõidutoimikust ilmneb, et teda jälgiti agentuurtöötlustoimiku alusel 1957. aasta märtsist kuni 1960. aasta maini. KGB Haapsalu rajooni voliniku major Kuusiku 15. märtsil 1961 koostatud õiendi järgi kahtlustas KGB Vihermäed eelkõige kavatsuses välismaale põgeneda. 1960. aasta veebruaris Vihermäe profülakteeriti ja talle tehti selgeks, et oma kavatsusi võib ta teostada vaid ametlikul teel vastavate nõukogude ametiasutuste kaudu. Samas õiendis aga märgitakse, et kuna Vihermäe elas ja töötas pikemat aega Sillamäel, siis võib ta teada riigisaladusi ning tema välismaale lubamine ei ole soovitav. Alates 1961. aastast taotles Vihermäe korduvalt väljasõiduluba Austraaliasse, mis aga järjekindlalt tagasi lükati. Põhiliseks ettekäändeks oli siin tema töötamine Sillamäel; hilisemates õiendites on toodud äraütlemiseks päris absurdseid põhjendusi, nagu Vihermäe “endassesuletud eluviis ja halb tervislik seisund”. Viimase emigreerumistaotluse lükkas tagasi EKP Keskkomitee väljasõidukomisjon 11. detsembril 1972, tuues põhjenduseks Henn Vihermäe abiellumise oma senise vabaabielunaisega. ERAF SM, f.136, s.209.

Peab märkima, et aruandeperioodi vältel on 2. ja 5. osakond pööranud suuremat tähelepanu agentuuraparaadi vastastikusele kasutamisele läbitöötamistes, mida menetletakse nii 2. kui ka 5. osakonnas. Muuhulgas kasutab 5. osakond aktiivselt 2. osakonna agente "Student", "Feliks", "Tihhomirov", "Onegin", "Kadak", "Saar", "Kuusner" ja teisi, kes töötavad läbi arvestusalust elementi, ja vastupidi, 2. osakond kasutab läbitöötamistes 5. osakonna agentuuri: "Tikk", "Suits", "Oksana", "Feliks"[52], "Lembern-Herman", "Smirnova" ja teised.

Keskmise masinaehituse ettevõtte läheduses koos 5. osakonnaga teostatud agentuur- ja operatiivmeetmete käigus leiti 1957. aasta aprillis üles ja arreteeriti NSVL MN juures asuva RJK 1956. aasta nimekirjas nr. 2 üleliiduliselt tagaotsitavaks kuulutatud ohtlik riiklik kurjategija OTS, Voldemar Juhani poeg, sündinud 1919. aastal, millest oleme teatanud 6. aprilli 1957. aasta eriteadaandes nr. 1/368.

Et luua efektiivsem kontakt vastuluureürituste läbiviimisel kaitse- ja eriti tähtsate objektide ümbruses, töötavad eriosakonnad ja 1. erijaoskond praegu välja agentuursete ürituste plaane, neid arvestades töötame koos 5. osakonnaga välja üldplaani.

XI. TÖÖ KOMITEE KODUMAALE TAGASIPÖÖRDUMISE EEST LIINIS

Antud liinis rajanes ENSV MN juures asuva RJK 2. osakonna töö NSV Liidu Ministrite Nõukogu juures asuva Riikliku Julgeoleku Komitee direktiivsetel juhtnööridel. Meie korraldatud ürituste eesmärgiks oli tagada selle põhilise ülesande täitmine, mis Komiteele Kodumaale Tagasipöördumise Eest on pandud – saavutada, et eesti emigratsiooni organiseeritud nõukogudevastane töö välismaal laguneks ja aidata kaasa eestlaste kodumaale tagasipöördumisele.

Nimetatud ülesande täitmisel pöörasime me peatähelepanu nende propagandamaterjalide kvaliteedi parandamisele ja viimistlemisele, mis avaldati eestikeelses ajalehes "Kodumaale Tagasipöördumise Eest", ja raadiosaadetele eestlaste jaoks, kes elavad välismaal, mida otseselt organiseeris Komitee Kodumaale Tagasipöördumise Eest SDV territooriumilt ja ENSV MN juures asuv Raadiokomitee vabariigi territooriumilt.

---

[52] Valter Talvik (s. 1925), Kohtla kaevanduse jaoskonnaülem. Värvati 20. mail 1955 ENSV KGB 5. osakonna agendiks. ERAF SM, f.131, n.1, s.352, l.27-28.

Propagandamaterjali kogumiseks kasutame käesoleval ajal 2 usaldusisikut, kes on soetatud repatriantide hulgast, ja kolme agenti, kes töötavad ajalehe “Kodumaale Tagasipöördumise Eest” korrespondentide nime all. Usaldusisikud ja agendid on kõik kõrgema haridusega ning valdavad võõrkeeli. Minevikus töötasid agendid ajalehetoimetustes.

1957. aastal saatsime Berliini Komiteele Kodumaale Tagasipöördumise Eest üle 60 lindistatud raadiosaate ja 38 numbrit ajalehte “Kodumaale Tagasipöördumise Eest”.

1500 rubla eest on ostetud ja ära saadetud eesti ilukirjandust.

Me saadame Odessa ja Bresti repatriantide laagrisse regulaarselt kohalikke vabariiklikke ajalehti ja ajakirju.

1957. aasta septembris esitasime me Eestimaa KP Keskkomiteele taotluse mitmete ettepanekutega töö tõhustamiseks eesti emigrantide seas välismaal, peamiselt Rootsis, kuhu on koondunud emigrantide põhimass ja eesti nõukogudevastaste natsionalistlike organisatsioonide keskused.

Töö tõhustamiseks eesti emigrantide seas Rootsis ja üldse välismaal peame vajalikuks rakendada järgmisi praktilisi abinõusid.

1. Rajada Rootsi–Nõukogude Ühingu juures Stockholmis eesti nõukogude kirjanduse raamatukogu, täiendada seda regulaarselt uute Eesti NSV väljaannetega.

Levitada emigrantide seas informatsiooni raamatukogu kohta. Organiseerida nõukogude ajalehtede ja ajakirjade, sealhulgas ajalehe “Estonia” müümine raamatukogus.

2. Organiseerida Eesti NSV-s avaldatava illustreeritud ajakirja “Pilt ja Sõna” baasil vastavasisulise eriväljaande avaldamine välismaal elavate eestlaste jaoks ja saata see eesti emigrantidele.

3. Tagada Tallinna Filmistuudios tehtud kunstiliste ja dokumentaalfilmide, aga ka sobivate süžeedega kinokroonika üksikute numbrite perioodiline saatmine Rootsisse.

4. Näha ette Nõukogude Eesti rahvusliku kunsti esindajate, nii kollektiivide kui ka üksikesinejate sõidud Rootsisse, et esineda rootsi ja emigrantidest koosnevale auditooriumile.

5. Pidada silmas, et on vaja organiseerida emigrantide rühmade või üksikemigrantide sõite Rootsist Eesti NSV-sse, kutsuda neid Eesti kultuuri- ja teadusasutuste või Eesti NSV tuntud tegelaste nimel.

6. Organiseerida nädalalehe “Estonia” väljaandmine eesti keeles VOKS-i eesti filiaali[53] häälekandjana.

---

[53] Välismaaga Sõpruse ja Kultuurisidemete Arendamise Eesti Ühing.

Luua sel eesmärgil 3 inimesest koosnev toimetus. Ajalehte levitada vabamüügi ja ettetellimise teel nii Eesti NSV-s kui ka välismaal.

7. Uurida võimalust kutsuda Rootsist rahvusliku kunsti ja spordi esindajaid, kultuuri- ja ühiskonnategelasi Eesti NSV-sse selleks, et propageerida nende kaudu Nõukogude Eesti saavutusi rootsi rahva seas, kelle märkimisväärse osa ettekujutus tänapäeva Eestist rajaneb arusaamadel, mis on peale surutud emigrantliku propaganda poolt.

8. Praktiseerida Nõukogude Eesti perioodika ja raadio aktiivsemat kasutamist, et paljastada reaktsiooniliste emigrantide rahvavastast tegevust ja lükata ümber tänapäeva Eesti olukorra kohta levitatavad laimavad väljamõeldised.

Ühtlasi ära märkida ajakirjanduse lehekülgedel üksikute emigrantide positiivset hinnangut väärivaid saavutusi rahvusliku kirjanduse, muusika ja kunsti valdkonnas.

Näha ette, et NSV Liidu saatkonnale Rootsis assigneeritakse vastavad vahendid töö tegemiseks eesti emigrantide seas (filmide näitamine, kirjanduse laialisaatmine, Eesti NSV esindajate kohtumiste organiseerimine emigrantidega jms).

10. Jätkata ajalehe “Kodumaale Tagasipöördumise Eest” väljaandmist eesti keeles, pidevalt parandada selles avaldatavate materjalide kvaliteeti, mis kajastavad elu Eesti NSV-s.

Need meie ettepanekud on Eestimaa KP Keskkomitees heaks kiidetud ning saadetud kooskõlastamiseks ja kinnitamiseks NLKP Keskkomiteesse.

Needsamad ettepanekud on Teile orienteerumiseks teatatud *“23.” oktoobril* 1957. aastal kirjas nr. *3/4197.*

XII. PERIFEERIAORGANITE TÖÖ KONTROLLIMINE JA ABISTAMINE

Selleks, et osutada praktilist abi ning kontrollida vastuluure- ja jälitustööd, on ENSV MN juures asuva RJK perifeeriaorganites aruandeperioodil käinud 2. osakonna 45 operatiivtöötajat, kes kokku viibisid komandeeringus 774 tööpäeva.

Põhiliselt korraldati operatiivkoosseisu sõite perifeeriaorganitesse, et läbi viia konkreetseid üritusi toimikute järgi ja ainult 6 lähetust olid seotud vastuluure- ja jälitustöö korralduse organiseerimise üldiste küsimustega.

Aruandeperioodil on ENSV MN juures asuva RJK volinike aparaatidest välja nõutud 68 toimikut selleks, et kontrollida ja osutada praktilist abi niisuguste isikute läbitöötamisel, keda kahtlustatakse selles, et nad on seotud välisriikide luureorganitega või et nad kavatse-

vad reeta, samuti ka end Eesti NSV territooriumil varjavate eriti ohtlike riiklike kurjategijate tagaotsimisel. Nende toimikute kohta on antud vastavad juhtnöörid, et läbitöötamist aktiviseerida.

Aruandeperioodil kontrollisid 2. osakonna kogenud operatiivtöötajad kõige suuremate RJK perifeeriaorganite vastuluure- ja jälitustööd, nad sõitsid kohale koos inspektsiooni töötajatega, peale kontrollimise osutati kohapeal töös konkreetset abi.

Vabariigi perifeeriaorganite kontrollimiseks ja abistamiseks on ENSV MN juures asuva RJK 2. osakond võtnud oma kontrolli alla 75 neis menetletavat operatiivarvestuse toimikut, neist 30 on inimeste kohta, keda kahtlustatakse selles, et nad kuuluvad välisriikide luureorganitesse, 10 selliste inimeste kohta, keda töötatakse läbi, sest neid kahtlustatakse reetmiskavatsuses, ning 35 jälitustoimikut eriti ohtlike riiklike kurjategijate kategooriasse kuuluvate inimeste kohta.

Peaaegu kõikide toimikute puhul kontrollitakse koostatud agentuur- ja operatiivmeetmete plaane, juurdlusabinõude vajaduse korral on antud konkreetsed juhised. Mitmete kontrollitavate operatiivarvestuse toimikutega seoses on RJK perifeeriaorganites koha peal käinud kõige kogenenumad RJK 2. osakonna töötajad, kus nad on koostanud toimikute kohta reaalsed meetmete plaanid, mille eesmärgiks oli läbitöötamist aktiviseerida. Sageli kutsuti selliste toimikutega seoses RJK aparaati välja perifeeriaorganite töötajaid, koos 2. osakonna kvalifitseeritud operatiivtöötajatega töötati toimikute jaoks välja tõsised abinõud.

NSVL MN juures asuva RJK 2. peavalitsuse juhtnööre täites oleme erilist tähelepanu pööranud RJK Tartu ja Pärnu aparaadi töö kontrollimisele ja nende praktilisele abistamisele, sest neis on vastuluuretöö maht kõige suurem.

RJK perifeeriaorganeid abistati praktiliselt ka sel teel, et 2. osakonna kvalifitseeritud agentuuri saadeti marsruutidele niisugust arvestusalust elementi läbi töötama ja riiklikke kurjategijaid otsima, kelle toimikuid menetletakse perifeeriaorganites. Nii saadeti aruandeperioodil 2. osakonna agentuurist sel eesmärgil marsruudile 33 agenti.

Nendesse RJK rajooniaparaatidesse saadeti ka kogenud operatiivtöötajaid, kes osutasid tõhusat abi nii vastuluuretöö olukorrast lähtuval organiseerimisel kui ka konkreetsete operatiivarvestuse toimikute osas, sealhulgas kõige tähtsamate toimikute osas, mida kontrollib 2. peavalitsus.

Nendes rajoonides lähetuses viibides andsid operatiivtöötajad konkreetseid juhtnööre kõigi operatiivarvestuse toimikute kohta, mida seal menetletakse, ning juhtnööre iga agendi paremaks kasutamiseks.

Mitmete kõige tähtsamate toimikute kohta on välja töötatud vajalikud abinõud ja osutatud abi üksikute loetletud abinõude elluviimiseks.

Nagu on näidanud meie juhtnööride kontrollimine ENSV MN juures asuva RJK esimehe poolt, on nimetatud perifeeriaorganid vastuluuretööd märksa parandanud.

Ka on ENSV MN juures asuva RJK 2. osakond andnud erilist abi ENSV MN juures asuva RJK piiriäärsetele aparaatidele nende töö organiseerimisel ja kontrollimisel, seda on üksikasjalikult kajastatud alajaotuses, mis käsitleb vastuluuretöö olukorda nendes rajoonides.

Aruandeaastal on vastuluuretöö olukorda piiriäärsetes rajoonides korduvalt ära kuulatud komitee istungitel, kus arutati kontrolli tulemused kõigi piiriäärsete rajoonide aparaatide volinike osavõtul üksikasjalikult läbi ja tehti vajalikud otsused. Ka need otsused on soodustanud vastuluuretöö paranemist piiriäärsetes rajoonides.

ü/a EESTI NSV MINISTRITE NÕUKOGU juures asuva
RIIKLIKU JULGEOLEKU KOMITEE ESIMEES
POLKOVNIK

(I. KARPOV)

ENSV MN juures asuva RJK 2. OSAKONNA ÜLEM
ALAMPOLKOVNIK

(VORONIN)

"*17.*" jaanuaril 1958. aastal
Nr. *3/205*
Tallinn

Õige: (Voronin)

/Allkiri/

trükit. 3 eks.
Nr. 1 – *adressaadile*
Nr. 2 –
Nr. 3 – *toimikusse nr. 15*
täit. Voronin
trük. *Zagoruiko, Lajeva*
15. 1. 58. aasta kirjutusmas. nr. *144*

Õiend: käesoleva aruande mustandi olen isiklikult hävitanud

/Allkiri/

Täiesti salajane
Eks. nr 2

Eesti NSV Ministrite Nõukogu juures asuv
Riikliku Julgeoleku Komitee

A R U A N N E

Eesti NSV Ministrite Nõukogu juures asuva Riikliku Julgeoleku Komitee 4. osakonna agentuur- ja operatiivtöö kohta 1957. aastal

Tallinn
Nr 4/248

3/et

Täiesti salajane
Eks nr. 2

ARUANNE

Eesti NSV Ministrite Nõukogu juures asuva Riikliku Julgeoleku Komitee 4. osakonna agentuur- ja operatiivtöö kohta 1957. aastal

NSV Liidu Ministrite Nõukogu juures asuva RJK käskkirjadest ja direktiividest juhindudes oli Eesti NSV Ministrite Nõukogu juures asuva RJK 4. osakonna operatiivkoosseisu põhitähelepanu suunatud aruandeperioodil sellele, et likvideerida järelejäänud relvastatud illegaalid, aktiviseerida kinnipidamiskohtadest tagasi tulnud natsionalistide, legaliseeritute, endiste kodanlike poliitiliste parteide liikmete, kirikutegelaste, sektantide ning intelligentsi ja noorsoo hulka kuuluva, aga ka muu nõukogudevastase elemendi läbitöötamist ning tõkestada nende vaenulik tegevus.

Kogu agentuur- ja operatiivtöö rajanes sellel, et olemasolevaid võimalusi arvestades kasutada neid vastuluureürituste korraldamiseks eesti kodanlike natsionalistide välismaal asuvate nõukogudevastaste organisatsioonide emigrantlike keskuste vastu.

Teostatud agentuur- ja operatiivmeetmete tulemusena on 1957. aastal arreteeritud, legaliseeritud või profülaktilist tööd tehtud 171 erineva nõukogudevastase elemendi hulka kuuluva inimesega, sealhulgas:

relvastatud natsionaliste on kinni peetud ja arreteeritud	8
tšekistlike sõjaliste operatsioonide käigus on tapetud	2
on kindlaks tehtud, et tagaotsitavatest relvastatud natsionalistidest on surnud	4
relvastatud põrandaaluste aktiivseid abistajaid on arreteeritud	3
kinnipidamiskohtadest tagasitulnud natsionaliste on arreteeritud	4
nõukogudevastase agitatsiooni pärast on arreteeritud	5
katsel üle piiri minna on arreteeritud	1
nõukogudevastaste lendlehtede autoreid ja levitajaid on arreteeritud (neist 13 on nõukogudevastaste organisatsioonide liikmed)	18
on tehtud profülaktikat nõukogudevastaste lendlehtede ja dokumentide autorite ja levitajatega ning noorte ja sektantide hulka kuuluva nõukogudevastase elemendiga	126

illegaale on kinni peetud ja legaliseeritud	4
oma süüd üles tunnistama on tulnud ja legaliseeritud	31

Neist on:

a) endisi Omakaitse organisatsiooni liikmeid	10
b) endisi sakslaste käsilasi	11
c) endisi Saksa armee sõjaväelasi	5
d) endisi jõukude liikmeid ja nende abistajaid	3
e) Nõukogude armeest ja tootmisest deserteerinuid	3
f) endisi NTSi liikmeid	1
g) endisi SD politseinikke	1
h) endisi kodanliku Eesti luure agente	1

Legaliseeritutest olid end varjanud:

alates 1944. aastast –	9 inimest	alates 1949. aastast –	1 inimene
alates 1945. aastast –	10 inimest	alates 1950. aastast –	1 inimene
alates 1946. aastast –	7 inimest	alates 1951. aastast –	1 inimene
alates 1947. aastast –	3 inimest	alates 1952. aastast –	2 inimest
alates 1948. aastast –	1 inimene		

Rakendatud meetmete tulemusena on vabariigi territooriumil ära võetud relvi ja laskemoona:

kergekuulipildujaid	– 17
automaate	– 35
vintpüsse	– 293
püstoleid	– 204
granaate	– 29
mürske	– 6
miine	– 5
lahingupadruneid	– 21 511

Sealhulgas:

Jrk	Relva nimetus	RJK organite poolt ära võetud					Miilitsaorganite poolt ära võetu
		kokku	Arreteeritutelt ja kinnipeetutelt	Illegaalidelt süü ülestunnistamisel	elanikelt	Pärast sõda jäänud	
1.	Kergekuulipildujad	1	–	–	–	–	16
2.	Automaadid	5	1	–	4	–	30
3.	Vintpüssid	41	6	–	32	3	252
4.	Püstolid	49	11	1	37	–	155
5.	Granaadid	2	–	–	–	2	27
6.	Mürsud	6	–	–	–	6	–
7.	Miinid	4	–	–	–	4	1
8.	Lahingupadrunid	3418	533	10	769	2006	18093

Relvastatud illegaalide, terroristide SAARE, OLDE ja KOSENKRANIUSE rühma likvideerimine

Eesti NSV Ministrite Nõukogu juures asuva Riikliku Julgeoleku Komitee 4. osakond oli aktiivselt taga otsinud relvastatud illegaalide rühma, mis oli pikemat aega Eesti NSV Pärnu, Kilingi-Nõmme ja Viljandi rajooni territooriumil toime pannud tapmisi ja relvastatud röövimisi taludes, nende kuritegude sooritamise käigus oli Nõukogude kodanikke pekstud ja mõnitatud.

Sellesse relvastatud rühma kuulusid illegaalid:

KOSENKRANIUS, Albert Jaagu p, sündinud 1901. aastal Pärnu rajooni Kikepere külas, eestlane, vähese kirjaoskusega, üksik, oli põranda all olnud alates 1945. aastast.

SAAR, Ervin Hansu p, sündinud 1911. aastal Pärnu rajoonis, eestlane, oli põranda all olnud alates 1947. aastast.

OLDE, Viktor Arnoldi p, sündinud 1931. aastal Pärnu rajoonis, eestlane, oli põranda all olnud alates 1951. aastast.

Mõni päev enne seda, kui Saksa fašistlikud väed Kilingi-Nõmme linna 1941. aastal okupeerisid, oli KOSENKRANIUS liitunud natsionalistlikult meelestatud isikutega ja võtnud osa relvastatud nõukogudevastasest mässust, et kukutada nõukogude võim Saarde vallas (Kilingi-Nõmme rajoon).

Saksa okupatsiooni perioodil astus ta Omakaitse organisatsiooni ning võttis osa kodanike arreteerimisest ja konvoeerimisest.

Kartes vastutust okupatsiooniperioodil toime pandud vaenuliku tegevuse eest, läks KOSENKRANIUS 23. veebruaril 1945. aastal põranda alla ja hakkas end varjama nõukogude võimuorganite eest metsapunkrites, ta oli relvastatud karabiini, poolautomaatse vintpüssi ja jahipüssiga.

SAAR, E. H. läks 1947. aastal põranda alla natsionalistlikel ajenditel ja liitus relvastatud jõuguga, mida juhtis OLDE, Kristjan, ta kuulus jõuku kuni selle likvideerimiseni 1950. aastal.

OLDE, V. A. läks põranda alla 1951. aastal, et hoida kõrvale Nõukogude armeesse kutsumisest.

1952. aastal liitusid KOSENKRANIUS, SAAR ja OLDE relvastatud rühmaks, nad hakkasid ühiselt röövima Nõukogude kodanike talusid ning riisuma isiklikku ja ühiskondlikku vara. Nii röövisid KOSENKRANIUS, SAAR ja OLDE ajavahemikul 1952. aastast kuni 1956. aasta oktoobrini 14 Nõukogude kodaniku talu, kust nad riisusid raha, toiduaineid ja mitmesuguseid esemeid.

Röövimiste ajal süüdistasid nimetatud bandiidid Nõukogude kodanikke selles, et nad pooldavad nõukogude võimu, mõne kodaniku aga (SOOSALU, MEET, PÄRN ja PULST[54]) peksid nad läbi.

1954. aastal tapsid SAAR ja OLDE metsikult postiljoni KASK, Ülo, kes oli RJK Pärnu rajooni aparaadi agent, nad kahtlustasid teda selles, et tal on sidemed riikliku julgeoleku organitega.

28. septembril 1956. aastal röövisid KOSENKRANIUS, OLDE ja SAAR Kilingi-Nõmme rajoonis Võidukülas Tatra talu, mille tulemusena nad riisusid 15 tuhat rubla raha ning tapsid metsikult talu peremehe MITT, Endli ja perenaise MITT, Hilda. MITT, Endli tappis KOSENKRANIUS isiklikult, tulistades teda jahipüssist.[55]

---

[54] Juhan ja Natalia Pulsti talu röövimist Vaskrääma külas ja pererahva peksmist kirjeldatakse 10. augustil 1956 ENSV KGB ülem kohustetäitja Lätte koostatud eriteates. Sealt selgub, et metsavendade rünnaku tegelikuks objektiks oli nende poeg Uno Pulst, kes aga sel ajal elas juba uues elukohas. Uno Pulst oli kuni 1952. aastani olnud MGB agent “Mänd”, seejärel tuli julgeolekul tema teenetest loobuda, sest Pulsti nuhitegevus oli juba saanud kohalike elanike seas teatavaks. 1951. aasta detsembris oli Uno Pulst MGB-le üles andnud end tema isa talus varjavad metsavennad Eduard Oja ja Evald Prassi, kes lahingus tapeti. ERAF SM, f.131, n.1, s.348, l.210-211.

[55] 1945. aastast piirdus Kosenkranius enda varjamisega metsavendade punkrites, röövimistega hakkas ta aktiivsemalt tegelema alles pärast Saare ja Oldega liitumist 1952. aastal. Kosenkranius varjas end siiski jätkuvalt omaette punkris. Kilingi-Nõmme rajoonis varastasid nad 13.

Et nimetatud relvastatud illegaale taga otsida, värvati pärast hoolikat tundmaõppimist 1956. aasta detsembris agendiks varjunimega "Jaanus" endine jõugu juht, OLDE, Viktori sugulane *Olde, Kristjan*, kes oli 1956. aasta algul amnestia alusel vangistusest vaba-

---

juunil 1952 Kulli talust toiduaineid ja mitmesuguseid esemeid; 14. oktoobril 1952 rööviti Juhan Parve talust toiduaineid, esemeid ja raha, Parve, tema naine ja tütar pandi seejärel kinni aita; 1953. aasta kevadel röövisid nad Pärnu rajoonis Kose talu, kust võtsid kaasa toiduaineid, esemeid ja raha 6000 rubla väärtuses; 25. septembril 1953 röövisid nad Siitmäe talust mitmesuguseid esemeid ja toiduaineid; 5. oktoobril 1954 röövisid nad Veera Saare talust toiduaineid, rõivaid ja raha, süüdistades Veera Saart küüditamisele kaasa aitamises; sügisel 1954 rööviti veel Pikkuri talu, kust saadi 1500 rubla ja mõned pätsid leiba. Kosenkraniuse roll piirdus nende röövide puhul enamasti maja väljaspoolt valvamisega. 1. septembril 1955 rööviti veel Oskar Pärna talu Viljandi rajoonis, kust saadi toiduaineid ja 2300 rubla. Pärna süüdistati koostöös Rahvakaitsega ja küüditamistele kaasaaitamises. 30. septembril 1955 rööviti Albert Taltsi talust siga. Olde, Saare ja Kosenkraniuse tegevus, mis sageli näib ka tavalise röövimisena, oli tingitud hädavajadusest end toiduainete ja muude vajalike esemetega varustada. Ohvriteks valiti enamjaolt välja Nõukogude võimu pooldavad või sellele aktiivselt kaasaaitavad isikud. Kosenkraniusel kui kõige vanemal mehel oli aktsioonide ajal tavaliselt passiivne roll, ta valvas väljaspoolt relvaga, et keegi ei pääseks põgenema. Metsavendade teatavast poliitilisest idealismist annab tunnistust ka asjaolu, et röövitud esemetest valmistati nimekiri, mille alusel "uus valitsus" pidi röövitute vara kompenseerima, kuid seda ainult juhul, kui ohvrid Nõukogude võimuorganeid juhtunust ei informeerinud. Selle kohta andis 2. septembril 1955 KGB-le tunnistusi metsavaht Oskar Pärn, keda metsavennad algul ekslikult pidasid Rahvakaitse pataljoni komandöriks: "Kõige noorem mees, s.o. sama, kes mind metsa viis /Viktor Olde/, võttis taskust märkmiku, kust näitas mulle kirjutust, kuhu olid märgitud röövitud esemete nimetused ja kogused, millised röövitud Vaskräämast Saar Veera juurest. Ise seletas mees seejuures, et see üleskirjutus on tehtud selleks, et kui tuleb uus valitsus, siis makstakse valitsuse poolt tekitatud kahju tagasi, kuid seda ainult juhul, kui röövimisest nõukogude võimule ei teata." (ERAF SM, f.129, s.16179, k.3, l.232). Endel ja Hilda Mitt tapeti eelkõige sellepärast, et nad püüdsid põgeneda. Mittide Tatra talus viibis ka nende alaealine kasupoeg Elmar Liivak, kes aga jäeti ellu.

nenud.[56] Meie ülesandel lõi "Jaanus" sidemed bandiitide mõnede endiste abistajatega ja ütles neile, et soovib isiklikult tagaotsitavatega kohtuda.

1957. aasta jaanuaris külastas agent "Jaanuse" talu KOSENKRANIUS, ta tundis huvi agendi elu vastu laagris ja rääkis talle, kui rasked on end varjavate meeste elutingimused, sealjuures ilmutas ta järsult nõukogudevaenulikku meelsust.

Ühtlasi avaldas KOSENKRANIUS kahetsust, et SAAR ja OLDE ei olnud omal ajal välismaale põgenenud, ning ütles, et nüüd pääsevat sinna ainult mööda maismaad, kuid nad ei oskavat vene keelt ja see takistavat neil seda kavatsust ellu viia. Sealjuures ütles KOSENKRANIUS agendile, et talvisel ajal ei olevat tal SAARE ja OLDEGA sidet.

Loonud sideme KOSENKRANIUSEGA, leppis "Jaanus" temaga kokku, et järgmine kord kohtutakse 3. mail 1957. aastal, see kohtumine pidi toimuma metsas.

"Jaanus" kohtus KOSENKRANIUSEGA kokkulepitud ajal ning ütles meie ülesandel, et ta tahab kokku saada SAARE ja OLDEGA.

---

[56] Kristjan Olde oli 1941. aasta suvel aktiivselt osalenud Nõukogude võimu kukutamises Kilingi-Nõmmel, pärast Saksa vägede saabumist astus Omakaitsesse ja 1944. aasta veebruaris Saksa armeesse. Pärast Nõukogude vägede saabumist 1944. aasta sügisel hakkas end varjama, kasutades selleks ka Elmar Laanepuu ja Elmar Kesleri nime. 1948. aastast oli ta ühes salgas koos Ervin ja Hans Saare ja Elmar Hansoga. Kristjan Olde eitas ülekuulamisel, et nende salgal oleks üldse olnud mingi pealik, teiste tunnistuste kohaselt ta seda siiski oli. Karl Hanso, Hans Saar ja Asta Kosenkranius tapeti 15. jaanuaril 1950 tšekistliku operatsiooni käigus, teistel metsavendadel õnnestus varjuda. Kristjan Olde vahistati 13. veebruaril 1953, 4. mail 1953 mõistis sõjatribunal ta 25 aastaks sunnitööle. Poliitiliste süüasjade ümbervaatamise komisjoni otsusega 4. juulist 1956 vabastati Kristjan Olde Ozernõi vangilaagrist. Pärnu KGB oli aga Olde vastu uuesti huvi tundma hakanud juba aasta varem, paludes neile tutvumiseks saata Olde juurdlustoimik. (ERAF SM, f.129, s.721). Pärnumaal tegutsenud Kristjan Olde salga tegevust kirjeldatakse Pärnu MGB 2-N osakonna ülema asetäitja kapten Grjaznovi 4. jaanuaril 1950 koostatud õiendis agentuurtoimiku "Piratõ" kohta. Selle kohaselt kuulusid salka peale selle juhi Kristjan Olde (hüüdnimi "Jants") veel Ervin Saar, Richard Lankots, Lankotsi armuke Asta Kosenkranius ja Albert Talts. ERAF, f.130, s.9253 (järelevalvetoimik), l.97-100.

KOSENKRANIUS lubas talle, et teeb seda 26. mail 1957. aastal, öeldes, et selleks ajaks võtab ta nendega ühendust.

Arvestades seda, et “Jaanus” võib KOSENKRANIUSE, SAARE ja OLDEGA kohtuda, töötati välja abinõude plaan nende kinnivõtmiseks. 26. mail 1957 saadeti “Jaanus” kokkulepitud kohta illegaalidega kohtuma.

Peagi tulid tema juurde SAAR ja OLDE, kes olid relvastatud püstolite ja jahipüssidega, natuke hiljem tuli ka KOSENKRANIUS, kelle oli samuti jahipüss.

Selle kohtumise ajal rääkisid SAAR ja OLDE “Jaanusele”, et nad kavatsevad 1. või 2. juunil 1957. aastal tappa laagrist tagasi tulnud endise bandiidi LINKOTS, Richard Peetri p[57], kes oli end minevikus koos SAAREGA varjanud ja ENSV RJM organitele välja andnud punkri, kus operatsiooni käigus likvideeriti SAAR, Ervini vend ja teised bandiidid.

KOSENKRANIUS aga soovitas minna röövima tallu ja vägistada SINILAID, Liisa, keda nad kahtlustasid selles, et tal on sidemed riikliku julgeoleku organitega.

Jutuajamise käigus jõid SAAR ja OLDE ära pool liitrit viina, mille agent oli kaasa toonud, kusjuures nad lasid agendil seda eelnevalt proovida, ja palusid siis “Jaanust”, et ta käiks kaupluses ära ja tooks veel alkoholi, kuid KOSENKRANIUS hoiatas SAART ja OLDET, et nad enam ei jooks, ning keelas neil selle ära.

Leppinud agendiga kokku, et järgmine kord kohtutakse 30. juunil 1957. aastal, lahkusid SAAR ja OLDE kohtumispaigast, aga KOSENKRANIUS pakkus, et saadab “Jaanuse" külani ning palus varustada end toiduainetega, ta lubas tulla veel samal ööl SAARE ja OLDE teadmata kokkulepitud kohta metsas.

Pärast bandiitidega kohtumist võttis “Jaanus” ühendust operatiivgrupiga, mis asus kilomeetri kaugusel bandiitidega kohtumise paigast,

---

[57] Õige nimi on Richard Lankots Peet´i poeg. Lankots põgenes metsa 1949. aasta märtsiküüditamise eest ning varjas end Kristjan Olde salgas. Ta vahistati 11. jaanuaril 1950. Ülekuulamistel andis Lankots tõepoolest tunnistusi teiste metsavendade ja nende abistajate kohta. Koos Richard Lankotsiga mõisteti hiljem süüdi veel teine metsavend Albert Talts ja kolm metsavendi varjata ja toita aidanud isikut: abikaasa Leida Lankots ja abielupaar Jüri ja Olga Kägu. Julgeolekuministeeriumi Erinõupidamine 9. septembril 1950 mõistis kõik ülalnimetatud isikud 10 aastaks sunnitöölaagrisse. NSVL Ülemnõukogu Presiidiumi komisjon otsustas 4. juunil 1956 Richard Lankotsi vabastada. ERAF SM, f.130, s.9253.

ja rääkis, milliseks olukord oli kujunenud. Agendile tehti ülesandeks kasutada KOSENKRANIUSE puhul *liter "Neptun 12"*.[58]

Ööl vastu 27. maid kohtus "Jaanus" KOSENKRANIUSEGA teist korda, andis talle toiduained üle ja kostitas teda *võileivaga, millesse oli pandud preparaati*. KOSENKRANIUS võttis agendilt võileiva vastu, *preparaadi* mõjul peeti ta kinni ja arreteeriti ENSV prokuröri sanktsiooni alusel.[59]

Esialgsetel ülekuulamistel RJKs võttis KOSENKRANIUS omaks kõik faktid tema poolt toime pandud talude röövimise ja MITT, Endli tapmise kohta ning nimetas Tali metskonda kui kohta, kus ta pidi 26. juunil 1957. aastal SAARE ja OLDEGA kohtuma.

Kui KOSENKRANIUSE tunnistusi kontrolliti agentuuri kaudu ja *litera*-meetmete abil, tehti kindlaks, et KOSENKRANIUS ei olnud siiras ja püüdis RJK organeid desinformeerida.

Sellega seoses viidi SAARE ja OLDE kinnipidamise operatsioon 26. juunilt üle 30. juunile 1957. aastal – päevale, mil "Jaanus" pidi bandiitidega kohtuma.

30. juunil 1957. aastal kohtus agent "Jaanus", keda oli instrueeritud ja varustatud preparaatidega *Neptun 22, 24 ja 12*, Kikepere metsas SAARE ja OLDEGA.

Bandiidid käitusid väga valvsalt ja seetõttu ei olnud "Jaanusel" võimalik preparaate tarvitada, kuid ta kasutas ära nende palve kauplusse leiva järele minna ja tuli meie operatiivgrupi juurde, mis asus 600 meetri kaugusel bandiitidega kohtumise paigast, ja teatas, milliseks olukord oli kujunenud.

Sellega seoses otsustati korraldada sõjaväeline operatsioon, mille käigus piirati sisse metsamassiiv, kus bandiidid asusid.

Kui ründegrupp oli SAARE ja OLDE avastanud, siis vastasid nad ettepanekule alla anda relvastatud vastupanuga, puhkenud tulevahetuses mõlemad tapeti.[60]

---

[58] Koodnimetust "Neptun" kasutatakse KGB dokumentides tavaliselt tugevatoimeliste uinutite kohta.

[59] Konspiratiivsetel kaalutlustel on juurdlustoimikus Kosenkranius tabamist kirjeldatud ekslikult. Seal esitatud versiooni kohaselt helistas Pärnu julgeolekutöötajatele keegi tundmatu naine, kes teatas, et Lutsu külas Jõekääru talu lähedal lebab selili maas mees. Kohale sõitnud KGB operatiivgrupp "leidis" sealt eest purjus Kosenkraniuse. ERAF SM, f.129, s.16179, k.1, l.15-16.

[60] Võitluses osales peale operatiivtöötajate veel KGB sõjaväeüksus, kuhu kuulus 60 sõdurit. Viktor Olde ja Ervin Saare tapmise kohta Kikepera küla lähedal on koostatud ka ametlik akt 30. juunil 1957,

Kui KOSENKRANIUST kongisisese agendi abil läbi töötati ja tema asjas juurdlust teostati, tehti kindlaks, et SAARE, OLDE ja KOSENKRANIUSE kõige aktiivsemaks abistajaks oli

STRANDBERG, Julian Jaani p, sündinud 1910. aastal Kilingi-Nõmme rajoonis, eestlane, parteitu, töötas kolhoosis "Võit".

STRANDBERG kohtus süstemaatiliselt bandiitidega ja abistas neid, ta võttis neilt isiklikuks kasutamiseks vastu ka asju, mis nad olid taludest riisunud. 28. septembril 1956. aastal tegi STRANDBERG SAARELE, OLDELE ja KOSENKRANIUSELE ettepaneku minna röövima MITT, Endli tallu, mille käigus MITT ja tema naine tapeti.

28. augustil 1957. aastal STRANDBERG arreteeriti ja võeti kriminaalvastutusele KOSENKRANIUSEGA ühes asjas.

19. oktoobril 1957. aastal mõistis Eesti NSV Ülemkohtu kriminaalasjade kohtukolleegium KOSENKRANIUSELE, A. J. kõrgeima karistusmäära – MAHALASKMISE ja STRANDBERGILE J. J. 8 aastat vabadusekaotust.[61]

---

mille kohaselt Saar haavas tulevahetuses reamees Tsõbulskit, Olde aga tappis lasuga jälituskoera "Groznõi". Ka võitlejate relvastus oli väga ebavõrdne, sest mõlemal metsavennal oli ainult parabellum ja jahipüss. (ERAF SM, f.129, s.16179, k.4, l.159-161). Saare, Olde ja Kosenkraniuse jälitamist kirjeldatakse pisut pikemalt ENSV KGB ülema Karpovi ettekandes NSVL KGB 4. Valitsuse ülemale kindralleitnant E. P. Pitovranovile 5. juulil 1957. ERAF SM, f.131, n.1, s.362, l.88-94.

[61] Kohtuprotsess Kosenkraniuse ja Strandbergi üle toimus Kilingi-Nõmmel. Albert Kosenkranius keeldus 28. oktoobril 1957. a. armuandmispalvet kirjutamast. Tema advokaat on hiljem siiski armuandmispalve esitanud, mille ENSV Ülemnõukogu Presiidiumi esimees August Jakobson 29. novembril tagasi lükkas. Albert Kosenkranius hukati Tallinnas 9. detsembril 1957. Julian Strandbergile anti ENSV Ülemnõukogu Presiidiumi otsusega 29. augustil 1964 armu, vabastades ta edasisest karistuse kandmisest. (ERAF SM, f.129, s.16179, 4 köidet). Juurdlustoimik sisaldab ka rikkalikult fotomaterjale, nagu fotod Kosenkraniusest pärast tema tabamist metsas seismas ja tema varustusest ja relvadest, Kosenkraniuse Kikepera soo lähedal asunud punkri detailne kirjeldus koos fotodega punkrist ja seal leidunud esemetest. Toimikus (4.k., l.113) on ka kaustik mitmesuguste märkmetega. Seal on nii praktilist laadi märkmeid (ravimtaimede korjamine ja kasutamine), mitmesuguste autorite mõtteteri ja luuletusi, päevikulaadseid sissekandeid loodusvaatlustega ja ka üksikud

Selleks, et näidata, milline on natsionalistide kuritegevuse iseloom, avaldatakse KOSENKRANIUSE asjas toimunud juurdluse ja kohtupidamise materjalid ning ka andmed SAARE ja OLDE kuritegude kohta vabariiklikus ajakirjanduses dokumentaalse olukirjelduse kujul 1958. aasta jaanuari esimestel päevadel.

Vendade LINDERMANNIDE relvastatud illegaalide rühma ja nende abistajate likvideerimine.

Eesti NSV Ministrite Nõukogu juures asuva RJK organid olid taga otsinud relvastatud illegaale:

LINDERMANN, Arnold Hansu p, sündinud 1911. aastal endise Järva maakonna Väinjärve valla Räägumetsa talus, eestlane, NSVLi kodanik, vähese haridusega, oli põranda all olnud alates 1947. aastast;

tema vend LINDERMANN, Johannes Hansu p, sündinud 1905. aastal, eestlane, NSVLi kodanik, minevikus kulak, parteitu, vähese haridusega, oli põranda all olnud alates 1949. aastast,

ja HOLM, Elfriede Karli t, sündinud 1907. aastal Paide rajooni Järva-Jaani asulas, eestlane, NSVLi kodanik, parteitu, algharidusega, oli põranda all olnud alates 1944. aastast.

Pärast ENSV territooriumi vabastamist Saksa okupantidest varjas LINDERMANN, Arnold, kellel oli relv, end aastatel 1944–1945 nõukogude võimuorganite eest, kusjuures mõnda aega kuulus ta natsionalistliku jõugu koosseisu.

Kosenkraniuse meeleolusid ja poliitilisi vaateid kirjeldavad märkused, mis on alati dateeritud 23. veebruaril. Oma kirjutises pealkirjaga “10 aastat” 23. veebruaril 1955. aastal kurdab ta välisilmast isoleerituse üle ja lisab: “Peaks ometi neist vereimejatest lahti saama, olen kümme aastat armast Eesti lippu hoidnud kui kõige kallimad varandust. Küll oleks siis suur rõõm kui saaks ta kord kodus vardasse tõmmata”. Pealkirja all “11 aastat tihnikus. 23. veebruaril 1956. aastal”: “Peaks ometi 12mal aastal midagi pööret tulema, et sellest igavast elust pääseks, läheb juba väljakannatamatuks ja hakkab juba närvide peal mõjuma, alatiseks elamiseks on mets loomadel, aga mitte inimestel, talved on väga igavad, ilma tööta ei lähe aeg kuidagi edasi. Sellel talvel on mull ometi üks seltsiline, väike must koer, väga tark loom aga ta pole ju see mis inimene. Kolm kuud ei tea välisilmast mitte midagi. Loodan kõige paremad. Surm ja hukatus komudele.”

Ta legaliseeriti 1945. aasta septembris, kuid ta ei andnud ära tulirelvi (kaks vintpüssi) ning hoidis neid ebaseaduslikult oma isa suures kulakutalus.

Väljasaatmist kartes läks ta 1949. aasta märtsis jälle põranda alla.

LINDERMANN, Arnoldi vend LINDERMANN, Johannes säilitas 1944. aastast alates ebaseaduslikult püstolit "TT" koos padrunitega. 1949. aasta märtsis kuulus ta kui kulak väljasaatmisele, kuid hoidis väljasaatmisest kõrvale ja läks koos oma ema LINDERMANN, Annaga põranda alla.

1949. aasta suvel võtsid vennad LINDERMANNID ja juba varem likvideeritud jõugu juhi HOLMI[62] naine HOLM, Elfriede ühendust ALTERMANN, Ülo jõuguga[63] ning osalesid selle koosseisus kaupade ja toiduainete röövimises riiklikest asutustest, kooperatiividest, kolhoosidest ja üksiktaludest.

Pärast ALTERMANNI bandiidijõugu peamiste liikmete likvideerimist organiseeris LINDERMANN, Arnold omaette rühma, mida ta hakkas juhtima ja kuhu kuulusid peale tema enda veel LINDERMANN, Johannes, tema ema ja HOLM, Elfriede.

LINDERMANNI rühm varjas end Paide ja Põltsamaa rajooni metsamassiivides.

LINDERMANNI rühma otsima saadetud agentidel "Kivi" ja "Kuld" õnnestus 1954. aasta oktoobris avastada Paide rajooni metsamassiivis nende punker. Puhkenud tulevahetuses sai LINDERMANN, Arnold haavata. LINDERMANN, Johannes tappis püstolilasuga pähe haige ema ja rühm lahkus punkrist, asudes ümber ENSV Jõgeva rajooni.[64]

1956. aasta detsembri lõpus saadi agentuurandmeid, et metsavaht *Pärno*[65], *Augustil* (Pärtliaia metskond) on sidemeid LINDERMANNI

---

[62] Eduard Holm tapeti 21. oktoobril 1948 haarangul Tapiku metsas. ERAF SM, f.129, s.26342, k.4, l.217-219; vrdl. Eerik-Niiles Kross, Pro Patria II. Auraamat langenud ja hukkunud metsavendadele 1944-1978. (Lühinimestik). Tööversioon. Tartu, 1998, lk.40.

[63] KGB tekstis on nimi kirjutatud Aeltermann. Ülo Altermanni kohta vt. Aruanded Riikliku Julgeoleku Komitee 4. osakonna tööst 1.IV 1954-1.V 1955 ja 1955. aastal. /Ad Fontes 6/. Tallinn, 1999, lk.9-11.

[64] Johannes Lindermann tappis oma ema tema enda palvel, sest 77-aastane ja liikumisvõimetu Anna Lindermann ei tahtnud elusalt venelaste kätte langeda. ERAF SM, f.129, s.26342, k.1, l.59-60, 133-134.

[65] ENSV KGB ülema Karpovi ettekandes 18. aprillil 1957 kirjutatakse seda nime August Pärna. ERAF SM, f.131, n.1, s.362, l.43.

rühma liikmetega. *Pärno, August* andis neile perioodiliselt oma talus peavarju ja varustas neid toiduainetega.

Neid andmeid kasutades küsitleti 7. jaanuaril 1957. aastal *Pärnot* salaja ja pärast seda, kui ta oli oma sidemed LINDERMANNIGA üles tunnistanud, värvati ta agendiks varjunimega "Kuusk" ning saadeti illegaale taga otsima.

25. aprillil 1957. aastal teatas "Kuusk", et tema tallu on tulnud LINDERMANN, Arnold, ta oli palunud agendil linna minna ja tuua ravimeid grippi haigestunud HOLMI jaoks.

Neid asjaolusid arvesse võttes anti agendile vastavad ravimid ja ka pudel õlut, *millesse oli pandud unerohtu*. Ühtlasi saadeti varjatult agendi talu juurde operatiivgrupp.

Kui LINDERMANN oli tallu tulnud, andis agent talle ravimid üle ja kostitas teda õllega.

"Kuusk" teatas operatiivgrupile, et *preparaat* oli LINDERMANNILE mõjuma hakanud, ja seejärel peeti LINDERMANN kinni.[66] Kinnipidamisel võeti talt ära püstol "Brauning".

Esialgsetel ülekuulamistel rääkis LINDERMANN oma kuritegelikust tegevusest ja nimetas punkri koordinaadid, kus tema rühm end varjab.

27. aprillil 1957. aastal läbiviidud operatsiooni käigus avastati LINDERMANNI maa-alune punker Jõgeva rajooni metsamassiivis 400 meetri kaugusel Vägeva raudteejaamast. Punkris asunud LINDERMANN, Johannes ja HOLM, Elfriede võeti kinni.[67]

Nende kinnipidamisel võeti ära kaks vintpüssi ja kaks püstolit.

Arreteeritute LINDERMANN, Arnoldi, LINDERMANN, Johannese ja HOLM, Elfriede asja juurdluse käigus on kindlaks tehtud, et peale röövimiste ja muude kuritööde arendasid nad ka nõukogudevastast tegevust.

1952. aastal, 2. augusti ööl vastu 3. augustit, osalesid LINDERMANN, Arnold, LINDERMANN, Johannes ja HOLM, Elfriede koos

---

[66] Arnold Lindermanni vahistamise tegelikke asjaolusid juurdlustoimikus konspiratsioonikaalutlustel varjatakse. Seal esitatakse versioon, et joobnuna maas lebanud Lindermann leiti tundmatu naise telefonikõne peale 26. aprillil kell 13 Põltsamaa rajoonis Pediniku külas. ERAF SM, f.129, s.26342, k.1, l.10-11.

[67] Johannes Lindermann ja Elfriede Holm piirati 27. aprillil 1957 kell 6 hommikul oma punkris sisse ja nad andsid vabatahtlikult alla. Tšekistlik-sõjaväelise operatsiooni kirjelduse kohaselt juhtis julgeolekutöötajad punkri juurde Arnold Lindermann. ERAF SM, f.129, s.26342, k.1, l.97-98.

bandiidirühmaga, mida juhtis ALTERMANN, kallaletungis Paide rajooni Kohala võitööstusele. Bandiidid rikkusid tööstuse telefoniühenduse, valasid maha kogu ümbertöötamiseks valmispandud koore, lõhkusid tööstuse kontori seinal rippuvad kommunistliku partei ja Nõukogude valitsuse juhtide portreed, lõhkusid ära J. V. STALINI büsti ja riisusid 15 kasti võid, millega tekitati kahju 12 082 rubla suuruses summas.

17. septembril 1953. aastal osalesid LINDERMANN, Arnold ja LINDERMANN, Johannes ALTERMANNI rühma koosseisus Põltsamaa rajooni Rutikvere kooperatiivi röövimises. Sellest kooperatiivist riisuti kaupa 25 450 rubla eest.

Ajavahemikul 1953. aastast kuni 1954. aastani võtsid vennad LINDERMANNID ja HOLM, Elfriede osa mitmetest teistest kooperatiivide ja kolhooside röövimistest ENSV Põltsamaa ja Paide rajoonis.

LINDERMANNI illegaalse rühma nõukogudevastasest suunitlusest annab tunnistust ka see, et rühm säilitas metsas salajases kohas endise Eesti kodanliku vabariigi lippu ja et paljudel kinnipidamisel äravõetud fotodel on mitmesuguseid nõukogudevastaseid pealiskirju, mis on kirjutatud LINDERMANN, Arnoldi ja Elfriede HOLMI poolt.[68]

7.–9. oktoobril 1957. aastal mõistis Eesti NSV Ülemkohtu kriminaalasjade kohtukolleegium LINDERMANN, Arnoldile ja LINDERMANN, Johannesele 25 aastat vabadusekaotust parandusliku töö laagris koos õiguste äravõtmisega kummalgi 5 aastaks. HOLM, Elfriedele mõisteti 10 aastat parandusliku töö laagrit koos õiguste äravõtmisega 3 aastaks.[69]

---

[68] Juurdluse käigus õnnestus KGB-l metsa peidetud klaaspurkidest ning läbiotsimisel Linda Krulehti juurest leida üle saja foto, millel kujutatakse metsavendade igapäevast elu. Fotod on varustatud käsitsi kirjutatud seletuste ja kommentaaridega. Fotod, millest osa on pleekinud ja puuduliku kvaliteediga, on süütõenditena kleebitud Lindermannide jt neljaköitelisse juurdlustoimikusse (ERAF SM, f.129, s.26342), osa fotosid on avaldanud Margit-Mariann Koppel, Räägumetsa lugu. Meenutusi Lindermanni vendadest. – Kultuur ja Elu, 2000, nr.4 (462), lk.1-11.

[69] Vennad Lindermannid kandsid karistust Mordvamaal Dubravlagis. 29. märtsil 1972 vähendas Mordva ANSV Ülemkohus Arnold Lindermanni karistusaega 15 aastale, ta vabanes 26. aprillil 1972. Johannes Lindermann vabanes 12. septembril 1974 Mordva ANSV Ülemkohtu otsuse põhjal. Elfriede Holm kandis karistust Sibirski ja Ozernõi laagris ja alates 1961. aastast Dubravlagis, kust ta vabanes 7.

Arreteeritud LINDERMANN, Johannest kongisiseselt läbi töötades saadi 30. aprillil 1957. aastal andmeid selle kohta, kus varjab end tagaotsitav relvastatud illegaal

TURU, Olev Johannese p, sündinud 1929. aastal Väike-Maarja rajooni Olju külas, eestlane, parteitu, vähese haridusega.

1950. aasta jaanuaris hoidis TURU kõrvale Nõukogude armeesse kutsumisest, hankis endale tulirelva ja läks põranda alla.

1950. aastal liitus TURU ühiseks kuritegelikuks tegevuseks relvastatud bandiitide SCHMIDT, Alberti ja KARU, Lembituga (mõlemad on süüdi mõistetud), kellega koos ta osales mitmes kolhoosnike isikliku vara röövimises.

15. jaanuaril 1951. aastal tulid TURU ja KARU, Lembit TURU isa TURU, Johannese majja, kus nad kohtusid Olju küla elaniku MARTSON, Karliga. Alkohoolseid jooke juues ja bandiitidele kuuluvaid tulirelvi vaadates haavas TURU juhuslikult oma automaadist MARTSONIT kõhu piirkonda. TURU ja KARU kartsid, et neid võidakse paljastada ning viisid pärast seda MARTSONI jõe äärde, kus TURU tulistas MARTSONIT püstolist pähe ja tappis ta, tema surnukeha visati jõkke.

Teostatud kohtumeditsiiniline ekspertiis tegi kindlaks, et MARTSONIT tulistati pähe, kui ta oli elus, ning et tema surm saabus peahaava tagajärjel.

1954. aastal lõi TURU sidemed LINDERMANN, Arnoldi illegaalse rühmaga ja võttis kuni 1956. aasta suveni koos rühmaga osa mitmete kooperatiivide, kolhooside ja kodanike isikliku vara röövimisest.

1. mail 1957. aastal korraldatud operatsiooni tulemusena peeti TURU kinni spetsiaalselt rajatud peidikus Jõgeva rajooni Kärde külas. Kinnipidamisel võeti TURULT ära revolver “Nagaan”, püstol “Brauning”, iselaadiv automaatne vintpüss “SVT”, 15 püstolipadrunit ja 10 püssipadrunit.

Kriminaalvastutusele võeti TURU samas kohtuasjas koos LINDERMANNIGA ning 8.–9. oktoobril 1957. aastal mõisteti talle 25 aastat vabadusekaotust koos õiguste äravõtmisega 5 aastaks.[70]

---

novembril 1965. Lindermannide saatuse kohta vt. ka Alfred Käärmann, Surmavaenlase vastu. Eesti lõunapiiri metsavenna mälestusi. Tartu, 1998, lk.158-161.

[70] Olev Turu kandis karistust Dubravlagis ja alates 1972 Permi laagris. 17. mail 1977 vähendas Permi oblastikohus tema karistusaega 20 aastale ja 17 päevale ja Turu vabanes 20. mail 1977. Karl Martsoni tapmisele kaasaaitamises süüdistatuna anti uuesti kohtu alla ka Lembit

Eesti NSV prokuröri sanktsiooni alusel arreteeriti 15. mail 1957. aastal ja võeti kriminaalvastutusele relvastatud illegaalide vendade LINDERMANNIDE ja TURU abistajad

KRULEHT, Linda Jüri t, sündinud 1913. aastal Eesti NSVs Türi linnas, eestlane, NSVLi kodanik, pärineb töölistest, vähese haridusega
ja TOODE, Otto Otto p, sündinud 1924, aastal Jõgeva rajoonis, NSVLi kodanik, pärineb talupoegadest, vähese haridusega.

1951. aastal sügisel lõi KRULEHT kuritegelikud sidemed TURUGA, ta teadis, et viimane on relvastatud ja varjab end nõukogude võimuorganite eest, ning varjas teda oma korteris, varustas teda toiduainetega ja võttis talt vastu röövitud asju.

1. mail 1957. aastal võeti TURU kinni KRULEHE korteris spetsiaalselt rajatud peidikus.

1955. aasta kevadel teatas KRULEHT TURULE, et on võimalik varastada kartuleid Tooma maaparanduse katsejaama sigalast ning vennad LINDERMANNID ja TURU varastasid sealt ligikaudu 200 kilogrammi kartuleid.

TOODE, Otto lõi 1954. aasta sügisel sidemed illegaal TURUGA ja seejärel vendade LINDERMANNIDEGA.

TOODE teadis, et nad on relvastatud illegaalid, kes varjasid end nõukogude võimuorganite eest ning tegelesid riikliku ja ühiskondliku vara röövimisega, kuid osutas neile mitmesugust abi. Nende palvel võttis ta kaks korda – 1955. aasta sügisel ja 1956. aastal – enda juurde hoiule nende poolt kolhoosidest varastatud vilja ja jahvatas selle neile jahuks.

1956. aasta lõpus võttis TOODE TURU palvel enda juurde hoiule TURULE kuuluva poolautomaatse vintpüssi, mis avastati ja võeti talt ära läbiotsimisel 1. mail 1957. aastal. Teades, et TURU ja vennad LINDERMANNID olid varastanud võid Vägeva võitööstusest, võttis TOODE neilt osa varastatud võid vastu isiklikuks kasutamiseks.

Karu, kes oli juba 7. mail 1955 10 aastaks vangilaagrisse mõistetud. Lisaks senisele karistusele mõisteti talle veel 5 aastat asumist. Karu vabanes 20. oktoobril 1959 Dubravlagist ja siirdus asumispaika Krasnojarski krais.

KRULEHELE ja TOODELE kui relvastatud illegaalide abistajatele mõisteti 10 aastat vabadusekaotust kinnipidamisega parandusliku töö laagris koos õiguste äravõtmisega 5 aastaks.[71]

Relvastatud terroristi ABELI kinnipidamine ja vangistusest tagasi tulnud endise bandiidi TÕLGU arreteerimine

ENSV Ministrite Nõukogu juures asuva Riikliku Julgeoleku Komitee 4. osakond oli pikemat aega taga otsinud relvastatud illegaale:

> ABEL, Heldur Heinrich-Johannese p, sündinud 1927. aastal Tartu rajoonis, eestlane, pärineb keskmiktalupoja perekonnast, 4-klassilise haridusega
> ja MURS, Ernst Gustavi p, sündinud 1906. aastal Jõgeva rajoonis, eestlane, pärineb keskmiktalupoja perekonnast.

1946. aasta sügisel läks ABEL põranda alla, et hoida kõrvale metsavarumise normide täitmisest.

1947. aasta juunis ABEL legaliseeriti, ta andis riikliku julgeoleku organitele ära tal olnud automaadi ja "Nagaan"-süsteemi revolvri ning hakkas elama oma vanemate juures.

1947. aasta novembris läks ABEL jälle põranda alla ja hakkas end varjama relvastatud jõugu koosseisus.

Koos selle jõugu liikmete ARU ja VILGIGA[72] võttis ABEL 1947. aasta novembris osa kodanik ÕISPUU, Aliide talu röövimisest. Selle röövimise ajal peksti talu perenaist ja mõnitati tema tütreid.

1947. aasta detsembris osales ABEL koos nendesamade bandiitidega JÄRVE, Leili talu röövimises. Sealjuures peksti JÄRVE läbi ja

---

[71] Linda Kruleht kandis karistust Eesti NSV kolooniates, kust vabanes 29. aprillil 1963. Otto Toode kandis karistust Vjatlagis, vangistuse ajal viibis ta pikemat aega ka haiglates. Ta vabanes 1. juulil 1965.

[72] Eduard Aru oli 1946 vahi alt põgenenud ja ühinenud Evald Vilki salgaga. Vilk vahistati 1946. aasta novembris ja mõisteti 25 aastaks vangilaagrisse, kuid tal õnnestus 1947. aasta oktoobris vangistusest põgeneda ning ta hakkas uuesti Tartumaal metsavendade salka juhtima. Vilk ja Aru hukkusid 18. jaanuaril 1948 lahingus Tartumaal Voore vallas. ERAF SM, f.131, s.125, l.16-17; s.131, l.34-35; vrdl. E.-N. Kross, Pro Patria II, lk.33, 107.

vägistati, tema vanemaid aga sundisid bandiidid end alasti võtma ja tantsima.[73]

24. mail 1949. aastal sooritas ABEL koos bandiitide KARU, Endli, VIIGIPUU ja TÕLGU, Aksliga terroriakti kolhoosi esimehe TAMMING, Lembitu kallal, kelle bandiidid tapsid. Sealjuures sai haavata külanõukogu esimehe asetäitja ROOS.[74]

6. juunil 1953. aastal püüdis ABEL tappa kodanik KOLL, Karli ja tema poega KOLL, Osvaldit, mille tagajärjel tekitas oma püstoliga KOLL, Karlile kaks haava ja KOLL, Osvaldile viis haava.[75]

Kokku võttis ABEL 1947. aastast kuni 1956. aastani koos teiste bandiitidega osa 11 talu röövimisest ja osales 31 kooperatiivide, kolhooside ja kodanike isikliku vara röövimises.

MURS, E. G. astus ajal, mil ENSV oli sakslaste poolt okupeeritud, Omakaitse sõjalisse fašistlikku organisatsiooni ning võttis selle koosseisus osa Nõukogude kodanike arreteerimisest ja haarangutest Nõukogude armee võitlejate tabamiseks, kes olid oma väeosast maha jäänud. 1942. aastal kutsuti MURS Saksa armeesse, kus ta teenis kuni 1944. aastani.

---

[73] Aliide Õispuu mees oli 1947. aasta septembris metsavendade poolt tapetud hävituspataljonlane Karl Õispuu. Õispuude röövimisest Rääbise külas Raja talus võttis osa veel Vaike Altmäe. Vilk sundis talus röövimise ajal viibinud noormeest ja Õispuude tütreid alasti tantsima, pärast seda pidi noormees ühe tütre Vilgi käsul vägistama. Abelil oli nendes röövimistes passiivne roll, vägistamistes ta ei osalenud. ERAF SM, f.129, s.26592, k.1, l.48-50, k.2, l.1-4; k.2, l.20-31.

[74] Kolhoosi “Tee sihile” esimehe Lembit Tammingu tapmise organiseeris Elmar Viigipuu, sest Tamming oli omastanud vara tema 1949. aasta märtsis küüditatud vanemate talust. Siis küüditati ka Abeli ema, keda Tamming oli süüdistanud oma metsavennast poja toitmises. Viigipuu, Karu, Tõlgu ja Abel varitsesid Tammingut kuuseheki taga Rääbise lähedal asuval külateel. Tamming sai automaadivalangust raskesti haavata, hiljem tappis Tõlgu Tammingu vintpüssilasuga pähe. Kätte haavata sai ka Tõikvere külanõukogu esimees Endel Roos, kel õnnestus minema joosta. ERAF SM, f.129, s.26592, k.1, l.51-56, 158-162, 166-168, 170-172, 225, 229, 233, 236-238; k.2, l.67-110.

[75] Heldur Abel varjas end 1952.–1953. aasta talvel Tagakaasiku külas Karl Kolli talu pööningul. 6. juunil 1953 jõi ta koos isa ja pojaga puskarit ning tulistas neid joobnudpäi puhkenud tüli ja kakluse käigus püstolist. ERAF SM, f.129, s.26592, k.1, l.57-59, k.2, l.225-293.

Pärast ENSV territooriumi vabastamist Saksa fašistlikest anastajatest kutsuti MURS Nõukogude armeesse ja suunati teenistust kandma sõjaväe ehituspataljoni. Kartes vastutust Saksa okupatsiooni perioodil sooritatud kuritegude eest, deserteeris ta väeosast ja läks põranda alla.

Põranda all olles tappis MURS 1947. aastal passirežiimi kontrollimise ajal Sarapuu talus (Jõgeva rajoon) püstolilasuga hävituspataljoni liikme PUKK, Neeme ning võttis ära tema relva ja dokumendid.

1947. aastal võttis MURS ühendust ABELIGA ja 1950. aastal astusid nad KARU (surnud) bandiidirühma, mille koosseisus nad võtsid osa mitmetest kooperatiivide ja talude röövimistest Mustvee ja Väike-Maarja rajoonis.

ABELI tagaotsimise käigus tehti kindlaks, et tal on sidemed *Padrikuga*, kelle talu ta perioodiliselt külastab ning kes teda varjab ja talle toiduaineid annab. *Padriku* kontrollimine näitas, et ABELI külaskäigud nende tallu on talle ja tema naisele vastumeelt.

Seda arvestades värvati *Padrik* 1957. aasta veebruaris agendiks varjunimega “Ots” ja suunati ta ABELIT taga otsima. 13. mail 1957. aastal kohtas “Ots” oma talu lähedal ABELIT, viimane palus, et agent varustaks teda toiduainetega. “Ots” kutsus ABELI oma tallu ja andis talle toiduaineid. Selle kohtumise ajal lubas ABEL “Otsa” jälle külastada, kuid ei nimetanud oma tuleku konkreetset aega.

Arvestades võimalust, et ABEL võib jälle tulla, andsime me “Otsale” *õllesse segatud unerohtu*.

18. juulil 1957. aastal tuli ABEL “Otsa” juurde ning viimane korraldas vastavalt meilt saadud ülesandele temaga piiritusjookide joomise ja kasutas ABELI vastu *unerohtu*. Olles veendunud, et *preparaat* toimis, kutsus “Ots” kokkulepitud kohast operatiivgrupi, viimane pidas ABELI kinni ja arreteeris ta ENSV prokuröri sanktsiooni alusel.

Kinnipidamisel võeti ABELILT ära 3 püstolit koos 91 lahingupadruniga, pudelike mürgiga ning dokumendid SIMULMAN, J. V. nimele.

Ülekuulamistel rääkis ABEL, et oli osalenud kõigis meile teadaolevates talude, kooperatiivide ja kolhooside röövimise faktides, tunnistas, et oli osa võtnud kolhoosi esimehe TAMMINGU tapmisest, ning külanõukogu esimehe asetäitja ROOSI haavamisest ning kinnitas ka olemasolevaid andmeid, et TAMMINGU ja ROOSI kallal 1949. aastal toime pandud terroriaktist võttis osa meie poolt läbitöötatav isik, vangistusest vabanenud endine bandiit

TÕLGU, Aksel Samueli p, sündinud 1927. aastal Tartu rajoonis, eestlane, parteitu, elab Tartu linnas.

TÕLGU läks 1948. aasta jaanuaris põranda alla ja astus VIIGIPUU relvastatud bandiidirühma (likvideeritud)[76], mille koosseisus ta tegutses kaks aastat. 1950. aastal võeti ta kinni ja mõisteti relvastatud röövimistes osalemise eest 25 aastaks parandusliku töö laagrisse.[77]

1950. aastal oli TÕLGU juurdluse ajal varjanud, et oli osa võtnud terroriaktist ROOSI ja TAMMINGU kallal. 1955. aastal vabastas Karaganda oblasti kohtu kohtukolleegium oma määrusega TÕLGU haiguse tõttu ennetähtaegselt ja ta tuli elama Tartu linna.

Kui TÕLGU kinni peeti ja üle kuulati, kinnitas ta, et oli osa võtnud terroriaktist TAMMINGU ja ROOSI kallal ning tunnistas, et oli ABELI poolt haavatud kolhoosi esimeest TAMMINGUT püssist pähe tulistanud ja ta tapnud.

13. septembril 1957. aastal TÕLGU arreteeriti Eesti NSV prokuröri sanktsiooni alusel ja võeti kriminaalvastutusele samas asjas koos ABELIGA.

Juurdluse käigus tunnistas ABEL ka seda, et 1955. aasta sügisel oli ta koos bandiitide KARU, VÄLJAOTSA (arreteeritud)[78] ja MURSIGA käinud röövimas Väike-Maarja rajooni Käru kooperatiivi. Pärast röövkäiku olid bandiidid riisutud vara ära jaganud ja korraldanud joomingu.

Joomingu ajal olid MURS ja ABEL tülli läinud, kusjuures MURS oli ABELIT tulistanud. Sellepeale oli ABEL MURSI tapnud ja matnud koos KARUGA tema laiba maha.

29. juulil 1957. aastal näitas ABEL kätte koha, kuhu MURS oli maetud, seejärel teostas kohtumeditsiini ekspert laiba ekshumatsiooni.[79]

---

[76] Elmar Viigipuu kuulus aastail 1944–1946 Evald Vilki salka, 1946. aasta oktoobrist varjas end üksinda ning 1949. aasta suvel lõi oma salga. Viigipuu tapeti 16. mail 1950 Tartumaal Voore vallas Sirguvere külas. ERAF SM, f.131, s.194, l.18; s.196, l.246; vrdl. E.-N. Kross, Pro Patria II, lk.106.

[77] Sõjajärgsetel aastatel oli Tõlgu olnud militsionäär, kust ta aga lahkus ja ühines metsavendade salgaga. Tõlgu vahistati juba 30. augustil 1949, vangilaagrist vabanes 18. novembril 1955.

[78] August Väljaotsa ja Juhannes Karu kohta vt. Aruanded Riikliku Julgeoleku Komitee 2. ja 4. osakonna tööst 1956. aastal…, lk.69-71.

[79] Ernst Mursi tapeti joomingu käigus viinapudeli pärast tekkinud tülis. Pärast seda kui Murs oli Abeli suunas tulistanud, lõi Abel Mursi

27. novembril 1957. aastal mõistis Eesti NSV Ülemkohtu kriminaalasjade kohtukolleegium ABELILE, H. H. kuritegude ühteliitmist rakendades kõrgeima karistusmäära – MAHALASKMISE, ja TÕLGULE, A. S. 25 aastat parandusliku töö laagrit koos õiguste äravõtmisega 5 aastaks.[80]

Põrandaaluse TAMMEKANNA, A. G. tagaotsimine ja arreteerimine

Eesti NSV Ministrite Nõukogu juures asuva RJK 4. osakond oli taga otsinud end põranda all varjavat natsionalisti

TAMMEKAND, Armin Gustavi poega, kes on sündinud 1900. aastal Tartu maakonna endises Kudina vallas, rahvuselt eestlane, pärineb kulaku perekonnast.

Elades sakslaste poolt okupeeritud ENSV territooriumil, kuulus TAMMEKAND 1941. aastast kuni 1944. aastani Omakaitse organisatsiooni, kus oli vahiteenistuses.

1944. aastal, kartes vastutust okupantide abistamise eest, läks TAMMEKAND põranda alla ja varjas end kuni 1953. aastani nõukogude võimuorganite eest, siis aga tuli oma süüd üles tunnistama ja legaliseeriti.

ENSV Ministrite Nõukogu juures asuv Riikliku Julgeoleku Komitee paljastas ja likvideeris 1956. aasta detsembris noorte nõukogudevastase natsionalistliku organisatsiooni "Eesti noorte maleva" ("ENM").[81]

Nimetatud organisatsiooni eesmärgiks oli võidelda nõukogude võimu vastu ja kodanliku korra taastamise eest Eesti NSVs sel teel, et

---

jalaga vastu pead ja sellega tappis ta tahtmatult. Laiba lagunemise tõttu ei õnnestunud surma põhjust enam kohtumeditsiiniliselt tuvastada. ERAF SM, f.129, s.26592, k.1, l.36-37; k.3, l.300-313.

[80] Heldur Abeli armuandmispalve lükkas ENSV Ülemnõukogu Presiidium 28. detsembril 1957 tagasi ja 3. jaanuaril 1958 lasti Abel Tallinnas maha. Aksel Tõlgu kandis karistust põhiliselt Dubravlagis, oma vangistuse lõpu ajal viibis ta Permi oblasti vangilaagris, kust vabanes 16. juunil 1976. ERAF SM, f.129, s.26592 (neljaköitelises juurdlustoimikus on fotosid Abeli punkrist ja tema relvadest, s.h. ka fotod (k.4, l.173) Abelist ja tema kaaslasest Meinhard Sarapist).

[81] Vt. Aruanded Riikliku Julgeoleku Komitee 2. ja 4. osakonna tööst 1956. aastal…, lk.92-95.

valmistati ja levitati mässule õhutavate natsionalistliku iseloomuga nõukogudevastaste lendlehti ning koguti tulirelvi.

Organisatsioonil “ENM” oli põhikiri, programm, hümn ja tõotus, milledes olid esitatud organisatsiooni eesmärgid ja ülesanded.

Organisatsiooni liikmed korraldasid illegaalseid kogunemisi, millel arutati nõukogude võimu vastu võitlemise meetodeid.

4. novembril 1956. aastal levitasid organisatsiooni liikmed Tartu linnas nende poolt valmistatud nõukogudevastaseid lendlehti.

Organisatsiooni liikmed, kelle oli vähe elukogemusi, otsisid oma tegevuse käigus võimalusi luua kuritegelikke sidemeid nõukogudevastaselt meelestatud täiskasvanud isikutega, et oma organisatsiooni nõukogudevastast tegevust suunata.

Üks organisatsiooni “ENM” liikmeid SOOSAAR, Lembit rääkis organisatsiooni “Eesti noorte malev” loomisest TAMMEKANNALE, nimetas talle organisatsiooni liikmete nimed ja teatas, et nad korraldavad illegaalseid kogunemisi.

TAMMEKAND kiitis selle nõukogudevastase organisatsiooni loomise heaks, lubas sõita Tartu linna, et organisatsiooni liikmetega tutvuda ja neid nõukogudevastase tegevuse arendamisel abistada.

1956. aasta jaanuaris kirjutas TAMMEKAND nõukogudevastaste loosungitega üleskutse, millele pani allkirjaks “Armenius”, ja “küsimustiku” provokatsiooniliste küsimustega ning andis need dokumendid SOOSAARE kätte, et viimane need nõukogudevastase organisatsiooni liikmetele edasi annaks.

SOOSAAREGA 1956. aastal suheldes varustas TAMMEKAND teda nõukogudevastase kirjandusega, andes talle lugeda kaks köidet nõukogudevastast raamatut “Eesti rahva kannatuste aasta” ja niinimetatud Vabadussõja ajaloo.

Pärast nõukogudevastase organisatsiooni “Eesti noorte maleva” likvideerimist kartis TAMMEKAND vastutust sooritatud kuritegude eest ning läks 1957. aasta jaanuaris uuesti põranda alla ja hakkas end nõukogude võimuorganite eest varjama.

TAMMEKANNA väimehe, Vastseliina mittetäieliku keskkooli õpetaja, ÜLKNÜ liikme MAHHOVI kaudu tehti kindlaks, et TAMMEKAND varjab end Jõgeva rajooni metsamassiivis ja ilmutab kavatsust end legaliseerida.

Seoses sellega otsustati, et TAMMEKAND kutsutakse MAHHOVI ja tema naise (TAMMEKANNA tütre) MAHHOVA, Erika kaudu, kes töötab koolis õpetajana, salajasele kohtumisele operatiivtöötajaga ja toimetatakse küsitlemiseks RJK organitesse.

MAHHOVI ja MAHHOVA, Erika ettepanekul tuli TAMMEKAND 24. juulil 1957. aastal salajasele kohtumisele ja andis nõusole-

ku riikliku julgeoleku organitesse tulla. 25. juulil 1957. aastal, kui TAMMEKANDA toimetati Tallinna linna, hüppas ta autost välja ja püüdis põgeneda, kuid rakendatud meetmete abil peeti ta kinni.

Olemasolevate materjalide alusel TAMMEKANNA kuritegeliku tegevuse kohta ja võttes arvesse tema katset taas põgeneda, arreteeriti ta Eesti NSV prokuröri sanktsiooni alusel 26. juulil 1957. aastal.

Juurdluse käigus tehti kindlaks, et TAMMEKAND oli põranda all viibimise perioodil kuni 1953. aasta oktoobrini ja 1956. aasta jooksul teinud ja säilitanud mitmesuguseid nõukogudevastaseid natsionalistlikke märkmeid.

Juurdluse ajal tunnistas TAMMEKAND üles ka selle, et oli pidanud kuritegelikke sidemeid nõukogudevastase organisatsiooni "ENM" liikmetega ja neile nõukogudevastaseid dokumente üle andnud.

31. oktoobril 1957. aastal mõistis Eesti NSV Ülemkohus VNFSV KrK paragrahvi 58-10 lõike 1 järgi TAMMEKANNALE 7 aastat parandusliku töö laagrit koos õiguste äravõtmisega 3 aastaks.[82]

Relvastatud illegaalide SPEEGI, ARRO ja VÄRATI tagaotsimise lõpetamisest

ENSV MN juures asuva RJK 4. osakond oli taga otsinud:

SPEEK, Heinrich Eduardi p, sündinud 1929. aastal Tallinna linnas, eestlane, NSVLi kodanik.

SPEEK, H. E. kuulus koos vanematega 1949. aasta märtsis väljasaatmisele Nõukogude Liidu kaugematesse piirkondadesse kui natsionalisti perekonnaliige. Kuid SPEEK hoidis väljasaatmisest

[82] Tammekannale suudeti tegelikult inkrimineerida ainult pisiasju: Soosaarele edasi antud nõukogudekriitiline küsimuskava ja Arminiuse allkirjaga üleskutse ning mõned nõukogudevastased märkmed, s.h. ka Lenini teostesse kirjutatud märkused, nagu näiteks Tammekannu repliik Lenini kirjeldatud klassiteadliku töölise programmi juurde: "Hoidke alt. Oleme nende küüsis". Tammekand vabanes Dubravlagist alles pärast kogu karistusaja ärakandmist 25. juulil 1964, suri 1965. ERAF SM, f.129, s.25711; Nõukogude okupatsioonivõimu poliitilised arreteerimised Eestis. Koostanud Leo Õispuu. Tallinn, 1998, k.2, lk.509.

kõrvale, läks põranda alla ja astus relvastatud jõugu liikmeks, mida juhtis tema vend SPEEK, Karl (tapetud).[83]

Pärast nimetatud jõugu likvideerimist 1950. aastal varjas SPEEK, Heinrich end koos PALUSAAR, Reinuga, kes oli olnud ROOTS, Jaani likvideeritud jõugu liige.

1951. aasta detsembri lõpus tappis SPEEK koos PALUSAAREGA perekonna ERMANDID, kes elasid Tartu linnas, haavasid Ülenurme sovhoosi direktorit, kes püüdis nende dokumente kontrollida, ja röövisid Navi kooperatiivi Võru rajoonis.

SPEEKI taga otsides tehti kindlaks, et põranda all viibides oli ta 1950. aastal haigestunud raskekujulisse kopsutuberkuloosi.

SPEEGI sugulasi läbi töötama suunatud agent "Kolm" sai tagaotsitava isalt SPEEK, Eduardilt andmeid selle kohta, et tagaotsitav suri 1954. aastal ja on maetud Elva rajoonis.

Analoogilised andmed saadi 1954. aastal selles asjas töötavalt agendilt "Dotš".

ROOTSI jõugu endine liige VIGEL, Jaan, keda kuulati üle 1. novembril 1955. aastal, tunnistas, et SPEEK haigestus 1950. aastal kopsutuberkuloosi ja suri seejärel.

Arvestades seda, et andmeid SPEEGI surma kohta kinnitavad erinevad allikad, on SPEEGI tagaotsimine lõpetatud.

ENSV Ministrite Nõukogu juures asuv Riikliku Julgeoleku Komitee oli taga otsinud relvastatud põrandaalust:

> ARRO, Kalev-Gustav Peetri p, sündinud 1915. aastal Otepää rajooni Saverna külas.

ARRO, kes kartis vastutust tema poolt sooritatud kuritegude eest, läks pärast ENSV territooriumi vabastamist Saksa röövvallutajatest põranda alla ning astus PIHO, Voldemari relvastatud jõuku (likvideeritud).[84] Jõuku kuuludes võttis ta osa Nõukogude kodanike talude ja riigiasutuste relvastatud röövimisest.

ARROT taga otsides saadi agendilt "Lia" andmeid, et PIHO jõugu likvideerimisel olevat üks bandiitidest kõhu piirkonda raskesti haavata saanud ja põgenenud. Tagaotsitava lähedaste sugulaste kaudu tegi agent "Rosalia" kindlaks, et pärast PIHO jõugu likvideerimist sai

---

[83] Karl Speek tapeti 3. juulil 1950 Tartus. E.-N. Kross, Pro Patria II, lk.95.

[84] Voldemar Piho tapeti lahingus 1. oktoobril 1949 Tartumaal, Kiidjärvel. ERAF SM, f.131, s.173, l.269; vrdl. E.-N. Kross, Pro Patria II, lk.78.

haavata ARRO, kes hiljem suri metsas Otepää rajooni Saverna küla lähedal.

Neid andmeid suunati kontrollima agendid “Mänd”, “Erika”, “Suvi”, “Juhan”, “Pall”, “Pärn” ja “Rebane”, kes kinnitasid agendi “Rosalia” andmeid ja teatasid, et ARRO suri 1949. aastal haavata-saamise tagajärjel.

ARRO surma kohta laekunud agentuurmaterjalide täpsustamiseks küsitleti tema lähedasi sugulasi, saadud andmed tagati hiljem *litera “N”* meetmetega ning ARRO, Kalevi surma fakt leidis kinnitust.

Nende andmete alusel on ARRO, Kalevi tagaotsimine lõpetatud.[85]

ENSV MN juures asub RJK oli taga otsinud endist relvastatud jõugu juhti:

VÄRAT, Artur Arseni p, sündinud 1924. aastal Pärnu-Jaagupi rajoonis.

1954. aasta augustis sai relvastatud põrandaaluste kinnivõtmise operatsiooni käigus surma bandiit NIKOLAI, Endel. Kuid VÄRATIL õnnestus põgeneda, hoolimata sellest, et ta oli pähe haavata saanud.

Tema tagaotsimist jätkati ja usaldusisikult *Tammsaarelt* saadi andmeid, et ta oli VÄRATI abistaja REIMAN, Maria käest kuulnud, et VÄRAT suri 1957. aastal ajupõletikku.

Analoogilisi andmeid saadi agendilt “Ots”, temale oli VÄRATI surmast rääkinud viimase endine abistaja SÕRU, Ida.

Kui operatiivtöötaja 1957. aasta oktoobris vestles VÄRATI abistaja LUHTARU, Juhaniga, teatas viimane, et teiste temale tuntud abistajate sõnade järgi olevat VÄRAT surnud ajupõletikku ja maetud Pärnu jõe kaldale.

1957. aasta novembris rääkis VÄRATI onu TOMSON, Jakob usaldusisikule *Tammsaarele*, et VÄRAT suri 1957. aasta kevadel ajupõletikku. VÄRATI sugulased kavatsevad saanitee saabumisel tuua tema surnukeha ära kodukanti (Linnu külla) ja seal maha matta. TOMSON lubas kutsuda *Tammsaare* VÄRATI matustele.

Arvestades seda, et andmeid VÄRATI surma kohta kinnitavad erinevad allikad, rakendatakse meetmeid, et tema surma fakt dokumenteerida ja teha kindlaks tema surnukeha matmiskoht.[86]

---

[85] Tegelikult Kalev Arro elas ja varjas end veel hulk aastaid. Ta hukkus 2. juunil 1974 Võrumaal Valgjärvel tulevahetuses miilitsatöötajatega. Vt. E.-N. Kross, Pro Patria II, lk.33; Mart Laar, Metsavennad. Tallinn, 1993, lk.207-209.

Järelejäänud relvastatud illegaalide vendade OJASTETE, SABBE, AUNVERI ja SAPPI tagaotsimisest

Seisuga 1958. aasta 1. jaanuar on vabariigi territooriumile jäänud viis relvastatud põrandaalust, keda otsitakse taga.

ENSV MN juures asuva RJK Tartu rajooni voliniku aparaat otsib taga relvastatud põrandaaluseid, vendi:

OJASTE, Aksel Eduardi p, sündinud 1925. aastal
ja OJASTE, Arnold Eduardi p, sündinud 1928. aastal.

1949. aasta märtsis varjasid vennad OJASTED end väljasaatmise eest, läksid põranda alla ja liitusid terrorijõuguga, mida juhtis NÕMMIK, Rudolf (likvideeritud)[87], selle jõugu kooseisus olid nad kohal, kui teised bandiidid sooritasid terroriakte Raadi külanõukogu endise esimehe, NLKP liikme OTSINGU ja metsavahi VILLA kallal, samuti võtsid nad osa mitmete riiklike ja kooperatiivsete asutuste relvastatud röövimisest.

Pärast MÄNNIKU[88] jõugu likvideerimist 1953. aastal hakkasid OJASTED end kahekesi varjama spetsiaalselt sisseseatud punkrites Tartu, Jõgeva ja Põltsamaa rajooni territooriumil. Alates 1953. aastast ei ole nende poolt sooritatud bandiitlikke tegusid fikseeritud.

OJASTEID taga otsides saadi agendilt “Rosa” andmeid, et Otepää rajooni Tootsi küla elaniku KÜNAPUU, Ludvigi juurde ilmuvad perioodiliselt kaks tundmatut venda, kes sarnanevad tagaotsitavate OJASTETEGA. KÜNAPUU talu asub metsamassiivis, kus metsavahina töötab LUKATSON, Eduard, tema naine on OJASTETE sugulane ja nende aktiivne abistaja. Et vendade OJASTETE tagaotsimist aktiviseerida ja nad kinni pidada, on KÜNAPUUD ja LUKATSONI hakatud aktiivselt läbi töötama.

Peale selle on aruandeaastal nende abistajatest ja sidemetest värvatud agendid “Ruudi”; “Valvur”, “Ets”, “Mänd”, “Oja”, “Kask”, “Mets”, “Lipudoja”, “Uibo”, “August” ja “Lubi”, nende tarvis on

---

[86] Artur Värati salga varasema jälitamise kohta vt. Aruanded Riikliku Julgeoleku Komitee 4. osakonna tööst 1.IV 1954-1.V 1955 ja 1955. aastal…, lk.11-14.

[87] Rudolf Nõmmik vahistati 3. märtsil 1953 Tartumaal Tabiveres. 2. juunil 1953 mõistis sõjatribunal ta mahalaskmisele, Nõmmik hukati 8. oktoobril 1953. ERAF SM, f.129, s.4414.

[88] Ilmselt on tegemist hooletusveaga ja silmas on peetud ülalmainitud Rudolf Nõmmiku salka.

välja töötatud ülesanded, mille eesmärgiks on illegaalid kinni pidada, kui nad peaksid kohale ilmuma.[89]

Relvastatud põrandaaluse

SABBE, August Jaani p, sündinud 1909. aastal Võru rajoonis, tagaotsimise kohta.[90]

1945. aastal hoidis SABBE kõrvale Nõukogude armeesse teenima kutsumisest, ta läks põranda alla ja varjas end kuni 1947. aastani, pärast seda ta võeti kinni ja legaliseeriti. Legaliseerimisel varjas SABBE oma sidemeid ROOTS, Jaani jõugu (likvideeritud) liikmetega.

1949. aastal läks SABBE jälle põranda alla ja liitus ROOTS, Jaani terrorijõuguga. Põrandaalusena võttis SABBE jõugu koosseisus osa terroriaktide sooritamisest ning riikliku ja kolhooside vara röövimisest.

SABBE tagaotsimise käigus saadi agentidelt "Jaan", "Järv", "Kaigas" ja "Ferdinand" andmeid selle kohta, et ta varjavat end Võru rajooni Väimela külanõukogu territooriumil. 1957. aasta märtsikuus värvati "Petrovi" varjunime all agendiks vangistusest tagasi tulnud ROOTSI jõugu endine liige *Kolk, Aksel*, kes oli vangistusest vabanenud, ta tegi 1957. aasta juulis kindlaks, et SABBE külastab oma abistajaid MANNAST ja VÕHNI.

Meie ülesandel kohtus "Petrov" SABBEGA 1957. aasta novembris MANNASE talus ja kuna oli võimatu SABBET kohe esimesel kohtumisel kinni pidada, siis leppis ta temaga kokku, et nad kohtuvad edaspidi. Nende andmete alusel on välja töötatud agentuur- ja operatiivmeetmete plaan SABBE kinnivõtmiseks, kui ta kohtub agendiga "Petrov", kasutades selleks *unerohtu*.

Peale selle on SABBE tagaotsimiseks värvatud agendid "Aus", "Linda" ja "Jaan", kes on suunatud tema aktiivseid abistajaid läbi töötama.

---

[89] Vendade Ojastete varasema jälitamise kohta vt. Aruanded Riikliku Julgeoleku Komitee 4. osakonna tööst 1.IV 1954-1.V 1955 ja 1955. aastal…, lk.19, 86-87. Ojasted varjasid end kuni 1963. aasta juulini, mil nad otsustasid metsast välja tulla ning neil õnnestus legaliseeruda. Vt. Margit-Mariann Koppeli intervjuu Arnold Ojastega. – Kultuur ja Elu, 2000, nr.4(462), lk.16.

[90] KGB tekstis on nimi kirjutatud ekslikult Sabe. August Sabbe varasema jälitamise ja edasise saatuse kohta vt. Aruanded Riikliku Julgeoleku Komitee 4. osakonna tööst 1.IV 1954-1.V 1955 ja 1955. aastal…, lk.20.

Äsja värvatud agendilt “Jaan” saadi andmeid, et SABBE külastab perioodiliselt oma onutütre SABBE, Adele maja, ja saab toiduaineid Võru rajooni Paidra küla elanikult *Torop, Jaanilt*. Neid andmeid kontrollitakse agentide “Järv” ja “Kaigas” kaudu. *Toropit* valmistatakse ette selleks, et värvata ta agendiks, kes tegeleks illegaal SABBE tagaotsimise ja likvideerimisega.

Relvastatud põrandaaluse

AUNVER, Jaan-Ants Juhani p, sündinud 1910. aastal, tagaotsimise kohta.[91]

Kartes vastutust Saksa okupatsiooni perioodil toimepandud kuritegude eest, läks ta 1945. aastal põranda alla ja liitus relvastatud terrorijõuguga, mida juhtis HEESKA, Johannes (arreteeritud).[92]

Aastatel 1945–1948 võttis AUNVER jõugu koosseisus korduvalt osa terroriaktidest nõukogude- ja parteiaktiivi töötajate vastu ning riiklike ja kooperatiivsete asutuste ning üksikkodanike relvastatud röövimisest.

Alates 1949. aastast kuni käesoleva ajani ei ole mingeid AUNVERI bandiiditegusid fikseeritud. 1952. aastast alates varjab ta end bandiidijõugu likvideerimise tõttu üksinda.

AUNVERI tagaotsimise käigus saadi andmeid, mis kinnitavad, et 1957. aasta aprillis käis ta Pärnus, kus elab tema õde PUUSAAR, Aliide.

Nende andmete täpsustamiseks saadeti Antsla rajoonist marsruudile PUUSAARE juurde tagaotsitava 1957. aastal värvatud nõbu, vangistusest tagasi tulnud agent “Kuurits". Agent “Kuuritsa” kohtumist PUUSAAREGA kontrolliti operatiivtehnika abil.

PUUSAAARE ja tema poegadega vesteldes selgitas “Kuurits” välja, et PUUSAAR teab AUNVERI asukohta, kuid PUUSAAR ei öelnud agendile, kus ta end varjab.

Käesoleval ajal jätkub PUUSAARE läbitöötamine sel eesmärgil, et teha tema kaudu kindlaks AUNVERI asukoht.

1957. aasta detsembris võttis ENSV MN juures asuva RJK organitega ühendust Irkutski oblastist saabunud agent “Kulinaar” – *Püvi, August*, kes minevikus oli seotud Inglise luureorganitega ja töötas niinimetatud Eesti Rahvuskomitee juures, selle eest oli ta süüdi

---

[91] KGB tekstis on nimi kirjutatud ekslikult Aunvere. Tema tabamist kirjeldatakse ENSV KGB 4. osakonna 1958. aasta aruandes.

[92] KGB tekstis ekslik nimekuju Juhannes Heska. Heeska jälitamise ja tabamise kohta vt. Aruanded Riikliku Julgeoleku Komitee 4. osakonna tööst 1.IV 1954-1.V 1955 ja 1955. aastal…, lk.17.

mõistetud ja karistuse ära kandnud.[93] Saksa okupatsiooni perioodil oli "Kulinaar" tema enda tunnistuste kohaselt kaasanud AUNVERI koostööle Inglise luurega. Pärast Irkutski oblastist Eesti NSVsse tagasitulekut seadis "Kulinaar" sisse sõbralikud suhted AUNVERI sugulastega, kes lubasid korraldada lähemal ajal agendi kohtumise tagaotsitavaga.

Agendile "Kulinaar" on antud ülesanne astuda ühendusse AUNVERIGA, eesmärgiks on viimane kinni pidada.

Peale selle on AUNVERI tagaotsimiseks 1957. aastal värvatud agendid "Aksel" ja "Pauliine", kes on suunatud tagaotsitava sugulus- ja muid sidemeid läbi töötama.

Relvastatud põrandaaluse

SAPP, Hans Jaani p, sündinud 1928. aastal, tagaotsimise kohta.

1950. aasta aprillis hoidis SAPP, H. kõrvale Nõukogude armeesse teenistusse kutsumisest, läks põranda alla ja astus ALTERMANN-RUUSNA[94] (mõlemad tapetud aastail 1953–1954) terroristlikku bandiidijõuku.

Põrandaalusena pani SAPP koos nimetatud jõugu liikmetega toime terroriakte nõukogude- ja parteitöötajate vastu ning võttis korduvalt osa kooperatiivide, võitööstuste ja kohalike elanike üksiktalude relvastatud röövimisest Paide, Türi ja Põltsamaa rajoonis.

1953. aasta augusti lõpus lahkus SAPP, Hans ALTERMANI bandiidijõugust koos tapetud bandiidi MIHKELSON, H.[95] naise MIHKELSON, Evi Hansu tütrega (legaliseeritud 30. detsembril 1955. aastal, teda töötatakse läbi) ja nad hakkasid end varjama kahekesi.

Käesolevaks ajaks on agentuur- ja juurdlusandmete alusel kindlaks tehtud, et SAPP varjab end üksinda oma sugulaste ja lähedaste sõprade juures Põltsamaa rajoonis. SAPI tagaotsimisel kasutatakse agente "Toomas", "Tihane", "Kiir", "Mets" ja "Järv".

---

[93] August Püvi-Reet vahistati 9. juunil 1945, 26. juulil 1946 mõistis sõjatribunal ta 10 aastaks vangilaagrisse. Laagrist vabanes ta 25. novembril 1954 ja asumiselt 4. septembril 1957. ERAF SM, f.130, s.11303 (toimikus on ka omakäelised tunnistused tegevuse kohta Saksa okupatsiooni ajal).

[94] Hugo Ruusna hukkus lahingus operatiivgrupiga 16. märtsil 1953 Viljandimaal Päinurme metsades. ERAF SM, f.131, s.247, l.65; vrdl. E.-N. Kross, Pro Patria II, lk.89.

[95] Heino Mihkelson tapeti lahingus 16. veebruaril 1953 Järvamaal. E.-N. Kross, Pro Patria II, lk.67.

Agendi “Kiir” andmetel on SAPP perioodiliselt külastanud Põltsamaa rajooni Järavere külanõukogus elava *Oru* talu.

Nende andmete alusel värvati *Org* agendiks varjunimega “Televiisor”. Agendile “Televiisor” on välja töötatud ülesanne, mis näeb ette, et kui SAPP ilmub agendi tallu, peetakse ta kinni, kasutades selleks *litera “Neptun 12st”.*

Peale selle fikseeris äsjavärvatud agent “Järv”, et SAPP on ilmunud Põltsamaa rajooni Jalametsa metsamassiivi, kus tal pidavat kontrollimata andmete kohaselt olema punker.

Rakendatakse meetmeid nende andmete kontrollimiseks ja täpsustamiseks sel eesmärgil, et korraldada SAPI kinnipidamiseks operatsioon.[96]

Meetmed üksikute põranda all viibivate natsionalistide läbitöötamiseks ja nende toomiseks oma süüd üles tunnistama

Vastava illegaalide sugulastega ja agentuuri kaudu tehtud töö tulemusena on aruandeperioodil toodud oma süüd üles tunnistama ja legaliseeritud 35 inimest.

Kontrollimise teel on kindlaks tehtud, et rõhuv enamus legaliseeritutest oli end nõukogude võimuorganite eest varjanud peamiselt vähetähtsate kuritegude pärast, mida nad olid toime pannud Saksa okupatsiooni ajal. Kuid nende seas on ka selliseid isikuid, kes võtsid Saksa okupatsiooni perioodil aktiivselt osa karistustegevusest, kuulusid relvastatud jõukudesse ja keda kahtlustatakse raskete kuritegude toimepanemises.

1957. aastal legaliseeritute operatiivarvestuse toimikutest väärib tähelepanu formulartoimik

> VIITMAA, Valdur Johannese p kohta, kes on sündinud 1904. aastal, eestlane, parteitu, elab alates 1957. aasta novembrist Tallinna linnas, töötab vormijana tehases “Pioneer”.

Ajal, mil Eesti NSV oli sakslaste poolt okupeeritud, oli VIITMAA Märjamaa rajooni Omakaitse sõjalise fašistliku organisatsiooni roodukomandör ja võttis aktiivselt osa haarangutest Nõukogude kodanikele ja nende arreteerimisest. Agentuurandmetel lasti 1944. mais VIITMAA osavõtul maha Nõukogude kodanik KÄNDLA, Jüri.

---

[96] Hans Sappi edasist jälitamist ja tema legaliseerimist kirjeldatakse ENSV KGB 4. osakonna 1958. aasta aruandes.

Pärast ENSV territooriumi vabastamist saksa röövvallutajatest läks VIITMAA põranda alla ja varjas end oma isa talus Märjamaa rajoonis kuni 1957. aasta septembrini, seejärel aga legaliseeris end.

VIITMAAD töötatakse läbi selles suunas, et dokumenteerida tema kuritegelik tegevust minevikus ja teha kindlaks tema kavatsused käesoleval ajal.[97]

Varem legaliseeritud isikutest pakuvad huvi materjalid KANGORI, LINDENBERGI, KURVITSA ja TOOMSALU (viimase kohta vt lk. 159) kohta.

KANGOR, Aleksander Peetri p, sündinud 1914. aastal, parteitu, Tartu rajooni Sootaga sovhoosi tööline.

LINDENBERG, Kurt Gustavi p, sündinud 1919. aastal, parteitu, Kallaste rajooni võitööstuse katlakütja, elab Kallaste rajooni Kadrina külas.

KANGOR organiseeris 1941. aastal enne Saksa sõjaväe tulekut Võru maakonna territooriumile mässajate rühma, kes sooritas rünnaku Mõniste valla täitevkomiteele. Ajal, mil ENSV oli sakslaste poolt okupeeritud, oli ta Omakaitse organisatsiooni roodukomandör ja võttis osa Nõukogude kodanike arreteerimisest ning ka haarangutest Nõukogude langevarjurite kinnivõtmiseks.

1944. aastal läks ta põranda alla ja liitus relvastatud jõuguga, kuhu kuulus ka Omakaitse organisatsiooni endine liige LINDENBERG.

Jõugu koosseisus võtsid KANGOR ja LINDENBERG otseselt osa nelja kooperatiivkaupluse, ühe võitööstuse, ühe sanatooriumi ja kolme kolhoosi relvastatud röövimisest.

KANGOR ja LINDENBERG legaliseeriti 1956. aasta mais. Oma süüd üles tunnistama tulles andsid nad neil olnud relvad ära.

Aruandeperioodil on KANGORI ja LINDENBERGI kuritegelik tegevus täielikult dokumenteeritud, kuid et nad tulid oma süüd üles tunnistama, siis ei ole NSVL Ülemnõukogu Presiidiumi 1955. aasta 17. septembri seadlust arvesse võttes piisavalt materjali nende kriminaalvastutusele võtmiseks.

Selleks et KANGORI ja LINDENBERGI käitumine ja praegused kavatsused välja selgitada, on nende läbitöötamiseks värvatud agent “Enn”, kes varem kuulus koos nendega Omakaitse organisatsiooni ja oli pikka aega põranda all.

---

[97] KGB kriminaaltoimikute hulgas ja poliitilistel põhjustel süüdimõistetute kartoteegis ei ole andmeid Valdur Viitmaa kohta, millest võib eeldada, et julgeolekuorganid teda siiski ei arreteerinud

KURVITS, Elmar Mihkli p, sündinud 1909. aastal, parteitu, keskharidusega, töötab Taevaskoja sanatooriumis laojuhatajana, elab Põlva rajoonis.

Minevikus töötas KURVITS Põlva rajooni politseis asjaajajana. 1945. aastal läks ta põranda alla ja võttis ühendust bandiitidega.

1950. aastal liitus ta ROOTS, Jaani relvastatud terrorijõuguga (likvideeritud) ja võttis korduvalt osa riikliku, kolhooside ja eraisikute vara röövimisest.

1956. aasta oktoobris tuli KURVITS oma süüd üles tunnistama ja legaliseeriti. Tema kuritegelik tegevus jõukudesse kuulumise ajal on dokumenteeritud. KURVITSAT on suunatud läbi töötama agent "Valdeko", kes iseloomustab teda kui kinnist ja ettevaatlikku inimest. Ühes vestluses agendiga "Valdeko" teatas KURVITS, et kui rahvusvaheline olukord peaks keerulisemaks muutuma, läheb ta jälle põranda alla.

KURVITSA läbitöötamine jätkub.[98]

Vangistusest tagasipöördunud isikute läbitöötamise abinõud

1958. aasta 1. jaanuari seisuga on Eesti NSV territooriumil kindlaks tehtud 13 216 inimest, keda on varem süüdi mõistetud mitmesuguse nõukogudevastase tegevuse pärast ja kes on kinnipidamiskohast tagasi tulnud.

Nii elab käesoleval ajal Eesti NSV territooriumil 141 inimest, kes on endised relvastatud jõukude liikmed, 196 inimest, kes on endised põrandaaluse relvastatud terroristliku organisatsiooni "Relvastatud võitluse liit" ("RVL") liikmed, 219 erinevate endiste noorte põrandaaluste organisatsioonide liiget ja 29 aktiivset osavõtjat, sealhulgas 6 niinimetatud Eesti Rahvuskomitee liiget.

1957. aastal on vabariigi riikliku julgeoleku organid sellesse kategooriasse kuuluvatest isikutest 79 inimest taas operatiivarvele võtnud ja neid operatiivarvestuse toimikute alusel läbi töötama asunud. Agendiks on värvatud 83 inimest.

Kinnipidamiskohtadest tagasitulnutest on 1957. aastal arreteeritud UIBO, E. J., RASS[99], P. K., LUIDE, K. J. ja eespool nimetatud TÕLGU, A. S.

---

[98] Ka Kurvitsa hilisema võimaliku vahistamise kohta andmed puuduvad.

[99] KGB tekstis ekslikult Ross.

Natsionalisti UIBO arreteerimine

Eesti NSV Ministrite Nõukogu juures asuva Riikliku Julgeoleku Komitee 4. osakond töötas formulartoimiku alusel läbi kinnipidamiskohast tagasi tulnud eesti natsionalisti

UIBO, Enn Jaani poega, sündinud 1912. aastal ENSV Pärnu maakonna endises Vana-Kariste vallas, parteitu, lõpetamata keskharidusega, töötas laadijana, elas viimasel ajal Viljandi linnas Endla tänav 6-2.

Kodanliku võimu perioodil Eestis tegutses UIBO, E. J. luuletajana. Samal ajal kuulus ta natsionalistlikku religioossesse organisatsiooni "Taara Hiis".

1941. aastal arreteeris ENSV RJRK UIBO kui "Taara Hiie" liikme. Laev, millel teda NSVLi tagalapiirkonda evakueeriti, sattus Soome lahes avariisse ja UIBO jäi sakslaste poolt okupeeritud Tallinna linna.[100]

Kui UIBO okupeeritud territooriumile sattus, hakkas ta abistama sakslasi: kirjutas ja avaldas ajakirjanduses nõukogudevastaseid luuletusi ja artikleid ning astus 1943. aastal tööle Omakaitse peavalitsusse käsundusametnikuna.[101]

1945. aastal UIBO arreteeriti sakslaste kasuks töötamise eest ja talle mõisteti kõrgeim karistusmäär, kuid NSVL Ülemkohtu Sõja-

---

[100] Enn Uibo vahistati esimest korda 1. juulil 1941. Koos temaga vahistati organisatsiooni Taara Hiis kuulumise süüdistusega veel Richard Olbrei, Ago Reio, Mart Paemuru ja Julie-Anete Vihakorm. MGB 5. osakonna, 3. jaoskonna kapten Krutovi 9. juunil 1948 koostatud õiendi kohaselt sõitis laev, mille peal vahistatud Uibo asus, 1941. aasta augustis karile. KGB ametkondades valitses paras koordineerimatus, sest Uibo oli õiendi koostamise ajal uuesti vangistatud ja viibis Norilski vangilaagris, kuulutati aga sellest hoolimata üleliiduliselt tagaotsitavaks. (ERAF SM, f.130, s.5463, l.45-46). 23. novembril 1963 otsustas ENSV KGB juurdlusosakond selle kriminaalasja lõpetada kuriteo koosseisu puudumise tõttu. Kuigi Uibo viibis sel ajal Dubravlagis, mida KGB pidanuks hästi teadma, on juurdlustoimikus märgitud, et tema asukoha kohta puuduvad andmed (samas, l.47-48).

[101] Uibo oli tegelikult opositsioonis ka Saksa okupatsioonirežiimiga ja vahistati 1944. aasta kevadel Saksa Julgeolekupolitsei poolt tema rahvusliku tegevuse pärast.

kolleegium asendas selle karistusmäära 10-aastase vabadusekaotusega.

1953. aastal saadi andmeid, et UIBO ei olnud oma natsionalistlikest veendumustest lahti öelnud ja jätkas laagris vaenulikku tegevust, ta kirjutas ja levitas laagrikaaslaste hulgas luuletusi, mis halvustasid nõukogude tegelikkust.

Pärast laagrist vabanemist oli UIBO kuni 1956. aasta augustini eriasumisel Norilskis, kus ta luges uue aasta vastuvõtmisel ette oma nõukogudevastaseid luuletusi.[102]

Sel perioodil pidas UIBO ulatuslikku natsionalistlikku laadi kirjavahetust mitmete isikutega, kes elasid Eesti NSVs. 1956. aastal, enne oma väljasõitu Norilskist ENSVsse, kirjutas UIBO oma tuttavale JÜRISELE, et ta sõitvat "oma kodumaale mitte elama, vaid surema selleks, et *minu* kodumaal võiksid jälle elada vabad ja õnnelikud inimesed".

1956. aasta augustis saabus UIBO Tallinna linna ja teda hakkasid formulartoimiku alusel agentuurselt läbi töötama agendid "Aleksandrovski", "Paul" ja "Kask".

UIBO läbi töötades selgitati välja mitmed isikud, kellele UIBO oli oma natsionalistlikke luuletusi lugeda andnud. Ühtlasi tehti kindlaks, et kõige tihedamat sidet peab UIBO laagrist vabanenud *Tulnolaga*, kes oli minevikus Eesti kodanliku sõjaväe major.[103]

---

[102] Leningradi rinde Smerš arreteeris 20. novembril 1944 Enn Uibo uuesti. Samas "nõukogude võimule relvastatud vastupanu organiseerimise ja toetamise" süüasjas mõisteti Leningradi rinde sõjatribunali istungil 5.-8. veebruaril 1945 süüdi kokku 28 isikut. (ERAF SM, f.130, s.15260, 7 köidet). Uibo kandis karistust Norilski vangilaagrites, kus teda ruineeritud tervise tõttu lubati hiljem kergematele töödele. Uibo vangistusaeg lõppes 9. septembril 1954, millele järgnes tähtajatu asumine sealsamas Norilskis. Uibo asumisaeg lõppes küll pisut varem kui KGB aruandes märgitud: see loeti lõppenuks 20. aprillil 1956 ja mais oli Uibol viimaks võimalik naasta Eestisse. Ta asus kõigepealt elama Paidesse, seejärel kuni vahistamiseni elas Viljandis, kus töötas Pärnu õlletehase Viljandi osakonnas.

[103] Hengo Tulnola (1897-1986), sõjaväelane, Vabadussõja arhiivi juhataja ja üks juhtivaid taarausulisi sõjaeelses Eestis. Tulnola vahistati 10. oktoobril 1944. Teda süüdistati selles, et ta andis end Punaarmeest 1941. aasta suvel vabatahtlikult sakslastele vangi ja asus 1942. aasta märtsis tööle Omakaitse arhiivi juhatajana. Tallinna garnisoni sõjatribunal mõistis Tulnolale 20. juunil 1945 10 aastaks sunnitöölaagrisse, ta vabanes vangilaagrist 9. juulil 1954. Oma suhe-

test Uiboga kirjutab Hengo Tulnola oma käsikirjalistes mälestustes “Jubeduste rägastikus”: “Erakordselt erksa, suureandelise loovvaimuga luuletaja E. Uiboga olin 1936.-1940. aastani koos töötanud Hiie usuühingus, kus tema organiseerimisvõime ja viljakas tegevus paistis silma Hiie Ilukolde hingena ning Aatekolde kaastöölisena. Hiljem, kui tema töötas Omakaitse ülema käsundusametnikuna, olime 1942-1944. a. sügiseni perekonnasõpruses peaaegu igapäevases kokkupuutumises. Jatkates kirjanduslikku tegevust andis tema igast oma valminud luuletusest ühe käsikirjalise eksemplari mulle arhiivi jaoks. 1944. a. septembrikuu lõpust alates ei teadnud ega kuulnud me üksteise saatusest midagi. Kuni alles 1955. aasta paiku saime omavahelise kirjasideme, olles 10 aastase laagrikaristuse järele saadetud sundasumisele: E. Uibo Norilskisse ja mina – Krasnojarskisse. Säält alanud kirjavahetus jatkus üha elavamalt 1956. lõpust alates, mil olime kodumaale pääsedes elama ja töötama asunud: E. Uibo – Viljandisse ja mina – Kose-Uuemõisasse. 1957. aasta 13. ja 14. jaanuaril viibis E. Uibo minu külalisena Kose-Uuemõisas. Siin, lisaks kümneaastase alandava, mõnitava ning füüsiliste ja vaimsete kannatuste meenutusile, avaldas tema kibedat pessimismi ning nördimust oma perekonna purunemise pärast. Sellele seltsisid temale teadaolevad faktid meie hõimuvere valamise pärast Budapesti tänavail, kuhu ungarlaste vabadusvõitluse mahasurumiseks oli käsutatud eestisoost sõdureid. – Hingepõhjani ängistatud solvumise ja alanduse elamusist, samuti leegitsevaist palveist oma kodumaa eest luuletatud pilte tsiteeris tema mulle suusõnaliselt hulk luuletusi mis loodud laagris pliiatsi ja paberi puudusel ja milliseid veel pole saanud mahti paberile puistata. /…/ Oma kirjade lisadena saatis E. Uibo pidevalt mulle arhiivi jaoks palju rahvustundest leegitsevaid luule- ja proosapalasid. Nende hulgas leidus ka üksikuid sarkastilisi palasid, mis tabavalt iseloomustasid mõnda nõukogude võimumeeste mõtteid ning tegevust. Nagu mu enda loos mainisin, ilmusid 1957. a. 25. aprillil mu koju kaks julgeoleku ohvitseri nõukogude vaenulist kirjandust otsima. Neli ja pool tundi kestnud läbiotsimise tulemusel konfiskeerisid nad pääle muu kõik materjali, mis oli kuidagi ühenduses Uibo nimega. Nagu hiljem selgus, oli just samal ajal vangistatud E. Uibo Viljandis ja toimetatud läbiotsimisi kogu Eestis enam kui paarikümne nende isikute kodudes, kellega E. Uibo oli olnud kirjavahetuses kodumaale saabumise hetkest alates. Läbiotsituist oli 18 inimest, nende hulgas ka mina, kutsutud 5. juuliks Tallinna ENSV Ülemkohtusse tunnistajaiks E.Uibo süüdistusasjas. Kohtu istung oli rangelt kinnine, kuhu ei lastud päält kuulama kedagi, isegi E. Uibo õde Anna Kissovit ja kohtu kaasistujat partei

Pärast *Tulnola* tundmaõppimist otsustati värvata agendiks tema poeg *Tulnola, Valdur*, kes oli 1943–1944. aastal teeninud Tallinna linna poliitilises politseis ja teadis, et UIBOL on sidemed tema isaga.[104] *Tulnola* värvati agendiks varjunimega "Valter Saar" ja lülitati pärast kontrollimist isa kaudu UIBO läbitöötamisse.

Peagi teatas "Valter Saar", et UIBO püüdvat "mõjutada eesti rahvast ideoloogiliselt, sõnarelvaga".

Seesama agent esitas meile andmeid, et UIBO on kirjutanud suure hulga luuletusi, mida ta säilitab ja mille peamiseks sisuks on idee kätte maksta "üleelatud kannatuste" eest.

Seoses sellega, et UIBO edasine vabaduses viibimine oli ohtlikuks muutunud, otsustati ta arreteerida.

25. aprillil 1957. aastal UIBO, E. J. arreteeriti ja võeti kriminaalvastutusele. UIBO asjas teostatud juurdluse käigus selgitati välja, et alates 1953. aastast ja kuni arreteerimise päevani oli ta kirjutanud ning oma tuttavate hulgas levitanud natsionalistliku ja nõukogudevastase sisuga luuletusi.

5. juulil 1957. aastal vaatas ENSV Ülemkohus UIBO süüasja läbi ja talle mõisteti VNFSV Krk paragrahvi 58-10 lõike 1 alusel 10 aastat vabadusekaotust koos õiguste äravõtmisega 3 aastaks.[105]

---

liiget Erika Kuljust. Asja arutus toimus muidu eesti keeles, ainult suhtlemine venekeelse prokuröriga sündis tõlgi vahendusel. Kogu toiming oli eesti rahvusliku ideoloogia materdamine, milles E. Uibo luuletusis esinevat isegi sinine-must-valge värvi ülistamist tembeldati vaenuavalduseks nõukogude võimule. Seda protsessi võib samastada keskaegse nõiakohtu protsessiga, ainult selle erinevusega, et siin ei rakendatud süüdistatava kehalist piinamist (tortuuri). Tortuuri ja vaimse terrori puudusel sai E. Uibol võimalikuks hästi läbimõeldud loogiliselt argumenteeritud targas ja vaimukas kõnes veenvalt näidata, kuidas tema oma teadliku eluea jooksul on ustavalt teeninud oma rahvast nii vaimu kui kehalise tööga, tahab ka edaspidi jatkata samu püüdlusi, olles rahulik ja õnnelik saavutuste üle. Tema kõnest järgnes kujukas kujutlus ka sellest, kuivõrd vaimuvaene ja tühine on tema vastu eestivaenulikult fantaseeritud süüdistus, mis erapooletult hinnates süüdistab süüdistajaid endid." ERA, f.3587 (Hengo Tulnola isikufond, 2001. aastal juurdetulnud materjalid).

[104] Valdur Tulnola vahistati kui Saksa Julgeolekupolitsei assistent 10. oktoobril 1944, 15. märtsil 1945 mõistis NKVD sõjatribunal ta 18 aastaks sunnitöölaagrisse, kust ta vabanes 27. oktoobril 1955.

[105] Süü inkrimineerimiseks teostati Uibo ja tema paljude tuttavate (Hengo Tulnola, Maire Roop, Alma Palla, Õie Pulk, Alide Viitak,

Kinnipidamiskohast tagasi tulnud
RASSI arreteerimisest

ENSV MN juures asuva Riikliku Julgeoleku Komitee Harju rajooni voliniku aparaat töötas formulartoimiku alusel läbi kinnipidamiskohast tagasi tulnud

---

Georg Mõtus, Teodor Männik, Ilse Treu, Anna Kissov) juures läbiotsimisi, kust võeti ära hulgaliselt Uibo kirju ja käsikirjalisi luuetusi. Juurdlustoimik sisaldabki süütõenditena mahukaid ümbrikke Uibo kirjade ja luuletustega. Süüdistuskokkuvõttes nimetatakse mitmeid poliitliselt teravama sisuga luuletusi, mille levitamist kaasvangide ja tuttavate seas luuletajale süüks pandi, nagu "Siis seisid kirsipuud õites…", "Karmid rütmid", "Kalm Kasahstanis", "Meie valime!", "Sohisõna", "Laul kanalitest", "Auportree", "Tibloonia". 6. juulil 1957 kirjutas Uibo ENSV Ülemkohtu presiidiumi esimehele järelevalvekaebuse, kus ta palub revideerida ja pehmendada tema kohtuotsust, võttes arvesse tema halba tervislikku seisukorda. Uibo tõstab oma kaebuses ka täiesti õigesti esile talle kohtuistungil esitatud süüdistuste tühisust isegi nõukogulike kriteeriumite seisukohalt: "Kohtuistungil leidis tõestuse ka see, et minu poolt kirjutatud Nõukogude vastase sisuga luuletused polnud määratud ulatuslikuks levitamiseks (ega levitatudki neid), – et need olid ainuüksi minu isiklikest läbielamustest sündinud meeleolude kajastused, millised saadetud posti kaudu ja ka käest kätte antud mõningaile mu tuttavaile; – kõigest nähtub ilmse selgusega, et ma pole tarvitanud vähimatki konspiratiivsust ning et kahtlustus minu mingisugusest kuritahtlikust organiseerimistahtest Nõukogude võimu vastu ei saa nõnda küll üldse kõne alla tulla." (ERAF SM, f.129, s.23005, l.299). Järelevalvekaebus lükati loomulikult tagasi ning Enn Uibo kandis karistust Dubravlagis, kus ta 31. augustil 1965 suri. 31. septembril 1961 oli ENSV Ülemkohtu kolleegium jõudnud surmahaige mehe veel eriti ohtlikuks retsidivistiks kuulutada. Enn Uibo vahistamist ja sellele eelnenud jälitamist kirjeldatakse ka ENSV KGB ülema Karpovi eriteates NSVL KGB 4. Valitsuse ülemale kindralleitnant E. P. Pitovranovile (ERAF SM, f.131, n.1, s.362, l.55-59). Vt. ka postuumselt ilmunud luuletuskogu: Enn Uibo, Testament. Valik luulet 1930-1965. Koostanud Merike Riives. Tallinn, 1995, mis sisaldab Viljar Ansko ja Merike Riivese järelsõnu; Enn Uibo kirju Hilda Dresenile on publitseerinud Rutt Hinrikus, Ühest unustatud luuletajast. – Vikerkaar 1988, nr.7, lk.27-34.

RASS, Paul Karli poega, sündinud 1910. aastal Tapa rajooni Ambla külanõukogus, eestlane, parteitu, elas Eesti NSV Harju rajoonis.

RASS on varem kahel korral süüdi mõistetud: 1947. aastal mõisteti talle üks aasta vanglakaristust huligaansuse eest ja 1949. aastal mõisteti talle 10 aastat parandusliku töö laagrit NSVL Ülemnõukogu Presiidiumi 1947. aasta 4. juuni seadluse "Kodanike isikliku vara kaitsmise tugevdamise kohta" alusel.

Kui RASS 1953. aastal parandusliku töö laagris karistust kandis, saatis ta oma elukaaslasele ARBET, Vaikele kirju, milles avaldas laimavaid väljamõeldisi Nõukogude riigi ja rahva kohta.

Tulnud laagrist tagasi, hakkas RASS oma lähikonnas levitama laimu nõukogude tegelikkuse ja kommunistide kohta. 5. mail 1957. aastal pidasid miilitsatöötajad ta Tallinn-Väike jaamas kinni, sest ta rikkus avalikku korda ja solvas miilitsatöötajaid, teatades, et nad peaksid häbenema "punast mundrit ja paguneid, sest need on värvitud ausate inimeste verega".

29. mail 1957. aastal, laimas RASS Tallinn-Väike jaamast Virtsu jaama sõitva rongi nr. 661 vagunis suure arvu reisijate juuresolekul teravas vormis nõukogude tegelikkust ja ütles välja ähvardusi kommunistide aadressil.

28. augustil 1957. aastal oli RASS ebakaine ja solvas Harju rajooni Kurtna külanõukogu juures ebatsensuursete sõnadega ÜLKNÜ liiget, külanõukogu sekretäri KALJUVEED, S. I. ja külanõukogu raamatukogu juhatajat SAMUILOVAT. Sealjuures esitas ta nende kui ÜLKNÜ liikmete aadressil nõukogudevastaseid väljamõeldisi ja ähvardusi.

Nimetatud vaenuliku tegevuse eest arreteeriti RASS 7. septembril 1957. aastal ja võeti kriminaalvastutusele.

12. novembril 1957. aastal mõistis Eesti NSV Ülemkohtu kriminaalasjade kohtukolleegium RASSILE VNFSV KrK paragrahvi 58-10 lõike 1 alusel 6 aastat vabadusekaotust parandusliku töö laagris.[106]

Natsionalisti LUIDE arreteerimine

Eesti NSV Ministrite Nõukogu juures asuva RJK Tartu rajooni voliniku aparaat arreteeris 12. novembril 1957. aastal kinnipidamiskohast tagasi tulnud

[106] Paul Rass mõisteti 30. augustil 1957 Harju rajooni 1. jaoskonna rahvakohtu otsusega huligaansuse eest 10 päevaks aresti, kuid sellest julgeolekukomiteele ei piisanud ja nad alustasid oma juurdlust. Rass vabastati 9. märtsil 1962 armuandmisega. ERAF SM, f.129, s.26428.

LUIDE, Kaarel Juhani p, sündinud 1903. aastal Leningradi oblasti Kingissepa rajoonis, eestlane, töötas kombainerina Tartu rajooni Härma-nimelises kolhoosis, elas Tartu rajoonis.

Ajal, mil ENSV oli sakslaste poolt okupeeritud, astus LUIDE vabatahtlikult teenima Omakaitse sõjalisse fašistlikku organisatsiooni ja osales aktiivselt selle tegevuses. 1944. aasta lõpus töötas ta Nõukogude sõjavangide Tartu laagris vene keele tõlgina.

Saksa okupantide abistamise eest arreteeris ENSV RJM LUIDE 1951. aastal ja talle mõisteti 25 aastat vabadusekaotust parandusliku töö laagris. 1955. aastal vaadati kohtuasi ümber ja LUIDE karistusaega lühendati 10 aastale ning ta vabanes amnestia alusel.

Vabanenud laagrist, tuli LUIDE Eesti NSV Tartu rajooni.

24. oktoobril 1957. aastal oli LUIDE Tartu linnas ebakaines olekus ja hüüdis avalikult üleskutseid kukutada kehtiv riigikord ja õiendada arveid kommunistidega.

Juurdlus LUIDE asjas kestab.[107]

Kinnipidamiskohast tagasi tulnud isikute kõige iseloomulikumad läbitöötamised on:

PLAKK, M. M. formulartoimik.

PLAKK, Modest Mihkli p, sündinud 1906. aastal ENSV Põlva rajoonis, parteitu, erialalt kunstnik, ilma alalise töökohata, elab Tallinna linnas Paldiski maantee 14-a, krt 3.

Isamaasõja ajal elas PLAKK sakslaste poolt okupeeritud Tallinna linnas, ta astus kuritegelikku sidemesse Saksa armee ohvitseri LINKIGA, kellele edastas andmeid selle kohta, mida arvavad Eesti elanikud Saksa okupantidest. Selle tegevuse eest arreteeriti PLAKK

---

[107] KGB juurdlustoimiku põhjal saab intsidendist päris üksikasjaliku pildi. Luide sõitis 24. oktoobril koos ühe teise mehega hobusevankril Tartus Leningradi maanteel asuva kaupluse ette. Tublisti viinastunud Luidel tekkis seal sõnelus kahe venelase, Aleksei Nevzgodovi ja Valentin Šiloviga. Luide hakkas neid vene keeles sõimama ja kutsus muuhulgas üles ka kommuniste tapma. Nevzgodov ruttas sellest kohe miilitsasse helistama, vahepeal oli jõudnud koguneda juba hulk inimesi, kellest osa astus Luide kaitseks välja. Kohale jõudnud miilits viis Luide jaoskonda, kust teda pärast väljamagamist trahviti 25 rublaga ja vabastati. KGB vahistas Luide 14. novembril 1957, ENSV Ülemkohus mõistis ta 13. jaanuaril 1958 4 aastaks sunnitöölaagrisse. Luide vabanes Dubravlagist 19. augustil 1960 Mordva ANSV Ülemkohtu otsuse alusel. ERAF SM, f.129, s.26430.

1945. aastal ja NSVL SARK juures asuv Erinõupidamine mõistis talle 5 aastat parandusliku töö laagrit.

Pärast karistuse ärakandmist saadeti PLAKK asumisele Krasnojarski krai Abakani rajooni, seal paistis ta agendi "Predannõi" andmetel väljasaadetute seas silma oma nõukogudevastase käitumise ja nõukogudevastaste arvamusavaldustega.

1954. aastal vabanes PLAKK eriasumiselt ja tuli Tallinna linna. PLAKI Tallinna linnas elamise ajal on agentidelt "Djadja", "Vladimir" ja "Aksel" saadud andmeid tema nõukogudevastaste meeleolude kohta.

PLAKK räägib oma lähikonnas nõukogudevastaseid jutte, mõtleb välja ja levitab nõukogudevastaseid anekdoote.

Agent "Vladimir" märkas, et ükskord fotografeeris PLAKK kaupluse ukse ees seisvat järjekorda. Peale selle fotografeeris ta "NN" andmetel 1957. aasta septembris huligaanlikke kirjutisi hoone seinal. PLAKI sõnutsi teeb ta seda "mälestuseks heast elust Nõukogude Eestis".

PLAKIL on ENSVs ulatuslikke sidemeid ja ta sõidab sageli ringi mööda vabariigi linnu. Käesoleval ajal rakendatakse PLAKI asjas meetmeid, et lülitada tema läbitöötamisse uus agent "Koik". Ühtlasi valmistatakse selles asjas ette *litera*-üritust ja PLAKI nõukogudevastaste ilmingute faktide dokumenteerimist sel eesmärgil, et ta kriminaalvastutusele võtta.[108]

RUUS, E. A. formulartoimik.

RUUS, Eduard Aleksandri p, sündinud 1927. aastal ENSV Abja rajoonis, töötab kudumisvabrikus, elab Pärnu linnas.

1947. aastal peksis RUUS Mõisakülas läbi oma küla elaniku, kes samal päeval suri.

Vastutust kartes läks RUUS pärast seda põranda alla ja astus samal aastal natsionalistlikku organisatsiooni "RVL". 1948. aastal tehti RUUSI isik kindlaks ja ta värvati RJM organite poolt agendiks. RUUS oli salajane kaastööline, kuid ta asus reetmise teele ja püüdis operatiivtöötajad viia bandiidijõugu tule alla.

Nimetatud kuriteo eest RUUS arreteeriti ja talle mõisteti 25 aastat parandusliku töö laagrit.[109]

---

[108] Andmed Plaki võimaliku vahistamise kohta puuduvad.

[109] Ruus vahistati 9. augustil 1948 ja mõisteti MGB Erinõupidamise otsusega 19. veebruaril 1949 25 aastaks vangilaagrisse, kust ta vabanes 25. aprillil 1956. Ruus mõisteti süüdi koos Bernhard Korpiga,

Vabanenud 1956. aastal kinnipidamiskohast, tuli RUUS elama Pärnu linna. 17. märtsil 1957. aastal saatis RUUS kirja Tallinna Polütehnilise Instituudi üliõpilasele UDAM, Erikule, milles kirjutas:

"Ma tegelen selle küsimusega, millest me varem rääkisime, st meie kohustusega rahva ees… Kas sa mäletad meie jutuajamist, kui sa mind jaama saatsid? Kahetsustundega pean ma märkima, et kõike tuleb alustada otsast peale."

Vastuseks kirjutas UDAM RUUSILE, et ta ei kirjutaks "ilma erilise vajaduseta" ja soovitas kirjutada kirju mõne tütarlapse nimel.

26. märtsil 1957. aastal toimus RUUSI isiklik kohtumine UDAMIGA, kes oli tulnud üheks päevaks Pärnusse ja sõitis samal päeval Tallinna tagasi.

Eespool nimetatud andmeid arvesse võttes rakendati meetmed agent "Kuznetsovi" lülitamiseks RUUSI läbitöötamisse, agent teatas, et RUUS on tuttav ühe leedulasega, kes on seotud põrandaalustega Leedu NSVs. RUUS tegi "Kuznetsovile" ettepaneku sõita Leedu NSVsse, kasutades selleks ära kudumisvabriku tantsurühma plaanitavat sõitu Leedusse, kuid see sõit ei toimunud.

RUUSI edasisel läbitöötamisel tehti kindlaks, et tal on side laagrist vabanenud AHONEN, Hugoga, noorte nõukogudevastase organisatsiooni endise liikmega.[110] 1957. aasta detsembris teatas RUUS "Kuznetsovile", et AHONEN ei soovivat arendada mingit organiseeritud nõukogudevastast tegevust, kuid tema sõnul olevat niisugust tegevust vaja arendada.

---

kelle MGB oli samuti agendiks värvanud, et nad aitaksid jälitada Ants Kaljuranna ("Hirmus Ants") salka. Mõlemad mehed hoidusid sellest ülesandest kõrvale ja liitusid metsavendadega. ERAF SM, f. 129, s.23112.

[110] 15. septembril 1946 tabas MGB Eesti Merebasseini sõjaosakond Pärnu lahel Lionel-Raimund Sandre, Heino Teearu ja Hilja Tomsoni, kes püüdsid mootorpaadiga Rootsi põgeneda. Juurdluse käigus vahistati sama aasta sügisel veel 11 noort (sh Ahonen), keda süüdistati kuulumises Pärnus tegutsenud põrandaalusesse noorteorganisatsiooni. Hugo Ahonen vahistati 4. oktoobril 1946 ja mõisteti 1.-5. juulil 1947 toimunud sõjatribunali istungil 10 aastaks vangilaagrisse, kust ta vabanes 13. oktoobril 1954. 28. detsembril 1988 KGB uurijale major Iljaševitšile antud tunnistustes väidab Ahonen, et tegelikult mingit põrandaalust organisatsiooni ei eksisteerinud ja ülestunnistused saadi kätte kumminuiaga peksmise teel. ERAF SM, f. 129, s.15493, k.8, l.384-386.

1957. aasta detsembris värvati agent “Semjon”, kes oli varem kuulunud AHONENIGA ühte põrandaalusesse nõukogudevastasesse organisatsiooni.

Käesoleval ajal valmistatakse ette tingimuste loomist, mis on vajalikud “Semjoni” lülitamiseks RUUSI läbitöötamisse AHONENI kaudu.

HOLM, G. B. formulartoimik..

HOLM, Gunnar Borisi p, sündinud 1927. aastal Pärnu linnas, Pärnu linna kommunaalettevõtete ametiühingu metoodikainstruktor.

1944. aastal teenis HOLM Saksa sõjaväes raadiotelegrafistina. 1947. aastal astus ta põrandaalusesse natsionalistlikku organisatsiooni “RVL”, kus tal oli hüüdnimi “Juku” ja tal oli side “RVL” staabi esindaja põrandaaluse RUMJANTSEVIGA (likvideeritud).[111] “RVL” staabi ülesandel otsis HOLM võimalust, kuidas toimetada illegaalselt Rootsisse “RVLi” esindaja, kes võtaks kontakti eesti emigrantlike ringkondadega, ta kavatses ka ise illegaalselt piiri taha sõita.

Peale selle tegi HOLM organisatsiooni staabi ülesandel nõukogudevastast agitatsiooni elanikkonna hulgas, tegeles organisatsiooni uute liikmete värbamisega ja informeeris põrandaalust keskust elanikkonna poliitilistest meeleoludest.

17. jaanuaril 1948. aastal arreteeriti HOLM nimetatud kuritegude eest ja seejärel mõisteti talle 25 aastat parandusliku töö laagrit.[112]

Vabanenud laagrist, saabus HOLM 1956. aastal Pärnu linna ja ta võeti agentuursele jälgimisele agentide “Saar”, “Roland” ja “Jalakas” kaudu. “PK” meetmetega on kindlaks tehtud, et HOLMIL on kirjavahetus oma isaga, kes asub Rootsis.

Peale selle on HOLMIL kahtlast laadi kirjavahetus mitmete isikutega, kes elavad ENSV erinevates linnades.

Nii teatas HOLMI üks tuttavaid LEPPIK, Ülo, kes elab Tapa linnas, ühes oma kirjas:

---

[111] Viktor Rumjantsev langes 27. veebruaril 1949, pärast RVL-i staabipunkri avastamist, Pärnumaal Halingal Ertsma rabas lahingus julgeolekumeestega. ERAF SM, f.131, n.1, s.156, l.104; vrdl. E.-N. Kross, Pro Patria II, lk. 89.

[112] Poliitilistel põhjustel süüdimõistetute kartoteegi andmetel vahistati Holm 14. jaanuaril 1948. RVL-i süüasjas, kus koos Holmiga oli kohtu all 59 inimest, mõistis NSVL MGB Erinõupidamine 4. septembril 1948 talle siiski mitte 25, vaid 10 aastat vangilaagrit. Holm vabanes Ozernõi laagrist 30. mail 1955. ERAF SM, f.129, s.26606 (23 köidet).

“Sinu tegemiste kohta ma midagi halba öelda ei saa, kõik tuleb omal nahal läbi teha… Nüüd aga olen koos sinuga rõõmus selle üle, et sa oled saanud ühendust oma isaga, kellel kõik läheb hästi… On ju nii? Sina, vennas, hakkad meid jälle meelestama mere poole ja korrastad oma lainemurdja soote. Soovin sulle selles töös suurt edu ja rahulolu tunnet. Vaata ainult, et soodid ülejäänud paatidel sassi ei läheks.”

Töökoha spordikollektiivis on HOLMI nimele kinnistatud jaht “Vambola”. HOLMIL on tüürimehe paberid ja ta on vastutav jahi ekspluateerimise eest.

Arvestades andmeid, mis on HOLMI kohta olemas, võeti agent “Marta” kaudu meetmed, mis välistavad HOLMI juurdepääsu jahile.

Selles asjas töötav agentuur ei ole seni fikseerinud HOLMI poolt mingeid nõukogudevastaseid ilminguid. Väliselt püüab ta näida nõukogude inimesena.

HOLMI töötatakse läbi selles suunas, et selgitada välja tema sidemed ja praegused kavatsused.

Laagrist ja asumiselt tagasi tulnud natsionalistide läbitöötamisel pöörati erilist tähelepanu sellele, et selgitada välja, kas neil isikutel on kavas organiseerida kogunemisi ja õhtuid, teha kindlaks niisuguste kogunemiste eesmärgid, iseloom ja organiseerijad, et neid siis õigeaegselt tõkestada ja mitte lubada nõukogudevaenuliku elemendi võimalikke vaenulikke tegusid.

Näiteks 1957. aasta augustil saadi agendilt “Kuznetsov” andmeid selle kohta, et KIRM, Meinhard Aleksandri p, sündinud 1931. aastal, kes oli varem süüdi mõistetud kuulumise eest noorte põrandaalusesse nõukogudevastasesse organisatsiooni “Risti kolm” ja on nüüd kinnipidamiskohast tagasi tulnud, püüab organiseerida nende isikute kokkusaamist, kes kandsid karistust Džezkazgani parandusliku töö laagris (Stepnoi laager Kasahhi NSVs).[113]

Nende andmete alusel hakati KIRMI läbi töötama POP-toimiku alusel, mille käigus tehti kindlaks, et KIRM kohtus oma laagritutta-vate ILOMETS, Heino[114] ja LONDIGA ning leppis nendega kokku, et

---

[113] Meinhard Kirm vahistati 16. aprillil 1949, sõjatribunal mõistis ta 24. juunil 1949 25 aastaks vangilaagrisse, kust ta 16. veebruaril 1955 vabastati.

[114] Tõenäoliselt on tegemist KGB aruande koostajate hooletusveaga ja silmas peetakse Heikki Ilometsa, kes oli vahistatud 27. aprillil 1949 ja mõistetud sõjatribunali poolt 29. juunil 1949 25 aastaks vangilaagrisse. Heikki Ilomets kandis karistust Steplagis Džezkazganis, kust vabanes 6. oktoobril 1955.

nad korraldavad endiste Džezkazganlagi vangide kokkutuleku 24. juulil 1957. aastal Viljandi linnas, kuid nimetatud õhtul kedagi kohale ei tulnud. Sellega seoses tegi KIRM järgmisel kohtumisel ILOMETSA ja LONDIGA neile ettepaneku kutsuda oma parandusliku töö laagris viibimise aja tuttavad Tartu linna 12. oktoobriks 1957. aastal, et kokku saada ja ühiselt restorani jooma minna.

Pärast seda kokkulepet kutsus KIRM 1957. aasta 12. oktoobriks Tallinna linna oma laagrikaaslased, noorte nõukogudevastase organisatsiooni "Risti kolm" endised liikmed KALA[115], KEERNIKU, MAIDESOO, PÕLLUMAA ja KALJUMÄE, kes pidid omakorda kutsuma oma teisi parandusliku töö laagri aegseid tuttavaid.[116]

Kuna kontrollimisel tehti kindlaks, et kogunemine kavatseti korraldada ilma mingite nõukogudevastaste eesmärkideta, tehti KIRMIGA profülaktilist tööd, mille käigus ta oma kavatsustest loobus.

Rakendatud lisameetmete abil tehti kindlaks, et nimetatud kogunemisele Tartu linna keegi ei ilmunud ja kuskil mujal seda läbi ei viidud.

KIRMI jälgimine jätkub.

NOORTE NÕUKOGUDEVASTASTE NATSIONALISTLIKE ORGANISATSIOONIDE JA RÜHMADE LIKVIDEERIMINE

1957. aastal avastas ja likvideeris Eesti NSV Ministrite Nõukogu juures asuva RJK 4. osakonna aparaat 5 noorte nõukogudevastast organisatsiooni ja rühma, millede liikmete koguarv oli 32 inimest,

---

[115] KGB aruandes ekslikult Kola.

[116] 1948. aasta septembris moodustasid Viljandi 2. Keskkooli õpilased Udo Josia, Eduard-Hendrik Kala ja Rein Põllumaa põrandaaluse organisatsiooni "Triumviraat", millele anti konspiratsiooni mõttes veel teine leppenimetus "Risti kolm" (või ka "Risti kolmik", nagu dokumentides esineb). Organisatsiooni värvati uusi liikmeid, organisatsioon tegi Viljandi koolinoorsoo hulgas rahvuslikku ja nõukogudevastast selgitustööd ja jagas omavalmistatud sini-must-valgeid rinnamärke. 1948. aasta detsembris ja 1949. aasta aprillis–mais vahistati kokku 14 organisatsiooni liiget. Lisaks eelpoolnimetatud kolmele anti veel kohtu alla Meinhard Kirm, Arnold Sula, Heinrich Siigert, Arno Keernik, Gunnar Maidesoo, Johannes Kivimägi, Oskar Saare, Edgar Lond, Endel Kingissepp, Fiive Vainola ja Johannes Kurik. 24. juunil 1949 mõistis sõjatribunal nad kõik pikemaks ajaks vangilaagrisse, ainult Vainolal õnnestus kassatsioonikaebuse korras varem vabaneda. ERAF SM, f.130, s.15191 (6 köidet).

kelledest 12 on arreteeritud ja 19 inimesega on tehtud profülaktilist tööd. Nõukogudevastase organisatsiooni “Eesti Ühinenud Pojad” ühe liikme arreteerisid miilitsaorganid.

Likvideeritud noorte nõukogudevastaste organisatsioonide ja rühmade hulka kuulusid:

“Ühinenud Eesti Pojad”

Oktoobri 40. aastapäeva pühitsemise päevadel avastati Rakvere linna tänavatel nõukogudevastaseid natsionalistlikke lendlehti, kokku 41 eksemplari.[117]

Arvestades seda, et lendlehed olid paljundatud kolmel kirjutusmasinal ja enamikul neist oli allkirjaks sõnad “Ühinenud Eesti Pojad”, oli igati alust oletada, et Rakvere linnas eksisteerib nõukogudevastane natsionalistlik organisatsioon. Kirjutusmasinate tekstinäiteid läbi vaadates tehti kindlaks, et lendlehti valmistati kahel kirjutusmasinal, mis kuuluvad Rakvere metsamajandi kontorile, ja ühel Rakvere rajooni raamatukogu kirjutusmasinal.

Meie ülesandel selgitas selles asjas kasutatud agent “Šlõkova” metsamajandi kontori valvurite kaudu välja, et oktoobri lõpus ja novembri alguses oli pärast tööpäeva lõppu kontoris käinud endine metsamajandi töötaja VAALBERG, Õie, kes kontori teise külastamise ajal oli kirjutanud kirjutusmasinal mingeid dokumente. Hiljem teatas agent, et VAALBERGIL on lähedased sidemed noore mehega, kelle perekonnanimi on NEEME.

Operatiivjälgimise, *litera “N”* ja VAALBERGI tundmaõppimise abil agentuuri võimaluste kaudu tehti kindlaks, et ta tõesti käib läbi

---

[117] Juurdlustoimikust võib tuua kaks näidet levitatud lendlehtedest: “Üleskutse! Kutsume Teid, kallid eesti noored, kes on jäänud veel truuks oma isamaale, kes pole hakanud kommunistide käsilasteks ega reetnud oma maad ja rahvast, üles halastamatuks võitluseks kommunismi vastu. Päev, mil roogime välja võõra rämpsu ja puhastame Eestimaa vene kõntsast pole kaugel. Eesti pojad, ärge kaotage lootust!”; “Lendleht. Üleskutse. Eesti vapper mehe meel pole mitte surnud veel…. Tervitus teile, Eestimaa pojad! Juba 17. a. tallab Eesti pinda kommunistikaltsakate jalg. Teadku nad, et me seda neile ei andesta! Meil on meeles ajad, mil parimad eesti pojad leidsid haua kommunistide käe läbi. Me ei unusta seda! Pea tuleb aeg ja me tasume! Kutsume teid üles võitlema Eestimaa vabastamiseks kommunistidest! Vene kõnts saab pühitud! EESTI POJAD – VÕIDELGE! ÜEP!” ERAF SM, f.130, s.15277, 3.k., l.3.

NEEME, Hardvig Hansu pojaga, kes on sündinud 1932. aastal ning kelle isa ja vanem vend olid 1945. aastal represseeritud, sest nad olid okupatsiooniperioodil sakslasi aktiivselt abistanud.

Pärast seda, kui me olime VAALBERGI salaja kinni pidanud, mis viidi ellu sel teel, et talle korraldati spetsiaalne komandeering, võttis VAALBERG ülekuulamisel omaks, et ta oli paljundanud nõukogudevastaseid lendlehti, ja tunnistas, et ta oli teinud seda NEEME, Hardvigi palvel, kes olevat talle andnud nõukogudevastaste lendlehtede valmiskirjutatud teksti. VAALBERGI korteri läbiotsimisel leiti ja võeti ära nõukogudevastaste lendlehtede teksti jälgedega kopeerpaber ja pakk nende paljundamiseks valmislõigatud paberit.

VAALBERGI tunnistuste alusel kutsuti välja ja kuulati üle ka NEEME, H. H., kes võttis pärast tema paljastamist omaks, et ta oli võtnud osa nõukogudevastaste lendlehtede levitamisest, ja tunnistas, et mõtte võidelda nõukogude võimu vastu nõukogudevastaste lendlehtede levitamise teel oli talle andnud SARV, Karl Karli p, kes on sündinud 1928. aastal ja on miilitsaorganite poolt 1957. aasta oktoobris arreteeritud rühmaviisilise relvastatud röövimise pärast, viimane suhtus nõukogude tegelikkusesse samuti vaenulikult. 1957. aasta oktoobri alguses olid nad kokku leppinud, et tema (NEEME) tegeleb lendlehtede levitamisega Rakvere linnas ja SARV Tallinna linnas, kuid et SARV miilitsaorganite poolt arreteeriti, ei jõudnud viimane seda kavatsust praktiliselt täide viia.

NEEME tunnistas ka seda, et ta oli kahel korral arutanud lendlehtede levitamise küsimust Rakvere 1. Keskkooli X klassi õpilase KIIK, Jarmoga, kes on sündinud 1939. aastal, nad olid leppinud kokku, et loovad selleks rühma nimega “Ühinenud Eesti pojad”. Oktoobris olid NEEME ja KIIK viimase korteris koostanud nõukogudevastase lendlehe teksti kahes eksemplaris, mille allkirjaks pandi rühma nimi. Esimene eksemplar jäi KIIGE kätte, teise andis NEEME, Hardvig paljundamiseks VAALBERG, Õiele, viimane paljundas seda metsamajandi kontori kirjutusmasinal 50 eksemplaris.

Novembri esimestel päevadel koostas NEEME VAALBERGI korteris esimesega analoogilise teise lendlehe teksti ja tegi VAALBERGILE teist korda ülesandeks seda paljundada, viimane tegigi seda 4. novembril metsamajandi kontori kirjutusmasinal, kus ta kirjutas veel ligikaudu 50 eksemplari nõukogudevastast lendlehte.

8. novembri õhtul levitasid NEEME ja VAALBERG nõukogudevastast lendlehte sel viisil, et pistsid seda Rakvere linna elanike postkastidesse ja loopisid linna tänavatele.

Ülekuulamisel 4. detsembril 1957. aastal kinnitas KIIK, Jarmo täielikult NEEME tunnistusi ja teatas täiendavalt, et ta kaasas

nõukogudevastaste lendlehtede paljundamisse oma kaasõpilase KAUKVER, Antsu, kes tegeles peale õppimise vabal ajal linna raamatukogu ruumide koristamisega.

Nad paljundasid lendlehte raamatukogu hoones kirjutusmasinal 20 eksemplaris 4. novembri õhtul.

6. novembril 1957. aastal lahkusid KIIK ja KAUKVER pärast Suure Oktoobrirevolutsiooni 40. aastapäevale pühendatud kooli pidulikku koosolekut koolihoonest koos kaasõpilaste JUHANDI, Reinu ja TARUM, Mattiga. Koduteel teatas KIIK kõigile juuresolijatele, et tal on kaasas levitamiseks mõeldud nõukogudevastased lendlehed ning tegi JUHANDILE ja TARUMILE ettepaneku nende levitamisest osa võtta. Pärast seda, kui lendlehe tekst oli läbi loetud, nõustusid JUHANDI ja TARUM KIIGE ettepanekuga ning levitasid lendlehte Rakvere linna tänavatel sel viisil, et heitsid neid telefoniputkadesse, postkastidesse ja kinnitasid hoonete seintele.

Saadud materjale arvestades arreteeriti 3. ja 4. detsembril 1957. aastal VNFSV KrK paragrahvide 58-10 lõik 1 ja 58-11 alusel:

1. NEEME, Hardvig Hansu p, sündinud 1932. aastal, eestlane, parteitu, kriminaalkuritegude eest varem korduvalt karistatud, töötas Rakvere maaparandusjaama ekskavaatorijuhi abina, elas Rakvere linnas.
2. VAALBERG, Õie Karli t, sündinud 1929. aastal, parteitu, 9-klassilise haridusega, töötas “Gazslantsestroi” ehitusvalitsuse nr. 3 kassiirina.
3. KIIK, Jarmo Aleksandri p, sündinud 1939. aastal, eestlane, Rakvere 1. Keskkooli X klassi õpilane.
4. KAUKVER, Ants Meinhardi p, sündinud 1. juulil 1941. aastal, eestlane, Eestimaa LKNÜ liige, sama kooli X klassi õpilane.

Nõukogudevastaste lendlehtede levitamisest osavõtnud JUHANDI, Rein Valteri p, sündinud 1940. aastal, ja TARUM, Matti Mardi p, sündinud 1941. aastal, mõlemad keskkooli X klassi õpilased, kuulati 4. detsembril üle ja nad kinnitasid põhilises osas KIIGE ja KAUKVERI tunnistusi. Võttes arvesse, et enne 1957. aasta 6. novembrit JUHANDI ja TARUM ei teadnud, et KIIGEL, KAUKVERIL ja teistel on kavatsus levitada nõukogudevastaseid lendlehti, ei võtnud me neid kriminaalvastutusele, vaid kontrollime neid operatiivselt.

Miilitsaorganite poolt arreteeritud SARV, Karl Karli pojale, kes on sündinud 1928. aastal ja kes on kriminaalkuritegude pärast varem korduvalt karistatud, esitatakse süüdistus VNFSV KrK paragrahvi 58-

10 lõike 1 järgi pärast tema kriminaalasja läbivaatamist rahvakohtus.[118]

Juurdlust antud asjas teostatakse selles suunas, et avastada nõukogudevastase rühma kogu kuritegelik tegevus ja selgitada välja kõik rühma liikmed.[119]

---

[118] Karl Sarve juurdlustoimik puudub ja teda KGB poolt poliitsüüdistuse alusel vahistatud ei ole.

[119] Lisaks Vaalbergile, kes oma tunnistuste kohaselt trükkis ligi sada eksemplari lendlehti, trükkisid osa lendlehti Rakvere raamatukogu kirjutusmasinal ka Kaukver ja Kiik. Kohtualused ise väitsid, et organisatsiooni Ühinenud Eesti Pojad tegelikult ei eksisteerinud, vaid see mõeldi välja lendlehtedele suurema kaalu andmiseks. Juurdlus selgitas tunnistajate abil välja, et Neeme oli nõukogudevastaste suuliste avaldustega silma paistnud juba 1947. aastal, kui ta õppis Tallinna raudteetehnikumis, ja 1949. aastal, mil ta töötas Tallinnas Dvigateli tehases. 2. juulil 1951 varastas Neeme Viivikonna kaevurite ühiselamus oma töökaaslaste rõivaid ja raha, mille eest Narva rahvakohus mõistis ta 1. novembril 1951 5 aastaks sunnitöölaagrisse. Oma kaaslaste ees varjas Neeme hiljem oma kriminaalset minevikku. Kohtus Neeme oma vaadetest ei taganenud, ta kahetses vaid, et süüpinki sattusid ka tema kaaslased. 19. veebruaril 1958 mõistis ENSV Ülemkohus Hartvig Neeme 10 aastaks, Jarmo Kiige 6 aastaks, Õie Vaalbergi 5 aastaks ja Ants Kaukveri 4 aastaks sunnitöölaagrisse. 2. septembril 1959 kirjutas Jarmo Kiik ENSV peaprokurörile taotluse oma karistusmäära vähendamiseks, viidates oma haigestumisele raskekujulisse tuberkuloosi. ENSV prokuröri abi julgeolekuorganite juurdluse järelevalve alal Jakobson tegi ettepaneku jätta see taotlus rahuldamata, kuid ENSV Ülemnõukogu Presiidium andis 30. detsembril 1959 Jarmo Kiigele siiski armu. Analoogse taotluse esitas ka Hartvig Neeme, mis aga samuti Jakobsoni ettepanekul jäeti rahuldamata. 30. juunil 1962 andis ENSV Ülemnõukogu Presiidium armu Õie Vaalbergile. Hartvig Neeme kandis karistust Dubravlagis ja 1966. aastast Vladimiri vanglas, kust vabanes 3. detsembril 1967. Õie Vaalberg kandis karistust Sibirski ja Ozernõi vangilaagris ja lõpuks Dubravlagis, kust vabanes 14. juulil 1962. Ants Kaukver saadeti Viljandi noortekolooniasse, kust vabanes 8. septembril 1959. Jarmo Kiik kandis karistust Dubravlagis, kust vabanes 31. detsembril 1959. (ERAF SM, f.130, s.15277, 3 köidet). Kiik tegi kaasa ka põrandaaluses organisatsioonis Eesti Rahvuslaste Liit ja vahistati teistkordselt 29. juunil 1962, ENSV Ülemkohus mõistis ta 1. detsembril 1962 4 ja pooleks aastaks vangilaagrisse, Dubravlagist

“Noorte kuperjanovlaste salk”

1956. aasta lõpus ja 1957. aasta alguses täheldati Tartu linnas mitmeid juhtumeid, kus hoonete seintele oli tehtud natsionalistlikke kirjeid ja oli levitatud nõukogudevastaseid natsionalistlikke lendlehti allkirjaga “Kuperjanovlased”. Natsionalistlikke lendlehti avastati ka tuntud valgekaartlase Julius Kuperjanovi haual, lisaks oli tema mälestusmärgile värvidega maalitud kodanliku Eesti lipp ja taastatud varem hävitatud kiri hauakivil.

Sellesama allkirjaga natsionalistlikke lendlehti, milles kutsuti üles võitlema nõukogude võimu vastu, saadeti 1956. aasta detsembris ja 1957. aasta veebruaris posti teel mitmete ettevõtete ja õppeasutuste, sealhulgas vabariikliku kaugõppekeskkooli aadressil.

Kõik see andis alust arvata, et Tartu linnas on mingi noorte nõukogudevastane organisatsioon, mille avastamist alustati lendlehtede autorite ja levitajate ning natsionalistlike kirjete tegijate tagaotsimisest.

Tagaotsimise käigus kasutati peale õpilaste käekirjaproovide läbivaatamise ka agentuuri ja “PK” meetmeid. Rakendatud abinõude tulemusena avastati, et käekiri sarnaneb vabariikliku kaugõppekeskkooli õpilase VATSEL, Arvo Helduri p käekirjaga, kes on sündinud 1941. aastal. Operatiivjälgimise teel selgitati välja tema sidemed, graafikaekspertiis kinnitas, et VATSELI käekiri sarnaneb mõnede lendlehtede valmistaja omaga.

Ülekuulamisel võttis VATSEL autorsuse omaks ja tunnistas, et tema nõukogudevastased vaated on kujunenud seoses tema isa represseerimisega nõukogude võimuorganite poolt, ja et juba 1955. aasta sügisel lõi ta Tartu linna õppivatest noortest nõukogudevastase organisatsiooni “Noorte kuperjanovlaste salk”. Ta oli isiklikult kirjutanud “salga” tõotuse, millega tutvusid ja millele kirjutasid alla organisatsiooni liikmed VATSEL, PAURSON, KUUSIK, JÄÄGER ja LINDMAA.

Organisatsiooni ülesandeks oli võitlus nõukogude võimu vastu Eestis nõukogudevastaste lendlehtede levitamise teel, tulirelvade hankimine ja raha kogumine. 1956. aasta alguses valmistasid organisatsiooni liikmed VATSEL ja PAURSON käsitsi nõukogudevastaseid lendlehti, mida VATSEL levitas, pannes neid Tartu linna elanike postkastidesse.

---

vabanes 26. detsembril 1966. Vt. ka Viktor Niitsoo, Vastupanu 1955-1985. Tartu, 1995, lk.38-39, 48-49.

Sama aasta kevadel astusid erimeelsuste pärast “Noorte kuperjanovlaste salgast” välja PAURSON ja KUUSIK. Alates 1956. aasta sügisest kirjutas VATSEL koos oma mõttekaaslaste JÄÄGERI ja LINDMAAGA kirjutusmasinal korduvalt lendlehti, milles kutsuti üles aktiivselt võitlema nõukogude võimu vastu, neid lendlehti saatsid nad posti teel Tartu linna õppeasutuste ja üksikute ettevõtete aadressil. Kokku levitasid nad niisuguseid lendlehti üle 50 eksemplari.

1957. aasta jaanuaris värbas VATSEL organisatsiooni liikmeks Tartu 1. Keskkooli õpilase MERITS, Peet Loometi p, sündinud 1940. aastal, kes pärineb töölisperekonnast.

Ülekuulamisel tunnistas VATSEL ka seda, et oli koos organisatsiooni teiste liikmetega aastatel 1956–1957 korduvalt viinud nõukogudevastaseid lendlehti valgekaartlase Kuperjanovi hauale, maalinud värvidega kodanliku Eesti lipu kujutise ja teinud muid nõukogudevastaseid pealiskirju. Ühtlasi olid VATSEL, LINDMAA ja MERITS kaks korda maha tagunud kirja äsja revolutsionäärile H. HEIDEMANNILE püstitatud mälestusmärgil ning kavatsesid ära lõhkuda mälestusmärgi, mis oli püstitatud lahingutes langenud Nõukogude armee võitlejate ühishauale.

Läbiotsimisel leiti VATSELI korterist automaat “PPS” ja nõukogudevastast kirjandust.

Samaaegselt VATSELIGA peeti kinni ja kuulati üle teised tema poolt loodud organisatsiooni aktiivsed liikmed:

LINDMAA, Juhan Karli p, sündinud 1941. aastal, pärit töölisperekonnast, eestlane, Tartu linnas asuva vabariikliku kaugõppekeskkooli V klassi õpilane.

JÄÄGER, Aarne Silveri p. sündinud 1941. aastal, pärit töölisperekonnast, eestlane, Tartu Töölisnoorte Kooli VI klassi õpilane.

Ülekuulamisel kinnitasid LINDMAA ja JÄÄGER VATSELI tunnistusi. Läbiotsimisel JÄÄGERI korteris võeti ära kirjutusmasin, millega oli kirjutatud nõukogudevastaseid lendlehti.

Me oleme VATSELI, LINDMAA ja JÄÄGERI arreteerinud.[120]

Juurdluse käigus saadi tunnistusi kuritegude kohta, mida olid sooritanud Tartus elavad PAURSON, Paul Arturi p, sündinud 1943. aastal, Tartu 1. Keskkooli õpilane; KUUSIK, Mati Johannese p, sündinud 1940. aastal, mittetöötav ja MERITS, Peet Loometi p, sündinud 1940. aastal. Ülekuulamistel kinnitasid viimased täielikult olemasolevaid andmeid nende kriminaalse tegevuse kohta, et nad aga

[120] Kõik kolm vahistati 8. mail 1957.

organisatsiooni liikmetena ei olnud aktiivset tegevust arendanud, siis tehti nendega profülaktilist tööd ja neid hakati agentuurselt jälgima.

1957. aasta juulis mõistis Eesti NSV Ülemkohus VNFSV KrK paragrahvide 58-10 lõike 1 ja 58-11 järgi VATSELILE, A. H. 5 aastat vabadusekaotust ning LINDMAALE, J. K. ja JÄÄGERILE, A. S. kummalegi 3 aastat vabadusekaotust.[121]

---

[121] Vatsel tunnistas ülekuulamisel, et 1955 sügisel tõi isa kultuurimajast koju ühe hektograafil trükitud rahvusliku lendlehe, millele oli alla kirjutatud "Kurperjanovlased". See olevat teda inspireerinud samasugust organisatsiooni looma. Esimese lendlehe, millele ta kirjutas alla "Kuperjanovlased", valmistas Vatsel 1956. aasta algul ja kinnitas selle knopkaga puu külge Emajõe kaldal asuvas pargis. Laiem lendlehtede levitamine algas alles Ungari ülestõusu ajel. Ta tunnistas kohtus, et tema maailmavaadet kujundasid ka iseseisvusaegne kirjandus ja Ameerika Hääle raadiosaated. Vatsel ja Jääger püüdsid valmistada ka hektograafi lendlehtede massilisemaks levitamiseks, mis aga ebaõnnestus tehnilistel põhjustel. Lisaks postiga laialisaadetud lendlehtedele, kinnitas Vatsel kaks korda lendlehe ka Tartu 1. keskkooli teadetetahvlile. Lendlehe nõudis ühe õpilase käest välja õppealajuhataja Kippasto ja andis selle 18. detsembril 1956 keskkooli direktori Allan Liimi kätte. Viimane teavitas omakorda telefoni teel KGB operatiivvolinik Luigalehte, kes tuli kooli ja hakkas juhtunut selgitama. Päev varem oli samasuguse lendlehe toimetanud KGB kätte EKP Tartu linnakomitee sekretär Jaroslav Raid. Ka 1957. aasta veebruaris erinevatel postiaadressidel väljasaadetud lendlehed toimetati mitmete valvsate isikute vahendusel KGB käsutusse. Lisaks Heidemanni mälestusmärgile, millelt kahel korral võeti maha nimetähed, olid Vatsel ja Lindmaa tekitanud kahjustusi ka TRÜ botaanikaaias ülespandud Stalini kujule, millel nad lõid ära nina ja kõrvad. Kuperjanovi nime ja daatumid tema hauasambal taastasid nad 1955. ja 1956. aastal. Toimikus on foto Kuperjanovi ausambast 27. oktoobril 1956, kus ausambal on Eesti lipu kujutis ja käsitsi kirjutatud Kuperjanovi nimi ja sünni- ja surmadaatumid. (ERAF SM, f.129, s.25850, k.2, l.104). Mälestusmärgile oli pandud ka käsitsikirjutatud "Teadaanne. Kuperjanovlased karistavad surmaga igatüht, kes peaks veel julgema maha kraapida J. Kuperjanovi nime ja eesti lipuvärvid. Iga bantiit, kes seda julgeb teha, leiab kindla surma juba järgnevatel päevadel. Te lurjused mõtlete, et me ei näe, kes teeb seda, me näeme kõik! See on viimane hoiatus! Surm okupantidele. Kuperjanovlased." (samas, k.2, l.133). Vatseli korteri läbiotsimisel 16. mail 1957 leiti leht, mis algas sõnadega "Eestlased!" ja kus kirjeldati Ungari ja Poola

“Roheline kolmnurk”

1957. aasta veebruaris konfiskeeriti “PK” meetmetega Pärnu linnas kaks anonüümkirja, mille autor kutsus adressaate üles organiseeritud nõukogudevastasele tegevusele.

Nende kirjade autoreid Pärnu linna noorte seast taga otsides, selgitati välja mõned huligaanitsevad isikud ja pärast nende mõningast tundmaõppimist loodi usalduslikud suhted ühega neist isikutest, SAVUŠKINIGA, A. L. Viimane jutustas operatiivtöötajaga vesteldes, et ta oli juba 1956. aasta oktoobris andnud suulise nõusoleku osaleda noorte põrandaaluses organisatsioonis, mille liikmed olevat kavatsenud astuda, relv käes, nõukogude võimu vastu juhul, kui kapitalistlikud riigid oleksid NSVLile kalle tunginud.

---

sündmusi ning avaldati lootust, et vastupanuliikumine puhkeb ka Nõukogude Liidus (samas, k.2, l.153). Ungari ülestõusust inspireeritud lendleht, mis avastati Tartu 1. keskkoolis, on järgmine: “Kaasmaalased. Au kangelaslikele Ungari vendadele! Maha Nõukogude okupandid, kes purustavad Ungari linnu, asulaid ning tapavad Ungari kodanike! Kuid Ungari patrioodid pole veel lõpetanud võitlust, nad võitlevad hüüdlause all “Nüüd või mitte kunagi!” Au neile Ungari vendadele, kes langesid oma kodumaa vabaduse eest võideldes! Eestlased aeg on ka meil venelased Eestist välja lüüa! Tõuseme üles nagu tegid seda ungari patrioodid! Üle 12 aasta on vene okupandid meie maal valitsenud, kas eestlane peab igavesti vene kommunistliku hirmuvalitsuse alla jääma? Ei, eestlane on vaba olnud ja ta ka võidab endale vabaduse kätte! Eestlased hoidke ühte! Haarake relvad, kui saabub paras aeg! Sini-must-valge lipu all tervitates Kuperjanovlased.” (samas, k.2, l.106). Samas keskkoolis avastati ka teine lendleht, mille on alla kirjutanud “Kuperjanovlased”. See algab sõnadega: “Kaasmaalased. Täna 2. veebruaril möödub 38. a. päevast mil suri Tartus vabadussõja suurim sangar Julius Kuperjanov.” ja lõpeb: “Pole kaugel aeg, kus vabadus-päike jälle paistma hakkab. Eestlased haarake relvad kui saabub paras aeg!”. (samas, k.2, l.107). Kuperjanovi teemalist lendlehte levitati ka teistes kohtades ja saadeti postiga laiali fiktiivsetel aadressidel. Arvo Vatsel kandis karistust Arhangelski noortekoloonias, vabastati 30. märtsil 1959; Juhan Lindmaa ja Aarne Jääger Viljandi noortekoloonias, kust Lindmaa vabanes 9. detsembril 1958 ja Jääger 6. mail 1959. ERAF SM, f.129, s.25850 (2 köidet); vt ka Viktor Niitsoo, Vastupanu…, lk.29-30.

SAVUŠKINI sõnade kohaselt olevat organisatsiooni liikmed pidanud lähimaks ülesandeks tulirelvade hankimist, sealhulgas ka miilitsatöötajate ja Nõukogude armee ohvitseride tapmise teel. Organisatsiooni loomise initsiaatoriks olevat HALLIK, Uudo Pauli p, kes on sündinud 1941. aastal, pärineb töölisperekonnast ja on 6-klassilise haridusega.

Arvestades seda, et rühmal on tõsised nõukogudevastased kavatsused, kuulati HALLIK 1957. aasta juunis üle, et tõkestada organisatsiooni liikmete arvu suurenemist ja ära hoida nõukogudevastaste tegude toimepanekut nende poolt. HALLIK tunnistas, et ta oli kuulanud "Ameerika Hääle" nõukogudevastaseid raadiosaateid ning oli nende ja Ungaris toimunud kontrrevolutsiooniliste sündmuste mõjul jõudnud järeldusele, et võitluseks nõukogude võimu vastu on vaja luua põrandaalune organisatsioon. Sel eesmärgil korraldas HALLIK 7. novembril 1956 aastal illegaalse kogunemise, millest peale tema võttis osa 6 tema tuttavat – mõttekaaslast.

Kokkutulnud andsid suulise nõusoleku astuda loodavasse nõukogudevastasesse rühma, arutasid nõukogudevastastest seisukohtadest lähtudes läbi viimased poliitikasündmused, kavandasid rühma ülesandeid ja tulirelvade hankimise teid. Hiljem kohtusid kogunemise osalised omavahel, võtsid vastu otsuse nimetada organisatsioon "Roheliseks kolmnurgaks" ning vahetasid mõtteid muudes küsimustes.

HALLIK ja SAVUŠKIN teatasid, et peale nende kuulub nõukogudevastasesse rühma seitse inimest:

SALUNDI, Raivo Juhannese p, sündinud 1939. aastal, Tartu Raudteetehnikumi õpilane.
MÄLL, Villu Arnoldi p, sündinud 1941. aastal, töötab artellis "Auto".
PERMAN, Friedrich Pauli p, sündinud 1941. aastal, Pärnu 2. Keskkooli VII klassi õpilane.
TOOMRA, Mihkel, sündinud 1943. aastal, sama kooli õpilane.
HALLINGU, Juri Artemi p, sündinud 1941. aastal, lõpetanud sama kooli VI klassi.
PAJUSALU, Ants Hansu p, sündinud 1943. aastal, sama kooli õpilane.
RATTASEPP, Karl Karli p, sündinud 1941. aastal, sama kooli õpilane.

Rühma loetletud liikmed kuulati üle. Kõik nad kinnitasid HALLIKU ja SAVUŠKINI tunnistusi. Üheaegselt ülekuulamisega tehti läbiotsimine HALLIKU, MÄLLI ja SALUNDI korteris. Läbi-

otsimisel võeti HALLIKULT ära: ilma lukuta vintpüss, 20 lahingupadrunit, kiri varem süüdimõistetud RIBA, Ülolt üleskutsega võidelda nõukogude võimu vastu, kiri SALUNDILT palvega saata talle püstoli jaoks padruneid, Noorkotkaste kodanliku noorsoo-organisatsiooni põhikiri ja HALLIKU poolt välja töötatud tinglik tähestik kirjavahetuse jaoks. MÄLLILT võeti ära ilma lukuta vintpüssi kärbik.

Ülekuulamise käigus tunnistasid rühma liikmed HALLIK, SAVUŠKIN ja RATTASEPP ka seda, et RATTASEPA aadressil tulid nõukogudevastased kirjad ka tema tuttavalt:

> RIBA, Ülo Augusti p, sündinud 1938. aastal, on NSVL Ülemnõukogu Presiidiumi 1947. aasta 4. juuni seadluse alusel süüdi mõistetud ja kannab karistust ENSV SM laagriosakonnas nr. 2.

Oma kirjades teeb RIBA ettepaneku hakata looma nõukogudevastast organisatsiooni, võidelda aktiivselt nõukogude võimu vastu ja ka maha põletada suuri ettevõtteid ja asutusi. Kaks sellesisulist kirja võtsime me ära.

RIBA, Ü. A. toodi laagrist tapikorras kohale ja ta võttis ülekuulamisel omaks, et nimetatud kirjad on kirjutanud tema ning tunnistas, et ta kirjutas need kirjad sellepärast, et suhtub vaenulikult nõukogude korda.

Saadud materjalide alusel võeti HALLIK ja RIBA 1957. aasta juunis vastutusele. Teostati juurdlus, mis ühitati agentuur- ja operatiivmeetmetega, selle tulemusena saadi andmeid, et HALLIKUL on kaks ALMAVÜst varastatud õppeautomaati “PPS”. Nimetatud automaadid saadi HALLIKU tunnistuste alusel ja tuukrite abiga kätte Pärnu jõe põhjast.

Juurdluse käigus tehti kindlaks, et teised “Rohelise kolmnurga” liikmed selle praktilises nõukogudevastases tegevuses aktiivselt ei osalenud. Seetõttu rakendati nende suhtes profülaktilisi meetmeid.

1957. aasta augustis vaatas RIBA ja HALLIKU süüasja läbi Eesti NSV Ülemkohus, kelle otsusega mõisteti VNFSV KrK paragrahvide 58-10 lõike 1 ja 58-11 järgi RIBALE, Ü. A. 7 aastat ja HALLIKULE, U. P. 3 aastat vabadusekaotust.[122]

---

[122] Organisatsiooni – kui seda üldse nii nimetada saab – tegevus piirduski ühe koosolekuga 7. novembril 1956 Pärnu pargikõrgendikul “Munamägi”, kus arutati Nõukogude võimu vastu võitlemise organisatsioonilisi küsimusi, sh sildade ja raudteede õhkimine. Koosolekul anti organisatsiooni liikmetele ka varjunimed. Uudo Hallik nimetas ülekuulamisel ühe tõukejõuna salga loomiseks ka nõukogude filme partisanide võitlusest fašistlike okupantidega Suure Isamaasõja

aastatel. Poisid oli veendunud, et Suessi kriisist puhkeb uus maailmasõda ja siis oli neil plaanis oma salgaga välja astuda; tõuke relvastatud salga loomise ideele andis ka Ungari ülestõus. Ühe motiivina selle organisatsiooni loomiseks nimetas Hallik veel oma viha venelaste vastu. Oma autoriteedi tõstmiseks mõtles Hallik välja, et samasuguseid noorte salku on ka Tartus ja Kohtla-Järvel ning et Tallinnas on šeff, kes juhib nende tegevust. Juba sel salga esimesel koosolekul hoiatas Tartus Raudtee tehnikumis õppiv Raivo Salundi poisse, viidates Eesti Noorte Maleva juhtumile, "et ei maksa jännata nõukogudevastase tegevusega, sest et Tartus olla rida koolipoisse arreteeritud ka relvadega mängimise pärast". Kartust arreteerimise ees nimetas Hallik ka ühe põhjusena, miks salga tegevus kohe soiku jäi. Salga nimi "Roheline kolmnurk" võeti raamatu "Must kolmnurk" järgi, kus oli juttu pangaröövlitest. Nõukogude sõjaväelaste tapmise kavatsust Hallik ülekuulamisel omaks ei võtnud. Vasalemma vangilaagris autovarguse eest 6-aastast karistust kandva Ülo Riba seos Pärnu noortesalgaga on juurdluse poolt kunstlikult loodud. Riba ei olnud loomulikult mingi tõsiseltvõetav ideoloog, ka tema kirjad on valdavalt olmelise ja üsna tühise sisuga. Nõukogudevastaseid üleskutseid on seal vaid kahes kohas: "Karla minu elu läheb präegu põnevat rada ja võib olla läheb veel põnevamaks neil on niisugune rahvas kes tahab ungarlaste eeskujul end vabaks päästa, ole mees võta ka eeskuju ja pane aga pihta tee kahju millega saad hävita riigi omandit ja kui teed nii siis saad ka tõelist elu maitsta peale selle kui prussakad on peksa saanud, kas tõesti ei ole eestis enam julgeid mehi ja poisse kes võtaks asja käsile ja näitaks mida eesti rahvas oskab ja jõuab teha. Karla räägi Alkaga sa peaks teadma missugusega kellega ma suvel 1955 a vähjal käisin tema on üks akkaja ja võibolla onki juba algand ja leia ise ustavaid eesti rahva poegi kes tahavad vabadust maitsta ega ei ole argpüksid." Teises kirjas on iga rea esimest sõna ülevalt alla lugedes kirjutatud üleskutse: "tegutsege julgelt põletage maju kus asuvad suuremad asutused ja tööstus ettevõtted". Selle kirja andis Aleksei Savuškin (kirjas nimetatud Alka) 11. juunil 1957 KGB-le. ENSV Ülemkohus mõistis Riba ja Halliku süüdi 22. augustil 1957. Hallik kandis karistust Viljandi noortekoloonias, kust ta ENSV Ülemkohtu otsusega 17. juulist 1959 20. juulil 1959 ennetähtaegselt tingimisi vabastati. Riba vabastati tingimisi Dubravlagist 17. jaanuaril 1961. ERAF SM, f.129, s.23529 (2 köidet), vrdl. Viktor Niitsoo, Vastupanu…, lk.36-37.

Noorte nõukogudevastane rühm "Vaba eestlane" (agentuurtoimik "Datšnikud")

1957. aasta juuni alguses levitati Tallinna linnas öisel ajal nõukogudevastaseid natsionalistlikke lendlehti, milles kutsuti noori üles Eesti NSVs kehtiva riigikorra vastu välja astuma. Lendlehtede tekst oli paljundatud kirjutusmasinal, teksti all oli allkiri "Vaba eestlane".

Samal kuul leidis kodanik MORGUNOV ühel Tallinna linna tänaval kaks väikest lehte šifriga ja tõi need Eesti NSV Ministrite Nõukogu juures asuvasse Riikliku Julgeoleku Komiteesse. Kirjutusmasin, millega need lehed olid kirjutatud, sarnanes kirjutusmasinaga, mida olid kasutanud nõukogudevastaste lendlehtede autorid. Nende lehtede pöördel oli šifreerimise näidisena šifrit kasutades käsitsi trükitähtedega kirjutatud nimed HALJAK, Mart ja LEET, Rein.

Kontrollimise tulemusena tehti kindlaks:

HALJAK, Mart Johannese p, sündinud 1940. aastal, pärineb töölisperekonnast, Tallinna Ehitustehnikumi endine üliõpilane, tehnikumist huligaansuse ja halva edasijõudmise pärast välja heidetud
ja LEET, Rein Aleksei p, sündinud 1940. aastal, töötas Tallinna autobaasis lukksepaõpilasena.

Ühtlasi tehti kindlaks, et HALJAKU käekiri sarnaneb mõningal määral käekirjaga, millega nimetatud lehel olid kirjutatud HALJAKU ja LEEDI perekonnanimed.

HALJAKU varjatud jälgimisega fikseeriti, et tal on side vendade LEET, Reinu ja LEET, Arnega, sündinud 1941. aastal, keskkooliõpilane.

Arvestades seda, et oli tõsine põhjus kahtlustada HALJAKUT ja LEET, Reinu nõukogudevastaste lendlehtede valmistamises, seati nende kohta sisse agentuurtoimik "Datšnikud".

Seoses sellega, et saadi täiendavaid andmeid, mis kinnitasid kahtlusi, et HALJAK on lendlehtede levitamisega seotud (muuhulgas ka andmeid, et tema ema tõi töökohalt kirjutusmasina sageli koju kaasa), ja sel eesmärgil, et nõukogudevastaste lendlehtede järjekordse levitamise võimalus ära hoida, kutsuti HALJAK 19. juunil 1957. aastal sündsal ettekäändel RJKsse ja kuulati üle.

HALJAK võttis lendlehtede valmistamise ja levitamise omaks ja tunnistas, et nõukogudevastaseid lendlehti valmistas ta koos LEET, Arne ja keskkooli õpilase VIIDAS, Reinuga, kes on sündinud 1940.

aastal, Eestimaa LKNÜ liige, ning kirjutusmasinal, mille tema ema oli toonud oma tuttava PÕDRUS, Albrechti käest. Kokku valmistati lendlehti 20 eksemplari.

Needsamad isikud võtsid osa lendlehtede levitamisest, kinnitades neid hoonete ja telefoniputkade seintele ning pistes ka Tallinna linna ja selle äärelinna Nõmme elanike postkastidesse.

Ülekuulamisel kinnitasid LEET ja VIIDAS HALJAKU ütlusi. Kõik kolm arreteeriti 21. juunil 1957. aastal.

HALJAKU isiku läbiotsimisel leiti tema peakattest üks eksemplar levitamata jäänud nõukogudevastast lendlehte ja tema korteris leiti okupatsiooniajast pärit nõukogudevastast kirjandust ja kopeerpaber, mida oli lendlehtede tegemisel kasutatud.

Juurdluse käigus tehti kindlaks, et HALJAK, LEET ja VIIDAS olid vaenulikule teele asunud nende poolt loetud nõukogudevastase kirjanduse ja kuulatud välismaiste nõukogudevastaste raadiosaadete mõjul. Olles omavahel eelnevalt kokku leppinud, hakkasid nad 1957. aasta mai lõpus valmistama ja levitama nõukogudevastaseid lendlehti.

Eesti NSV Ülemkohus mõistis VNFSV KrK paragrahvi 58-10 lõike 1 järgi HALJAKULE 5 aastat, VIIDASELE 3 aastat ja LEEDILE 2 aastat vabadusekaotust.[123]

---

[123] Lendlehti levitati KGB juurdluse andmetel kokku 18 eksemplari. Haljaku jt juurdlustoimikus on mitmeid konfiskeeritud lendlehti järgneva sisuga: “Armsad Eesti noormehed ja neiud. Varsti möödub juba 17. a., kui meie armas Eesti sai üle ujutatud venelaste mahajäänud kultuurist. Kuid meie südames hõõgub endiselt vabaduse tung – tung parema elu ja inimõiguste tunnustamise järele. Eesti tütred ja pojad tuletage meelde massilisi küüditamisi, kus viidi Siberi surema üle 40 tuhande süütu eestlase. Enamus neist on juba hukkunud Siberi töölaagrites. 11 tuhat eestlast lasti maha ainult selle pärast, et nad olid vabad eestlased. Kuhu on jäänud meie vabadus mida venelased nii lahkelt lubasid. Kommunistid räägivad, et neid armastatakse igal maal ja peamiselt tööliste hulgas. Kuid miks Ungaris just töölised olid need kes esimestena hakkasid võitlema vabaduse eest? Kuid mis sai nendest ungarlastest kes ei jõudnud põgeneda üle piiri välisriikidesse? (praeguste andmete järgi on põgenikke üle 3 miljoni). Tuhanded vabad ungarlased on heidetud vanglaisse sellepärast, et nad võitlesid inimõiguste eest, mis kommunistlikes maades puudub täielikult. On aega mõtelda vabaduse peale! Vaba eestlane.” (ERAF SM, f.129, s.23227, l.272). Mõnes lendlehes on lausele “On aeg mõtelda vabaduse peale!”, lisatud veel pöördumine: “Noored!”. Juurdlustoimiku andmetel vahistati noored tegelikult juba 19. juunil, kohus

“Eesti vabastus- ja kaitseselts”

1957. aasta märtsis avastas miilitsatöötaja Tallinna äärelinnas Pirital natsionalistliku sisuga nõukogudevastase lendlehe, mis oli kirjutatud õpilase käekirjaga vihikulehe tükile.

Kurjategijaid taga otsima suunati agentuur, kes töötab organiseerimata noorte seas. Selle tulemusena hakati nõukogudevastase lendlehe autorsuses kahtlustama Tallinna 36. Kooli õpilast

NURK, Jürit, kes on sündinud 1943. aastal ja elab lendlehe avastamise piirkonnas.

1957. aasta aprillis võttis NURK kooli direktori juuresolekul toimunud ülekuulamisel lendlehe valmistamise omaks ja ütles, et märtsi alguses loodi tema algatusel noorte nõukogudevastane rühm nimega “E. V. – K. S.”, mis tähendas “Eesti vabastus- ja kaitseselts”. Rühma kuulusid sama kooli VI klassi õpilased:

KOHA, Jako, sündinud 1944. aastal, elab Pirital;
KOPRA, Ivan, sündinud 1942. aastal, elab Harju rajooni Iru külas;
UUKIVI, Ilmar, sündinud 1942. aastal, elab Kosel.

Nimetatud rühm olevat tekkinud Ungaris toimunud sündmustest rääkimise mõjul. Rühma liikmed püstitasid endale eesmärgi “võidelda Eesti vabastamise eest venelastest" nõukogudevastaste lendlehtede levitamise teel. Rühma loomise ja selle tegevuse küsimust olevat arutatud koolihoones enne tunde ja ka mõnede tundide ajal. Lendlehe tekst koostati KOHA algatusel.

Enne kohalike töörahva saadikute nõukogude valimisi oli NURK lendlehe ümber kirjutanud ja üles pannud telefonipostile restorani “Pirita” juures. Analoogilisi lendlehti püüdis NURK valmistada ka hiljem, kuid selle hoidis ära tema tädi AIDLA, Aino.

Juurdluse käigus on kindlaks tehtud, et KOPRA, Ivanil on saksa vintpüss ja püstol, mille me ära võtsime. Peale selle võeti nimetatud rühma liikmete tunnistuste alusel ära sama kooli õpilastel olnud relvad: LIIVAKANNALT vintpüssi lukuga raud, PÄEVALT lühikeks

---

nende üle toimus 6. augustil 1957. Mart Haljak kandis karistust Arhangelski noortekoloonias, kust vabanes 12. jaanuaril 1960; Arne Leet ja Reino Viidas Viljandi noortekoloonias, kust vabanesid 18. märtsil 1959. ERAF SM, f.129, s.23227; vt ka Viktor Niitsoo, Vastupanu…, lk.35-36.

lõigatud püssiraud lukuga, ORMUSELT ja PÜSALT saksa vintpüssi raud ja laad.

Kontrollimise teel on kindlaks tehtud, et NURK, Jüri isa NURK, Aleksander Juhani p, sündinud 1916. aastal, oli 1945. aasta juulis Sõjatribunali poolt VNFSV KrK paragrahvi 193-7 järgi mõistetud 7 aastaks parandusliku töö laagrisse ja 20. augustil 1945. aastal NSVL Ülemnõukogu Presiidiumi seadluse alusel vabastatud. Käesoleval ajal töötab NURK, A. J. Eesti NSV Väike-Maarja rajooni kivimurrus. Ema NURK, Aili Jüri t, sündinud 1922. aastal, oli 21. septembril 1946. aastal Sõjatribunali poolt mõistetud VNFSV KrK paragrahvi 58-1”a” järgi 7 aastaks parandusliku töö laagrisse koos õiguste äravõtmisega 3 aastaks ning elab praegu karistuse ärakandmise kohas. NURK, Jürit kasvatavad ema sugulased.

Kuna lendlehtede levitajad on alaealised, siis on kõigi nendega tehtud profülaktilist tööd.

NOORTE JA SPORTLASTE HULKA KUULUVA NÕUKOGUDEVASTASE NATSIONALISTLIKU ELEMENDI LÄBITÖÖTAMINE

Aruandes 1956. aasta kohta teatasime mõningase osa üliõpilasnoorsoo natsionalistliku tegevuse aktiviseerumisest ajal, kui toimus kontrrevolutsiooniline mäss Ungari Rahvavabariigis.

Edaspidi rakendati agentuur- ja operatiivmeetmeid, millistes kasutati ka operatiivtehnika vahendeid ja varjatud jälgimist, ning tehti kindlaks, et natsionalistliku tegevuse täheldatud elavnemine õppivate noorte seas tulenes Lääne kapitalistlike maade raadiojaamade mõjust, need olid tugevdanud oma nõukogudevastast propagandat ja valgustanud Ungari sündmusi provokatsiooniliselt.

ENSV MN juures asuvasse RJKsse tol perioodil laekunud materjalide alusel asusime aktiivselt kontrollima kaht rühma Tallinna kõrgkoolide üliõpilasi, kes olid kõige aktiivsemalt üritanud luua üliõpilasorganisatsiooni. Neid isikuid läbi töötades tehti kindlaks, et see üliõpilasrühma kohtumine, kus arutati ühtse üliõpilasorganisatsiooni loomise küsimust, ei olnud nõukogudevastase iseloomuga, ning mõned seal arutatud küsimused, sealhulgas küsimus üliõpilaste vormimütsidest, on käesolevaks ajaks vastavate nõukogude organite poolt ametlikult lahendatud.

Üksikute üliõpilaste (TOOMPALU, TRILLI, REBASE, TOOMINGA ja teiste) jälgimine, kes olid 1956. aasta oktoobris-novembris väljendanud natsionalistlikke meeleolusid oma kirjades sugulastele ja tuttavatele, ei ole andnud olulisi lisaandmeid, mis oleksid tunnistanud

nende nõukogudevastast käitumist, ning seoses sellega on nende kontrollimine lõpetatud. Üksikute üliõpilastega on läbi viidud profülaktilised vestlused, mille käigus selgitati välja, et nimetatud isikud olid Ungari sündmustest ebaõigesti informeeritud.

Ühtlasi on noorte hulgas 1957. aruandeaastal tehtud agentuur- ja operatiivtööga avastatud mitu nõukogudevastast organisatsiooni ja rühma, samuti on välja selgitatud üksikud isikud, kes on arendanud aktiivset praktilist nõukogudevastast tegevust.

4. osakonna poolt hangitud agentuur- ja juurdlusandmete analüüs näitab, et noorte ebakindlale osale ja nõukogudevastasele elemendile noorte seas avaldavad aktiivset mõju kapitalistlike maade raadiojaamade nõukogudevastased raadiosaated, eraisikute valduses seni säilinud kodanliku aja ja okupatsiooniperioodi nõukogudevastane natsionalistlik kirjandus, mida noored on lugenud, ja ka kodanlikud natsionalistid (nagu näiteks eespool nimetatud TAMMEKAND).

Peale selle püüavad noori nõukogudevastaselt mõjutada üksikud NSVLi vastu vaenulikult meelestatud isikud, kes tulevad Eesti NSVsse mitmete delegatsioonide koosseisus. Nii näiteks tuli Soome spordidelegatsiooni koosseisus 1957. aasta juulis Tallinna vabrikandi poeg SIMELIUS, Eino, ta pakkus vestluses keskkooli XI klassi õpilase *Leepiniga* (4. osakonna agendi "Pärn"[124] pojaga) viimasele oma teeneid, et organiseerida illegaalne põgenemine Rootsisse. SIMELIUS ütles muuhulgas, et kui juhtutakse Soome sõitma ja soovitakse välismaale jääda, siis võiks ta *Leepini* või teised, kes soovivad NSVList põgeneda, viia oma isikliku autoga Rootsi piirini, kust võib siirduda kuhu aga soovitakse.

Peale eespool kirjeldatud näidete noorte hulka kuuluva vaenuliku elemendi praktilisest nõukogudevastasest tegevusest väärib operatiivset tähelepanu fakt, et 29. novembril 1957. aastal leidis aset natsionalistlik ilming, milles osalesid Tallinna Pedagoogilise Instituudi üliõpilased RETSOLD, Jüri, MAISTO, Ants, HINNO, Aavo ja KOLLOM, Raigo. Need isikud laulsid ebakaines olekus sööklas "Astoria" kodanlik-natsionalistliku laulu "Eesti lipp". Laulu esitamise algatajaks oli RETSOLD, kes hüüdis saali sisenedes pealegi valjusti: "Heil Hitler!"

Selle fakti kontrollides on kindlaks tehtud, et RETSOLD oli 1953. aastal noorte nõukogudevastase organisatsiooni liikmena kriminaalvastutusele võetud, kuid ta vabastati vahi alt nagu ka kõik teised arreteeritud seoses sellega, et ta oli alaealine.

---

[124] EELK konsistooriumi peasekretär aastatel 1951-1986 August Leepin.

RETSOLD, MAISTO, HINNO ja KOLLOM on pedagoogilisest instituudist välja heidetud. RETSOLD ja MAISTO on detsembris kutsutud teenima Nõukogude armeesse, vastavatele eriosakondadele on informatsioon nende kohta saadetud. HINNO ja KOLLOM on allutatud operatiivkontrollile.

1956. aasta lõpus agentuursele läbitöötamisele võetud üliõpilastest pakub kõige suuremat huvi endine pedagoogilise instituudi üliõpilane UDAM, Mark, kelle isa ja vend olid minevikus nõukogudevastase tegevuse pärast kohtu all.

UDAM, Margi agentuurse tundmaõppimise käigus saadi andmeid, et ta on natsionalistlikult meelestatud, ja pärast seda, kui ta oli 1956. aasta detsembris distsipliinirikkumise pärast pedagoogilisest instituudist välja heidetud, tekkis agentuuril kahtlus, et ta kavatseb kodumaa reeta, sellega seoses orienteeriti tema suhtes RJK piirivalveorganeid.

Vastavalt meie antud orienteeringule pidas Viiburi linna piirikaitseteenistus 1957. aasta mais UDAMI kinni katsel rongiga Soome sõita. 1957. aasta augustis mõisteti talle VNFSV KrK paragrahvide 84 ja 19-59 lõike 1 järgi 3 aastat vabadusekaotust, kuid sama aasta detsembris vabastati ta amnestia alusel ja ta pöördus tagasi elama Tallinna linna. UDAMIT töötatakse taas agentuurselt läbi.

UDAM, Margi venda UDAM, Erikut, Tallinna Polütehnilise Instituudi üliõpilast, kes elab temaga koos, töötatakse läbi formulartoimiku järgi, teda kahtlustatakse organiseeritud natsionalistlikus tegevuses. Kui UDAM oli Tallinna Polütehnilise Instituudi I kursuse üliõpilane, levitas ta 1955. aasta aprillis 2. keskkooli hoones nõukogudevastaseid lendlehti, mille eest talle mõisteti 1955. aasta detsembris 6 aastat parandusliku töö laagrit. 1956. aasta veebruaris vabastati ta NSVL Ülemnõukogu Presiidiumi komisjoni otsusega karistuse kandmisest ja karistus kustutati. Kui ta oli vangistusest tagasi tulnud, võeti ta samal 1956. aastal taas õppima Tallinna Polütehnilisse Instituuti.[125]

1957. aasta märtsis laekus andmeid, mis andsid tunnistust sellest, et UDAM kavatseb oma nõukogudevastast tegevust taasalustada. Selsamal kuul tuli tema aadressil Pärnu linnast RUUS, Eduardilt dokument “A”, selles teatab RUUS, et ta kavatseb jälle nõukogudevastast tegevust arendama hakata, RUUS on samuti vangistusest

---

[125] Erik Udami varasema jälitamise ja vahistamise kohta vt. Aruanded Riikliku Julgeoleku Komitee 4. osakonna tööst 1.IV 1954-1.V 1955 ja 1955. aastal…, lk.64-65; Udami isiksuse ja tegevuse kohta laiemalt vt. Mees, keda ei murtud. Raamat Erik Udamist. Koostanud Jaan Isotamm, Jüri Pertmann ja Enn Tarto. Tartu, 2001.

tagasi tulnud isik ja on “RVLi” (paljude harudega natsionalistliku organisatsiooni) endine liige. Vastuskirjas tegi UDAM vihjamisi RUUSILE ettepaneku olla kirjavahetuses ettevaatlik ja lubas teda Pärnus külastada. Pärast seda sõitis UDAM tõepoolest Pärnusse ja varjatud jälgimise andmetel kohtus ta RUUSIGA, kuid sõidu eesmärk ja vestluse sisu jäid välja selgitamata.

UDAM, Eriku läbitöötamises osalevad agendid “Lepp” ja “Lühis”, kes on minevikus nõukogudevastase tegevuse pärast kohtu all olnud, ja ka agent “Välk”, kuid vajalikku usaldust läbitöötataval nende vastu ei ole. Sellega seoses uuritakse võimalusi uue agentuuri värbamiseks, kes oleks võimeline teda sügavamalt läbi töötama.

Noorte hulka kuuluva nõukogudevastase elemendi uutest läbitöötamistest pakub kõige suuremat operatiivset huvi agentuurtoimik nr. 29 “Geoloogid” järgmiste Tartu Riikliku Ülikooli matemaatika- ja loodusteaduskonna IV kursuse üliõpilaste kohta:

> HUNT, Ene-Liisu Udo t, sündinud 1936. aastal Tartu linnas, eestlane, parteitu elab Tartu linnas Tähe tänav 117, krt 2
> ja KIVIMÄGI, Enn Karli p, sündinud 1935. aastal Tallinna linnas, parteitu, elab Tartus ülikooli ühiselamus.

1957. aasta oktoobris laekus NSVL MN juures asuva RJK Tšitaa Oblasti Valitsusse mitu Tšitaa geoloogiavalitsuse töötajate avaldust Tartu Riikliku Ülikooli matemaatika- ja loodusteaduskonna geoloogia osakonna üliõpilaste HUNDI ja KIVIMÄE nõukogudevastaste natsionalistlike ütluste kohta sel ajal, kui nad viibisid tootmispraktikal.

Avaldustest nähtub, et KIVIMÄGI ja HUNT laimasid geoloogilise ekspeditsiooni ajal tööliste BAHHAREVI, I. G., NETŠUHHAJEVI, N. J., KORNILOVA, L. A. ja teiste juuresolekul nõukogude tegelikkust ning kiitsid elu kapitalistliku korra tingimustes. Nii näiteks teatas tööline BAHHAREV, et töötajate elu kohta pärast nõukogude võimu kehtestamist Eestis olevat HUNT öelnud:

“Venelased ei vabastanud, vaid orjastasid meid ja võimul on kõik vene eestlased, st eestlased, kes on üles kasvanud Venemaal. Kui Eesti oli okupeeritud Saksa sõjaväe poolt, siis sakslased lõid paremad elutingimused, kui aga tuli Nõukogude armee, siis vene sõdurid mõnitasid eestlasi… Varem ehitati Eestis tööliste jaoks häid kivimaju, nüüd aga ehitatakse laudbarakke.”

Teise töölise, Doroninski geoloogilise otsingu teenistuse metallomeetria salka kuuluva NETŠUHHAJEVI avalduses on öeldud:

“Kui me õhtul pärast tööd puhkuseks laagrisse kogunesime, siis HUNT, Ene kuulutas peaaegu igal õhtul, et venelased vallutasid Eesti. Enne oli Eesti olnud iseseisev, nüüd aga on võimu haaranud venelased

ja nende käes on kõik juhtivad ametikohad. Vene armee võtab Eestis nii palju ruumi, et me ei suuda temaga mitte midagi peale hakata, aga meil on vaja iseseisvat Eestit. Me elasime Saksamaa all 300 aastat ja oleksime ka edasi elanud, sest sakslased lõid meile paremad tingimused kui on praegu."

Analoogilisi nõukogudevastaseid natsionalistlikke avaldusi lubas endale ka KIVIMÄGI, Enn, kes omakorda väitis, et "venelasi oodates arvasid Eesti töölised, et nende tulekuga aetakse rikkad headest korteritest välja ja need antakse töölistele. Aga kui venelased tulid, siis haarasid nad head korterid ja juhtivad ametikohad endale, eestlastest töölised, kes olid keldrites elanud, jäidki keldritesse elama".

HUNTI ja KIVIMÄED töötatakse läbi selles suunas, et dokumenteerida nende kuritegelik tegevus.[126]

1957. aasta oktoobris on avatud formulartoimik

VÄLBA, Toomas Richardi p kohta, kes on sündinud 1938. aastal, parteitu, 1957. aastal karistatud huligaansuse eest 10 ööpäevase arestiga, töötab ETKVLis elektrikuna.

Agentuuri andmetel on VÄLBA natsionalistlikult meelestatud ja on avaldanud reetmiskavatsusi. Näiteks ütles ta selle toimiku järgi töötavale agendile "Nurm", et kui Eesti NSVs peaks tulema poliitilisi komplikatsioone, siis on tema esimene, kes hakkab kommuniste tapma. 1957. aasta maikuus ütles VÄLBA, et ta kavatseb koos oma sõbra SALK, Arviga võtta maha lipu Eesti NSV Ministrite Nõukogu hoonelt.

1957. aasta detsembris kutsuti VÄLBA Nõukogude armeesse aega teenima. Tema formulartoimik saadetakse edasi sõjaväeosa RJK eriosakonnale.

1957. aastal avati formulartoimik

LINDVEE, Ülo Jüri p kohta, kes on sündinud 1937. aastal, rahvuselt eestlane, parteitu, töötab Tallinna teraviljakombinaadis elektrikuna.

Nõukogude armees teenides seadis LINDVEE sisse kirjavahetuse meie agendiga "Ats" ja soovitas oma kirjades, et viimane rajaks Tallinnas noorte nõukogudevastase organisatsiooni. Tulnud sõjaväest 1957. aasta aprillis tagasi, avaldas ta "Atsiga" kohtudes soovi omandada tulirelv ja ütles, et kavatseb õhku lasta Tallinna televisioonimasti, selle teostamiseks palus ta agendil hankida talle lõhkeainet.

---

[126] Puuduvad andmed selle kohta, et KGB oleks neid hiljem vahistanud.

1957. aasta septembris tegi LINDVEE agendile “Ats” taas ettepaneku rajada noorte nõukogudevastane organisatsioon nimega Kaitseliit, kuid et viimane seda ei toetanud, ei ole ta seda küsimust rohkem tõstatanud

Selles asjas töötavate agentide “Ats” ja “Kazbek” kaudu rakendatakse meetmeid, et LINDVEE edasist läbitöötamist aktiviseerida, temapoolsed võimalikud vaenulikud teod ära hoida ja ka dokumenteerida tema kuritegelikud kavatsused, mille eesmärgiks on otsustada küsimus, kas teda on võimalik arreteerida.[127]

Aruandes 1956. aasta kohta me teatasime, et oleme hakanud agentuurselt läbi töötama raskejõustiku treenerit

MÄLL, Alfred Hansu poega, sündinud 1907. aastal, parteitu, 1948. aastal karistatud NSVL Ülemnõukogu Presiidiumi 1947. aasta 4. juuni seadluse alusel.

Agendilt “Borodin” 1956. aasta detsembris saadud andmetel oli MÄLL talle piiritusjooke tarvitades öelnud, et ajal, mil Eestis oli kodanlik kord, oli tal olnud side välismaa luureorganitega, praegu aga kavatseb ta end pühendada võitlusele “eesti rahvustunde eest” ja et “praegu peavad kõik toetuma noortele ja kui seda peaks vaja olema, on tema valmis esimesena lahingusse minema, säästmata eesti rahvusliku vaimu võidulepääsemise nimel oma elu”.

Kontrollimisel tehti kindlaks, et MÄLL oli varem olnud formulararvel kahtlustatuna Soome luureorganitesse kuulumises, kuid seoses sellega, et ta mõisteti süüdi sotsialistliku omandi riisumises, lõpetati tema formulartoimik 1949. aastal ja anti arhiivi. Tema isiku tundmaõppimist jätkates tehti kindlaks, et kodanliku korra ajal Eestis teenis MÄLL 1931. aastast kuni 1937. aastani välispolitseis tänavaliikluse reguleerijana.

Arhiivi antud formulartoimikus on agendi “Tiit” ettekanded ja tunnistaja MEHIS, H. K. tunnistused 1940. aastast, et MÄLL olevat väidetavalt olnud seotud Soome luurega ning olevat aastatel 1939–1940 tegelenud luureandmete kogumisega Nõukogude armee väeosades, mis olid sel ajal paigutatud Eesti territooriumile vastavalt NSVLi ja Eesti vastastikuse abistamise lepingule.

Edasisel läbitöötamisel tehti kindlaks, et 1957. aasta oktoobris peeti MÄLL ebakaines olekus miilitsatöötajate poolt kinni huligaansete tegude ja nõukogude tegelikkuse laimamise eest. Mitmete tunnistajate juuresolekul oli ta avaldanud terroristlikku meelsust, teatades seejuures, et tema hakkab esimestes ridades võitlema kommunistide

[127] Ülo Lindvee vahistamise kohta andmed puuduvad.

vastu ja Eesti vabastamise eest. Eespool toodu alusel arreteeriti MÄLL 25. oktoobril 1957. aastal VNFSV KrK paragrahvi 58-10 lõike 1 alusel.

Juurdluse käigus muid andmeid MÄLLI kuulumise kohta 1940. aastal Soome luureorganitesse saadud ei ole, ise ta seda eitab. Juurdlus paragrahvi 58-10 järgi on antud asjas lõpetatud ja kohtualluvuse korras edasi saadetud.[128]

1957. aastal on 4. osakond teinud ära märkimisväärse töö riikliku julgeoleku tagamiseks perioodil, mil Moskvas toimus VI ülemaailme noorsoo- ja üliõpilasfestival.

Muuhulgas kontrolliti hoolikalt väljasõiduks kavandatud inimesi, mille tulemusena avastati 46 inimese kohta tõsiseid kompromiteerivaid materjale ja nad kõrvaldati festivalist osavõtjate seast. Vastavate operatiivmeetmete rakendamiseks festivalile sõitnud isikute suhtes lülitati nende hulka 49 agenti, sealhulgas 18 äsjavärvatut ja üle 30 usaldusisiku, kes anti koos Eesti delegatsiooniga sidepidamiseks üle Moskvasse suunatud viiele ENSV MN juures asuva RJK operatiivtötajale. Peale selle lülitati agentuur Eesti NSVst festivalile sõitva nelja turismirühma koosseisu ning igasse rühma lülitati üks ENSV MN juures asuva RJK operatiivtöötaja.

Peab märkima, et Eesti noorsoo- ja spordidelegatsiooni Moskvas festivalil viibimise ajal mingeid tõsiseid vahejuhtumeid ei fikseeritud. Üksikud isikud ilmutasid välismaalastega kohtumiste vastu kõrgendatud huvi ja ilmutasid natsionalistlikke meeleolusid. Need isikud võeti pärast seda, kui nad Moskvast tagasi tulid, kontrolli alla.

Ühtlasi tuleb märkida, et esines katse reeta kodumaa, mille tegi JÕGI, Aksel Gustavi p, sündinud 1925. aastal, töötab Tartu linnas Eesti Põllumajanduse Akadeemia assistendina.

---

[128] Varem oli Mäll süüdi mõistetud 4. mail 1948 ENSV Ülemkohtu otsusega 10 aastaks vangilaagrisse artelli Birma raha raiskamise pärast, vangistusest vabanes ta 1953. aastal amnestia korras. Alfred Mäll pidutses 12. oktoobril 1957 Balti jaama restoranis ja sattus konflikti ettekandjaga, kes nõudis temalt lõhutud lauanõude väljamaksmist. Edasi toimetati Mäll miilitsajaoskonda ja hiljem kainestusmajja, kust ta lõpuks pärast 25-rublase trahvi maksmist välja lasti. Mälli väitel olid venelastest militsionäärid teda peksnud, miilitsa versiooni kohaselt Mäll märatses niivõrd, et nad olid sunnitud talle selga panema vaigistava särgi. ENSV Ülemkohus mõistis 30. detsembril 1957 Mälli 4 aastaks vangilaagrisse. Tema vabanemise täpne kuupäev toimikust ei selgu, kuid 1959. aasta septembris on ta uuesti olnud vabaduses. ERAF SM, f.129, s.26522.

Juurdlusega on kindlaks tehtud, et JÕGI lõi 1956. aasta oktoobris Tartu linnas sidemed Soome üliõpilaste delegatsiooni juhi KÄRÄVÄ, Lauriga, kellega oli hiljem kirjavahetuses. Kuritegelikke kavatsusi haududes sõitis JÕGI omal initsiatiivil Moskva linna ja kohtus seal festivalile saabunud Soome noorte delegatsioonidega. Seejärel soetas ta Soomes toodetud portfelli ja välismaise käekella ning liitus pettuse teel Soome delegatsiooniga, esitledes end soomlasena, võttis ta selle delegatsiooni koosseisus osa festivalil korraldatavatest üritustest. Hiljem sai JÕGI KÄRÄVÄLT kaks kirja ning viimase juhtnööri järgi lõi sideme spordidelegatsiooni kuulunud soomlase LARIKARIGA, kes tegi JÕGILE ettepaneku põgeneda koos Soome delegatsiooniga Soome, millega JÕGI nõustus. Piirivalvurid pidasid JÕGI kinni Viiburi linna piirkonnas rahvusvahelises rongis, millega Soome delegatsioon Helsingisse sõitis.

Eesti NSV Ülemkohus mõistis JÕGILE 7 aastat vabaduskaotust.[129] (JÕGI asja menetles ENSV MN juures asuva RJK 2. osakond.)

Peale eespool öeldu rakendas osakond agentuur- ja operatiivmeetmeid, et tagada 1957. aastal Eestis käinud välismaa (peamiselt Soome) spordidelegatsioonide (maadlejad, raskejõustiklased, kergejõustiklased, võrkpallurid, Soome ülikooli spordidelegatsioon) liikmete jälgimine. Kõik need delegatsioonid viibisid Eestis 3 – 5 päeva.

Iga saabuva spordidelegatsiooni juurde kinnistasime koos ENSV MN juures asuva RJK 2. osakonnaga tõlgid ja teenindava personali kontrollitud agentuuri ja usaldusisikute hulgast. Vastavalt instrueeriti ka meie muud agentuuri nende sportlaste hulgast, kes välismaa sportlastega suhtlesid. Selle tulemusena saadi mitmeid signaale

---

[129] Aksel Jõgi sõitis koos soomlastega Leningradini, kuhu tal oli võetud pilet, seal sokutas ta end soomlaste vagunisse ja sai neilt ka platskaardi Vainikkala raudteejaamani. Jõgi peeti kinni 10. augustil 1957 juba enne Viiburit Gavrilovo jaamas, kus piirivalve nõudis talt dokumente. Jõgi ulatas neile oma Nõukogude sisepassi ja väitis, et ta soovib külastada oma sugulasi Viiburis, milleks tal samuti puudus piiritsooni luba. Läbiotsimisel võeti temalt ära kaks kuldmünti ja välisvaluutat (150 Rootsi krooni ja 17 naelsterlingit). Enne rongile asumist oli Jõgi postitanud tähitud kirjad oma naisele Aino Jõgile, õele Eha Jõgile ja Tartu ülikooli üliõpilasele Eve Hallapile, kus ta andis mõista oma lahkumisest pikemaks ajaks. 25. oktoobril 1957 mõistis Eesti NSV Ülemkohus Aksel Jõgi 7 aastaks vangilaagrisse, karistust kandis ta Dubravlagis. Eesti NSV Ülemnõukogu presiidiumi otsusega 31. augustil 1963 anti Jõgile armu ja vabastati edasisest karistuse kandmisest. ERAF SM, f.129, s.26699.

välismaalaste sidemete kohta kohalike elanikega, millede iseloomu praegu välja selgitatakse. Kõige suuremat operatiivset huvi pakub agendi “Pärn” ettekanne selle kohta, et 1957. aasta juulis kallutas Soome spordidelegatsiooni liige, vabrikandi poeg SIMELIUS reetmisele agendi poega, lubades ta illegaalselt Soomest Rootsi toimetada. (üksikasjalikumalt vt selle kohta lk. 145).

Peale noorte ja sportlaste seas ära tehtud mõningase positiivse töö oli selles lõigus tõsiseid puudusi. Muuhulgas oli vähe agente purjesportlaste hulgas ning see agentuur oli kvalitatiivselt nõrk.

See oli üheks põhjuseks, miks 1957. aasta augustis põgenesid vabatahtliku spordiühingu “Kalev” Tallinna Jahtklubile kuuluval jahil “Muhu” illegaalselt Rootsi:

ADRIK, Jevgeni Simeoni p, sündinud 1924. aastal Kohtla-Järve linnas, venelane, parteitu, vallaline, töötas vabatahtliku spordiühingu “Kalev” Tallinna Jahtklubi treenerina, elas Tallinna linnas, Harku tänav 12, krt 3.

PRUUL, Avo Vassili p, sündinud 1935. aastal Orissaare rajoonis, pärineb kehviktalupoja perekonnast, elas Tallinna linnas, Paluka tänav 29, krt 2.

VAINOLA, Hilda-Helene Johannese t, sündinud 1929. aastal Rakvere rajoonis, pärineb talupoja perekonnast, abielus, elas Tallinna linnas, Aiavilja tänav 2, krt 29.

ADRIKU kohta oli teada, et alates 1951. aastast oli ta meistersportlane ning NSVLi rekordiomanik purje- ja jääpurjekaspordis, ta püstitas korduvalt Nõukogude Liidu rekordeid.

1941. aasta juulist kuni 1945. aastani teenis ta Nõukogude armees, võttis osa Suurest Isamaasõjast, sai 1942. aastal haavata ja on autasustatud medaliga Võidu eest Saksamaa üle.

1950. aastal kaasati ta salajasele koostööle riikliku julgeoleku organitega, tema varjunimi oli “Vernõi”, kuid 1952. aastal kõrvaldati agentuurvõrgust seetõttu, et ta suurele töö- ja õppekoormusele viidates jättis konspiratiivkohtumistele tulemata, tähelepanu väärivaid materjale ei esitanud ja tal ei olnud alaliselt läbitöötatavaid objekte. Riikliku julgeoleku organid olid ADRIKU isa arreteerinud 11. veebruaril 1941. aastal ja seejärel mõistis Balti Sõjaväeringkonna Sõjatribunal talle kõrgeima karistusmäära.[130]

---

[130] Semjon Adriku (Mudroljubov) mõistis sõjatribunal 23. mail 1941 kui endise valgekaartlase ja Eestis tegutsenud vene monarhistliku organisatsiooni liikme mahalaskmisele. Koos temaga mõisteti surma

PRUUL kutsuti 1954. aasta oktoobris Nõukogude armeesse tegevteenistusse. 1955. aasta augustis saadeti ta arstliku komisjoni otsusega haiguse tõttu reservi ja võeti sõjaväearvelt maha.

VAINOLA töötas Tallinna Eksperimentaalses Laevatehases maalrina, töökoht iseloomustas teda positiivselt, tema mees teenis aega Nõukogude armees.

Enne mereleminekut kontrolliti ADRIKUT, PRUULI ja VAINOLAT ENSV MN juures asuva RJK ja ENSV SM menetletavate ja arhiivi antud operatiivvaruannete järgi, kus neid kompromiteerivaid andmeid ei olnud.

Jaht "Muhu" läks nimetatud koosseisus ADRIKU juhtimisel 18. augustil 1957. aastal Tallinna reidilt merele marsruudil Tallinn – Klaipeda – Tallinn. 19. augustil lahkus jaht territoriaalvetest ja lähenes 22. augustil Rootsi rannale.

Välismaa raadiote kinnipüütud saadetest sai teatavaks, et ADRIK, PRUUL ja VAINOLA palusid Rootsi jõudes Rootsi võimudelt poliitilist varjupaika.

1957. aasta detsembris mõistis Eesti NSV Ülemkohus ADRIKULE, PRUULILE ja VAINOLALE tagaselja VNFSV KrK paragrahvide 58-1"a" ja 58-11 järgi igaühele 10 aastat vabadusekaotust.[131]

Et sportlaste ja eriti purjesportlaste kriminaalseid tegusid ära hoida, oleme kavandanud meetmeid agentuur- ja operatiivtöö parandamiseks selle kategooria isikutega, neid meetmeid viiakse ellu. Erilist tähelepanu pööratakse kvalifitseeritud agentuuri soetamisele. Aasta lõpuks on purjesportlaste hulgast värvatud 5 uut agenti.

---

veel 11 Eestis elanud venelast. Semjon Adrik hukati 23. juunil 1941. ERAF SM, f.130, s.14114.

[131] Jaht "Muhu" põgenemist soodustas ka 20. augustil puhkenud tugev torm. ENSV Ülemkohtu otsusega 16. detsembrist 1957 hävitati nagu kättemaksuks ka Adriku fotoalbum 400 fotoga. Adrik ja Pruul olid ka hiljem KGB üleliiduliselt tagaotsitavate nimekirjas. KGB-l oli andmeid, et Pruul on elama asunud USA-sse ja peab kirjavahetust sugulastega. (Alfavitnyj spisok agentov inostrannyh razvedok, izmennikov rodiny, u•astnikov antisovetskih organizacij, karatelej i drugih prestupnikov, podle•aš•ih rozysku. Moskva, 1969, lk.12, 311). Eugen Adrik suri Stockholmis 18. veebruaril 1993. ERAF SM, f.130, s.8555; vt. ka Margit-Mariann Koppel, Põgenemine Rootsi purjejahiga 1957. – Kultuur ja Elu 2000, nr.1, lk.50-55; Jaak Pihlau, Lehekülgi Eesti lähiajaloost. Merepõgenemised okupeeritud Eestist. – Tuna 2001, nr.2, lk.73-74.

Käesoleval ajal teostatakse merele lubatavate purjesportlaste erikontrolli, sellega seoses kontrollitakse agentuuri ja operatiivarvestuste järgi mitte ainult merele minevaid purjesportlasi, vaid ka nende lähedasi sugulasi. Ühtlasi on välja töötatud ja Eestimaa KP Keskkomitees läbivaatamisel ENSV MN juures asuva Kehakultuuri- ja Spordikomitee uus instruktsioon jahtide meresõitude kohta.

Sel eesmärgil, et tšekistlikku tööd noorte ja sportlaste hulgas veelgi tõhustada, on aruandeaastal 4. osakonna koosseisus loodud ja komplekteeritud erijaoskond (3. jaoskond), mille operatiivkoosseisus on kokku 7 inimest.[132]

Praegu on 3. jaoskonnal side 81 agendiga (neist 44 on värvatud 1957. aastal) ning menetluses on 21 operatiivarvestuse toimikut, sealhulgas 10 formulartoimikut.

HARITLASTE JA KODANLIKE POLIITILISTE PARTEIDE ENDISTE LIIKMETE SEAS TEHTAV AGENTUUR- JA OPERATIIVTÖÖ

Agentuur- ja operatiivtöö tõhustamiseks haritlaste, kodanlike poliitiliste parteide endiste liikmete, sionistide ja juudi natsionalistide seas loodi 1957. aasta juulis 1. jaoskond viie operatiivtöötajaga.

Operatiivkoosseis pööras aruandeaastal peamist tähelepanu vajaliku agentuuraparaadi soetamisele, kes oleks võimeline osutama aktiivset abi nimetatud kategooria isikute hulka kuuluva nõukogudevastase elemendi väljaselgitamisel ja läbitöötamisel. Käesoleval ajal on jaoskonnal 44 agenti, sealhulgas 7 värskelt värvatud agenti näitlejate, kirjanike ja kunstnike hulgast.

Enamikku agente kasutatakse konkreetsetes asjades ja mõnelt neist laekub operatiivset tähelepanu väärivaid materjale. Nii näiteks teatas 1957. aastal värvatud agent “Tiiu” (nukuteatri näitleja) selle aasta

---

[132] KGB valvsuse tõhustamise kutsus esile ka julgeolekutöötajatele jaht “Muhu” põgenemise pärast EKP Keskkomitee büroo istungil 31. augustil 1957 korraldatud peapesu. Istungil otsustati veelgi suurendada kontrolli purjekate liikumise ja merele lubatavate purjesportlaste isikute üle, keelati täielikult purjekate väljumine Nõukogude Liidu territoriaalvetest ja öösel avamerel purjetamine. Noomitusega karistati KGB 4. osakonna 3. jaoskonna vanemoperatiivvolinikku H. K. Martist ja jaoskonna ülemat E. O. Jasskat, puuduliku juhtimistöö ja operatiivtšekistliku töö nõrgenemise eest sai noomituse veel 4. osakonna ülem L. S. Burdin ja hoiatuse KGB esimehe asetäitja G. G. Starinov. ERAF, f.1, n.5, s.54, l.45-67.

augustis, et tema tuttav JÜRGEN, Udo Aleksandri p, sündinud 1932. aastal, töötab kondiitrina kohvikus “Moskva”, endise kulaku poeg, rääkivat oma kavatsusest reeta kodumaa ja otsivat võimalusi oma kuritegeliku plaani teostamiseks. Moskvas noorsoo- ja üliõpilasfestivalil viibides kohtus JÜRGEN seal välismaalastega.

JÜRGENI kontrollimist teostab Eesti NSV Ministrite Nõukogu juures asuva RJK 2. osakond.

Käesoleva aasta juulis saadi agendilt “Borodin” andmeid selle kohta, et vangistusest tagasi tulnud kunstiteadlane ja kriitik KANGRO-POOL, Rasmus Mardi p esitab oma lähimas suhtlusringkonnas nõukogudevastaseid väljamõeldisi. Kui agent küsis, millega ta kavatseb tegelema hakata, teatas KANGRO-POOL:

“Praegu on kriitika alal raske töötada, sest tõelist arvamustevabadust ei ole. Meil on esiletrügijatest kujunenud oma nõukogude aristokraatia. Õilsa hingega inimesi ei ole ja kui mõni ongi, siis istub ta laagris.”

Kontrollimisel tehti kindlaks, et KANGRO-POOL oli 1950. aastal mõistetud ENSV SM vägede sõjatribunali poolt VNFSV KrK paragrahvide 58-1”a” ja 58-10 lõike 1 järgi 25 aastaks parandusliku töö laagrisse. Hiljem lühendati tema karistusaega 6 aastani.[133]

KANGRO-POOLI on hakatud agentuurselt läbi töötama agentide “Borodin” ja “Miša” kaudu.

Teiselt agendilt “Vari” 28. novembril 1957. aastal saadud andmetel olevat tema tuttav TASUR, kes oli mõned aastad põranda all, kirjutanud töö, milles ta kummutavat kõik kommunismi põhiteooriad. Sealjuures olevat TASUR palunud agenti, et too aitaks tal toimetada selle käsikirja avaldamiseks välismaale.

---

[133] Kunstiteadlane, kirjandus- ja teatrikriitik Rasmus Kangro-Pool (1890-1963) vahistati 4. veebruaril 1950, sõjatribunal mõistis ta 25. detsembril 1950 25 aastaks vangilaagrisse. Vorkuta Retšnõi laagrist vabanes ta 9. juunil 1956. Kangro-Pooli süüdistati nõukogudevastaste ja natsionalistlike vaadete levitamises ning konkreetselt Saksa Julgeolekupolitseile tunnistuste andmises noorkirjanik Ott Rõdali kohta, kes hiljem maha lasti. Viimases Kangro-Pool end kohtuprotsessil süüdi ei tunnistanud. Juurdlustoimikule juurdelisatud salajasest dokumendist selgub samuti, et Kangro-Pool oli hiljemalt 1949. aasta septembrist olnud julgeolekuministeeriumi agent “Wismari”, kuid ta hoidus agendikohustuste täitmisest kõrvale ja andis julgeolekuorganitele ainult üldsõnalist informatsiooni. ERAF SM, f.129, s.4086, vt. ka Tõnis Ritson, Rasmus Kangro-Pool ja KGB. – Kultuurimaa, 9. oktoober 1996.

Kontrollimine on näidanud, et TASUR, Paul Jaani poega, kes sündinud 1911. aastal ja kellel on lõpetamata kõrgema haridus ning kes töötab raamatukaubanduse süsteemis, töötati minevikus formulartoimiku järgi läbi, 1947. aastal oli värvatud riikliku julgeoleku organite agentuurvõrku, kuid seejärel sealt välja arvatud.

Toimiku materjalidest on näha, et Eestis valitsenud kodanliku korra ajal oli TASUR kuulunud erinevatesse poliitilistesse parteidesse ja perioodil, mil Eesti NSV oli sakslaste poolt okupeeritud, oli ta juhtinud noorte fašistliku organisatsiooni Eesti Noored osakonda.

1948. aastal oli ta ühes artellis töötades toime pannud raiskamise ja läinud vastutust kartes põranda alla. 1953. aastal arreteerisid miilitsaorganid TASURI passirežiimi rikkumise pärast ja samal aastal ta vabastati amnestia alusel.

Agendi ”Vari” kaudu täpsustatakse, milline on nimetatud käsikirja sisu ja kus see asub, pärast seda rakendatakse meetmed, et käsikiri salaja läbi vaadata ja ära võtta.

1. jaoskonna operatiivkoosseisul on töös 15 formulartoimikut ja 4 esialgse operatiivkontrolli toimikut. Toimikutes nimetatud isikuid töötakse läbi seetõttu, et 15 isikut kahtlustatakse eesti kodanlikus natsionalismis ja 4 isikut juudi natsionalismis.

Kõige iseloomulikumad läbitöötamised on:

Formulartoimik

TARMO, Ruut Juliuse p kohta, kes on sündinud 1896. aastal, eestlane, parteitu, keskharidusega, V. Kingissepa nimelise Tallinna Akadeemilise Draamateatri näitleja.

Ajal, mil ENSV oli sakslaste poolt okupeeritud, töötas TARMO näitlejana ning esines teatrilaval ja raadios nõukogudevastastes lavastustes, pärast sakslastest vabastamist jätkas ta oma suhtlusringkonnas nõukogudevastast agitatsiooni, sellega seoses arreteeriti ta 1951. aastal ja talle mõisteti VNFSV KrK paragrahvi 58-10 1 lõike järgi 10 aastat parandusliku töö laagrit.[134]

Kui TARMO 1956. aastal amnestia alusel vangistusest tagasi tuli, jäi ta oma endistele nõukogudevastastele natsionalistlikele seisukoh-

---

[134] Ruut Tarmo vahistati 21. novembril 1951 koos oma abikaasa näitleja Mari Möldrega (Tarmo). Neid mõlemat süüdistati näitlejatena antikommunistlikus propagandas osalemises Saksa okupatsiooni ajal ning nõukogudevastaste vaadete levitamises ka sõjajärgsel perioodil. 4. veebruaril 1953 mõistis ENSV Ülemkohus mõlemad 10 aastaks vangilaagrisse. ERAF SM, f.130, s.3268. Vt. Tõnis Ritson, Ruut Tarmo ja KGB. – Kultuurimaa 4. detsember 1996.

tadele, ta avaldab oma lähikonnas nõukogudevastaseid väljamõeldisi, räägib tigedal toonil oma viibimisest vangistuses ja laagrirežiimist.

TARMOT töötatakse läbi agendi ”Alekok” kaudu.

Formulartoimik

Andresen, Nigol Gustavi p kohta, kes on sündinud 1899. aastal, tegeleb kodus tõlketööga.

Kuni nõukogude võimu kehtestamiseni Eestis oli *Andresen* üks Eesti Sotsialistliku Töölispartei (menševikud) liidreid. Ta esines menševistlikus ajakirjanduses nõukogudevastaste artiklitega, mis olid suunatud kommunistliku liikumise vastu Eestis. Ta oli eespool nimetatud partei keskkomitee sekretär sidemete alal II Internatsionaali välismaiste sektsioonidega, käis korduvalt Rootsis, Soomes ja teistes riikides, et kohtuda nende maade sotsiaaldemokraatlike parteide tegelastega.

Pärast seda, kui Eestis kehtestati nõukogude võim, astus *Andresen* ÜK(b)P liikmeks ja töötas kuni 1949. aastani vastutavatel ametikohtadel (hariduse rahvakomissar, ENSV Ministrite Nõukogu esimehe asetäitja, ENSV Ülemnõukogu Presiidiumi esimehe asetäitja). 1952. aastal ta arreteeriti ja mõisteti 25 aastaks parandusliku töö laagrisse, kuid vabastati 1955. aastal amnestia alusel.[135]

1957. aasta suvel külastas *Andresenit* Tallinnas viibinud Soome ühiskonnategelaste delegatsioon Raili KILPI-HYNYNEN[136] ja Veikko HYNYNEN.

NSVL MN juures asuva RJK 2. Peavalitsuse andmetel kahtlustatakse HYNYNEN, Veikkot sidemetes Soome luurega. Selles

---

[135] Aruandes on Andreseni vahistamise andmed esitatud ebatäpselt: Nigol Andresen vahistati 24. märtsil 1950, NSVL Ülemkohtu Sõjakolleegium mõistis ta 16. jaanuaril 1952 25 aastaks vangilaagrisse. 10. septembril 1955 tühistas NSVL Ülemkohus oma varasema otsuse süü tõestamatuse tõttu ja andis korralduse Andresen vahi alt vabastada. Andresen vabanes KGB sisevanglast 15. septembril 1955. Riigiarhiivis Andreseni juurdlustoimik puudub, poliitilistel põhjustel süüdimõistetute kartoteegi andmetel asus see toimik NSVL Riikliku Julgeoleku Ministeeriumi “A” osakonna arhiivis.

[136] Raili Kilpi-Hynynen (1924-1993), eesti kirjanduse tõlkija ja tutvustaja Soomes, kes külastas ka järgnevatel aastatel korduvalt Eestit. Raili Kilpi pidas ka oma tuttavatega Eestis suurt kirjavahetust, mida KGB jälgis. KGB andmetel 21. aprillil 1969 oli Kilpi olnud kirjavahetuses 50 isikuga Eestist. ERAF SM, f.136, s.1092, l.88.

asjas töötanud agendile “Karist” ütles *Andresen*, et soomlastega rääkis ta rahvusvahelisest poliitikast ja olukorrast Nõukogude Liidus.

Pärast kodumaale naasmist avaldas Raili KILPI-HYNNYNEN ajakirjas “Soome – Nõukogude Liidu Sõprus” oma muljeid sõidust Eestisse, milles mainitakse ka *Andreseni* külastamist. Tema kohta kirjutab autor nii:

“Ühel õhtul istusime MARXI “Kapitali” tõlkija Andreseni korteris, kes oli stalinliku puhastuse perioodil Siberisse välja saadetud, kuid osutus kõige julgemaks inimeseks, keda me selle sõidu kestel kohtasime. Ta julgeb näha selle riigi puudusi, korterikriisi, poodide vähese arvu tõttu leiva ja suhkru järjekordi, üleliigset demagoogiat, pugemist, ta ei kiida seda kõike heaks, kuid ta usub kindlalt Nõukogude Eesti tulevikku. Ta kuulub nimelt nende eestlaste hulka, kes oskavad naerda head, südamlikku eesti naeru.”

1958. aasta jaanuari esimestel päevadel saatis *Andresen* Veikko HYNYNENI aadressil kirja, milles tänab teda saadetud raamatu eest.

Andreseni läbitöötamisest võtavad osa agendid “Karist” ja “Tamm”, kellelt ei ole saadud *Andreseni* käitumist kompromiteerivaid andmeid. Käesoleval ajal uuritakse küsimust, kas on otstarbekas *Andresenit* agendiks värvata.[137]

---

[137] Järgneval aastal ongi Andresen värvatud KGB agendiks varjunimega “Jaan Reeberg”, tema tegevust agendina kirjeldatakse ka ENSV KGB 4. osakonna 1958. aasta aruandes. Seda kinnitab ka Andreseni väljsasõidutoimikus leiduv viide tema agenditoimikule “Ja.Reeberg”, nr.23031, mis 1968. aastal asus KGB arhiivis. Sellest võib järeldada, et Andresen ei olnud sel ajal enam tegevagendina kasutusel; 1961. aastal oli ta uuesti ennistatud NLKP liikmeks. 1969. aastal on Andresen taotlenud Raili Kilpi ema küllakutsel luba sõiduks Soome. KGB 5. osakonna 1. jaoskonna vanemoperatiivvolinik kapten Kuuseoks on 15. aprillil 1969 koostanud selle kohta õiendi, kus ta teeb ettepaneku taotlus tagasi lükata. Kuuseoksa andmetel pidas Andresen välismaaga ulatuslikku kirjavahetust, sh ka pagulaskirjanike Bernard Kangro ja Ivar Grünthaliga. Raili Kilpi oli Kuuseoksa hinnangul võrdlemisi negatiivne tegelane: “On andmeid, et viimane küttis oma arvukate Tallinna külaskäikude ajal üles natsionalistlikke meeleolusid oma Tallinna tuttavate seas loomingulise intelligentsi hulgast, väljendas nõukogudevastaseid arvamusi, eitavat suhtumist kommunistidesse ja venelastesse.” EKP Keskkomitee Büroo otsusega lubati aga Andresenil ikkagi Soome sõita. ERAF SM, f.136, s.14702, l.12, 26, 27; vt. ka Tõnis Ritson, Nigol Andresen ja KGB. – Kultuurimaa, 2. oktoober 1996.

Formulartoimik

TOOMSALU (BLOSSFELDT), Artur Arturi p kohta, kes on sündinud 1915. aastal Tallinnas, parteitu, keskharidusega, elab Tallinna linnas, töötab maalrina artellis “Parkett”.

TOOMSALU on rahvuselt baltisakslane, kui sakslased 1939.–1940. aastal Eestist evakueerusid, sõitis ta koos oma vanematega elama Saksamaale, kust ta sõja alguses 1941. aastal Tallinna tagasi tuli ja töötas referendina Saksa majandus- ja rahandusdirektooriumis, seejärel aga teenis Saksa sõjaväes leitnandi aukraadis.

Pärast Saksa vägede taandumist Eestist 1944. aastal läks TOOMSALU, kes kartis vastutust, põranda alla ja varjas end kuni 1954. aastani.

Lääne-Saksamaa territooriumil Karlsruhe linnas elavad tema ema ja vend, kellega TOOMSALU püüab NSVLi posti vältides sidet luua. Tema vend BLOSSFELDT, Edgar on ENSV MN juures asuva RJK käsutuses olevatel andmetel SFV vastuluure ohvitser.

1956. aasta juulis püüdis TOOMSALU saata motospordi rahvusvahelisest võistlusest osavõtjate kaudu Lääne-Saksamaale ENSVs elavate endiste Tallinna Saksa Gümnaasiumi õpilaste nimekirja, kellega ta sidet peab ja süstemaatiliselt kohtumisi organiseerib. 1957. aasta suvel oli ta ülemaailmse noorsoo- ja üliõpilasfestivali toimumise ajal Moskvas ja tegi katse saata Austria delegatsiooni kaudu kirja oma sugulastele SFVs. Tänu NSVL MN juures asuva RJK 4. Valitsuse poolt rakendatud abinõudele söödeti TOOMSALULE 4. osakonna agendi “Pilvari” abil ette operatiivtöötaja, kes esines Austria delegatsiooni liikmena, TOOMSALU andis talle üle kirja, mille ta oli ette valmistanud edasisaatmiseks oma sugulastele Lääne-Saksamaale. Kirjas teatab ta oma elust sel ajal, kui ta oli põranda all.

Arvestades seda, et tema vend on Lääne-Saksamaal vastuluureteenistuse ohvitser, töötatakse TOOMSALUT käesoleval ajal läbi selles plaanis, et uurida, kas on võimalik kasutada TOOMSALUT või tema nime vastuluure üritustes.[138]

---

[138] Artur Toomsalu (Blossfeldtil) ja tema abikaasal Miralda Toomsalu (Blossfeldtil) võimaldati 1959 repatrieerumise korras Saksa Liitvabariiki elama asuda. KGB oli sealjuures veendunud, et Toomsalu on nõukogude võimu suhtes küll eitavalt meelestatud, kuid tal ei ole Lääne luureteenistustega midagi tegemist. Hiljem on Toomsalud korduvalt oma sugulasi Eesti NSVs külastanud. ERAF SM, f.136, s.12991.

NÕUKOGUDEVASTASTE NATSIONALISTLIKE LENDLEHTEDE JA TEISTE ANONÜÜMSETE DOKUMENTIDE AUTORITE JA LEVITAJATE TAGAOTSIMINE

Natsionalistliku elemendi nõukogudevastase tegevuse üheks kõige aktiivsemaks vormiks Eesti NSVs on nõukogudevastaste lendlehtede ja teiste anonüümsete dokumentide valmistamine ja levitamine. 1957. aastal registreeriti vabariigi territooriumil 22 nõukogudevastaste lendlehtede levitamise juhtumit, neid levitati 86 eksemplari, 43 anonüümset nõukogudevastast dokumenti ja 12 natsionalistliku iseloomuga pealiskirja. Lendlehti levitati sel teel, et neid pisteti kodanike postkastidesse, loobiti rahvarohketel tänavatel kõnniteele ja kinnitati linnahoonete seintele. Anonüümseid dokumente saadeti posti teel nõukogude asutuste ja üksikisikute aadressil. Pealiskirju tehti majade seintele.

Aruandeaastal kasutati nõukogudevastaste dokumentide autorite ja levitajate tagaotsimisel aktiivsemalt agentuuri, operatiivtehnika vahendeid, "PK" meetmeid ja varjatud jälgimist. Selleks, et leida üles kirjutusmasinad, mida kurjategijad on nõukogudevastaste lendlehtede paljundamiseks kasutanud, on soetatud spetsiaalne agentuur ja vajaduse korral luuakse usalduslikud suhted vastavate spetsialistidega, kes kirjutusmasinaid parandavad.

Tagaotsimise agentuur- ja operatiivtöö käigus on avastatud 35 nõukogudevastaste dokumentide levitamise juhtumit, mille käigus oli levitatud 202 eksemplari lendlehti ja 22 anonüümkirja, selle tulemusena on kindlaks tehtud 44 nõukogudevastaste dokumentide autorit ja levitajat, sealhulgas on avastatud ja likvideeritud 5 noorte nõukogudevastast organisatsiooni ja rühma, kellest on räägitud eespool.

Nõukogudevastaste dokumentide kindlakstehtud autoritest ja levitajatest on arreteeritud 18 inimest, 22 autoriga on läbi viidud profülaktilised meetmed ja 4 inimest töötatakse läbi agentuuri kaudu.

Lisaks eespool nimetatutele on 1957. aastal avastatud asjadest kõige iseloomulikumad järgmised:

1. 1956. aasta septembris tuli Tallinna ajalehe "Õhtuleht" toimetusse natsionalistliku iseloomuga anonüümkiri, mis oli saadetud posti teel Tallinnast. Kirjas laimas autor nõukogude kultuuri ja kiitis Lääne kodanlikku kultuuri. 1956. aasta detsembris saatis seesama autor posti teel Eesti NSV kõrgemate õppeasutuste spordikollektiivide aadressil veel kolm nõukogudevastast kirja, mille tekst oli allkirjastatud Eesti NSV Ministrite Nõukogu esimehe nimel. Nendes kirjades kutsus autor

üliõpilasi üles võitlema venelaste vastu ja nõudis Eesti eraldumist Nõukogude Liidust.

Kirja autorit otsiti spordiühingutest, kõrgematest õppeasutustest ja Eesti NSV haritlaskonda kuuluvate kahtlaste isikute hulgast. Peale agentuuri kasutamise ja käekirja järgi tagaotsimise "PK" meetme abil, vaadati läbi kahtlaste isikute käekirja näidised.

Selle tulemusena leiti autor üles, kelleks osutus V. Kingissepa nimelise Tallinna Riikliku Draamateatri elektrik SIIAK, Endel Jakobi p, sündinud 1922. aastal. Graafilise ekspertiisi jaoks vajalikud SIIAKI käekirja näidised omapärase formaadiga paberil saadi tänu kaadriosakonna juhataja kaudu teostatud spetsiaalsele kombinatsioonile.

SIIAKU kontrollimisel agendi "Jüri" kaudu tehti kindlaks, et ta on meelestatud vaenulikult Eesti NSVs valitseva riigikorra vastu ja ülistab oma suhtlusringkonnas kodanlikku kultuuri.

Pärast seda, kui graafiline ekspertiis oli autorsust kinnitanud, kutsuti SIIAK 7. mail 1957. aastal ülekuulamisele, kus ta võttis kõigi nimetatud anonüümkirjade autorsuse omaks ja tunnistas, et oli neid levitanud oma natsionalistlike veendumuste tõttu.

SIIAKU korteri ja töökoha laua läbiotsimisel leiti kodanliku Eesti ajast pärinevaid nõukogudevastaseid ajakirju, aga ka paberit ja ümbrikke, mis olid analoogilised nendega, mida ta oli kasutanud anonüümkirjade kirjutamisel ja saatmisel.

SIIAK arreteeriti ja juurdluse käigus andis ta tunnistusi mõnede draamateatri näitlejate kohta, kes olid avaldanud oma suhtlusringkonnas nõukogudevastaseid vaateid. Viimaseid on hakatud operatiivselt kontrollima.

1957. aasta juulis mõistis Eesti NSV Ülemkohus SIIAKULE VNFSV KrK paragrahvi 58-10 lõike 1 järgi 5 aastat vabadusekaotust koos järgneva õiguste äravõtmisega 3 aastaks.[139]

---

[139] Endel Siiak kirjutas kokku neli anonüümkirja: ühe neist Õhtulehe toimetuse aadressil ja kolm identse sisuga kirja Tartu Riikliku Ülikooli ja Tallinna Polütehnilise Instituudi kehakultuurikollektiividele ja Tallinna Pedagoogilise Instituudi purjespordi seltsi esimehele. Kõik nimetatud asutused edastasid kirjad kohe KGB-le. Kõrgkoolidele saadetud kiri oli järgneva sisuga: "Eesti üliõpilased! Kõigepealt me peame endile kohuseks teatada Teile kõige kahetsusväärsemat fakti. Nimelt seda et nende viieteistkümne vene orjuse aasta jooksul on ühest miljonist Eestlasest enam kui 400 000 ära hävitatud. Vaevalt 600 000 eestlast on veel järgi jäänud. Ja nüüd on juba olemas salajased direktiivid selle kohta et ENSV muudetakse lähemal ajal eesti rahva soovil ja palvel VNFSV koosseisu kuuluvaks autonoomseks

2. Jälitusjaoskonna menetluses oli formulartoimik VAHURI, Toivo-Rein Arvo p kohta, kes on sündinud 1939. aastal ja on ilma kindla tegevusalata ning keda kahtlustati nõukogudevastaste lendlehtede levitamises. Agentide “Gladiaator” ja “Kass” andmetel ilmutab VAHURI vaenulikke meeleolusid ja kavatseb levitada nõukogudevastaseid lendlehti.

VAHURIT kontrollides tehti kindlaks, et 1957. aasta märtsis pidasid miilitsaorganid ta kinni ja võtsid talt ära ülestähendused kolmel lehel, milles ta laimas nõukogude tegelikkust ja kutsus noori üles võitlema nõukogude korra vastu. Üks ülestähendustest kandis pealkirja “Käskkiri nr 1” ja andis tunnistust, et VAHURI on seotud mingi nõukogudevastase rühmaga.

---

oblastiks. Kallid üliõpilased! ENSV Ministrite Nõukogu pidas vajalikuks teid sellest informeerida, sest kunagi ei ole eesti rahvas olnud nii lähedal oma hävingule kui praegu. Sellel otsustaval hetkel me pöördume kõigi eesti üliõpilaste poole üleskutsega alustada viivitamatult võitlust meie maa ja rahva vabastamiseks vene orjusest. See peab olema Teie ainuke siht ja eesmärk. Saagu kogu maailm Teie kaudu teada et venelased on eesti rahvast ainult röövinud ja paljaks riisunud. Teie, üliõpilased peate saavutama seda et Ühinenud Rahvaste Organisatsioon hakkab arutama küsimust: eesti rahva üksmeelne nõudmine vabastada oma maa ja rahvas vene orjusest. Me oleme kindlalt veendunud selles, et Te ei säästa oma jõudu ja teadmisi selleks et eesti rahvale kätte võita vabadus. Me oleme ka kindlalt otsustanud veel käesoleva aasta detsembris esineda Moskvas avaldusega: ENSV väljaastumisest Nõukogude Liidu koosseisust. ENSV Ministrite Nõukogu volitusel Ministrite Nõukogu esimees: Müürisepp.” (ERAF SM, f.129, s.23436, l.95). Endel Siiak väitis ülekuulamistel, et ta sai nõukogudevastaseid mõjutusi draamateatri näitlejate puhketoas, kus peeti sageli poliitilisi vestlusi ja refereeriti Briti raadiost kuuldut. Kõige aktiivsemalt olevat tema sõnutsi nõukogudevastastes vestlustes osalenud Olev Eskola, Kaarel Karm, Lembit Anton ja Franz Malmsten. Kõik nimetatud näitlejad kuulati ka KGB poolt üle, kuid näitlejad andsid põiklevaid vastuseid ja võtsid ainult omaks, et puhketoas vesteldi eriti intensiivselt poliitilistel teemadel Ungari ülestõusu ajal. ENSV Ülemkohus mõistis 3. juulil 1957 Siiaku viieks aastaks vangilaagrisse. Mordva ANSV Ülemkohtu otsusega anti Siiakile armu ja vabastati 19. detsembril 1960 vangistusest Dubravlagis. ERAF SM, f.129, s.23436.

Äravõetud nõukogudevastased dokumendid ja süütul ettekäändel spetsiaalselt võetud käekirjanäidis saadeti graafilisse ekspertiisi, kes tegi kindlaks, et need on kirjutanud VAHURI.

Et VAHURI kuritegelikke sidemeid täielikumalt välja selgitada, hakati teda 1957. aasta novembris operatiivselt jälgima, mille tulemusena selgus, et ta on lähedastes sidemetes EERLICH, Kalju ja ALLIPERE, Arvoga, keda ENSV MN juures asuva RJK 2. osakond läbi töötab, sest kahtlustatakse, et neil on terroristlikud kavatsused kohaliku partei- ja nõukogude aktiivi vastu.

Et võtta VAHURILT võimalus pühade ajal nõukogudevastaseid dokumente levitada, kutsuti ta 5. novembril salaja RJK hoonesse ja kuulati üle.

Ülekuulamisel võttis VAHURI omaks, et ta on nimetatud nõukogudevastaste dokumentide autor, ja tunnistas, et pärast seda, kui nimetatud dokumendid olid talt ära võetud ja miilitsaorganid olid talle vastava hoiatuse teinud, oli ta kahel korral koostanud levitamiseks nõukogudevastase lendlehe, mis ta oli andnud TARIK, Vello Juhani p, sündinud 1941. aastal, kätte, et viimane seda kirjutusmasinal paljundaks, kuid nimetatud lendlehte ei olevat õnnestunud levitada seetõttu, et TARIK olevat sellest keeldunud. Me kuulasime ka viimase üle ja ta kinnitas VAHURI ütlusi.

Peale selle tunnistas VAHURI, et 1957. aasta alguses olid EERLICH, ALLIPERE ja tema vend VAHURI, Tarmo Arvo p, sündinud 1937. aastal, leppinud kokku, et nad reedavad kodumaa, sõites mootorpaadiga välismaale, 1957. aasta oktoobris oli neil aga kava hankida lõhkeainet, et Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni 40. aastapäeva pühitsemise ajal valitsuse tribüün õhku lasta.

EERLICH, ALLIPERE ja VAHURI, Tarmo, kes sellega seoses kinni peeti, kinnitasid ülekuulamistel neid andmeid täielikult ja rääkisid, et valitsuse tribüüni õhkimiseks ei olnud nad teinud praktiliselt midagi, kuid olid valmistunud oma reetmiskavatsust teostama, selleks olid nad ehitanud paadi metallkere ja hankinud mootorratta “Moskva” mootori. Mootorpaat koos mootoriga ja teised asitõendid selles asjas võeti ära ALLIPERE korteri ja töökoha läbiotsimisel.

Esitatu alusel me arreteerisime 6. novembril 1957. aastal VAHURI, Toivo-Reinu VNFSV KrK paragrahvi 58-10 1 lõike alusel, EERLICHI ja ALLIPERE arreteeris RJK 2. osakond VNFSV KrK paragrahvi 19-58-1”a” alusel. VAHURI, Tarmot on hakatud agentuuri abil läbi töötama, sest tema praktiline nõukogudevastane tegevus ei olnud arreteerimiseks piisav.

Juurdlus VAHURI asjas on lõpetatud ja 31. detsembril 1957. aastal saadeti see kohtualluvuse korras edasi.[140]

3. 1956. aasta novembris tuli Tallinna Masinaehitustehase peainseneri JÜRGENS, F. E. aadressil Tallinna linnas posti pandud nõukogudevastase sisuga anonüümne postkaart. Autor kirjeldas postkaardil 1956. aasta oktoobris Ungaris toimunud sündmusi nõukogudevastaselt positsioonilt ja laimas adressaati, kes oli Ungaris kontrrevolutsioonilist mässu pealt näinud ja oma muljeid vabariiklikus ajakirjanduses kirjeldanud.

Kirja autor leiti kahtlaste isikute käekirjade läbivaatamise teel. Selleks osutus:

> SAAR, Ernst Jakobi p, sündinud 1923. aastal, kõrgema tehnilise haridusega, töötas Tallinna vabriku "Põhjala" töö- ja töötasu osakonna juhatajana.

SAARE agentuurse läbitöötamisega tehti kindlaks, et Saksa okupatsiooni ajal 1941. aastal oli ta olnud Omakaitse fašistliku organisatsiooni aktiivne liige, hiljem oli teeninud vabatahtlikuna Saksa sõjaväes, viimasel ajal aga avaldab oma suhtlusringkonnas nõukogudevastaseid vaateid. Tema isa oli kodanlikus Eestis vapside fašistliku liidu liige.

Me arreteerisime SAARE 1957. aasta aprillis. Tema korteri läbiotsimisel leiti levitamiseks ettevalmistatud nõukogudevastane üleskutse ja teisi natsionalistliku iseloomuga nõukogudevastaseid ülestähendusi.

Juurdluse käigus tunnistas SAAR end sooritatud kuritegudes süüdi ja ENSV Ülemkohus mõistis talle VNFSV KrK paragrahvi 58-10

---

[140] Kõige aktiivsemat tegevust püüdis Toivo-Rein Vahuri arendada Ungari ülestõusu ajal 1956. aasta novembris, mil ta koostas umbes seitse lendlehte. Lendlehed jäid aga Tariku soovimatuse tõttu levitamata ning hiljem Vahuri hävitas need. Ülekuulamistel Vahuri ja Tariku poolt antud tunnistuste kohaselt kutsus ta neis lendlehtedes üles võitlusele kommunismi vastu ja venelaste väljakihutamisele Eestist. KGB kätte sattusid vaid mõned Vahuri poolt 1956. aasta jaanuaris koostatud käsikirjalised paberilehed antikommunistlike ja venevastaste mõtteavaldustega, mida tegelikult samuti mitte kunagi polnud levitatud. Sellest hoolimata mõistis ENSV Ülemkohus 18. jaanuaril 1958 Toivo-Rein Vahurile 5 aastat vabadusekaotust. Vabanemise daatum toimikust ei selgu. ERAF SM, f.129, s.26431.

lõike 1 järgi 5 aastat vabadusekaotust koos järgneva õiguste äravõtmisega 3 aastaks.[141]

4. 1957. aasta märtsis leiti Tartu rajooni Laeva metsapunktis nõukogudevastase ja huligaanse iseloomuga lendlehed, mille allkirjaks olid tähed *"F-S-1 ja G"*. Kohapeal rakendati operatiivmeetmeid, et võrrelda autorsuses kahtlustatavate isikute käekirja, selle teel tehti kindlaks, et lendlehed valmistas metsapunkti töötaja

PÄRTTÜLÄINEN, Anatoli Alfredi p, sündinud 1938. aastal, pärineb teenistujate perekonnast, rahvuselt soomlane, 5-klassilise haridusega.

---

[141] Ernst Saar oli olnud Omakaitse realiige ja heideti sel põhjusel 1951. aastal välja komsomoliorganisatsioonist ja aspirantuurist. Peainsener F. Jürgens avaldas 16. novembri 1956 Õhtulehes artikli "Seda on võimatu unustada", milles ta kirjeldab Ungari ülestõusu kui ungari fašistlike bandiitide terrorit ja avaldab oma rahulolu, et ülestõus Nõukogude tankide abil maha suruti. Jürgensile saadetud postkaart oli järgneva sisuga: "Lugesin Teie kirjutust "Õhtulehes", "Seda on võimatu unustada", ja seda ei unustatagi, et Teie rahateenimise eesmärgil Ungari vabaduse eest võitlejaid nimetate fašistlikkudeks bandiitideks, relvastatud kaabakateks, rüüstajateks, relvastatud inimsööjateks. Kui Ungari töölised ei ole nõus armastama nõukogude tankide poolt loodud korda, siis pole ka Teil mingit inimlikku õigust rõõmustada sel teel loodud korra üle. Teie nutate sel puhul kui ungarlased vihahoos üles poosid ühe julgeolekumehe (kelle süütuses Te arvatavasti pole veendunud) ja arvatavasti rõõmustate selle üle, et ungari "inimsööjad" võitluses nõukogude tankidega kaotasid langenuina üle 25 000 inimese. See oli väga vastik artikkel." (ERAF SM, f.130, s.6897, l.125). Saare juurest leiti läbiotsimisel ka tema poolt 1953 või 1954 trükitähtedega kirjutatud paberileht, mis algab sõnadega: "Rahva võim on meil asendatud Keskkomitee võimuga." Ringkirjana levitamiseks mõeldud paberil kutsutakse üles Nõukogude pseudovalimistel esitatud kandidaate maha kriipsutama. (Samas, l.124). Oma hilisemates avaldustes, kus Saar palub tema karistusmäära vähendada, rõhutab ta, et ta ei ole seda paberit kunagi levitanud ja on hilisematel valimistel ise agitaatorina tegutsenud. Ernst Saar vahistati 25. aprillil 1957, 3. juulil 1957 mõistis ENSV Ülemkohus ta 5 aastaks vangilaagrisse. Saar kandis karistust Dubravlagis, 23. jaanuaril 1960 anti talle Eesti NSV Ülemnõukogu Presiidiumi otsusega armu.

1955. aastal oli PÄRTTÜLÄINENILE mõistetud 3 aastat vabadusekaotust kakluse ees, milles ta oli kasutanud nuga, kuid 1956. aasta septembris vabastati ta vangistusest ennetähtaegselt.

PÄRTTÜLÄINEN kutsuti ülekuulamisele ja ta võttis nimetatud lendlehtede levitamise omaks ning tunnistas, et ta oli teinud neid umbes 15 eksemplari, mida ta levitas sel teel, et riputas neid üles Laeva metsapunkti punanurgas, sööklas ja kaupluse juures.

PÄRTTÜLÄINEN tunnistas, et tema nõukogudevastased vaated olid kujunenud välja vaenulike mõtteavalduste mõjul, mida olid teinud üksikud kinnipeetavad NSVL SM Vorkuta laagris, kus ta oli oma karistust kandnud. Lendlehti levitas ta selleks, et tõmmata kaasa võitlusse nõukogude võimu vastu ebakindlaid inimesi metsapunkti tööliste seast, lendlehe üksikutest tähtedest koosneva allkirja oli ta välja mõelnud selle arvestusega, et neid lendlehti lugevatel inimestel tekkiks mulje, nagu tegutseks Laeva asulas nõukogudevastane organisatsioon.

Sooritatud kuritegude pärast mõistis ENSV Ülemkohus PÄRTTÜLÄINENILE 5 aastat vabadusekaotust koos järgneva õiguste äravõtmisega 3 aastaks.[142]

---

[142] Juurdlustoimikus kirjutatakse (ja ka ta ise kirjutab) nime erineva kujuga: Pärtulainen, Pärtüläinen ja Pärtylainen. Pärtüläinen riputas lendlehti üles Laeva metsapunktis 16. ja 18. märtsi öösel. Pärtüläise lendlehed on segase ja primitiivse sisuga, nende taset annavad piisavalt edasi kaks näidet: “Härrased! Kas teate, (et) kommunism on orjus, mida kaelast raputada on raske. Räägitakse: Demokraatia tõuseb meil iga päevaga, kuid mina ja mu kirjuhha, ei näe seda siiamaani. Mis te arvate… F-S-I.”; “Seltsimehed! Istun praegu kannad istumis riista all ja mõtlen, küll ilma elu on ikka meil hull. Mässas Ungari, Egiptus ärples Briti lõvidega ja Prantsus veel praegugi peksab Alseerlaste hambaid. Aga meil: kurat võtaks sure igavuse kätte ära. F-S-I.” (ERAF SM, f.130, s.12986, l.117a). 18. märtsil oli Pärtüläinen valmistanud ka sini-must-valge lipu, kuid seda üles riputada ta ei jõudnud. Pärtüläinen vahistati 19. märtsil 1957, 15. mail 1957 mõistis Eesti NSV Ülemkohus ta 5 aastaks vangilaagrisse. Pärtüläinen vabanes Dubravlagist 18. märtsil 1962, kuid naasnud Eestisse, ta kusagil tööle ei asunud, vaid hakkas kohe varastama. 26. mail 1962 Pärtüläinen jällegi vahistati ja Vändra rajooni rahvakohus mõistis ta 12. juulil 1962 4 aastaks ja 6 kuuks range režiimiga vangilaagrisse. Pärtüläinen ja tema kaasvang Olev Ränisoo valmistasid ja panid seal 23. septembril 1962 üles kolm nõukogudevastast lendlehte. 28. detsembril 1962 mõistis Eesti NSV Ülemkohus Pärtüläise lisaks

5. 1956. aasta detsembris leidsid 12. kooli õpilased Tallinna linnas nõukogudevastase natsionalistliku sisuga kirja, mis sisaldas ka ähvardust arveid klaarida, kiri oli visatud tänavale koos kolme jänese peaga. Iseärasusi arvestades otsiti autorit taga Eesti NSV spordiühingutesse kuuluvate jahimeeste seast, spordiühingutes korraldati kahtlaste isikute käekirjanäidiste läbivaatamine. Samal ajal kasutati tagaotsimiseks agentuuri, "PK" meetmeid ja 7. osakonna koosseisulist aparaati.[143]

1957. aasta novembris tehti "PK" meetmetega lendlehe autor käekirja järgi kindlaks. Selleks osutus:

> KÄRPUK, Kaarel Aleksandri p, sündinud 1906. aastal, ENSV SM tuletõrjekomando autojuht, elas Tallinna linnas.

Pärast seda, kui graafiline ekspertiis oli KÄRPUKI autorsust kinnitanud, avati tema kohta formulartoimik. Selles asjas kasutatud agentidelt "Toomas" ja "Ivanov" saadi andmeid, et KÄRPUK oli ajal, mil ENSV oli sakslaste poolt okupeeritud, töötanud Saksa julgeolekupolitseis autojuhina ning väljendab oma suhtlusringkonnas nõukogudevastaseid vaateid.

17. detsembril 1957. aastal peeti KÄRPUK kinni, ülekuulamisel võttis ta nõukogudevastase lendlehe autorsuse omaks ja ta arreteeriti VNFSV KrK paragrahvi 58-10 lõike 1 alusel.

---

varasemale karistusajale veel kuueks aastaks vangilaagrisse ja tunnistas ta eriti ohtlikuks retsidivistiks. Kohtus põhjendas Pärtüläinen oma teguviisi sooviga pääseda Eesti kolooniast minema kuhugi Venemaa laagrisse. Sama põhjenduse esitas ta ka oma 6. oktoobril 1962 ENSV KGB ülemale August Porgile saadetud kirjas. Pärtüläinen pakub seal KGB-le oma teeneid luurajana ja avaldab valmisolekut KGB ülesandel välismaal inimesi tappa, soovitades võimalike kandidaatidena Ain Mere ja Ervin Viksi ning üht oma välismaal elavat sugulast. Pärtüläinen viitab kirjas oma varasematele kogemustele "luurajana", mil ta aastatel 1959-1962 abistas Mordva ANSV julgeolekutöötajaid KGB agendina "Devi". (ERAF SM, f.130, s.11188, k.1, l.19-21). KGB oli seal Pärtüläist kasutanud laagris viibivate Eesti Rahvuslaste Liidu liikmete jälgimiseks. Ka uue juurdluse käigus andis ta kompromiteerivaid tunnistusi Taivo Uibo, Enn Tarto ja Jaan Isotamme kohta (samas, k.1, l.37-48). Pärtüläinen saavutas oma eesmärgi vaid selles osas, et ta paigutati uuesti Dubravlagi, kuid pidi kogu oma karistusaja ära istuma ja vabanes laagrist alles 22. oktoobril 1971. Vt. ka Viktor Niitsoo, Vastupanu…, lk.48.

[143] KGB 7. osakond tegeles varjatud jälgimisega.

Juurdlust teostatakse selles suunas, et avastada tema poolt sooritatud kuriteo võimalikud kaasosalised.[144]

6. 1956. aasta septembris tuli Tallinna raadiokomiteesse posti teel Kiviõli linnast nõukogudevastase sisuga anonüümkiri. Kirja autor laimas nõukogude korda, kommunistlikku parteid ja Nõukogude raadiot.

Anonüümi tagaotsimiseks rakendati mitmeid agentuur- ja operatiivmeetmeid, sealhulgas vaadati läbi Kiviõli rajoonis elavate kahtlaste isikute käekirja näidised. Selle tulemusena tehti kindlaks, et kirja autoriks on:

KIRS, Hilda Dietrichi t, sündinud 1903. aastal, eestlane, parteitu, Kiviõli linna lastesõime arveametnik.

Kontrollimisel tehti kindlaks, et 1925. aastal oli KIRS olnud Naiskodukaitse (kodanlik-natsionalistliku organisatsiooni Kaitseliidu osakond) Vaivara maleva sekretär.

Ülekuulamisel RJKs 30. augustil 1957. aastal tunnistas KIRS, et ta oli anonüümkirjade levitamisega tegelenud alates 1954. aastast oma nõukogudevastaste vaadete tõttu. Selle aja jooksul oli ta kirjutanud ja nõukogude asutuste aadressil saatnud neli nõukogudevastast kirja. Viimase kirja oli ta saatnud 1957. aasta juulis Eesti NSV Ministrite Nõukogu aadressil.

KIRSI korteri läbiotsimisel leiti kodanliku Eesti aega kuuluvat nõukogudevastast ajakirjandust, foto, millel ta on rühma Kaitseliidu liikmete hulgas, Kiviõli rajooni erinevate asutuste pitsatijäljendiga varustatud puhtaid blankette.

31. augustil 1957. aastal KIRS arreteeriti. 5. septembril 1957. aastal mõistis Eesti NSV Ülemkohus talle VNFSV KrK paragrahvi

---

[144] Paki jäneste peadega ja kirjaga leidsid 4. detsembril 1956 Raudtee tänavalt vene kooli õpilased. Kuna nad ise ei osanud eesti keelt, andsid nad kirja oma treenerile Jaan Pällingile, kes tõlkis selle sisu eesti keelde. Üks õpilaste vanematest, Ivan Mosin, teavitas juhtunust kohe KGB korrapidajat, Pälling ise viis järgmisel päeval õpilaste poolt juba pooleks rebitud paberi miilitsasse. Paberilehel oli järgmine tekst: “Vene barbaritele hoijatuseks kes on saadetud Kremli timukate poolt riisuma, tapma, küüditama väikerahvaid oma kodudest. Saab nende timukate peade voor kes siin rahvast terroriseerib Kremli poole saadetud. Verekäpad.” (ERAF SM, f.129, s.26521, l.67). See oligi kogu kuritegu, mille eest ENSV Ülemkohus mõistis 1. märtsil 1958 Kärpuki 6 aastaks vangilaagrisse. Kärpuk vabastati Dubravlagist alles pärast kogu oma karistusaja ärakandmist 17. detsembril 1963.

58-10 lõike 1 järgi 4 aastat parandusliku töö laagrit koos järgneva õiguste äravõtmisega 3 aastaks.[145]

7. 1957. aasta juulis sai ajalehe "Izvestija" toimetus posti teel Kohtla-Järve linnast anonüümkirja, mille autor laimas ühte NLKP juhti ega olnud nõus NLKP KK juunipleenumi otsusega MALENKOVI, MOLOTOVI ja KAGANOVITŠI parteivastase grupi kohta. Autorit otsiti taga agentuuri kaudu ja ajalehe "Izvestija" tellijate hulka kuuluvate kahtlaste isikute käekirja näidiste läbivaatamise teel. Kirja autoriks osutus:

PANJUKOVA, Aleksandra Vassili t, sündinud 1918. aastal Novosibirski oblastis, venelane, parteitu, Kohtla-Järve Põlevkivitöötlemise Kombinaadi insener-ökonomist.

PANJUKOVAT on asutud operatiivselt kontrollima.

8. 1956. aasta jaanuaris tõi post Eesti NSV Kose rajoonist ajalehe "Rahva Hääl" toimetusse nõukogudevastase sisuga anonüümkirja, mille autor laimas nõukogude tegelikkust ja ülistas endises kodanlikus Eestis valitsenud korda.

1957. aasta veebruaris tehti "PK" meetmetega käekirja järgi autor kindlaks. Selleks osutus:

KÕRGEMÄGI, Johanna Jaani t, sündinud 1888. aastal, eestlane, pensionär, elab Eesti NSV Kose rajoonis.

KÕRGEMÄE autorsust kinnitas graafiline ekspertiis. KÕRGEMÄE kontrollimise teel on tehtud kindlaks, et pensioni saab ta oma

---

[145] Hilda Kirs oli saatnud 1956. aasta augustis ühe anonüümkirja ENSV raadiokomiteesse ja 1957. aasta juulis kolm identse sisuga anonüümkirja ENSV Ministrite Nõukogule, Ülemkohtule ja Tartu linna rahvakohtule. Viimastes kirjades puudutab ta eelkõige olmeküsimusi, raadiole saadetud kirjas aga ründab emotsionaalses toonis lähiajaloo võltsimist raadiosaadetes. Selles kirjas tuletab Kirs meelde Stalini ja Hitleri pakti, Poola jagamist Nõukogude Liidu ja Saksamaa vahel 1939 ja poola ohvitseride mõrvamist Katõni metsades. Kirs kõrvutab ka fašismi ja kommunismi kuritegusid: "Jah nii fašist kui ka komunist on üks suurem pasatski ja röövel maailmas. Kuid siiski komunism lööb fašismi üle oma kangelastegudega see on rahvaste küüditamistega, massiliste tapmistega, sunnitööde laagrite asutamisega ilmsüütute inimeste tapmiste ja vangistamistega ja nende õnnetute varade röövimisega ja valetamise poolest et seda tegid kõik teised." (ERAF SM, f.129, s.26429, l.97). Hilda Kirs vabastati Ozernõi laagrist 28. juunil 1960 Irkutski oblastikohtu otsuse põhjal.

poja KÕRGEMÄGI, Feliksi eest, kes oli teeninud Nõukogude armees ja jäänud 1942. aastal teadmata kadunuks. Tema teised kaks last KÕRGEMÄGI, Ernst ja KUKK, Salme elavad välismaal. Ta on nendega kirjavahetuses.

KÕRGEMÄE korteri läbiotsimisel võeti ära raadiojaama "Ameerika Hääl" saadete nõukogudevastased üleskirjutused, mida ta oli teinud 1955. aastal, väljakirjutused okupatsiooniperioodi ajalehtedest, milles õelalt laimatakse NSVLi riigikorda, aga ka väljalõiked nõukogudevastastest artiklitest, karikatuurid ja okupatsiooniperioodil Eestis väljaantud kirjandust.

Ülekuulamisel võttis KÕRGEMÄGI omaks, et ta oli nõukogudevastaseid kirju levitanud ja tema juures avastatud üleskirjutusi säilitanud ning ütles, et ta tegi seda raadiojaama "Ameerika Hääl" saadete mõjul, mida ta oli kuulanud.

Võttes arvesse KÕRGEMÄE kõrget vanust ja tema poja hukkumist Nõukogude armee ridades, tehti temaga profülaktilist tööd.

9. 1956. aasta detsembris tuli NSVL Ülemnõukogu Presiidiumi esimehe aadressil posti teel Tallinna linnast anonüümkiri, milles laimati NLKP juhte ja Nõukogude valitsust. Arvestades seda, et kirja autor oli väljendanud rahulolematust oma korteritingimustega, otsiti teda taga sel teel, et vaadati läbi avaldused, mis olid kodanikelt Tallinna elamutevalitsusele laekunud.

Dokumendi autoriks osutus:

> GUSSEVA, Natalja Ivani t, sündinud 1909. aastal, venelane, NLKP liige, Eesti NSV Hüdrometeoroloogiateenistuse Valitsuse insener.

GUSSEVA kuulati ENSV MN juures asuvas RJKs üle, ta võttis anonüümkirja autorsuse omaks. Materjalid tema kohta on saadetud Eestimaa KP KKsse.[146]

---

[146] Natalja Gusseva oli Eestisse saabunud 1948. aastal Vladivostokist, kuid vähemalt tema anonüümkirja sisu järgi otsustades, ei tundnud ta end siin kuigi koduselt. Tema venekeelne kiri oli adresseeritud NSVL Ülemnõukogu Presiidiumi esimehe Vorošilovi nimele: "Kallid seltsimehed valitsejad! Mis te kogu aeg võõraid maid kaitsete? Vaadake niinimetatud "vennasvabariike". Need on Balti vabariigid. Põrandaalune organisatsioon on nii jultunuks muutunud, et lendlehti pealkirjadega "Venelased Eestist välja!" jagatakse õpilastele ja nad toovad neid kooli. Isegi kleebivad neid Balti jaama seintele. Jah, siin lõhnab püssirohu järele. Varsti piiratakse meid, venelasi, sisse ja hävitatakse eestlaste endi poolt. Vaat kus on tarvis Vene vägede võimsust tugevdada.

10. 1957. aasta jaanuaris tuli ENSV Ametiühingute Vabariikliku Nõukogu esimehe nimele Tallinna linnast posti teel nõukogudevastase natsionalistliku iseloomuga anonüümkiri.

Autori tagaotsimisel kasutasime agentuuri, "PK" meetmeid ja kahtlaste isikute käekirja näidiste läbivaatamist. 1957. aasta novembris tehti "PK" meetmetega autor käekirja järgi kindlaks ja selleks osutus:

VOORE, Ruben Jakobi p, sündinud 1888. aastal, parteitu, Tallinna Linna Täitevkomitee Heakorratrusti autopargi mehhaanik.

Kontrollimisel selgus, et kuni 1918. aastani oli VOORE elanud Petrogradis, 1918. aasta oktoobris oli ta Narva linna piirkonnas salaja tulnud üle riigipiiri ja elab sellest ajast peale Eestis. Aastatel 1925 - 1927 oli ta Kaitseliidu kodanlik-natsionalistliku organisatsiooni liige.

Ülekuulamisel rääkis VOORE, et 1957. aastal oli ta peale nimetatud kirja kirjutanud veel kaks analoogilist anonüümkirja, millised ta oli saatnud postiga ENSV Teaduste Akadeemia ja ajalehe "Sirp ja Vasar" aadressil.

Võttes arvesse VOORE kõrget vanust ja seda, et ta oma kuritegu kahetses, tehti temaga profülaktilist tööd.

11. 1956. aasta novembris märkas miilitsatöötaja JÜRISOO naine Tallinna linnas kaht teismelist, kes kinnitasid telefoniposti külge

---

Vaat kus on tarvis meie eest hoolitseda, aga mitte mingi Egiptuse, Ungari või Poola eest. Toitke aga toitke hunte, kuid nad vaatavad ikka metsa poole. Parem lõpetage meie arvelt kinni pidamine, st riigilaenude võtmine. Laske meil töötajatel puhata maksude ja riigilaenude ikkest. Lõpetage meie tööga teenitud kopikate mahajoomine ja teiste armetute riikide annetustega ülekülvamine. Tallinnas on paanika, toiduained ostavad eestlased halastamatult ära, aga meil raha ei ole ja kas tasubki koguda, kui meie korterinaabrid löövad noa selga." (ERAF, f.1, n.7, s.1845, l.71). KGB ülekuulamisel 22. novembril 1957 Gusseva algul eitas anonüümkirja kirjutamist, kuid pärast seda, kui tema anonüümkiri lauale pandi, tunnistas kõik üles. Gusseva ütles, et kirjutas selle kirja pärast Ungari ülestõusu, kui liikus mitmesuguseid kuulujutte, sh ka nõukogudevastaste organisatsioonide kohta. Ühtlasi selgus juurdluse käigus, et kõik Gusseva korterinaabrid olid tegelikult venelased, kelle poolt teda mingi oht ei ähvardanud, samuti oli tema majanduslik olukord rahuldav. Gusseva üle korraldati hiljem parteiline juurdlus ja EKP Keskkomitee büroo otsusega 12. märtsist 1958 heideti ta "parteivastase teo eest" NLKP liikmete hulgast välja. Kriminaalvastutusele teda oma šovinistliku anonüümkirja eest kummatigi ei võetud.

paberilehte. Kui ta neile lähenes, jooksid teismelised minema, jätnud posti külge ülestõusule õhutava sisuga nõukogudevastase lendlehe. Lendlehe kirjutajaid otsiti taga lendlehe leidmiskoha ümbruse koolidest ja ka organiseerimata noorte hulgast.

22. keskkooli õpilaste käekirja näidiste läbivaatamise tulemusel tehti kindlaks, et lendlehe valmistajaks osutus:

KÕRGMAA, Enn Antsu p, sündinud 1943. aastal, VIII klassi õpilane.

Kontrollimise teel selgitati välja, et ta oli oma elukohas süstemaatiliselt tegelenud varguste ja huligaanitsemisega, mistõttu miilitsaorganid olid teda korduvalt kinni pidanud.

1957. aasta oktoobris kuulasime me KÕRGMAA üle ja ta rääkis, et oli 1956. aasta lõpus kirjutanud kaks nõukogudevastast lendlehte, millised ta oli koos oma venna KÕRGMAA, Antsuga, sündinud 1941. aastal, Lõkke ja Komsomoli tänavale üles riputanud.

Ülekuulamisel kinnitas KÕRGMAA, Ants oma venna tunnistusi täielikult. Litera-meetmeid rakendades selgitati välja, et ülekuulamisel olid nad käitunud siiralt ja nende poolt toimepandud kuriteos teised isikud ei osalenud.

Arvestades seda, et vennad KÕRGMAAD on alaealised, tehti nendega profülaktilist tööd.

1958. aasta 1. jaanuari seisuga on osakonna 5. jaoskonnas 59 toimikut nõukogudevastaste dokumentide autorite kohta, keda aktiivselt taga otsitakse. Kõige tõsisemad nendest on: “Kirjutaja”, “Mässaja”, “Poliitik”, “Oraator”, “Sinine”, “Ohtlik”, “Kunstnik", “Ülestõusnu” ja mõned teised.

“Kirjutaja” jälitustoimik on avatud 18. märtsil 1957. aastal “PK” punkti poolt Pärnu linnas avastatud ja konfiskeeritud kahe anonüümkirja alusel, mis olid adresseeritud keskkooliõpilastele MÜÜRILE (Tallinna linnas) ja TOOMILE (Viljandi linnas). Mõlema dokumendi sisu on analoogiline, nad on kirjutatud identse käekirjaga eesti keeles ja pandud ühesuguse suurusega sama värvi ümbrikutesse.

Nende dokumentide autor laimab ägedas vormis kommunistliku partei ja Nõukogude valitsuse meetmeid ning kutsub kirjade adressaate üles looma põrandaalust organisatsiooni “ERO” (Eesti Rahvavabastusorganisatsiooni).

Lisaks märgitakse kirjades, et selle organisatsiooni eesmärgiks on relvastatud ülestõusu ettevalmistamine ja läbiviimine ning kodanliku korra taastamine Eestis.

Tarvitusele võetud agentuur- ja operatiivmeetmetega nimetatud kirjade autorit seni leitud ei ole. Tagaotsimist teostatakse füüsilise

jälitamise ja kontrollitud agentuuri kaudu jälitamise teel Pärnu, Tallinna ja Tartu linna noorte ja üliõpilaste seas.[147]

"Mässaja" jälitustoimiku alusel otsitakse taga natsionalistliku sisuga kirja autorit, kiri oli postkasti pandud 1956. aasta detsembris Tallinna linnas ja adresseeritud Eestimaa KP KKle. Kiri on kirjutatud

---

[147] Tegelikult oli kirjade autoriks Lihula Keskkooli õpilane Tõnis Mets, keda KGB-l õnnestus tabada alles tunduvalt hiljem postikontrolli ja grafoloogilise ekspertiisi abil. Ringkirjad kirjutas Metsa palvel käsitsi ümber tema sõbratar Tiina Ihlov. Ringkiri algab pöördumisega "Eestimaa kodanikud, töölised, kolhoosnikud ja töötav intelligents". Kirja alguses viidatakse eestlaste sajanditepikkusele vabadusvõitluse traditsioonidele ja tõstetakse esile, et "kõige julmemateks Eestimaa vaenlasteks on olnud ja jäävad venelased." Eesti Rahvavabastusorganisatsiooni Revolutsioonilise Staabi nimel allkirjastatud ringkirjas kutsutakse üles kommunistliku režiimi hävitamisele: "KOMMUNISM PEAB HÄVIMA. Kuni eksisteerib kommunistlik võim ei toimu mingit muudatust meie rahva elus. Jäävad valitsema endiselt vale ja terror. Eesti tööline, kolhoosnik, või muul alal töötaja, sinu töö eest ei maksta õiglast tasu. Nii on ja nii jääb kuni rahvavabastusrevolutsioon ei kukuta NLKP võimu. Revolutsioon on möödapääsmatu, sest ta on ainuke vahend, millega võime hävitada kommunistid ja nende sabarakud. Meie võitleme rahvusliku Eestimaa eest, kus kogu meie rahvas elaks sõbralikus peres ilma klassiliste ja parteiliste vaheseinteta, kus rahvas ise oleks oma elu loojaks." Ringkiri kutsub julgeoleku mõttes üles tegutsema väiksemates 3-4 inimesest koosnevates gruppides ja püstitab järgnevad ülesanded: "1) Levitada kogu maal revolutsioonilisi ideid. 2) Selgitada kõigile kodanikele, milleks on vaja pidada rev. võitlust. 3) Luua kogu maal revolutsioonilisi gruppe. 4) Valmistada rev. jõud ette kommunismivastaseks relvast. ülestõusuks." (ERAF SM, f.129, s.27562, k.6, l.77). Eesti Rahvavabastusorganisatsioonil, mis nimetas end 1958. aastal ümber Eesti Vabadusvõitlejate Liiduks, oli ka oma põhikiri ja vandetõotus. Organisatsioon seadis eesmärgiks sõja korral relvastatud ülestõusu alustamise ja püüdis varuda ka relvi; noorte hulgas jõuti levitada veel kahte lendlehte. Ringkirja autor Tõnis Mets vahistati 12. mail 1959, järgnenud juurdluse käigus vahistati 1959. aasta suvel veel kuus organisatsiooni liiget: Valdur Teär, Jüri Pärl, Ülo Niinemets, Endel Ratas, Tiit Toobal ja Arvo Aljas. 10.-14. septembril 1959 mõistis ENSV Ülemkohus Tõnis Metsale kuus aastat vabadusekaotust, teised kohtualused said erineva pikkusega vabaduskaotuslikke karistusi. ERAF SM, f.129, s.27562 (7 köidet), vt. ka Viktor Niitsoo, Vastupanu…, lk.39-43.

käsitsi ja tindiga eesti keeles. Kirja autor laimab nõukogude tegelikkust ning kirjeldab nõukogudevastastelt positsioonidelt Ungaris toimunud sündmusi. Dokument on allkirjastatud õpilaste, noorte ja üliõpilaste nimel.

Kirja stiili, kirjaoskuse taset ja väljakujunenud käekirja analüüsides võib oletada, et kirja autoriks on ühe kõrgema õppeasutuse üliõpilane või selle hiljuti lõpetanud isik.

Selles asjas on rakendatud mitmeid agentuur- ja operatiivmeetmeid, kuid positiivseid tulemusi saavutatud ei ole.

Autorit otsitakse "PK" meetmeid kasutades käekirja järgi taga üliõpilaste ja organiseerimata noorte seast.

Vastavalt NSV Liidu Ministrite Nõukogu juures asuva Riikliku Julgeoleku Komitee 1957. aasta 23. septembri juhtnöörile nr 173ss on osakonna jälitusjaoskonnas loodud kartoteek nende isikute käekirjast, keda Eesti NSV territooriumil paiknevad RJK erinevad organid läbi töötavad.

4. osakonnal tuleb kartoteegis arvele võtta 101 läbitöötatava käekirja näidis. Kartoteeki on viidud 90 käekirja.

Kokku on 1958. aasta 1. jaanuari seisuga kartoteeki viidud 396 isiku käekirja näidis, keda RJK organid vabariigi territooriumil läbi töötavad. Läbitöötatavate käekirja näidiste kogumine jätkub.

Vastavalt NSVL Ministrite Nõukogu juures asuva RJK 14. jaanuari 1956. aasta käskkirjale nr 0025 on jälitusjaoskonna töötajad oma tööalase kvalifikatsiooni tõstmiseks aruandeaastal tundma õppinud erialalist kirjandust anonüümide jälitamise ning graafilise, tehnilise ja daktüloskoopilise ekspertiisi meetodite kohta. Läbitehtud kursuse alusel on edukalt sooritatud eksamid NSVL MN juures asuva RJK poolt määratud erikomisjoni ees.

Seoses sellega, et jälitusosakond on täienenud uute töötajatega, korraldatakse 1958. aastal erialase kirjanduse täiendavat tundmaõppimist ja praktiliste ülesannete täitmist vastavalt programmile, seda tehakse Eesti NSV MN juures asuva RJK 3. eriosakonna ekspertide kontrolli all.

ABINÕUD KIRIKUTEGELASTE JA SEKTANTIDE HULKA KUULUVA NÕUKOGUDEVASTASE ELEMENDI LÄBITÖÖTAMISEKS

1958. aasta 1. jaanuari seisuga on Eesti NSV MN juures asuva RJK organites kirikutegelaste ja sektantide kohta üks agentuurtoimik ja 59 formulartoimikut, neist 4. osakonna aparaadis 14 formulartoimikut ja üks agentuurtoimik. 1957. aastal avati 12 formulartoimikut, 2 esialgse

operatiivkontrolli toimikut, üks agentuurtoimik ja arhiivist on välja toodud 6 formulartoimikut parandusliku töö laagrist tagasi tulnud kirikutegelaste kohta.

Avatud operatiivarvestuse toimikutest pakuvad kõige suuremat huvi järgmised.

Agentuurtoimik "Fanaatikud", mille alusel töötatakse läbi järgmisi isikuid:

KUUM, Aleksander Karli p, sündinud 1899. aastal, eestlane, keskharidusega, 2. augustil 1952. aastal mõistetud VNFSV KrK paragrahvi 58-10 järgi 25 aastaks parandusliku töö laagrisse ja 22. detsembril 1954. aastal VNFSV KrK paragrahvi 82 järgi laagrist põgenemise eest 3 aastaks parandusliku töö laagrisse; metodistide koguduse presbüter Tallinna linnas ja Eesti NSV metodisti kiriku juhatuse liige.

OENGO, Hugo Gustavi p, sündinud 1907. aastal, eestlane, kõrgema tehnilise haridusega, metodistide koguduse presbüter Tallinna linnas ja Eesti NSV metodisti kiriku juhatuse liige.

RANG, Endel Augusti p, sündinud 1927. aastal (teiste andmete järgi 1924. aastal), eestlane, pärineb töölisperekonnast, keskharidusega, 26. - 28. märtsil 1947. aastal mõistetud 10. Kaardiväediviisi Sõjatribunali poolt VNFSV KrK paragrahvi 58-1"a" järgi 10 aastaks parandusliku töö laagrisse, vabanes kinnipidamiskohast 1956. aastal, töötab Keila raudteejaamas kaalujana, elab Tallinna linnas.

Agentuurtoimik "Fanaatikud" avati 4. aprillil 1957. aastal agentuurandmete ja litera-materjalide alusel, mis andsid tunnistust sellest, et kui KUUM ja RANG olid pärast vangistust Eesti NSVsse tagasi tulnud, lõid nad sideme metodistide koguduse presbüteri OENGOGA ja hakkasid Tallinna linna elanike hulgas arendama aktiivset sektantlikku tegevust.

1957. aasta märtsis - aprillis esines KUUM jumalateenistustel jutlustega, milles ta moonutas nõukogude tegelikkust ja avaldas laimavaid väljamõeldisi meetmete kohta, mida rakendavad kommunistlik partei ja Nõukogude valitsus.

Selleks et kontrollida agentuurandmeid KUUMA nõukogudevaenulike ja kahemõtteliste ütluste kohta jumalateenistusel, viidi Tallinna metodistide koguduses 1957. aastal ellu meede "*Ekstra*".[148]

---

[148] Tõenäoliselt on selle meetme all silmas peetud salajaste pealtkuulamisseadmete paigaldamist.

Selle meetme elluviimise tulemusel saadi materjale, mis kinnitavad agent “Ozerova” andmeid. KUUMA nõukogudevastaseid laimavaid väljamõeldisi sisaldav jutlus on võetud lindile. Oma sugulaste ja lähedaste tuttavate kitsas ringis avaldab KUUM rahulolematust olemasoleva korraga.

Presbüter OENGO jagab KUUMA vaateid ning esitab jumalateenistustel koguduse liikmetele üleskutseid aktiviseerida sektantlikku tegevust uute isikute sekti kaasa tõmbamise teel. Samuti soovitab ta julgemini korraldada ja läbi viia sektantide kogunemisi korterites, et tekiksid võimalused evangeeliumi usku laiemalt levitada.

Religioossete dogmade tõlgendamisel on OENGO ise nelipühilaste positsioonidel. Et oma autoriteeti tõsta, tegi ta läbi kordusristimise rituaali, ajendades sellega ka koguduse teisi liikmeid end korduvalt ristima. Nii ristiti OENGO teadmisel 12 Tallinna metodistide koguduse liiget Lehtse asulas uršanistideks. Soovides võita rohkema arvu koguduseliikmete poolehoidu, võtab OENGO mõnikord osa sektantide illegaalsetest kogunemistest, kus ta esineb religioossete jutlustega.

RANG, Endel tuli vangistusest elama Tallinna linna 1957. aastal, astus metodistide sekti ja hakkas tegema aktiivset misjonitööd Eesti NSV sektantide seas.

Pikemat aega ei töötanud ta mitte kuskil, sõitis mööda vabariigi rajoone ringi ja organiseeris illegaalseid kogunemisi, neil kogunemistel kutsus ta elanikke üles astuma metodistlikku kirikusse ja osalema aktiivselt evangeeliumi usu levitamisel.

Peale selle organiseerib RANG sektantide kogunemisi oma korteris, kus lubab endale nõukogudevastaseid arvamuseavaldusi. Tema eesmärgiks on luua samausuliste kindel rühm ja arendada nende hulgas illegaalset sektantlikku tegevust, selleks ristis RANG end koos 11 metodistide koguduse liikmega ümber uršanistiks. Ta kogub enda ümber noori ja tõlgendab neile mitmeid piibli seisukohti nõukogudevastases vaimus. Agentuuri kaudu on välja selgitatud kaks tunnistajat, kes on kuulnud RANGI nõukogudevastaseid arvamusavaldusi. Sellega seoses võetakse meetmeid, et tema kuritegelikku tegevust dokumenteerida.

Et KUUMA lähedasi sidemeid välja selgitada ja tundma õppida tema käitumist sidemetega suhtlemisel, korraldati 1957. aastal tema *varjatud jälgimine* ning tema elukohas rakendati meetmeid *“M” ja “N”.*

Nende meetmete abil selgitati välja KUUMA mitmed uued sidemed, kelle seast 26. augustil 1957. aastal värvati agent “Toru”. Pärast seda, kui “Torut” oli kontrollitud teisejärguliste ülesannete abil, saadeti ta läbi töötama KUUMA lähedasi sidemeid.

“PK” meetmetega ja agent “Toru” kaudu tehti kindlaks, et KUUM ja OENGO olid 17. juulil 1957. aastal saanud kirjad Rootsis elavalt Skandinaavia maade metodistliku kiriku piiskopilt HAGENILT, kes kavatses sõita 1957. aastal Eesti NSVsse ja püüdis neilt kutset saada.

Et see side üle võtta ja seda operatiiveesmärkidel ära kasutada, peab agent “Salm”, kes on ENSV metodisti kiriku *superintendent*[149], saanud HAGENI poolt KUUMALE ja OENGOLE saadetud kirjad enda kätte, meie ülesandel HAGENIGA ametliku ja elukondliku iseloomuga kirjavahetust. Sellesamaga hoiti ära KUUMA ja OENGO side piiskop HAGENIGA.

Hiljem sai teatavaks, et piiskop HAGEN ja Rootsi metodistliku kiriku endine piiskop ARVIDSON viibivad 1. - 7. oktoobrini 1957. aastal Leningradi linnas, kust nad kavatsevad sõita Eesti NSVsse.

Et vältida KUUMA ja OENGO võimalikku kohtumist HAGENI ja ARVIDSONIGA, kui viimased peaksid NSVLi tulema, valmistasime me ette abinõud, et korraldada HAGENI ja ARVIDSONI kohtumine Leningradis agentidega “Salm” ja “Tomson” ning takistada KUUMA ja OENGO sõitmist Leningradi. Kuid agentide kohtumine HAGENI ja ARVIDSONIGA ei toimunud, sest viimastele keelduti andmast sis-sesõiduviisat NSVLi.

RANG, Endli läbitöötamise aktiviseerimiseks koostati 1957. aasta septembris agendile “Tomson” kirjalik ülesanne, et ta looks isikliku

---

[149] Eesti Piiskopliku Metodisti Kiriku superintendent aastatel 1956-1962 oli Voldemar Ojassoo. Superintendendi vahetust kirjeldab oma 1956. aasta ja 1957. esimese poolaasta aruandes ka Usukultuse Asjade Nõukogu volinik A. Veiderpass. Ta iseloomustab seal Oengot kui väljapaistvat jutlustajat, kellel ei puudu ka juhiomadused ja – ambitsioonid. Alates 1956. aasta teisest poolest oli aga Ojassoo hakanud Oengot teiste metodistlike koguduste juhtimiselt kõrvale tõrjuma, nii et Oengo mõju piirdus peamiselt Tallinna kogudusega. Veiderpass iseloomustab metodiste kui Eesti kõige aktiivsemat vabakirikut, kus jumalateenistuste külastatavus oli palju suurem kui luteri kirikus; eriti vilgas usuelu oli just Tallinna metodisti koguduses, kus tooniandvateks liidriteks olid Oengo ja Kuum. Aruandes märgitakse murega, et Tallinna koguduse liikmete arv oli kasvanud 450-ni, kuid jumalateenistusel osalejate arv oli veel mitmeid kordi suurem: Usukultuse Asjade Nõukogu inspektori R. Petersoni hinnangul käis näiteks 7. aprillil 1957 metodisti kiriku pühapäevastel jumalateenistustel kokku 1600-1700 inimest. ERA, f.R-1989, n.2, s.19, l.37-41; s.20, l.22-24.

kontakti RANGIGA ja selgitaks välja, millist laadi tegevust ta sektantide seas arendab.

Ülesannet täites tutvus “Tomson” RANGIGA isiklikult ja temaga suhtlemise tulemusena kinnitas ta “Ozerova” andmeid, et RANG korraldab illegaalseid kogunemisi..

Peale selle selgitati “PK” meetmetega välja RANG, Endli lähedane side – *Treman*, Udomar Eduardi p, sündinud 1922. aastal, keskhariduse, viimane oli viibinud RANGIGA samas kinnipidamiskohas ja tal olid RANGIGA lähedased usalduslikud suhted.[150] Seda asjaolu arvestades valmistatakse ette *Treiman, Udomari* värbamist agendiks, kes töötaks läbi RANGI.

Selleks, et vähendada OENGO mõju sektantidele, hoiatas Eesti NSV Ministrite Nõukogu juures asuva Usukultuse Asjade Nõukogu volinik teda 1957. aasta juunis, et kui ta korraldab illegaalseid kogunemisi erakorterites, siis võetakse talt jutlustaja õigused ära.

Käesoleval ajal kasutatakse KUUMA, OENGO, RANGI ja nende sidemete läbitöötamiseks agente ”Ozerovat”, “Tomsonit”, “Lappi”, “Salmi” ja “Toru”.

Edasisi meetmeid selles asjas võetakse selles suunas, et läbitöötatavate objektide poolt korraldatavaid illegaalseid kogunemisi dokumenteerida ja tõkestada nende sektantliku tegevuse aktiivsust.[151]

Formulartoimikud 1944. aastal välismaale põgenenud õigeusu vaimulike JÜRISSON, A. ja SAMON, S. läbitöötatavate sugulaste kohta.

JÜRISSON, Viktor Aleksei p, sündinud 1919. aastal, eestlane, parteitu, Tallinna Kontrollmõõteriistade Tehase lukksepp-mehhaanik, elab Tallinna linnas,

---

[150] Õige nimekuju on Treiman. Udomar Treiman vahistati 27. detsembril 1946 ja mõisteti sõjatribunali poolt 10. jaanuaril 1947 kolmeks aastaks vangilaagrisse, kust ta vabanes 16. novembril 1949.

[151] Kuuma, Oengo ja Rangi jälitamist kirjeldatakse ka ENSV KGB 4. osakonna 1958. aasta aruandes. Aleksander Kuuma väljasõidutoimikus on 1966. aasta oktoobris koostatud dokumendis teda nimetatud kui KGB 2. osakonna 3. jaoskonna agenti, 1971 on tema välissõidust olnud huvitatud KGB 5. osakonna 4. jaoskond. Kuid Aleksander Kuuma ja KGB suhe jääb vastuoluliseks, sest 1979. aasta septembris on KGB 5. osakond tema Rootsi sõidu taotluse tagasi lükanud “seoses tema fanatismiga”. ERAF SM, f.136, s.80, l.6, 37, 177.

ja SAMON, Vladimir Vladimiri p, sündinud 1930. aastal, parteitu, keskharidusega, ENSV Rahvamajandusnõukogu Ehitusmaterjalide Valitsuse Katsetehase laborant, elab Tallinna linnas.

JÜRISSON, V. ja SAMON. V. formulartoimikud seati sisse 1957. aasta jaanuaris ja mais agentuurandmete ja "NN" materjalide alusel, mis kinnitasid seda, et 1955. aasta aprillis käisid nad Leningradi linnas, kus nad kohtusid Soome spordidelegatsiooni kolme liikmega. Kohtumine leidis aset ühes veinipoes, selle käigus andis Soome delegatsiooni üks kindlaks tegemata liige JÜRISSONILE üle väikese paki, mille sisu on teadmata.

Pärast seda, kui JÜRISSON ja SAMON olid käinud Leningradis ja kohtunud seal välismaalastega, tekkisid neil rahalised vahendid. JÜRISSON ostis endale sõiduauto "Moskvitš" ja hakkas ehitama isiklikku suvilat.

SAMON ostis oma korterisse mööbli, televiisori, vaipu ja muud suure summa raha eest (agendi "Karl" andmetel väidetavalt 21 000 rubla eest).

JÜRISSONIL oli alguses mootorratas ja siis auto, koos SAMONIGA hakkasid nad sageli ekskursiooni sildi all mööda vabariigi territooriumi ringi sõitma, eriti piiriäärsetes piirkondades.

Samal aastal omandas SAMON metallpaadi kandejõuga 400 kg, mida ta vajavat lõbusõitude korraldamiseks merel marsruudil Haapsalu – Pärnu – Riia. SAMON otsis võimalust hankida selle paadi jaoks võimas mootor.

Agentuuri kaudu tehti samuti kindlaks, et SAMON oli teinud fotokoopia Eesti NSV kaardist, millele olid kantud kõik asustatud punktid ja maanteed koos vastava kilometraažiga. Vajadust niisuguse kaardi järele seletas SAMON sellega, et seda olevat hea kasutada jahil käimiseks ja autojuhtidel, kellele ta müüvat kaarti hinnaga 100 rubla eksemplar, kui aga meie agent "Karl" palus müüa talle kaart, keeldus SAMON seda erinevatel ettekäänetel tegemast.

JÜRISSONI ja SAMONI läbitöötamist agentuuri kaudu jätkates tehti kindlaks, et nad on vaenulikult meelestatud ENSVs valitseva riikliku ja poliitilise korra vastu. Oma suhtlusringkonnas väljendavad nad kodanlik-natsionalistlikke ja nõukogudevastaseid meeleolusid.

1957. aasta septembris–oktoobris taotles SAMON aktiivselt töökohta kalapüügilaeval, mis käib Atlandi ookeanil, ja pääsemist raadiooperaatorite kursustele ENSV Rahvamajandusnõukogu Heeringapüügi Valitsuse kaudu. Sealjuures tundis ta huvi, kas on võimalik laeva kapitalistlike riikide sadamates viibimise ajal maale minna.

Võttes arvesse SAMONI kohta olemasolevaid materjale ja tema halba läbisaamist perekonnaga, keelduti teda sellele töökohale lubamast. 1957. aasta novembrikuul tehti agendi “Karl” kaudu kindlaks, et kui SAMON töötas 1953. aastal trusti “Meliovzrõv” brigadiri ja laomehena, riisus ta 100 lõhkelaengut (ligikaudu 20 kilogrammi ammoniiti) ja müüris need oma aida kiviseina sisse, ta säilitab neid käesoleva ajani.

Nende andmete kontrollimisel tuvastati, et trustis “Meliovzrõv” töötades oli SAMONIL tõesti võimalik neid riisuda.

JÜRISSON, Viktori vend

JÜRISSON, Aleksander, sündinud 1913. aastal, teoloogiamagister, elab New Yorgis ja teenib vaimulikuna õigeusu kirikus.

Suure Isamaasõja ajal teenis JÜRISSON, A. Saksa sõjaväe SS-vägedes Scharführer´i auastmes ja võttis aktiivselt osa fašistide kuritegudest Nõukogude kodanike kallal. 1943. aastal suunasid Saksa väed ta tööle Eesti apostliku õigeusu metropoliitkonna sekretärina, faktiliselt juhtis ja suunas ta selle tegevust.

JÜRISSON, kes elab välismaal, esitati 1954. aastal mõjukate emigrantlike ringkondade poolt Eesti Välismaise Õigeusu Kiriku hooldajaks.

SAMON, Vladimiri onu SAMON, Sergius, õigeusu kiriku vaimulik, elab käesoleval ajal USAs. Minevikus oli SAMON, Sergius Kaitseliidu kodanlik-natsionalistliku organisatsiooni liige, ta emigreerus 1944. aastal koos JÜRISSON, Aleksandri ja teiste vaimulikega välismaale.

1957. aasta augustikuul seadis SAMON, Sergius sisse kirjavahetuse agendiga “Karl”, mida me kasutame selleks, et korraldada “Karli” lähem suhtlemine SAMON, Vladimiri ja JÜRISSON, Viktoriga.

JÜRISSONI ja SAMONI formulartoimikute alusel töötavad käesoleval ajal agendid “Karl” ja “Peeter”, kelle kaudu selgitatakse välja tunnistajaid, et SAMONI vaenulikku tegevust dokumenteerida ja ta seejärel arreteerida.[152]

1957. aastal rakendatud meetmete tulemusel on saadud andmeid, mis annavad tunnistust sellest, et kinnipidamiskohtadest tagasi tulnud jehovistid on oma tegevust aktiviseerinud.

“Piibliuurijate” sekti 6 kõige aktiivsema tegelase kohta on avatud formulartoimikud ja neid on hakatud läbi töötama, nende seas on:

---

[152] Tõenäoliselt KGB Samonit siiski ei arreteerinud, vähemalt puuduvad selle kohta arhiiviandmed. Viktori Jürissoni jälgimist kirjeldatakse ka ENSV KGB 4. osakonna 1958. aasta aruandes.

MIGASTO, Alma Hansu t, sündinud 1914. aastal, keskharidusega, 28. aprillil 1951. aastal oli NSVL RJM Erinõupidamine talle mõistnud VNFSV KrK paragrahvide 58-10 lõike 2 ja 58-11 järgi 10 aastat parandusliku töö laagrit, linna täitevkomitee tööstuskombinaadi õmbleja, elab Tallinna linnas.

SUSI, Hugo Villemi p, sündinud 1921. aastal, keskharidusega, 28. aprillil 1951. aastal oli NSVL RJM Erinõupidamine mõistnud talle VNFSV KrK paragrahvide 58-10 lõike 2 ja 58-11 järgi 10 aastat parandusliku töö laagrit, töötab sanatooriumis "Pühajärve" kütjana, elab Otepää rajooni Pühajärve külanõukogus.

TOOM, Lembit Jaani p, sündinud 1924. aastal, 6-klassilise haridusega, 28. aprillil 1951. aastal oli NSVL RJM Erinõupidamine mõistnud talle VNFSV KrK paragrahvide 58-10 lõike 2 ja 58-11 järgi 10 aastat parandusliku töö laagrit, töötab turbatööstuses "Lehtse" lukksepana, elab Tapa rajooni Lehtse külanõukogus.

LEEK, Helmi Samueli t, sündinud 1908. aastal, 4-klassilise haridusega, 28. aprillil 1951. aastal oli NSVL RJM Erinõupidamine mõistnud talle VNFSV KrK paragrahvide 58-10 lõik 2 ja 58-11 järgi 10 aastat parandusliku töö laagrit, töötab Tartu linnas polikliiniku sanitarina.

KRIIBI, Leonhard Jaani p, sündinud 1916. aastal, 2-klassilise haridusega, 9. juunil 1951. aastal mõistis NSVL RJM Erinõupidamine talle VNFSV KrK paragrahvide 58-10 lõik 2 ja 58-11 järgi 10 aastat parandusliku töö laagrit, ajutiselt ei tööta kuskil, elab Valga linnas.

KRIIBI, Lucia Augusti t, sündinud 1925. aastal, 6-klassilise haridusega, 9. juunil 1951. aastal oli NSVL RJM Erinõupidamine mõistnud talle VNFSV KrK paragrahvide 58-10 lõik 2 ja 58-11 järgi 10 aastat parandusliku töö laagrit, koduperenaine, elab Valga linnas.

Loetletud inimeste kohta on saadud agentuurandmeid, mis annavad tunnistust sellest, et nad on pärast kinnipidamiskohtadest Eesti NSVsse tagasipöördumist taas alustanud oma illegaalset jehovistlikku tegevust: organiseerinud illegaalseid jehovistlikke kogunemisi erakorterites, loonud sidemeid samausulistega NSVLi teistes vabariikides, hoidnud kõrvale partei ja Nõukogude valitsuse poolt läbiviidavatest ühiskondlik-poliitilistest üritustest, kirjutanud käsitsi ümber nõukogudevastase iseloomuga nõukogudevastaseid jehovistlikke traktaate ja levitanud neid oma usukaaslaste hulgas.

Jehovist TOOM, Lembit on seadnud sisse kirjavahetuse jehovistliku "sfääri"[153] juhi BOKATŠIGA, kes elab Taga-Karpaatia oblastis, ja saatnud talle šifreeritud aruande läbiviidud illegaalse töö kohta. Koos aruandega saatis ta BOKATŠILE ka skeemi marsruudist, mille järgi sidemees saaks tema juurde sõita.

Nagu on kindlaks tehtud, käisid 1957. aasta septembris–oktoobris Eesti NSVs sidemete loomiseks tõepoolest UNSV Taga-Karpaatia oblastist jehovist DZJANKO, Ivan Juri p, sündinud 1927. aastal, ning Krasnojarski kraist sektant JERMOŠKIN, Karp Pjotri p, sündinud 1889. aastal Taga-Karpaatia oblastis.

Jehovistide läbitöötamise aktiviseerimiseks on aruandeperioodil värvatud agendid "Lühis", "Agva", "Liiv", "Igolkin" ning on taastatud side agendiga "Romanova", kes tuli tagasi eriasumiselt, kuhu ta oli jehovistina välja saadetud.

Selleks et lülitada jehovistide läbitöötamisse uut agentuuri, uurime võimalust värvata Tomski oblastis eriasumisel viibiv jehovist *Tuiman*, vabastada ta seejärel eriasumiselt ja tuua tagasi elama Eesti NSVsse.

Ühtlasi valmistatakse "lääne ringkonna illegaalse komitee" kaudu Eesti jehovistlikku põrandaalusesse sisseimbumiseks ette agenti "Maksim", UNSV MN juures asuva RJK 4. valitsuse kontrollitud agentidel on võimalik teda mõjutada.

Kogu agentuur- ja operatiivtöö, mida tehakse jehovistidega, on suunatud sellele, et dokumenteerida nende illegaalset tegevust, leida ja ära korjata nõukogudevastast kirjandust ning tõkestada võimalused sekti uusi isikuid kaasa tõmmata.

Varem alustatud läbitöötamistest väärib tähelepanu formulartoimik Inglismaalt repatrieerunud STILLVERGI kohta.

STILLVERK, Herbert-Leopold Jüri p, sündinud 1912. aastal Tallinna linnas, kõrgema teoloogilise haridusega, Pühavaimu luteri koguduse pastor Tallinna linnas.

Formulartoimik STILLVERGI kui Inglismaalt repatrieerunu kohta on avatud 5. novembril 1949. aastal, teda kahtlustakse kuulumises Inglise luureorganitesse (üksikasjalikult on tema kohta teatatud 1956. aasta aruandes).[154]

Aruandeperioodil pöörati STILLVERGI läbitöötamisel peatähelepanu sellele, et õppida tundma, millist laadi on tema suhted Soomes

---

[153] Venekeelses originaalis sõna – strefa, mis tähendab poola keeles vööde, vöönd, tsoon.

[154] Vt. Aruanded Riikliku Julgeoleku Komitee 2. ja 4. osakonna tööst 1956. aastal…, lk.107-108.

elava AULIO, Almaga, sest nende elav kirjavahetus ja ilukirjanduse vastastikune vahetamine äratab kahtlusi, et neil on mingi kokkulepe.

Nagu teatas NSVL MN juures asuva RJK 1. Peavalitsus 1957. aasta 17. juulil, on AULIO, Alma seotud Inglise luurega.

NSV Liidu Relvastatud Jõudude Kindralstaabi 2. Peavalitsuse andmetel töötas AULIO, Alma endine mees AULIO, Heikki, sündinud 1907. aastal, rahvuselt soomlane, Soome sõjaväe Kindralstaabi salajases osakonnas "S" ja juhtis Balti vabariikide kaudu arendatavat luuretegevust Nõukogude Liidu vastu. Pärast seda, kui Nõukogude Liidu ja Soome vahel sõlmiti vaherahu, põgenes ta Rootsisse.

1947. aasta agentuurandmetest on teada, et AULIO, Heikki oli Rootsis elades Inglise ja Ameerika luure agent. Luuretöö alal oli ta seotud endise Soome sõjaväeatašeega Rootsis kolonel STEVENIGA, kes tol ajal viibis Stockholmis, endise Soome sõjaväe Kindralstaabi luureosakonna ülema kolonel VALDENIGA ja Ameerika luure residendiga Skandinaavia maades TIKANDERIGA.

Rootsist käis AULIO korduvalt illegaalselt Pori linnas (Soomes), kus elas tema naine AULIO, Alma (tal oli seal majatarvete kauplus), viimast kahtlustati samuti luuretegevuses Inglismaa kasuks. Tema kauplus olevat väidetavalt olnud Inglise luure konspiratiivkorter.

1948. aastal oli AULIO Rootsis. Tema praegune asukoht on teadmata.

Ühes kirjas teatas AULIO STILLVERGILE, et tema endine mees on teist korda abiellunud lesega ja oma 3 last ära unustanud. STILLVERGI nõuandel astus AULIO, Alma Nõukogude – Soome Sõprusühingu Eesti sektsiooni liikmeks. Tal on häid tuttavaid diplomaatide hulgas ja ta ilmutab suurt huvi Soomet külastavate nõukogude turistide ja delegatsioonide vastu.

1956. aastal käis AULIO rahupooldajate delegatsiooni koosseisus NSVLis ja leppis kirja teel STILLVERGIGA kokku, et kohtutakse kas Leningradis või Moskvas. *"NN"* andmetel valmistus STILLVERK sõitma Leningradi ajal, mil seal viibis AULIO, kuid teadmata põhjusel loobus ta sellest sõidust.

Agendi "Saar" (AULIO sugulase) andmetel saadab AULIO, Alma sageli Eesti NSVsse kirju Soome Moskva saatkonna ametlike esindajatega ja turistidega, kes sõidavad Nõukogude Liitu. Kirjavahetuses AULIOGA ning meie agentidega "Sarapuu" ja "Tammur"[155] suheldes avaldab STILLVERK rahulolematust Eesti

[155] Tallinna praostkonna praost ja Nõmme Rahu koguduse õpetaja Georg Voldemar Klaus. ERAF SM, f.131, n.1, s.211, l.286.

NSV valitseva olukorraga ja oma kahtlusi nõukogude teaduse ja tehnika edusammudes.

Agendi "Tammur" andmetel käis 1957. aasta augustis Soomest Tallinna linnas AULIO, Alma 8-aastane tütar AULIO, Ailo, ta võttis osa STILLVERGI sünnipäeva tähistamisest koos "Tammuri" ja oma tädi REIAL, Hildaga (alampolkovniku, Kohtla-Järve linna sõjakomissari naine).

"PK" meetmete ja agendi "Sarapuu" kaudu saadi andmeid selle kohta, et STILLVERK saatis 1957. aastal suure hulga prantsuse ja inglise keeles kirjutatud kirju Aasia ja Aafrika maade noorsoo-organisatsioonidele. Nendes kirjades palus ta noorsoo-organisatsioonide juhtidel temaga kirjavahetusse astuda ja soovis vahetada postmarke.

Vestluses sellesama agendiga "Sarapuu" jutustas STILLVERK 24. novembril 1957. aastal, et 20 välismaale saadetud kirjast sai ta vastuse ainult ühele kirjale neegrilt Prantsusmaa kolooniast Lõuna-Aafrikas.

Selleks et tundma õppida, kuidas STILLVERK käitub oma sidemetega suhtlemisel, korraldasime me 1957. aastal tema töökohas (kiriku juures asuvas töökabinetis) meetme *"Ekstra"*, kuid me ei saanud materjale, mis oleksid operatiivset huvi pakkunud. Uuriti ka võimalust paigutada *litera "N"* seade STILLVERGI isiklikku ühe korteriga majja, kuid tehnilistel põhjustel osutus see abinõu võimatuks.

Et agentide "Tammur" ja "Sarapuu" andmeid kontrollida, söödeti STILLVERGILE ette agent "Sulg", kes tutvus edukalt STILLVERGIGA, on temaga sõbralikes suhetes ja jätkab tema usalduse võitmist.

STILLVERKI töötatakse läbi selles suunas, et avastada, kas ta võib olla seotud välismaa luureorganitega. Sel eesmärgil uurime me võimalust paigutada litera *"N"* seade tema töökohta (kiriku juures asuvasse kabineti), kus ta oma sidemetega kohtub ja vestleb. Peale selle on võetud meetmeid kontrollitud agendi väljavalimiseks, kes lülitatakse Soome sõitva turismirühma koosseisu ja söödetakse ette Helsingis elavale AULIO, Almale.[156]

Seisuga 1958. aasta 1. jaanuar on ENSVsse eriasumise kohtadest tagasi tulnud 250 aktiivset kirikutegelast ja sektanti.

Selleks, et õppida tundma nende käitumist ja avastada nende võimalik vaenulik tegevus, on kirikutegelaste ja sektantide läbitöötamisse lülitatud 118 agenti. Selsamal eesmärgil värvati 1957. aastal 28 agenti, neist 12 RJK rajooniaparaatide poolt. Parandusliku töö

---

[156] Stillvergi edasist jälgimist kirjeldatakse ENSV KGB 4. osakonna 1958. aasta aruandes.

laagrist tagasi tulnud jehovistide seast värvati üks agent “Agva”, kahe eriasumiselt tagasi tulnud agendiga on loodud side.

Sellesse kategooriasse kuuluvate isikute kohta on sisse seatud 7 formulartoimikut ja arhiivist välja toodud 6 formulartoimikut.

Agentuuri abil tehtud töö käigus on saadud andmeid, mis annavad tunnistust, et mõned parandusliku töö laagritest tagasi tulnud kirikutegelastest ja sektantidest autoriteedid on oma vaenulikku tegevust aktiviseerinud.

Näiteks sekti “Kristuses Ühinemise Liit” endine aktiivne liige ORAV, Meeta sõitis pärast laagrist vabanemist Ukrainasse, kus taastas sidemed oma usukaaslastega ja aktiviseeris nende tegevust.[157]

Saabunud ENSVsse, asus ORAV elama Kiviõli rajooni Viru-Nigula asulasse, ta ei tööta seniajani kusagil, vaid sõidab mööda vabariigi territooriumi ringi ja propageerib sektantlikku usuõpetust oma usukaaslaste seas sel teel, et korraldab illegaalseid kogunemisi ja levitab sektantlikku kirjandust.

Peale selle peab ORAV kirjavahetust Rootsis elava valgeemigrandi SMIRNOV, Mihhailiga, kes on liige “Briti misjoniühingus venelaste jaoks”, ning informeerib teda “liidu” liikmete poolt tehtud sektantlikust tööst.

Et välja selgitada, mis laadi on ORAVA sidemed SMIRNOVIGA, on tema kirjavahetus allutatud “PK”-le ning otsitakse võimalust sööta talle ette agent, kellele luuakse legend, et ta on käinud Rootsis või vajaduse korral organiseeritakse selline sõit.

Jõhvi rajooni Iisaku asula luteri kiriku pastor KULJUS, Voldemar, kes on kinnipidamiskohast tagasi tulnud ja keda me formulartoimiku alusel läbi töötame, koondab agentuuri andmetel enda ümber isikuid, kes on vaenulikult meelestatud ENSV olemasoleva riigikorra vastu, ning arutab nendega kohtudes nõukogude tegelikkuse üle vaenulikelt seisukohtadelt.

Agendi “Jüri”[158] andmetel, kes perioodiliselt välismaal käib, ning emigrantliku ajakirjanduse ja “PK” materjalide alusel on teada, et kapitalistlikes riikides elavad emigreerunud eesti pastorid ilmutavad suurt huvi kinnipidamiskohtadest tagasi tulnud kirikutegelastest ja sektantidest autoriteetide vastu ning püüavad mõnedega nendest sidemeid taastada.

---

[157] Meeta Orav vahistati 22. veebruaril 1948, 12. juunil 1948 mõistis MGB Erinõupidamine ta 10 aastaks vangilaagrisse, kust Orav 25. aprillil 1956 vabanes.

[158] Eesti Evangeelse Luterliku Kiriku peapiiskop Jaan Kiivit (1906-1971).

Vabariigis kujunenud operatiivset olukorda arvestades on töös agentuuriga peamist tähelepanu pööratud jehovistide, metodistide ja luterlaste läbitöötamisele, eriti just nende läbitöötamisele, kes on kinnipidamiskohtadest tagasi tulnud.

Agentuur- ja operatiivtöö sellel alal on toimunud ja toimub järgmistes suundades:

a) kirikutegelaste ja sektantide vaenuliku tegevuse avastamine ja dokumenteerimine, samuti ka nende poolt vabariigi elanikkonnale avaldatava religioosse mõju vähendamine;

b) nende illegaalsete kanalite väljaselgitamine, mille kaudu kirikutegelaste ja sektantide hulka kuuluv nõukogudevastane element peab sidet välismaal asuvate kiriklike emigrantlike natsionalistlike ühenduste esindajatega;

c) kirikutegelaste hulgast kvalifitseeritud agentuuri väljavalimine ja ettevalmistamine, et nad välismaale toimetada ning emigrantlikele organisatsioonidele ja keskustele ette sööta.

OPERATIIVARVESTUSTE LIIKUMINE

Kokku on RJK organite poolt 4. osakonna liinis arreteerimise teel realiseeritud 32 operatiivarvestuse toimikut. Sealhulgas:

agentuurtoimikuid	1 kahe inimese kohta
formulartoimikuid	8
jälitustoimikuid	15 (sh 9 anonüümide jälitustoim.)
esialgse operatiivkontrolli toimikuid	8

Aruandeperioodil on uuesti avatud:

Arvestuse värving	4. osak. poolt				Rajoonide 4. osak. poolt				RJK aparaadi poolt 4. osak. liinis			
	Agentuur toim.	Formul. toim.	Jälitus toim.	Oper. kontr. toim.	Agentuur toim.	Formul. toim.	Jälitus toim.	Oper. kontr. toim.	Agentuur toim.	Formul. toim.	Jälitus toim.	Oper. kontr. toim.
Inglise luure agendid	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—
Väljaselgitamisel oleva luure agendid	—	1	—	—	—	—	—	1	—	—	—	1
Eesti natsionalistid	1/4	16	1	50	—	8	—	8	1/2	30	1	37
Juudi natsionalistid	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—
Terrorikavatsus	—	—	—	5	—	—	—	—	—	—	—	2
Kodumaa reetmine	—	—	3	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Sakslaste käsilased	—	—	—	—	—	5	3	1	—	3	—	9
Reetmiskavatsused	—	—	—	5	—	3	—	6	—	2	—	—
Kahtlustatakse kuulumises n/v organisats.	—	—	—	3	—	—	—	—	—	—	—	11
N/v agitatsioon	—	—	—	4	—	—	—	1	—	—	—	6
N/v lendlehtede valmistamine ja levitamine	1/2	—	—	13	—	—	—	1	—	—	—	4
N/v kirikutegleased	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	3
N/v sektandid	1/3	1	—	2	—	—	—	—	—	4	—	3
KOKKU:	3/9	18	4	83	—	16	3	19	1/2	39	1	76

Operatiivarvestuse toimikute alusel rakendatud agentuur- ja operatiivmeetmete tulemusena on 1957. aastal materjalidesse selgust toodud ja 252 toimikut, mis ei paku huvi, on lõpetatud:

Arvestuse värving	4. osak. poolt				Rajoonide 4. osak. poolt				RJK aparaadi poolt 4. osak. liinis			
	Agentuur toim.	Formul. toim.	Jälitus toim.	Oper. kontr. toim.	Agentuur toim.	Formul. toim.	Jälitus toim.	Oper. kontr. toim.	Agentuur toim	Formul. toim.	Jälitus toim.	Oper. kontr. toim.
Ameerika luure agendid	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Inglise luure agendid	—	1	—	—	—	1	—	1	—	—	—	—
Saksa uure agendid	—	—	—	—	—	1	—	1	—	—	—	—
Väljaselgitamisel oleva luure agentuur	—	—	—	—	—	—	—	4	—	—	—	—
SD ametlikud kaastöölised	—	—	—	—	—	—	11	—	—	1	—	—
Eesti natsionalistid	—	4	—	98	—	1	—	6	—	7	—	44
Juudi natsionalistid	—	—	—	2	—	—	—	—	—	—	—	—
Menševikud	—	—	—	—	—	—	—	1	—	1	—	—
Poliit. banditism ja bandiitide abistajad	—	1	—	—	—	1	5	5	—	—	1	—
Terrorikavatsus	—	—	—	—	—	—	—	2	—	—	—	3
Sakslaste käsilased	—	—	—	4	—	3	11	16	—	35	—	23
Reetmiskavatsus	—	—	—	—	—	—	—	3	—	—	—	1
N/v agitatsioon	—	1	—	—	—	—	—	—	—	2	—	—
N/v lendlehtede valmistamine ja levitamine	—/1	—	—	6	—	—	—	—	—	—	—	3
N/v kirikutegelased	—	—	—	—	—	—	1	—	—	1	—	2
N/v sektandid	1/9	2	—	2	—	2	—	1	—	3	—	2
N/v luteri vaimulikud	—	2	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—
KOKKU:	1/10	10	—	112	—	11	28	40	—	50	1	78

1958. aasta 1. jaanuari seisuga on arvel:

Arvestuse värving	4. osak. poolt				Rajoonide 4. osak. poolt				RJK aparaadi poolt 4. osak. liinis			
	Agentuur toim	Formul toim	Jälit us toim	Oper kontr toim	Agentuur toim	Formul toim	Jälit us toim	Oper kontr toim	Agentuur toim	Formul toim	Jälit us toim	Oper kontr toim
Inglise luure agendid	—	4	—	—	—	1	1	1	—	—	—	—
Soome luure agendid	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—
Rootsi luure agendid	—	4	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—
Saksa luure agendid	—	—	—	—	—	2	5	—	—	—	—	—
Prantsuse luure agendid	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—
Jaapani luure agendid	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—
Väljaselgitamisel olevad spioonid	—	2	—	—	—	4	—	2	—	3	—	1
SD ametlikud kaastööli-sed	—	—	2	—	—	3	55	—	—	1	—	—
Kuuluvad välismaa n/v organisatsioonidesse	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—
Eesti natsionalistid	1/4	32	—	18	—	17	1	8	1/2	58	5	33
Leedu natsionalistid	—	—	—	—	—	1	—	—	—	1	—	—
Juudi natsionalistid	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—
Terrorikavatsus	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—
Kodumaa reetmine	—	—	1	—	—	—	1	—	—	1	—	—
Reetmiskavatsus	—	—	—	5	—	5	—	2	—	1	—	1
Sakslaste käsilased	—	3	1	—	—	29	44	3	—	52	6	6
Poliit. banditism	—	—	—	—	—	5	2	—	—	2	6	1
N/v agitatsioon	—	3	—	1	—	—	—	1	—	3	—	4
N/v dokum. valmistamine	—	—	—	5	—	—	—	1	—	—	—	5
N/v sektandid	1/3	6	—	—	—	2	—	—	—	18	—	—
N/v luterlased	—	—	—	—	—	4	—	—	—	4	—	—
N/v katoliiklased	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—
Kohalik terror	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	3
Kodanliku Eesti luure agendid	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—

Sionistid	—	4	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Trotskistid	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Menševikud	—	3	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
N/v kirikutegelased	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—
KOKKU:	2/7	65	4	29	—	77	110	18	1/2	149	17	54

(Kõige suuremat huvi pakkuvate agentuursete läbitöötamiste andmed on esitatud vastavates alajaotustest ning neist on teatatud ka perioodilises aruandluses.)

VÄLISMAAL ASUVATE NÕUKOGUDEVASTASTE EESTI NATSIONALISTLIKE KESKUSTE JA ORGANISATSIOONIDE VASTU SUUNATUD ABINÕUD

1957. aastal on Eesti NSV Ministrite Nõukogu juures asuva RJK 4. osakond ellu viinud mõned üritused, mille eesmärgiks oli üle võtta välismaal asuvate nõukogudevastaste eesti natsionalistlike keskuste illegaalsed sidekanalid kodanlike natsionalistidega Eestis.

1. Augustis saatis 4. osakond turismirühma koosseisus Rootsisse "Mediku".[159] Rootsis viibides lõi "Medik" kontakti MIHKELSON, Johannesega, kes on nõukogudevastaste eesti natsionalistlike keskuste Eesti Rahvusnõukogu ja Eesti Rahvuskomitee juhatuse liige.[160]

MIHKELSON korraldas omal algatusel "Medikule" mitmeid kohtumisi Eesti Rahvusnõukogu esimehe REI, Augustiga ja teiste selle nõukogu liikmete KOMPUSE, MÄELO ja KOLGIGA.

"Medik" sai nimetatud isikutega suheldes ja vesteldes laialdast informatsiooni emigrantliku "valitsuse" kohta, mida juhib REI, ning Eesti Rahvusnõukogu seisundi ja tegevuse kohta.

Muuhulgas jutustas MIHKELSON, et Stockholmis on viiest eesti rahvusest inimesest koosnev rühm, niinimetatud "Haid", kes tegeleb

---

[159] Võimalik, et "Medik" on varasem KGB vastuluureosakonna agent Valentin Poljakov, keda KGB-l oli plaanis juba 1955. aastal illegaalselt Rootsi toimetada. Vrdl. Aruanne Riikliku Julgeoleku Komitee 2. vastuluureosakonna tööst 1954-1955 /Ad Fontes 2/. Tallinn, 1997, lk.73-74; Aruanne Riikliku Julgeoleku Komitee 2. vastuluureosakonna tööst 1955. aastal /Ad Fontes 4/. Tallinn, 1998, lk.10-11.

[160] Johannes Mihkelson (1907-1992), eesti juhtiv sotsiaaldemokraat ja ametühingutegelane. Alates 1931 Eestimaa Tööliste Keskliidu organisaator, kes arendas sidemeid ka Põhjamaade ametühinguliikumistega. 1943 lõpetas Tartu ülikooli õigusteaduskonna. 1944 põgenes Rootsi, kus aastatel 1945-1953 oli ametis Rootsi Tööturu valitsuses, aidates kaasa, et eestlased paigutataks tööle võrdsetel alustel rootslastega. Üks Eesti Sotsialistliku Partei välismaa koondise asutajaid, kes viis selle ka Sotsialistliku Internatsionaali liikmeks ning hoidis niimoodi sellel foorumil pidevalt üleval ka okupeeritud Eesti küsimust. Mihkelson oli aktiivselt tegev mitmetes pagulasorganisatsioonides: ta oli Eesti Rahvusnõukogu ja selle väliskomitee esimees, Eesti Rahvusfondi ja Eesti Komitee juhatusliige ja hiljem abiesimees. Ta oli ka enda asutatud sotsiaaldemokraatliku ajakirja Side peatoimetaja ja juhtkirjanik.

emigrantliku keskuse ülesandel sellega, et kallutab eesti turiste kodumaa reetmise teele.

"Medik" jälgis isiklikult, kuidas see "viisik" püüdis Stockholmis agendi juuresolekul eesti turistidega kontakti luua. Nad kutsusid eesti turiste (naisi) koos nendega autodel restorani sõitma ja püüdsid alustada juttu kõikvõimalikel teemadel, kuid turistid vältisid seda, sest saatkonna sekretär oli neid varakult hoiatanud selle "viisiku" eesmärkide suhtes.[161]

MIHKELSON korraldas 11. augustil omal algatusel Stockholmis "Mediku" kohtumise kellegi FELDTIGA, keda agendile esitleti MIHKELSONI seltsimehena sotsialistlikust parteist ja kes väidetavalt elavat Zürichi linnas (Šveits). MIHKELSON hoiatas "Medikut", et kohtumine tema "parteikaaslasega" jääks saladusse.

FELDT hoiatas agenti kohe jutuajamise alguses, et tal ei olevat tegemist luureorganitega ja et nende vestlus ei olevat luureiseloomuga, kuid teda huvitavat mõned Eesti NSV majandusliku olukorra küsimused. Agendi jutuajamine FELDTIGA kestis ligikaudu 45 minutit ega saanud vajalikus suunas välja areneda, sest "Medik" kiirustas turistide kogunemiskohta.

FELDT väljendas kahetsust, et ta polnud "Medikuga" varem teda huvitavates küsimustes vestelda saanud, ning ütles lõpetuseks, et loodab ja on veendunud, et niisugused jutuajamised leiavad nende vahel aset tulevikus ning pakkus agendile 50 dollarit isiklikeks vajadusteks. Agent hoidus pakutud raha vastu võtmast, viidates sellele, et tema Rootsis viibimise aeg on juba läbi ja raha tal vaja ei ole.

Kui FELDT oli lahkunud, tegi MIHKELSON "Medikule" ettepaneku, et viimane leiaks võimaluse tulla taas välismaale ega hooliks mis tahes kulutustest, kas või altkäemaksu andmisest tuusiku hankimise eest.

MIHKELSON kinnitas agendile, et kui tal õnnestub näiteks Soome tulla, siis niipea, kui ta selle kohta teate saab, tuleb ta sinna kohtuma. Edaspidiste kontaktide korraldamise "Medikuga" võttis MIHKEL-

---

[161] Tõenäoliselt oli selleks hoiatajaks Nõukogude Liidu saatkonna Rootsis teine sekretär Enno-Lembit Mikkelsaar (1921-1979), kes töötas sellel ametikohal 1957. aasta aprillist kuni 1960. aasta augustini. Mikkelsaar oli tegelikult KGB tegutseva reservi ohvitser, kelle koostöö julgeolekuorganitega oli alanud juba 1941. aasta kevadsuvel. Nagu mitmete teiste KGB tegutseva reservi ohvitseride puhul, kajastub Mikkelsaare KGB karjäär tema parteitoimikus vaid minimaalselt. ERAF, f.1, n.6, s.4586.

SON enda peale, teatades, et leiab ise võimalused ja vahendid agendiga sidepidamiseks, vältides vastastikust kirjavahetust, sest tema sõnul olevat kirjavahetus ohtlik.

Et “Medik” pidi Stockholmi linna hotellis kojusõiduks asju pakkima kiirustades, oli ta oma sõnutsi mõned oma asjad sinna unustanud. Ta teatas sellest telefoni teel MIHKELSONILE ja palus saata need asjad posti teel Tallinna linna.

Septembri alguses tuli Rootsist “Mediku” aadressil kiri PETT, Helmilt, kes teatas, et “Mediku” asjad on talle postiga välja saadetud. Samas kirjas annab PETT “Medikule” edasi MIHKELSONI tervitused. Mõni päev pärast kirja sai “Medik” kätte ka postipaki. Kui pakk avati, leiti sealt peale “Mediku” asjade ka ülikonna jagu kangast.

17. septembril sai Tallinna “PK” punkt kätte MIHKELSONILT “Mediku” aadressil tulnud kirja. Selle kirja oli keegi Rootsist kaasa toonud ja Tallinnas postkasti lasknud. Selles kirjas teatab MIHKELSON “Medikule”, et kõik asjad, mis ta maha oli unustanud, on talle posti teel välja saadetud ja peale tema asjade on pakis agendile kingituseks tükk kangast ülikonna jaoks. Seejärel hoiatab MIHKELSON kirjas agenti, et ta oleks väga ettevaatlik, kui ta temaga telefoni või kirja teel sidet peab.

Isiku tagaotsimiseks, kes oli MIHKELSONI kirja Tallinnas “Mediku” aadressil posti pannud, korjati ENSV MN juures asuva RJK 6. eriosakonna kaudu ära see kirikorrespondents, mis oli kirjutatud samasuguse käekirjaga nagu “Mediku” aadress MIHKELSONI kirja ümbrikul.

6. detsembril 1957. aastal pidas Tallinna “PK” punkt kinni Tallinnast tuleva dokumendi, mille käekiri oli väga sarnane selle käekirjaga, millega oli kirjutatud aadress “Medikule” saadetud kirja ümbrikul.

Rakendatud meetmete abil tehti kindlaks, et kinni peetud dokumendi autoriks on

ROONDLA, Uno Karli p, sündinud 1926. aastal, eestlane, parteitu, keskharidusega, elab Tallinna linnas.

Järgnevalt tehtud graafiline ekspertiis kinnitas, et “Mediku” aadressi MIHKELSONI kirja ümbrikule oli kirjutanud ROONDLA.

Kontrollimisel selgus, et 1943. aastal asus ROONDLA tööle Tallinna linna sandarmeerias. Sama aasta septembris deserteeris ta töölt ja oli seejärel põranda all. 1943. aasta oktoobris põgenes illegaalselt Eestist Soome, kus astus vabatahtlikult teenima Soome mereväkke. 1944. aasta juunis deserteeris mereväeteenistusest, kuid peeti hiljem kinni ja Soome sõjakohus mõistis ta süüdi.

1944. aasta novembris vabastati ROONDLA vangistusest ja anti üle Nõukogude Kontrollkomisjoni käsutusse.

1945. aasta augustis deserteeris ROONDLA Nõukogude armee ehituspataljonist, läks põranda alla ja varjas end väidetavalt oma ema juures Kilingi-Nõmme rajoonis, 1955. aasta juulis riikliku julgeoleku organid legaliseerisid ta ja seejärel tuli ta elama Tallinna linna.[162] Käesoleval ajal ROONDLAL alalist töökohta ei ole, ta annab informatsiooni raadioinformatsiooni valitsuse päevauudiste toimetusele.

RJK 6. eriosakonna andmetel vahetas ROONDLA 1957. aasta septembris ja oktoobris elukondlikku laadi kirju Soomes elavate SALONEN, Kalle ja HANESAARE, Erkkiga, kes viibisid kuni 17. septembrini Tallinnas, esimene ametiühingute delegatsiooni ja teine kergejõustiklaste rühma koosseisus.

On alust arvata, et MIHKELSONI kirja "Mediku" jaoks tõi Tallinna keegi Soome delegatsiooni liikmetest.

Sellesama oletuse pakkus "Medikule" välja ka Tallinna linnas elav MIHKELSONI endine elukaaslane VESLEI, Fanny. Kohtumisel VESLEIGA 26. septembril 1957. aastal rääkis "Medik" muuhulgas ka kirjast, mille ta oli MIHKELSONILT saanud. VESLEI avaldas sel puhul arvamust, et selle kirja olid nähtavasti kaasa toonud Soome ametiühingute delegatsiooni liikmed. Tolsamal korral rääkis VESLEI "Medikule", et ta oli kohtunud selle delegatsiooni juhi JÄRVELÄ, Kaarlo Olaviga, viimane on NSVL MN juures asuva RJK 1. Peavalitsuse kontrollimata andmetel seotud Ameerika luurega ja tal oli Eestis täita ülesanne.

Kui "Medik" kohtus VESLEIGA 16. detsembril, jutustas viimane agendile, et ta oli septembrikuus JÄRVELÄ ettepanekul külastanud viimast Tallinna linnas hotellis "Palace", seal oli ta kohanud üht tundmatut noort meest, kes järgmisel päeval oli külastanud VESLEID tema elukohas ja andnud talle edasi JÄRVELÄ visiitkaardi. VESLEI sõnul olevat see noor mees talle öelnud, et ta on Eesti Raadio mittekoosseisuline kaastööline. Mõni aeg hiljem oli see tundmatu jälle VESLEID külastanud ja tundud huvi, kas viimane on Soome kirjutanud.

Kõigi materjalide analüüs annab alust eeldada, et MIHKELSONI "Medikule" adresseeritud kirja tõi Tallinnasse JÄRVELÄ, Kaarlo

---

[162] Uno Roondla elukäiku Teise maailmasõja aastatel ja tema legaliseerumist kirjeldatakse lähemalt Kilingi-Nõmme rajooni operatiivvoliniku vanemleitnant Agarkovi 12. juulil 1955 koostatud kiirteates. ERAF SM, f.131, n.1, s.326, l.117-119.

Olavi, aadressi ümbrikule aga kirjutas ROONDLA, Uno, kes oletatavasti JÄRVELÄGA kohtus.

ROONDLA kohta on sisse seatud formulartoimik ja teda töötatakse agentuurselt läbi sel eesmärgil, et selgitada välja tema võimalik side nõukogudevastaste eesti emigrantlike keskustega.[163]

Samaaegselt kavandatakse meetmeid "Mediku" kasutamiseks selleks, et üle võtta Rootsis elavate eesti natsionalistide peameeste side Eesti NSVga.

2. Osakond töötab jätkuvalt läbi TIEF, Otto Jaani poega, kes on sündinud 1889. aastal ja kel on kõrgem juriidiline haridus, selleks, et uurida, kas teda on võimalik kasutada nõukogudevastaste eesti emigrantlike natsionalistlike keskuste vastu.[164]

TIEF oli kodanliku Eesti silmapaistev poliitikategelane, ajal, mil Eesti NSV oli ajutiselt Saksa vägede poolt okupeeritud, oli ta niinimetatud Eesti Rahvuskomitee liige. 1944. aasta suvel läks ta ULUOTSA poolt loodud Eesti põrandaaluse natsionalistliku valitsuse koosseisu ja oli seal peaministri asetäitja ametikohal.

1944. aasta sügisel arreteerisid riikliku julgeoleku organid TIEFI natsionalistliku tegevuse pärast ja ta mõisteti 10 aastaks parandusliku töö laagrisse. 1954. aastal vabanes ta vangistusest ja elas Karaganda oblastis ning tuli 1956. aasta juunis tagasi Eesti NSVsse.

Välismaal teostatud üritustega on kindlaks tehtud, et eesti emigrantlikud ringkonnad tunnevad TIEFI isiku vastu suurt huvi.

Näiteks oli 1952. aastal Londoni luurekeskuse poolt illegaalselt Eesti NSV territooriumile toimetatud emissaril "Georg"[165] ülesanne otsida endisi kodanliku Eesti silmapaistvaid poliitikategelasi, sealhul-

---

[163] Mihkelsoni ja Roondla jälgimist kirjeldatakse ka KGB 4. osakonna 1958. aasta aruandes.

[164] Otto Tiefi varasema jälitamise kohta vt. Aruanded Riikliku Julgeoleku Komitee 2. ja 4. osakonna tööst 1956. aastal…, lk.80-83.

[165] Inglise luureagent Eerik Hurma. 3. oktoobril 1952 tunnistas Hurma ülekuulamisel, et lisaks inglaste antud spetsiifilistele luureülesannetele, sai ta veel Alfons Rebaselt lisaülesandeid, mille eesmärk oli kaasa aidata vastupanuvõitlusele okupeeritud Eestis. Üks ülesanne oli kindlaks teha endisi poliitikategelasi ja Eesti Rahvuskomitee liikmeid eesotsas Otto Tiefiga. Nendest isikutest pidi Hurma raadio teel teatama Inglise luurekeskusele, kust ta pidi hiljem saama juhiseid, kuhu need isikud välismaale viimiseks toimetada. Peale Tiefi Rebane ühtki konkreetset isikut ei nimetanud. ERAF SM, f.129, s.4360, k.1, l.140.

gas ka TIEFI, ja organiseerida nende illegaalne toimetamine välismaale.

1954. aastal välismaalt tagasi tulnud RJK 4. osakonna agent “Sulg” oli samuti saanud ühelt emigrantliku keskuse juhilt TORMALT ülesande otsida TIEF üles ja teatada sellest välismaale.

TIEFI läbi töötades tehti kindlaks, et pärast Eesti NSVsse saabumist taastas ta oma Eesti NSVs elavate sugulaste aadresse variaadressidena kasutades kirjavahetuse oma Rootsis viibivate lastega. Välismaale postitatakse TIEFI kirjad tema õe TIEF, Julie aadressil, kes elab SDVs ja saadab omakorda korrespondentsi Berliini läänesektorist edasi kapitalistlikesse maadesse.

1957. aasta jaanuaris lülitati TIEFI läbitöötamise aktiviseerimiseks sellesse töösse kvalifitseeritud agent “Täht”, kes oli 1944. aastal valmistunud koos TIEFIGA põgenema välismaale.

TIEF võttis agendi midagi kahtlustamata vastu ja rääkis talle juba esimesel kohtumisel oma kirjavahetusest välismaaga ning sellest, et tema SDVs elav õde kavatseb tulla Eesti NSVsse. Peale selle palus TIEF agendil endaga sidet pidada ja avaldas soovi kohtuda “Tähe” naisega (arhiiviagent “Tulp”).[166]

Poolteist kuud pärast esimest kohtumist külastas “Täht” TIEFI talu Keavas, kus viimane elas, tuues ettekäändeks, et sõidab Pärnusse komandeeringusse ja astus möödaminnes sisse. Jutuajamise käigus tundis TIEF huvi kodanliku Eesti endiste silmapaistvate poliitikategelaste saatuse vastu ja nimetas mitmeid väljapaistvaid natsionaliste, kes on käesoleval ajal emigratsioonis.

Et “Tähe” andmeid kontrollida, suunati TIEFI läbi töötama ka agent “Samler”, kes tunneb objekti ühise töö kaudu juba kodanlikust perioodist, värskelt värvatud agendid “Juht” ja “Ohakas” ning samuti agendid “Burõi” ja “Laht”, kes peavad sidet TIEFI sugulastega.

Agentidelt “Täht”, “Tulp” ja “Sulg” saadi andmeid selle kohta, et TIEF otsib võimalust toimetada välismaale mingid tema sõnul väärtuslikud materjalid ning agent “Täht” teatas, et TIEF soovib

---

[166] Agent “Täht” (varasematel aastatel ka “Välk”) oli endine Eesti Vabariigi kaitseväe ohvitser Adolf Lõhmus, keda KGB oli agendina väga efektiivselt kasutanud ka võitluses metsavendade vastu. Arhiiviagent “Tulp” oli tema naine Asta-Virve Lõhmus (sünd. Krüger). Vt. Aruanded Riikliku Julgeoleku Komitee 4. osakonna tööst 1.IV 1954-1.V 1955 ja 1955. aastal…, lk.7; Jaak Pihlau, Vendade Saalistete lugu: 50 aastat saatuslikust punkrilahingust Eidapere metsas. – Tuna, 1999, nr.4, lk.55.

kohtuda oma õe TIEF, Juliega, kellel ta visalt soovitab sõita Eestisse mis tahes sellega seotud kuludest hoolimata.

1957. aasta juunis läks TIEFILT kutse TIEF, Juliele ajutiseks viibimiseks Eesti NSVs, kusjuures kutse oli saadetud tema õe MASSOV, Leena nimel.

Selleks et välja selgitada, millist laadi on TIEFI sidemed oma õega, koostati plaan, mille eesmärgiks oli venitada TIEF, Julie väljasõitu Eestisse NSVL MN juures asuva RJK vanemnõuniku aparaadi abil SDVs ja ühtlasi kavatseti saata turismirühma koosseisus Saksamaale agent "Laht", viimane pidas tutvust TIEFI sugulastega, kes lubasid, et saadavad agendi ülesandega TIEF, Julie juurde.

Peale selle tehti tööd, et valmistada agent "Samler" ette sõiduks Rootsi turismirühma koosseisus, TIEF oli palunud, et agent võtaks välismaale sõites kaasa saadetise välismaale toimetamiseks.

Agenti "Täht" valmistati ette sõiduks turistina Soome, sellest sõidust rääkis ta meie ülesandel TIEFILE selleks, et saada temalt ülesanne ja samuti materjalid, mida TIEF tahtis välismaale saata.

Kuna TIEF, Julie sõitu NSVLi edasi lükata ei õnnestunud, saabus ta juuni alguses Eesti NSVsse ja asus elama Rapla alevisse oma õe SÜVIK, Tiina juurde.

TIEF ise ja tema sugulased varjasid õe saabumist kõrvaliste isikute eest. TIEF rääkis sellest ainult agendile "Täht" ja lubas talle korraldada kohtumise temaga, kuid ei nimetanud õe asukohta.

Et TIEF, Julie sõidu tegelikke eesmärke välja selgitada, saadeti tema Eestis viibimise ajal TIEF, Otto juurde tema elukohta kolmel korral agent "Täht" ning TIEFI Tallinnas käikude ajal korraldati talle kohtumised agendiga "Samler". Augustis organiseeriti agendile "Täht" kohtumine TIEFIGA, mille ajal "Tähte" kontrolliti meetmega *litera "N"*.

Litera-meetmetega tehti kindlaks, et TIEF usaldab "Tähte" ning et agent järgib oma tegevuses talle antud legendi ja ülesannet.

26. augustil saadeti "Täht" teistkordselt TIEFI juurde, kus ta tutvus ja vestles talusse saabunud TIEF, Juliega.

Kui TIEF, Otto oli selle kohtumise ajal agendiga nelja silma all, andis ta "Tähele" oma kirjutusmasinal ümberlöödud käsikirja 303 lehel ja palus, et agent saadaks selle Soomes viibimise ajal posti teel Rootsi UUESSON, Pauli aadressil, kellega TIEFI poeg ja tütar on lähedastes sidemetes.

TIEFILT saadud käsikirja andis "Täht" üle RJK organitele, kus see täielikult fotografeeriti ja seejärel agendile tagastati.

TIEFI käsikiri pealkirjaga "Rahvamajanduse rahvuslik teadus (populaarne poliitökonoomia)" on allkirjastatud pseudonüümiga "Jätt

Est” ning käsikiri on ümber löödud eestikeelsel kirjutusmasinal. Üksikutel lehtedel on TIEFI käega tehtud korrektiive ja märkusi.

TIEF püüab SMITHI, RICARDO, OWENI, aga ka MARXI, ENGELSI, LENINI ja STALINI tööde “kriitilise läbitöötamise” teel anda “uue panuse” majandusteadusesse. Sealjuures lubab TIEF oma töös endale mitmeid nõukogudevastaseid tõlgendusi, milleni ta olevat jõudnud nõukogude ametlikus ajakirjanduses avaldatud statistiliste andmete “teadusliku” analüüsi teel.

Käsikirja saatekiri on samuti kirjutusmasinal kirjutatud ja TIEFI käega parandatud, selles on öeldud, et nimi Jätt Est on välja mõeldud ning et kui käsikiri avaldatakse välismaal võib selle autorina esitada kelle tahes isiku, kes olevat “raudse eesriide” tagant põgenenud.

Samas kirjas pöördub TIEF eesti kodanlike natsionalistide emigrantlike keskuste peameeste KAIVU, KLESMENDI ja LARETEI poole palvega aidata kaasa käsikirja tundmaõppimisele ja levitamisele.

Kuna TIEFI käsikiri on nõukogudevastase iseloomuga ja selle saatmine välismaale ei ole poliitiliselt kasulik, siis vastavalt NSVL MN juures asuva RJK juhtnöörile ei kasutatud seda agendi “Täht” ettesöötmiseks eesti natsionalistide välismaal asuvate keskuste peameestele.[167]

Selleks, et šifreerida meie meetmeid selles asjas ja säilitada TIEFI usaldus agendi vastu, aga ka selleks, et luua tingimused viimase edasiseks osalemiseks TIEFI läbitöötamises, saadeti “Täht” 15. septembril turismisõidule Soome. Kusjuures TIEFI käsikirja talle kaasa ei antud.

Pärast “Tähe” tagasitulekut Soomest korraldati tema kohtumine TIEFIGA. Seetõttu, et TIEF oli sõitnud tööle Kallaste rajooni, toimus nende kohtumine alles 16. novembril Tartu linnas hotelli “Park” numbritoas *litera “N”* kontrolli all.

---

[167] Otto Tief jätkas ka järgnevate aastate jooksul tööd oma majandusteadusliku käsikirjaga ja valmistas sellest ka venekeelse tõlke. Kõik katsed seda käsikirja Nõukogude Liidus avaldada lõppesid nurjumisega, sest käsikiri lükati mitmesuguste instantside poolt järjekindlalt tagasi, samuti ei lubatud Tiefil oma tööd välismaale saata. Venekeelse käsikirja “Rahvamajanduslikud vaatlused” (Narodnohozjaistvennyje očerki) 720-leheline masinakirjaeksemplar, täiendused sellele ja Tiefi kirjavahetus kirjastuste, kultuuriministeeriumi jt Nõukogude ametiasutustega oma käsikirja avaldamise või oma New Yorgis elavale tütrele Astrid Tiefile saatmise loa pärast asuvad Tartu Ülikooli Raamatukogu käsikirjade ja haruldaste raamatute osakonnas (f.108, s.1, 4, 6).

“Tähe” ettekandest ja *litera “N”* materjalidest nähtub, et TIEF usub agenti endiselt. TIEF nõustus legendi ja põhjendustega, miks “Tähel” “ei olnud” võimalik käsikirja Soomes viibimise ajal Rootsisse saata. Ta tegi agendile ettepaneku jätta käsikiri enda kätte, kuni tekib võimalus sõita Rootsisse või Saksa Demokraatlikku Vabariiki, et siis käsikiri välismaale toimetada.

TIEF informeeris “Tähte”, et keegi turist Eestist oli käinud Rootsis ja et ta oli selle turisti kaudu (silmas on peetud meie agenti “Samler”) loonud kontakti oma poja TIEF, Jaaniga.

Juba 1957. aasta juuni alguses külastas TIEF “Samlerit” ja tundis huvi, kas tema või keegi tema tuttavatest ei kavatse sõita turistina Rootsi, ning ütles, et tema, TIEF, tahab saata oma seal elavatele lastele paki.

Et TIEFI tegelikke kavatsusi välja selgitada, taotles “Samler” meie ülesandel oma töökoha kaudu luba välismaale sõita, millest ta informeeris TIEFI. TIEF andis agendile oma sidemetele adresseeritud soovituskirja.

Stockholmis viibides kohtus “Samler” kahel korral TIEFI lastega – poja TIEF, Jaani ja tütre TIEF, Tiiuga, ning ka nende sugulastega – UUESSONIDE perekonnaga. Viimased tundsid huvi oma sugulaste elu vastu, kes elavad Eesti NSV territooriumil, ja TIEF, Jaan andis agendile oma isale viimiseks käekella ja lühikese kirja.

Kui “Samler” oli turismireisilt tagasi tulnud, kontrolliti tema kohtumist TIEFIGA meetme *litera “N”* abil, mis agendi andmeid täielikult kinnitas.[168]

---

[168] Agent “Samler” sõitis turismigrupi koosseisus Rootsi 1957. aasta septembris, mida kirjeldatakse ühes hilisemas KGB õiendis (ERAF SM, f.131, n.1, s.400, l.66). Reisilt naasnud, esitas “Samler” KGB-le mitu ettekannet talle antud ülesannete täitmise kohta. Reisi jooksul lõi “Samler” sidemed mitme pagulasega, kes pakkusid huvi ka KGB-le. Õiendis kirjeldatakse pikemalt, kuidas pagulased ei suutnud uskuda, et eestiaegsed arstid tohivad ka Nõukogude Eestis oma erialal töötada. “Samleri” ettekannete põhjal otsustati avaldada Kodumaas artikkel arstide heast elust Eesti NSV-s. Õiendis “Samleri” kohta on märgitud ka tema sünniaasta (1901) ja kõrgem haridus. Neile isikuandmetele vastab Rudolf Sommer, kes oli kõrgema juristiharidusega ja oli 1930. aastatel töötanud koos Otto Tiefiga Eesti Maapangas. Agent “Samlerit” oli kasutatud juba 1950. aasta detsembris, mil ta töötas Tallinna Täitevkomitee rahandusosakonnas, endise lennuväeohvitser Voldemar Posti läbitöötamisel. ERAF SM, f.131, n.1, s.212, l.333-335.

TIEFI nõukogudevastane käsikiri oli ümber kirjutatud kolmel kirjutusmasinal, otseste ümberkirjutajate tagaotsimise tulemusena tehti kindlaks, et kaks ümberkirjutamiseks kasutatud kirjutusmasinat kuuluvad “Estonia” teatrile. Arvestades seda, et selle teatri kunstiala juhataja abina töötab TIEFI surnud naise õde REIMERE, Henriette, kes on sündinud 1899. aastal ja oskab kirjutusmasinal kirjutada, on alust arvata, et TIEFI käsikirja kirjutas ümber REIMERE.[169]

---

[169] Majandusteadusliku käsikirja saamislugu ja selle välismaale toimetamise katseid kirjeldab Tief ka oma käsikirjalistes mälestuskirjutistes aastatest 1944-1965: “Pikema aja jooksul kogutud materjali alusel valmis mul kogukas käsikiri “Rahvalik rahvamajandusteadus”. Selles vaatlesin ma rahvamajandust uuema aja teaduse ja tehnika saavutuste aluselt lähtudes kui vastavate faktorite dialektika (vastandsuse ja ühtsuse) tulemust. Samast vaatevinklist käsitlesin ma ka kapitalistliku ja sotsialistliku majandussüsteemide võistlust. Masinal kirjutas selle ümber minu naise õde, kes teenis Estonia teatris ja tegi mu tööd seal vabal ajal. Nähtavasti töötas seal ka mõni tšeka agent, kes teatas minu töö ümberkirjutamisest vastavale ülemusele. Kui töö oli masinkirjas valmis, ilmus minu juurde keegi noorem isik, esitles end Lõhmusena, millise nimelisi vanemaid tegelasi mina tundsin, seletas, et ta seltsis teeninud mu nooremate sugulastega ja kuuldes, et mul pole Tallinnas korterit, lubas mulle soetada toa ja kutsus mind enese juurde külla. Jutus selgus, et ta oli spordi reporter ja kutsealal tal tuleb tihti käia välismaal. Kuuldes, et mu lapsed elavad Rootsis, ta küsis, kas ma ei tahaks neile midagi saata, tema oleks nõus viima. Ma ütlesin, et mul on üks kirjutis, mille ma meeleldi saadaksin lastele, kuid kahtlesin, kas seda piiril ära ei võeta, kuna pole võimude poolt kontrollitud. Ta kinnitas, et sporditegelasi ei otsita läbi ja küsis kirjutist näha, et selgitada, kas selles on midagi, mis võiks mulle ja temale raskusi tekitada. Ma andsingi töö temale lugemiseks ja kui võimalik lastele viimiseks. Mõne aja pärast ta teatas, et on viinud kirjutise Soome, kuid ajapuudusel pole ta seda saanud toimetada Rootsi ja toonud tagasi. Andiski töö mulle tagasi. Kuid varsti hakkasid julgeoleku tegelased mind tülitama ja pärima, kas on mul sidemeid endiste poliitiliste tegelastega ja millega ma tegelen. Üks kõrgem ametnik, vist julgeoleku komitee juhataja asendaja nõudis, et kirjutaksin oma käega oma kohtuprotsessist ja enese seisukohtadest, mida ma ka lühidalt tegin, seletusega, et üksikasjad olen unustanud, viimaks viidi mind Julgeoleku komitee juhataja Karpovi juurde, kes ütles välja otsekohe, mida teised tegelased pressisid ääriveeri. Estonia teatris kirjutatud ümber minu poliitilist teost. Nemad saanud kirjutajale

Kolmanda ümberkirjutamisel kasutatud kirjutusmasina otsimine jätkub.

TIEFI töötatakse läbi selles suunas, et selgitada välja, millised on tema edasised kavatsused sidekanalite loomiseks välismaal asuvate eesti kodanlike natsionalistide emigrantlike ringkondade juhtidega, võtta need kanalid üle ja kasutada neid riikliku julgeoleku organite operatiivsetel eesmärkidel.

Ühtlasi võetakse lähimal ajal *Tiefiga* operatiivne kontakt sel eesmärgil, et ta edaspidi *värvata* ja kasutada teda vastuluureüritustes eesti natsionalistide emigrantlike keskuste vastu.

3. Toimiku "Berkut" asjas viis 4. osakond aastail 1951–1956 läbi aktiivseid vastuluureüritusi eesti natsionalistide Londoni keskuse ja Inglise luure vastu vabariigis legendeeritud "Karli" põrandaaluse rühma nimel.

Nendes üritustes kasutati üht Eestisse toimetatud Londoni keskuse emissari "Ottot"[170], kelle riikliku julgeoleku organid värbasid üle ja

---

teadmata teha sellest fotokoopiad ja uurinud selle sisu. See olevat halb, kuigi mitte lausa kuritegelik ja tulevat hävitada. Ma olin tüdinenud ülekuulamistest ja nõustusin, et kui töö on halb, eks ma siis hävitan ta ära. Kuid Karpov seda ka ei tahtnud. Ta ütles, et tooge töö minu kätte, seltsis hävitame ära. Seekord lasti mind minema. Tagasi tulles kinnitasin ma, et töö hävitasin kodus, kuna nii näis mulle töö kogukuse tõttu olevat otstarbekohasem. Siis Karpov ütles: "Ah nii! Teil on küll Eestis elamise luba, kuid ma teen, et Teie siit kaote võimalikult kaugemale." Tartu Ülikooli Raamatukogu, käsikirjade ja haruldaste raamatute osakond, f.108, s.7, l.15-16.

[170] "Otto" – Inglise luureagent Mart Männik (1930-1998), kelle pärisnimi selgus alles hiljaaegu, sest KGB esitas teda oma publitsistlikes kirjutistes Märt Pedaku nime all. Männiku värbas 20. veebruaril 1951 Inglise luure agendiks Alfons Rebane, seejärel tegi Männik läbi pooleaastase luureväljaõppe ja saadeti 29/30. septembril 1951 kiirkaatriga Läti territooriumile. Männik viibis algusest peale KGB ohvitseridest ja agentidest koosnevas võltsmetsavendade salgas, ise seda aimamata. 4. septembril 1952 toimetati ta edasi Eestisse, kus ta 3./4. veebruaril 1953 viinasse segatud uinuti abil vahistati. Männik nõustus KGB-ga koostööd tegema ja teda kasutati Inglise luure vastu suunatud raadiomängus. 20. jaanuaril 1954 värvati Männik ümber KGB agendiks "Kalur" ja vabastati vahi alt (tema enda mälestuste andmetel vabanes ta 15. veebruaril). Raadiomängus, kus Männik üritas kokkulepitud salamärgi abil Rebast hoiatada, kasutati teda 1956. aasta kevadeni, seejärel omandas ta traktoristi elukutse ja töötas

andsid talle varjunime “Kalur”, aga ka “Berkuti” asjas välismaale toimetatud agente “Sulg” ja “Piilu”.

Põrandaaluse rühma nimel saadeti Inglismaale tagasi Londoni luurekeskuse emissar “Albert”, keda kasutati ära pimesi, ja 1956. aastal nimetatud keskuse emissar “Harri”, kelle RJK organid värbasid üle ja andsid talle varjunime “Tiit”.

1956. aasta detsembris hoiatasid inglased “Karli” rühma, et Läti “organisatsioon” on sisse kukkunud, ja katkestasid *raadioside* “Karliga”. Sealjuures ei näidanud nad ära, millised on *raadioside* taastamise võimalused, ja samal ajal vaikisid maha variaadresside kasutamise välismaal, millede kaudu *raadiomängu* ajal oli peetud kirjavahetust Londoni keskusega *salakirja* abil.

Sideme taastamiseks saadeti 1957. aasta mais “Karli” põrandaaluse rühma nimel Inglismaale salakirjas kiri, kirjas teatati, milline on rühma olukord pärast keskusega *raadioside* katkestamise hetke ning missugused meetmed on juhtkond võtnud selle rühma liikmete julgeoleku tagamiseks. Ühtlasi oli kirjas näidatud ka selle sugulase aadress, kes oli varem toimetanud Inglismaale agendi “Sulg”, mida luurekeskus saaks kasutada sideme pidamiseks legendeeritud rühmaga. Kuid vastust sellele kirjale ei ole seniajani saadud.

Selleks et “Berkuti” asjas läbiviidud üritusi šifreerida ning selgitada välja inglaste suhtumine legendeeritud rühma, nende kavatsused ja agendi “Tiit” olukord välismaal, tehti 1957. aasta juulis agendi “Kalur” nimel, kes olevat legaliseeritud ja katkestanud sideme põrandaaluse rühma juhtkonnaga, katse seada luurekeskusega side sisse *raadio teel*, kuid luurekeskusega sidet luua ei õnnestunud. Sellega seoses andis “Kalur” augustis pimesi luurekeskusele *telegrammi*, milles teatas, et ta oli juba 1956. aasta oktoobris kaotanud sideme “Karli” rühmaga, ja palus aidata tal seda sidet taastada.

Kuna raadio teel ei õnnestunud luurekeskusega ühendust võtta, saadeti “Kaluri” nimel samal kuul välismaale *salakirjas* kirjutatud kiri. Kirja saatmiseks kasutati Inglise luure residendi, eesti natsionalisti REBASE aadressi Inglismaal, mida “Kalur” teadis, sest Rebane oli omal ajal “Kaluri” värvanud ja Nõukogude Liitu toimetanud. “Kaluri” nimel saadetud kirjas teatati, millistel asjaoludel oli tema side “Karli” rühmaga katkenud, ja selgitati, mis põhjusel ta oli nii pikalt

---

Tallinna lähedal asuvas kolhoosis. Juurdlustoimikus leiduvad Männiku mahukad omakäelised tunnistused tema väljaõppe kohta Inglise luures. ERAF SM, f.129, s.3403; vt. ka Mart Männik, Inglise luurajana Eestis. KGB kätte langenud eestlasest MI6 agendi mälestused. Toimetanud Pekka Erelt. Tallinn, 2001.

vaikinud. “Kaluri” kirjale ja telegrammile ei ole luurekeskus senini vastanud.

Selles asjas luurekeskusele omal ajal ettesöödetud aadresse ja tugipunkte kontrollitakse olemasoleva agentuuri kaudu.

4. Võttes arvesse seda, et välismaal elavad natsionalistid tunnevad väga suurt huvi nende eestlaste vastu, kes on kinnipidamiskohtadest vabariiki tagasi tulnud, ning loovad nendega meelsasti sidemeid, värbas Eesti RJK 4. osakond 1957. aasta märtsis agendiks varjunimega “Kask” 1956. aastal Eestisse tagasi tulnud *Leola*, Olaf Lembitu p, kes on sündinud 1927. aastal ja on endine Rootsi luuraja spiooni hüüdnimega “Ermo”, Rootsi luurekeskus toimetas ta NSVLi 1950. aastal meritsi Leedu rannalõigus, mis oli Rootsi luurele ette söödetud tugipunktina “Volna” asjas.[171]

Riikliku julgeoleku organitega tehtud lühiajalise koostöö jooksul on “Kask” andnud mitmeid materjale, mis väärivad operatiivset tähelepanu, ning on ilmutanud tõsist suhtumist koostöösse riikliku julgeoleku organitega.

Selleks et välja selgitada Rootsi luurekeskuse suhtumine “Kaske” ja kindlaks teha, millised on tema edasise kasutamise võimalused vastuluureüritustes, saadeti “Kase” nimel mõistukõnelise sisuga kiri Rootsi luure residendi eesti natsionalisti VALDINI aadressil, kes oli “Kase” värvanud ja Nõukogude Liitu toimetanud. Kirja saatmiseks kasutati variaadressi, mille “Kask” oli VALDINILT saanud. Kirja pani Helsingis posti ENSV MN juures asuva RJK agent “Orjol”, kes oli sõitnud Soome turismirühma koosseisus.

Kirjas teatas “Kask” VALDINILE varjatud kujul, et kuigi ta oli arreteeritud ja viibinud pikka aega kinnipidamiskohas, kus ta vabanes 1956. aastal, jääb ta sellele vaatamata kindlaks tema poolt varem valitud teele ja võiks vajaduse korral jätkata oma "tööd" Eestis ning nimetas sidepidamiseks aadressi. VALDINI reageerimist sellele kirjale fikseeritud ei ole.

5. 1957. aastal tegi 4. osakond ettevalmistusi selleks, et sööta Rootsis asuvatele eesti kodanlike natsionalistide nõukogudevastastele keskustele ette agent “Puri”, kelle õde *Rebas*, Heli elab koos oma mehe *Rebas*, Robertiga Rootsis.[172]

---

[171] Vt. Aruanne Riikliku Julgeoleku Komitee 2. vastuluureosakonna tööst 1954-1955…, lk.64. Olaf Leola vabanes vangilaagrist Norilskis 18. juulil 1956.

[172] Robert Rebas (s.1916), soomepoiss, kes ühtlasi toimetas ka JR 200 väljaannet “Üle lahe”. Õppis Rootsis kunstiajalugu ja kaitses Stockholmi ülikoolis litsensiaadikraadi uurimustööga Michel Sittowi kohta.

1957. aasta augustis saadeti “Puri” turismirühma koosseisus Soome. Enne väljasõitu teatas “Puri” telegrammiga oma õele Rootsisse, et ta sõidab Soome ja avaldas lootust temaga kohtuda, millele õde vastas, et ta on nõus. Agendile anti ülesanne selgitada oma õe kaudu välja Rootsis ja sealhulgas Göteborgis elavate eesti emigrantide olukord.

Kui “Puri” saabus Helsingisse, oli õde tal seal vastas ja viibis agendiga koos neli päeva. Õega lävides avaldas “Puri” soovi kohtuda oma puhkuse ajal õe perekonnaga Rootsis ja palus selleks teha endale ametlik väljakutse ja taotleda Rootsi võimudelt talle Rootsi sissesõiduviisat.

Šifreerimise eesmärgil teatas “Puri” õele, et õe kutse võivat lihtsustada sõidu vormistamist ja sõit ise ei äratavat kohalikes võimudes kahtlust.

Vastavalt agendiga saavutatud kokkuleppele saatis “Purje” õde septembris lõpus väljakutse ja dokumendid, mis on vajalikud Rootsisse sõidu vormistamiseks.

Pärast seda, kui agent “Puri” on täielikult vormistanud dokumendid sõiduks Rootsi ja agenti on täiendavalt kontrollitud, töötatakse tema jaoks välja konkreetne ülesanne, vastav legend ja käitumisjoon, mis soodustaksid tal Rootsis elavate eesti natsionalistidega kontaktide loomist selleks, et uurida illegaalse sidekanali rajamise võimalust ja kindlaks teha, kas *Rebase* värbamine on võimalik.

6. Aruandeperioodil rakendati edasisi meetmeid, et valmistada ette võimalused meie agentuuri toimetamiseks *Inglismaale* legaalsel teel, kasutades kattevarjuna eesti teoloogide õppima saatmist *Cambridge´i* ja *Oxfordi* ülikooli, ning sööta nad ette *Londonis* tegutsevate eesti natsionalistide peameestele.

Sel eesmärgil saatis agent “Jüri” meie ülesandel mitu kirja Inglise kiriku kanoonikule WADDAMSILE ning *Londonis* elavale teoloogiadoktorile, emigrant TAUL, Jaagule, kes on *Inglismaa* Eestlaste Ühingu esimees ja emigrantliku organisatsiooni Eesti Rahvusfond juhatuse liige.

TAUL on *Londoni* eesti luteri koguduse pastor ning on tihedalt seotud nimetatud koguduse esimehe ja “saadikuga” *Inglismaal* TORMA, Augusti, aga ka kanoonik WADDAMSIGA.

TORMA on 1941. aastast alates Inglise luure kaadriagent nr 43470, ta teeb aktiivset tööd, et värvata Balti emigrantide seast agentuuri ja see ENSV territooriumile toimetada.

Oma vastuskirjades “Jürile” 1957. aasta 23. aprillist ja 23. septembrist avaldas WADDAMS lootust, et suhted NSVLi ja *Inglismaa* vahel paranevad ning osutub võimalikuks, et eesti teoloogid

saavad nende juures jätkata oma õpinguid *Inglismaa* teoloogia-kolledžites, samuti teatas ta, et kavatseb selles küsimuses abi saamiseks pöörduda NSVLiga kultuurisuhete arendamise *Inglise* nõukogu poole, tulemustest lubas ta teatada täiendavalt.

Oma 1957. aasta 26. novembri kirjas teatas TAUL, Jaak "Jürile", et *Oxfordi* ülikooli *Mansfieldi* kolledžis on alustatud luteri teoloogide õpetamist.

Seoses sellega, et 1957. aasta detsembris oli kavandatud "Jüri" sõit Hollandisse, kus ta osales Euroopa protestantlike kirikute liidu (uniooni) loomise komitee presiidiumi töös, teatas agent meie ülesandel sellest kirja teel TAULILE selleks, et oleks võimalik nende isiklik kohtumine, mille käigus saaks peale muude küsimuste arutada ka võimalust saata Eesti NSVst teoloogе *Inglismaale* õppima.

"Jüri" kohtumine TAULIGA toimus 17. detsembris Haagis (Holland) ja kestis ligikaudu kaks tundi. Lühidalt arutati võimalust saata teoloogе *Inglismaale* õppima, TAUL toetas põhimõtteliselt seda ettepanekut, kuid kohtumise lühiajalisuse tõttu konkreetset kokkulepet ei saavutatud.

Käesoleval ajal valmistatakse selles küsimuses "Jüri" nimel ette konkreetseid kirju WADDAMSI ja TAULI aadressil.

Paralleelselt agentide *Inglismaale* toimetamise võimaluste ettevalmistamisega tehti tööd, et agentuuri selleks ette valmistada.

31. mail 1957. aastal värvati agent "Ants" (üksikasjaliselt tema kohta vt lk. 210-211). Et "Antsu" kõige lähedasemad sidemed välja selgitada ja tema käitumist tundma õppida, organiseeriti kahel korral tema *varjatud jälgimine* ning tema töö- ja elukohas rakendati meedet *liter"N – M"*.

Ühtlasi kontrolliti agente "Rein" ja "Burõi" ning tehti nendega kasvatustööd.

Agenti "Rein" kontrolliti 1957. aasta jaanuaris – veebruaris *varjatud jälgimise* teel ja *literaga "N"*.

Agent "Burõi" astus meie ülesandel agendi "Pilv"[173] (pimesi toimunud) kaasabil 1957. aastal ENSV luteri kiriku konsistooriumi teoloogiakursustele ja jätkab teoloogiaõpinguid.

Peale selle uuritakse agentide "Ants", "Burõi" ja "Rein" käitumist luterlike kirikutegelaste hulka kuuluva muu kontrollitud agentuuri kaudu.

---

[173] Pärnu Eliisabeti koguduse õpetaja Albert Roosvalt. Värvati agendiks 1948. aasta talvel või varakevadel. ERAF SM, f.131, n.1, s.211, l.107-108.

Kontrollimise käigus ei ole saadud andmeid selle kohta, et “Ants”, “Burõi” ja “Rein” oleksid riikliku julgeoleku organite vastu ebasiirad, esitaksid desinformatsiooni või oleksid silmakirjalikud.

Edasist tööd tehakse vastavalt kavandatud agentuur- ja operatiivmeetmetele, mis on kinnitatud 25. detsembril 1957. aastal NSV Liidu Ministrite Nõukogu juures asuva RJK esimehe asetäitja kindralmajor sm LUNEVI, K. F. poolt.

7. 1957. aasta mais - juunis sõitsid 4. osakonna agendid “Jüri “Ego” ja “Pärn” Läti NSV ja Eesti NSV Evangeelse Luteri Kiriku delegatsiooni koosseisus Taani.[174]

Need agendid osalesid Euroopa protestantlike kirikute konverentsi töös. Ülesannet täites nad kohtusid ja lõid lähedased sidemed Euroopa protestantlike kirikute juhtidega ja emigrantidest vendade PÖHLIDEGA (PÖÖLIDEGA), kes olid Rootsist Taani sıitnud Eesti Rahvuskomitee esimehe piiskop LAURI ülesandel.

PÖHL (PÖÖL), Hjalmar Hansu p, sündinud 1908. aastal Tallinna linnas, rahvuselt rootslane, teenis 1935. kuni 1944. aastani rootsi luteri koguduse pastorina Vormsi saarel ENSVs, oli samal ajal rootsi luteri praostkonna praosti asetäitja, alates 1944. aastast elab Lundi linnas (Rootsis), teenib Lõuna-Rootsi luteri praostkonna praostina ning on Rootsi – Eesti Komitee liige. On väidetavalt seotud Inglise luurega.

PÖHL (PÖÖL), Ivar-Hans Hansu p, sündinud 1913. aastal Tallinna linnas, rahvuselt rootslane, teenis 1939. kuni 1944. aastani rootsi-soome Mihkli koguduse pastorina Tallinna linnas, 1944. aasta augustis–septembris oli eesti kodanlike natsionalistide ja Eestis elavate rootslaste Rootsisse ümberasumise komisjoni esimees. Elab Rootsis, teenib eesti luteri praostkonna praosti abina, on ühtlasi Eestlaste Ülemaailmse Emigrantide Ühingu liige.

Kahel kohtumisel “Jüriga” ilmutasid vennad PÖHLID suurt huvi kinnipidamiskohtadest Eesti NSVsse tagasi tulnud kirikutegelaste vastu ja püüdsid kindlaks teha, kus asub nende vend PÖHL, Olaf Hansu p, sündinud 1910. aastal, kelle ENSV SARK oli 1941. aastal arreteerinud ja NSVL SARK Erinõupidamine 27. jaanuaril 1943.

---

[174] Usukultusasjade Nõukogu voliniku andmetel sõitsid Taani EELK peapiiskop Jaan Kiivit (“Jüri”), Tallinna praost ja Toom-Kaarli koguduse õpetaja Edgar Hark (“Ego”) ja EELK konsistooriumi peasekretär August Leepin (“Pärn”). ERA, f.R-1989, n.1, s.32, l.47.

aastal mõistnud VNFSV KrK paragrahvi 58-10 lõike 1 järgi 7 aastaks paranduslikku töö laagrisse.[175]

Nad püüdsid "Jürit" veenda, et ta sõidaks Taanist Rootsisse väidetavalt ühepäevaseks puhkuseks, kui agent sellest sõidust keeldus, andsid nad talle mõned emigrantlikud raamatud ja 18 numbrit teravalt nõukogudevastase sisuga ajakirja "Eesti Kirik".

"Jüri" kasutas ära oma kohtumise vendade PÖHLIDEGA Taanis ja peab meie ülesandel nendega kirjavahetust ning saadab neile äsja Eesti NSVs ilmunud kirjandust maalikunsti kohta.

Eespool nimetatud konverentsil valiti "Jüri" Euroopa protestantlike kirikute liidu (uniooni) ettevalmistava komitee presiidiumi koosseisu, mis võimaldab teda edaspidi vastuluureüritustes kasutada.

Muuhulgas viibis "Jüri" 1957. aasta 15. kuni 19. detsembrini Hollandis ja võttis osa nimetatud komitee istungitest. RJK organite ülesandel kohtus ja vestles ta seal mitme Euroopa riigi (Prantsusmaa, Hollandi, Taani jt) protestantliku kiriku juhtidega.

"Jüril" oli võimalik kohtuda ja vestelda ka eespool nimetatud teoloogiadoktor TAUL, Jaaguga, kes oli Londonist Hollandisse tulnud. TAUL rääkis agendile kiriku lauluraamatust, mida eesti emigrandid Rootsis välja annavad, 1958. aasta juulis–augustis Euroopas kokkukutsutavast väikekirikute konverentsist ja äsja avatud luteri usu osakonnast *Oxfordi* ülikooli *Mansfieldi* kolledžis.

TAUL ühendas "Jüri" telefoni teel Genfis (Šveits) elava Luterliku Maailmaliidu peasekretäri doktor LUND-QUIST, Carliga ja Luterliku Maailmaliidu väikekirikute ühenduse sekretäri ZEUTEN, Magensiga.Viimased avaldasid lootust, et neil on võimalik agendiga kohtuda ENSVs ja eelseisval Euroopa väikekirikute konverentsil, millest nad palusid tal osa võtta.

---

[175] Olaf Pöhl arreteeriti 7. augustil 1940 Pärnu Poliitilise Politsei korraldusel. Kaks päeva hiljem korraldas Pöhlile põhjaliku ülekuulamise Kuressaare Poliitilise Politsei vanemassistent Ervin Viks, kes hiljem sai kurikuulsaks oma tegevusega Saksa Julgeolekupolitseis. Viksi koostatud ülekuulamisprotokolli põhjal, millest valmistati venekeelne tõlge, menetles Pöhli süüasja edasi juba NKVD uurija Idel Jakobson. 27. jaanuaril 1943 mõistis Erinõupidamine Pöhli Ruhnu saarel nõukogude- ja venevastaste kuulduste levitamise ja ruhnulaste Rootsi ümberasumisele agiteerimise süüdistusega 7 aastaks vangilaagrisse. KGB toimikust ja poliitilistel põhjustel süüdimõistetute kartoteegist Pöhli edasine saatus ei selgu, kuid suure tõenäosusega suri ta vangilaagris. ERAF SM, f.129, s.22585.

TAUL pakkus “Jürile” oma teeneid, et saata avaldatavat kiriku lauluraamatut Rootsist Soome kaudu Eesti NSVsse koguses, mis on vajalik luteri kiriku koguduste liikmetele. Kuid agent keeldus kiriku lauluraamatu suures koguses Rootsist sissetoomisest, motiveerides seda sellega, et ENSVs on luteri kiriku konsistoorium ette valmistanud kiriku lauluraamatu uue teksti, mis avaldatakse 1958.aastal.

“Jüriga” hüvasti jättes andis TAUL talle kaks eksemplari nõukogudevastast kirikukalendrit aastateks 1958–1959, mille olid välja andnud eesti emigrantidest pastorid USAs, ühe eksemplari kalendrist andis agent üle meile.

Peale selle otsisid Hollandis “Jüri” üles GAUFLER, Augusti sugulased GAUFLER, Ulrich ja DELLING, Albrecht, kes olid tulnud Lääne-Saksamaalt spetsiaalselt agendiga kohtuma.

Nimetatud isikud rääkisid “Jüriga” kohtudes talle, et nende sugulane GAUFLER, Beni oli Nõukogude Liidus arreteeritud selle eest, et ta kuulus välismaa luuresse ja et käesoleval ajal elab ta Tartus, Kalevi t 18. Ebameeldivuste vältimiseks on nad hoidunud ametlikust kirjavahetusest temaga ja palusid “Jürit”, et ta kodumaale naastes külastaks GAUFLERIT Tartu linnas ja annaks talle edasi nende tervitused ja 500 rubla Nõukogude raha nende 200 Hollandi kuldna asemel, mis nad agendile andsid.

Kontrollimisel tehti kindlaks, et Tartu linnas elas Kalevi t 18-a alates 1953. aastast tõepoolest GAUFLER, Benjamin Gottliebi p, sündinud 1911. aastal Stalinski oblasti Soldino külas, NSVLi kodanik, töötas Tartu elevaatori pearaamatupidaja asetäitjana. Ebatäpsetel andmetel sõitis GAUFLER 1957. aasta märtsis Jakuudi ANSV Aldani rajooni. Tema naine GAUFLER, Vera Nikolai t, sündinud 1919. aastal, elab Tartu linnas eespool nimetatud aadressil.

ENSV SM 1. eriosakonna ja ENSV MN juures asuva RJK arvestus- ja arhiiviosakonna arvestustes GAUFLER, B. G. ei esine. GAUFLERIT kontrollitakse NSVL SM 1. eriosakonna ja NSVL MN juures asuva RJK arvestus- ja arhiiviosakonna arvestuste järgi.

Sõltuvalt GAUFLERI kontrollimise tulemustest otsustatakse, kas agenti “Jüri” selles asjas kasutatakse.

Arvestades seda, et “Jüri” on korduvate välissõitude tulemusena loonud sidemed mitmete silmapaistvate välismaa usutegelastega, sealhulgas eesti emigrantidega, peetakse silmas, et teda tuleb aktiivsemalt kasutada konkreetsemate vastuluureülesannete täitmisel, mille eesmärgiks on tõkestada eesti emigrantide vaenulikku tegevust NSVLi vastu.

Peale kirjeldatud ürituste töötatakse mõningaid kinnipidamiskohast tagasi tulnud natsionaliste läbi selles plaanis, et uurida, kas on võimalik kasutada neid vastuluureüritustes.

Sel eesmärgil uuriti silmapaistvat eesti natsionalisti, endist Eesti kodanliku valitsuse riigisekretäri asetäitjat ÖVELIT, kes kuulus õiguskantslerina ka 1944. aastal loodud ULUOTSA põrandaalusesse natsionalistlikku "valitsusse", ja keda töötati läbi agentuurtoimiku "Vaenlased" järgi.[176] ÖVELI läbitöötamine lõpetati tema ootamatu surma tõttu 4. jaanuaril 1958. aastal.

Eesti emigrantide tundmaõppimiseks saatis 4. osakond 1957. aasta jooksul peale agentide "Medik", "Puri", "Samler", "Täht" ja "Jüri" turismirühmade koosseisus välismaale ka agendid "Poiss", "Olimpia" ja "Venera".

1957. aasta juunis turismirühma koosseisus Taani saadetud agent "Venera" kinnitas olemasolevaid andmeid eesti emigrantide tegevuse laadi kohta, sealhulgas seda, et nad levitavad Nõukogude turistide hulgas natsionalistlikku kirjandust. "Venera" teatas, et kui ta oli läbisõidul Stockholmi linnas ja koos rühma turistidega üht kauplust külastas, olid tundmatud isikud märkamatult pannud nende naiste käekottidesse eestikeelseid nõukogudevastaseid brošüüre, mis olid välja antud välismaal emigrantlike keskuste poolt.

1957. aasta oktoobris saatis 4. osakond turismirühma koosseisus Norrasse agendi "Kuusk", kellele oli antud ülesanne, et ta jälgiks temaga koos sõitvaid turiste ja võimaluse korral looks kontakti välismaal asuvate eesti emigrantidega.

Ajal, mis rühm laevaga sõitis ja Ålesundi sadamas peatus, ei tulnud "Kuusk" laevale tagasi. On alust kahtlustada "Kuuske" selles, et ta reetis kodumaa, kuigi välismaa ajakirjanduse andmetel olevat ta käesoleval ajal vahi all.

Agendi "Kuusk" toimiku materjalide analüüs näitab, et ta saadeti välismaale, ilma et teda kui agenti oleks praktilises töös piisavalt kontrollitud.[177]

---

[176] Vt. Aruanded Riikliku Julgeoleku Komitee 2. ja 4. osakonna tööst 1956. aastal…, lk.83-84.

[177] Ärahüppaja agent "Kuusk" oli Helmut Valgre (s.1903), rahandusspetsialist, kes töötas NSVL Riigipanga Väike-Maarja osakonna juhatajana ja oli iseseisvusaja lõpul 1937-1940 olnud Tallinnas asuva Kaubanduse Ühispanga direktor. Valgre sõitis 30. septembril 1957 koos 13-liikmelise turismigrupiga Leningradi, edasi kulges sõit Helsingisse ja sealt lennukiga Oslosse, kust algas 12-päevane ringreis laevaga. 9. oktoobril lahkus Valgre Ålesundi linnas

Aruandeperioodil tegi 4. osakond tööd ka selleks, et valmistada agendid “Mata Hari”, “Sedov” ja “Maiski” ette kasutamiseks piiritagustes vastuluureüritustes välismaal asuvate nõukogudevastaste eesti natsionalistlike keskuste vastu. Kuid nende agentide täiendava kontrollimise tulemusena tehti kindlaks, et nende kasutamine piiritagustes üritustes ei ole võimalik.

Näiteks saadi agentide “Mata Hari” ja “Maiski” kohta andmeid, et nad ei ole moraalselt kindlad, mistõttu on “Mata Hari” agentuurvõrgust kõrvaldatud. “Sedovi” kohta saadi andmeid, et ta on eraisikutele võlgu suure summa raha ja et tema tuttavatele välismaal olevat

---

koos oma kohvriga laevalt ja palus Norra politseilt poliitilist varjupaika. Kuna Valgre oli väga erutatud seisundis ja tundis ennast halvasti, siis paigutati ta kõigepealt Trondheimi haiglasse. Edaspidi oli Valgre tõepoolest mõne aja Norra politsei valve all kuni talle 1957. aasta detsembris ametlikult poliitilist varjupaika anti. Valgre halvale tervislikule olukorrale viidates, nõudis Nõukogude saatkond Oslos tema väljaandmist, mille Norra võimud tagasi lükkasid. (Vaba Eesti Sõna, 14. november 1957; Stockholms-Tidningen Eestlastele, 15. november 1957). Valgrel jäid Eestisse naine ja eakas ema. Emale ta saatis Trondheimist vabandava kirja, mis leidub KGB toimikus (“Mind ja meid kõiki on tabanud raske õnnetus. Ma ei saa Sind ega perekonda aidata. Saatuse tahtel võeti mul mõistus peast ja nüüd pean siin võõrsil olema.”, l.118). 21. jaanuaril 1958 algatas KGB tema suhtes kriminaalasja ja 20. juunil 1958 mõistis ENSV Ülemkohus Valgrele tagaselja 10 aastat vabadusekaotust ühes kogu vara konfiskeerimisega. Täitelehe alusel konfikseeritigi Valgre isiklikud esemed ja pangaarve kokku 2115 rubla väärtuses. KGB koostas Valgre kohta mahuka juurdlustoimiku, kus omaette kurioosumiks on Valgre kohta tagaselja koostatud kohtupsühhiaatrilise ekspertiisi aktid: Tallinna Psühhoneuroloogia haigla arstid leidsid, et Valgre oli põgenemise hetkel psüühiliselt haige, kuid hiljem tervenes ja muutus seega süüdivaks; Moskva Serbski nimelise kohtupsühhiaatria instituudi psühhiaatrid jäid vaoshoitumale seisukohale ja leidsid, et Valgre psüühilist seisundit ei ole neile esitatud materjalide põhjal võimalik adekvaatselt hinnata (ERAF SM, f.129, s.26766, l.145-152, 188-190). Helmut Valgre oli hiljem üleliiduliselt tagaotsitavate isikute nimekirjas, KGB andmetel oli ta elama asunud Kanadasse, kus töötas raamatupidajana ja pidas kirjavahetust oma sugulastega Eestis. Alfavitnyj spisok agentov inostrannyh razvedok, izmennikov rodiny, u•astnikov antisovetskih organizacij, karatelej i drugih prestupnikov, podle•aš•ih rozysku. Moskva, 1969, lk.63.

tema kohta teatatud, et teda kahtlustatakse RJK organite ülesannete täitmises.

Vastuluureürituste ettevalmistamise käigus ilmnenud puudusi arvestades oleme me analüüsinud kõiki läbiviidud ja ettevalmistatavaid vastuluureüritusi.

Vastavalt NSVL Ministrite Nõukogu juures asuva RJK esimehe armeekindral sm SEROVI, I. A. direktiivile nr 2448s 1957. aasta 10. detsembrist on selles asjas esinenud puudused töö eripära arvestades läbi arutatud 4. osakonna operatiivnõupidamistel ja kindlaks määratud iga jaoskonna ülesanded.

Osakond koostab vastuluureürituste ettevalmistamise ja läbiviimise plaani, mis näeb koos teiste konkreetsete meetmetega ette:

1. Arvestades seda, et välismaa natsionalistlikud keskused tunnevad huvi käesoleval ajal vabariigi territooriumil elavate endiste silmapaistvate kodanlike tegelaste vastu, värvata nad, kui see on otstarbekohane, ja kasutada neid pärast vastavat kontrollimist piiritagustes üritustes.

2. Seoses sellega, et on välja selgitatud üksikute kinnipidamiskohtadest tagasi tulnud natsionalistide kavatsus luua mitteametlik side välismaaga, kasutada seda asjaolu ära RJK organite agentide ettesöötmiseks niisuguste inimeste nimel emigrantlikele natsionalistlikele keskustele ja organisatsioonidele.

3. Organiseerida 4. osakonna agentuuri ettesöötmist välismaalastele, kes saabuvad Eesti NSVsse turismirühmade, ametiühingu, spordi- ja muude delegatsioonide koosseisus.

4. Kasutada ära üksikute isikute kavatsust sõita eraviisiliselt ajutiseks (puhkusele) välismaale või alaliselt elama kapitalistlikesse riikidesse selleks, et hankida nende seast agentuuri ja suunata sel ettekäändel välismaale kontrollitud agente, et neid välismaa natsionalistlikele organisatsioonidele ja keskustele ette sööta.

TÖÖ AGENTUURIGA

Aruandeaastal oli osakonna operatiivtöötajate tähelepanu suunatud sellele, et edaspidigi täita NSV Liidu Ministrite Nõukogu juures asuva RJK käskkirja nr 00420 nõudmisi agentuuraparaadi juhtimise tõhustamise alal ja eriti soetatava agentuuri kvalitatiivse koosseisu parandamisel.

Kui 1956. aasta jooksul täienes agentuurvõrk uute värbamiste arvel 76 inimese võrra, siis 1957. aastal värbas osakonna operatiivkoosseis *100* agenti ja ühe konspiratiivkorteri pidaja. Värvatutest on kõrgem haridus *23*, lõpetamata kõrgem haridus *10*, keskharidus *41* ja

lõpetamata keskharidus *26* inimesel. Aruandeperioodi kestel on 11 rajoonis, kus RJK aparaati ei ole, osakonna seal töötavad kaastöölised värvanud *63* agenti ja 4 konspiratiivkorteri pidajat. Peale selle on vabariigi RJK rajooniaparaadid 4. osakonna töö liinis värvanud 1957. aastal *108* agenti.

1957. aastal on osakonna aparaat kõrvaldanud võrgust *40* agenti. Sealhulgas: kuna neid ei ole võimalik kasutada – *31*, olid dešifreeritud – *3*, muudel põhjustel – *6* agenti. Sama aja jooksul on rajoonides töötavad osakonna kaastöötajad kõrvaldanud: *41* agenti, *1* konspiratiivkorteri pidaja.

Seisuga 1958. aasta 1. jaanuar on osakonna operatiivtöötajatel side *270* agendiga ja *30* konspiratiivkorteri pidajaga. Peale selle on 4. osakonnale 11 rajoonis kinnistatud *286* agenti, *2* residenti, *22* konspiratiivkorteri pidajat.

Koos agentuuraparaadi suurenemisega on tõusnud agentuuri juhtimise ja kasvatamise tase operatiivtöötajate poolt, kes on hakanud konkreetselt ja sihikindlalt agentidega töötama ning neile sagedamini läbimõeldud kirjalikke ülesandeid andma, eriti just tõsiste läbitöötamiste puhul.

Kaastööliste isiklik vastutus agentuuriga tehtava töö eest on suurenenud, agentide vastuvõttu planeeritakse igakuiste graafikute alusel ja töö tulemused arutatakse läbi igakuistel operatiivnõupidamistel. Operatiivkoosseis on hakanud pöörama suuremat tähelepanu sellele, et kontrollida agentuuri teiste agentide kaudu, operatiivtehnika, varjatud jälgimise ja “PK” abinõu abil.

1957. aastal on märgatavalt paranenud kandidaatide värbamiseks väljavalimine ja tundmaõppimine. Üksikuid äsja värvatud agente valmistame me ette, et neid kasutada spetsiaalsetes vastuluureüritustes.

Selliste värbamiste hulka kuuluvad:

> Agent “Ants”, kes on sündinud 1926. aastal, tal on lõpetamata kõrgem haridus ja ta on lõpetanud kolmeaastased teoloogiakursused ENSV luteri kiriku konsistooriumi juures, teenib *Kaarli* luteri koguduse pastorina ja õpetab samal ajal vanakreeka keelt teoloogiakursustel, elab Tallinna linnas.[178]

Agent “Ants” töötas aastatel 1942–1943 jooksupoisina Tallinna hotellis “Palace”. Saksa okupatsioonivõimud arreteerisid ta selle eest,

[178] Neile isikuandmetele vastab Tallinna praost ja Tallinna Toom-Kaarli koguduse õpetaja Kaide Rätsep.

et väidetavalt oli ta Saksa armee ohvitserilt relva varastanud, kuid et talle esitatud süüdistust ei saadud tõestada, siis vabastati ta vahi alt.

Pärast saksa okupantide väljakihutamist Eesti NSV territooriumilt lõpetas "Ants" 1945. aastal 9. keskkooli Tallinna linnas ja asus õppima Tallinna Polütehnilise Instituudi majandusteaduskonda, kuid oli nõrga tervise tõttu sunnitud teiselt kursuselt lahkuma.

1947. aastal astus "Ants" Tallinna Peeteli luteri koguduse teenistusse, kus teenis *pastori asetäitjana* kuni 1955. aasta novembrini, samal ajal õppis ta 5 aasta jooksul ENSV luteri kiriku konsistooriumi teoloogia kaugõppekursustel.

Ülekuulamisel 1950. aasta septembris käitus "Ants" avameelselt ja andis ulatuslikke tunnistusi riikliku julgeoleku organite poolt arreteeritud pastor KULJUSE temale teadaoleva nõukogudevastase tegevuse kohta.[179]

Alates 1955. aasta novembrist kuni käesoleva ajani töötab "Ants" Kaarli luteri koguduse *pastorina* Tallinna linnas, ühtlasi valmistub ta kaitsma teoloogiamagistri väitekirja.

Võttes arvesse "Antsu" isiklikke omadusi, nimetas agent "Jüri– *ENSV Evangeelse Luteri Kiriku peapiiskop* – teda nende isikute seas, keda võib suunata *Inglismaale* õpingute jätkamiseks *Cambridge´i* või *Oxfordi* ülikooli teoloogiateaduskonnas.

Sellega seoses värvati "Ants" 31. mail 1957. aastal agendiks, tema ülesandeks on välja selgitada luterlike kirikutegelaste hulka kuuluv nõukogudevastane element ja seda läbi töötada, aga ka selleks, et ta võib-olla õppima sõitmise kattevarjus *Inglismaale* toimetada ja *Londonis* tegutsevale eesti emigrantlikule luurekeskusele ette sööta.

Riikliku julgeoleku organitega koostööd tehes on "Ants" end näidanud positiivsest küljest: ta on igakülgselt arenenud, loeb palju ilu- ja teoloogilist kirjandust, ei ole fanaatik, ta on hea suhtleja, moraalselt kindel, käib kinos ja teatris, valdab hästi eesti ja inglise keelt, rahuldavalt saksa ja vanakreeka keelt ning nõrgalt vene keelt.

---

[179] Kaide Rätsep kuulati Tallinna Pühavaimu koguduse pastor Voldemar Kuljuse süüasjas üle 21. septembril 1950. Mingeid eriti ulatuslikke tunnistusi Rätsep tegelikult ei andnud: ta juhtis küll MGB uurija tähelepanu mitmele Kuljuse ajakirjas Protestantline Ilm ilmunud "nõukogudevastasele" artiklile ja oli valmis need ajakirja numbrid ka juurdlusorganite käsutusse andma, kuid väitis end Kuljuse "nõukogudevastastest juttudest" mitte midagi teadvat. (ERAF SM, f.130, s.11914, l.188-191). Kuljus vahistati 3. oktoobril 1950, MGB Erinõupidamine mõistis ta 17. novembril 1951 10 aastaks vangilaagrisse, kust Kuljus vabanes 7. oktoobril 1955.

Töös organitega on ta konspiratiivne, kohtumistele ilmub korralikult, saadud ülesandeid täidab kohusetundlikult. “Antsu” kontrollimiseks viidi 1957. aastal kahel korral läbi tema *varjatud jälgimine*, töökohal rakendati *liter “M”* ja elukohas *liter “N”* (24. juulist kuni 31. augustini 1957. aastal). Peale selle kontrolliti teda agentide “Jüri” ja “Rein” kaudu.

Kontrollimisel ei ole saadud andmeid selle kohta, et “Ants” oleks end dešifreerinud või käitunud riikliku julgeoleku organite suhtes kahepalgeliselt ja ebasiiralt.

Et aktiviseerida nende isikute läbitöötamist, kes olid kandnud karistust organiseeritud nõukogudevastase tegevuse eest ja on kinnipidamiskohast tagasi tulnud, on osakonna operatiivkoosseis nimetatud kategooriasse kuuluvate isikute seast värvanud 37 agenti.

1957. aasta septembris värvati

> agent “Marina”, sündinud 1912. aastal Odessa linnas, rahvuselt rootslane, NSVLi kodanik, kõrgema haridusega, valdab vene, eesti ja saksa keelt, elab Tallinn-Nõmmel, töötab tehases “Punane RET” tsehhi meistrina.

Sel ajal, kui Eesti NSV territoorium oli ajutiselt sakslaste poolt okupeeritud, teenis “Marina” ohvitserina Saksa sõjaväes. 1945. aasta mais, kartes vastutust toime pandud kuritegude eest, läks ta põranda alla ja püüdis põgeneda välismaale.

1947. aasta juulis astus ta põrandaalusesse nõukogudevastasesse organisatsiooni “RVL”, valis endale hüüdnimeks “Forte”, kuulus “RVLi” juhtiva keskuse koosseisu ja oli määratud selle organisatsiooni juhiks Tallinna linnas.[180]

Keskuse juhtnööri täites rajas “Marina” ENSV mitmes linnas ja maakonnas põrandaaluse organisatsiooni “RVL” filiaali ja värbas isiklikult organisatsiooni 62 inimest.

Ta hankis organisatsiooni vajadusteks ebaseaduslikul teel medikamente, andis “RVLi” liikmetele ülesandeid koguda luureandmeid ja koostada partei- ja nõukogude aktiivi nimekirju, et need inimesed hiljem füüsiliselt hävitada. Ta võttis osa “RVLi” keskuse nõukogudevastastest kogunemistest ning rajas Tallinna linnas ja selle ümbruses konspiratiivkorterite võrgu.

Nimetatud tegevuse eest mõistis NSVL RJM Erinõupidamine ta 1949. aastal 25 aastaks paranduslikku töö laagrisse.

---

[180] Ülaltoodud isikuandmetele vastab Vello Malmre, kes oli ka RVLi juht Tallinnas. Vrdl. Aruanded Riikliku Julgeoleku Komitee 2. ja 4. osakonna tööst 1956. aastal…, lk.81.

1956. aastal vabastati ta vangistusest ja ta tuli tagasi elama Eesti NSVsse.

Meiega koostööd tehes on “Marina” näidanud end heast küljest. Meie ülesandeid täidab ta edukalt.

Muuhulgas teatas “Marina” 1957. aasta novembris, et tehases “Punane RET” töötav JÕGI, Viktor levitab oma lähikonnas nõukogudevastase sisuga brošüüre, mida turistid olid Rootsist kaasa toonud. Neid andmeid kontrollitakse.

Peale selle laekub “Marinalt” operatiivset tähelepanu väärivaid materjale teiste isikute, sealhulgas “RVLi” endiste liikmete kohta.

Muu agentuuri kaudu kontrollimisel ei ole saadud andmeid, et agent “Marina” oleks kahepalgeline.

Kinnipidamiskohtadest tagasi tulnud nn Rahvuskomitee endiste aktiivsete tegelaste MUDA, AVARMAA, LÄÄTSE, HENDRIKSONI ja teiste läbitöötamiseks värvati 1957. aasta septembris

agent “Kuusk”, sündinud 1924. aastal Tartu linnas, eestlane, NSVLi kodanik, parteitu, keskharidusega, elab Tallinna linnas.

Saksa okupatsiooni perioodil 1944. aasta suvel värvati “Kuusk” Saksa luurerühma “Tümler”, ta lõpetas luurajate ja radistide kooli, kus tegi läbi eriväljaõppe luuretegevuseks Nõukogude armee tagalas. Peale selle oli ta kodanlik-natsionalistliku põrandaaluse nn Eesti Rahvuskomitee põrandaaluse juhtiva keskuse liige, see organisatsioon oli oma ülesandeks seadnud ühendada oma juhtimise alla kõik laialipillatud nõukogudevastased põrandaalused rühmad ja organisatsioonid ning alustada pärast seda, kui Nõukogude armee on Eesti NSV Saksa okupantidest vabastanud, aktiivset võitlust nõukogude võimu vastu eesmärgiga taastada Eesti NSV territooriumil välisriikide abil kodanlik kord. Sellega seoses lõi Eesti Rahvuskomitee Saksa ja Soome luureorganite residentide TALGRE ja HELLATI kaudu kontakti luureorganisatsioonidega “Hauka” ja “Tümler” ning astus nende abil ühendusse eesti emigrantliku keskuse ja Inglise luureorganite Rootsis asuvate esindajatega.

Koos teiste liikmetega trükkis ja levitas “Kuusk” elanike seas Rahvuskomitee üleskutseid, ta oli seotud isikutega, kes Rahvuskomitee ülesandel tegelesid eesti natsionalistide toimetamisega välismaale.

Kui 1945. aastal ENSV RJM organid Rahvuskomitee likvideerisid, avastati ja likvideeriti ka luureorganisatsioonid “Hauka” ja “Tümler”, need koosnesid mitmest välismaal asuvate keskustega sidepidamiseks vajaliku raadioaparatuuri, relvade ja lahingumoonaga varustatud residentuurist. 1945. aastal, kui “Kuusk” oli oma reeturliku tegevuse eest

arreteeritud, põgenes ta sõjatribunali hoones relvastatud valve käest ja läks põranda alla, tal oli relv ja ta varjas ennast kodumaa reeturite rühmas hetkeni, mil ta 1948. aastal kinni peeti.

Pärast kinnipidamist mõisteti "Kuusk" süüdi ja saadeti karistust kandma Vorkuta linna.[181]

1956. aastal vabastati "Kuusk" vahi alt ja ta saabus ENSVsse, kus leidis töökoha Viljandi rajooni Heimtali sovhoosis põllutööbrigaadi brigadirina. Et teda tundma õppida, saadeti Heimtali sovhoosi Eesti Telegraafi Agentuuri mittekoosseisulise korrespondendi nime all 4. osakonna operatiivtöötaja, kes pidas "Kuuse" ja teiste isikutega šifreeritud vestlusi. Sovhoosi töölistega lävimisel selgus, et "Kuusel" oli isiklikel põhjustel tüli ühe sovhoosi töölisega, selle tüli käigus oli ta endale lubanud huligaanlikke tegusid. Need andmed esitati anonüümse avaldusena ETA nimele, kust see olevat edasi antud RJK organitele, see oligi "Kuuse" värbamise protsessis kompromiteerivaks materjaliks. "Kuusk" kutsuti värbamisele salaja, ta rääkis üksikasjalikult endast ja oma sidemetest ning oli meelsasti nõus meie organitega koostööd tegema.

Värbamisel nimetas "Kuusk" oma sidemete seas MUDA, AVARMAAD, HENDRIKSONI ja LÄÄTSE, keda 4. osakond läbi töötab ning kes olid "Kuusega" seotud ühise natsionalistliku tegevuse kaudu ja esinesid ühes rühmaviisilises juurdluses 47 inimese kohta.

Meie ülesandel lõi "Kuusk" sideme HENDRIKSONI ja LÄÄTSEGA ning on suunatud neid läbi töötama. (HENDRIKSONI kohta on

---

[181] Sellele kirjeldusele vastab Harri Sepik (s.1924), kes kuulus "Tümleri" luurerühma ja oli saanud radistiväljaõppe. Sepik oli seotud ka Eesti Rahvuskomiteega ja levitas 1944. aasta hilissuvel nende lendlehti. Sepik vahistati esmakordselt 5. detsembril 1944, tema korterist leiti ka raadiosaatja. Sõjatribunal mõistis ta 15 aastaks vangilaagrisse, kuid Sepik põgenes koos teise Haukka-Tümleri mehe, Voldemar Särakuga varem kokku lepitud plaani alusel 25. septembril 1945 vahetult enne kohtuotsuse väljakuulutamist sõjatribunali hoonest vahi alt. Varjamise ajal tegi Sepik katseid Rootsiga sidet luua ja plaanitses välismaale põgeneda, kuid ta vahistati uuesti 29. aprillil 1947. 25.-26. novembril 1947 mõistis sõjatribunal Sepiku 25 aastaks vangilaagrisse. Selle kohtuotsuse peale kirjutas Sepik kassatsioonikaebuse, kus ta väitis, et varasemal juurdlusel aastatel 1944–1945 kasutati tema suhtes füüsilisi mõjutusvahendeid. 28. jaanuaril 1948 tuli kokku uus sõjatribunal, mis aga mõistis Sepiku endiselt 25 aastaks vangilaagrisse. Sepik saadeti Vorkutlagi, kust ta vabanes 11. oktoobril 1956. ERAF SM, f.129, s.16281 (2 köidet).

olemas agendi “Stepanov” andmed, kellele HENDRIKSON oli pärast vangistusest tagasitulekut öelnud, et kui siin elu tema jaoks halvemaks muutub, siis otsib ta võimalust põgeneda välismaale.)

Et agenti “Kuusk” tundma õppida, võetakse meetmeid tema kontrollimiseks ENSV MN juures asuva RJK 2. osakonna agendi “Haakla” *Hellati* kaudu, kes oli minevikus Saksa ja Soome luure resident ning on “Kuusega” tuttav. Sel eesmärgil korraldatakse operatiivtehnika kontrolli all agentide “Kuusk” ja “Haakla” “juhuslik” kohtumine Tallinna linnas.

24. aprillil 1957. aastal värbas ENSV MN juures asuva RJK 4. osakond agendi

> “Olev”, sündinud 1925. aastal ENSV Pärnu rajoonis, eestlane, lõpetamata kõrgema haridusega, töötab liha- ja piimatööstuse remondikontoris töölisena, elab Tallinna linnas.

Alates 1944. aasta veebruarist teenis “Olev” Saksa sõjaväes, kuid põgenes 1945. aasta jaanuaris väeosast ja hakkas tööle oma isa talus.

1945. aasta jaanuaris sai “Olev” mobilisatsioonikutse Nõukogude armeesse, kuid sõjakomissariaati ta ei ilmunud ja läks põranda alla.

Kuni 1947. aastani varjas “Olev” end LUMISTE bandiidirühmas, seejärel tuli riikliku julgeoleku organitesse oma süüd üles tunnistama. Pärast legaliseerimist õppis “Olev” Tallinna Polütehnilise Instituudi majandusteaduskonnas.

1948. aastal sai “Olev” teistkordse kutse tulla teenima Nõukogude armeesse ja läks jälle põranda alla.

“Olevi” põranda alla minemise üheks põhjuseks oli ka see asjaolu, et ta püüdis sel ajal sõjakomissariaadi tuttava töötaja kaudu saada sõjaväepiletid nõukogudevastase organisatsiooni liikmetele LUTSU-LE ja KASELE.

End varjates astus “Olev” ühendusse SAALISTE, Arturi jõuguga, selle koosseisus oli viimase vend SAALISTE, Richard, kes oli luureülesandega illegaalselt tulnud Rootsist. “Olev” teadis seda ja varustas SAALISTE, Richardit tollele vajaliku informatsiooniga.

1949. aasta detsembris võeti “Olev” kinni ja 1950. aastal mõistis NSVL RJM juures asuv Erinõupidamine talle VNFSV KrK paragrahvide 58-1”a" ja 58-11 järgi 10 aastat paranduslikku töö laagrit.

1956. aasta juunis, kui ta oli amnestia alusel laagrist vabanenud, tuli “Olev” tagasi Eesti NSVsse ja hakkas elama Tallinna linnas.

1957. aasta aprillis tutvus “Olev” ajalehes “Noorte Hääl” avaldatud olukirjeldusega “Lehed langevad”, milles paljastati Rootsi luure tegevust Eesti NSV territooriumil ja selle sidemeid SAALISTE jõuguga, ning ta saatis ENSV SMi avalduse, milles mainis, et ta oli osa

võtnud selle jõugu paljastamisest (juurdluse ajal) ja palus oma julgeolekuhuvides tema perekonnanime mitte avaldada.[182]

24. aprillil 1957. aastal värvati “Olev” nimetatud avaldust ära kasutades agendiks. Ta laskis end meelsasti värvata.

Riikliku julgeoleku organitega tehtud koostöö kestel on “Olev” näidanud end positiivsest küljest. Agenti “Olev” kasutatakse nende isikute läbitöötamiseks, kes on vangistusest tagasi tulnud ja on formulararvel. LIIVIK, kelle kohta ta materjale esitab, väärib operatiivset huvi.

1957. aasta mais kandis “Olev” ette, et temaga ühes laagris karistust kandnud PROTIN, MÄEOTS ja SAULEP on rääkinud illegaalsest põgenemisest välismaale.

1957. aasta oktoobris värvati vangistusest tagasi tulnud jehovistide läbitöötamiseks

agent “Agva”, sündinud 1930. aastal, eestlane, parteitu, Tartu Meditsiinikooli III kursuse üliõpilane, elab Tartu linnas.

1949. aastal astus “Agva” vabatahtlikult põrandaaluse nõukogudevastase sektantliku organisatsiooni "Jehoova tunnistajad" liikmeks. Ta oli nimetatud organisatsiooni Otepää rühma liige ning võttis aktiivselt osa jehovistide illegaalsetest kogunemistest, levitas elanike seas nõukogudevastaseid jehovistlikke lendlehti ja traktaate, mis kutsusid

---

[182] Agent “Olev” on endine metsavend ja Richard Saaliste salga sidemees Sulev Hansen. Hansen võeti kinni 11. detsembril 1949 tugevatoimelise uinuti abil, kasutades agentuurset kombinatsiooni, milles osalesid agent “Välk” (Adolf Lõhmus), informaator-sidepidaja “Tulp” (Asta-Virve Lõhmus) ja MGB Merebasseini valveosakonna naistöötaja Simson. Ülekuulamisel 13. detsembril 1949 kirjeldas Hansen täpselt vendade Artur ja Richard Saaliste Eidapere-lähedase punkri asukohta, punkri ehitust, punkri elanikke ja nende relvastust. (ERAF SM, f.130, s.9329, k.1, l.237-241). Hansen oli ka teejuhiks punkri juurde, mida julgeolekumehed sõjaväe kaasabil 14. detsembri hommikul ründasid. Puhkenud lahingus tapeti Richard Saaliste, Artur Saaliste, Ilse Kuusk-Saaliste, Helje Ainsalu ja Elmar Toomingas, ainsana jäi ellu ja vangistati Erika Kuusk. (ERAF SM, f.131, n.1, s.157, l.343-344). Sulev Hanseni KGB väljasõidutoimikus tema tegevust agendina ei kirjeldata, tema ankeedile on vaid pliiatsiga venekeelsete lühenditega peale kirjutatud: arhiveeritud isikutoimik 28055 “Olev”. ERAF SM, f.136, s.55976, l.1; vrdl. Jaak Pihlau, Vendade Saalistete lugu: 50 aastat saatuslikust punkrilahingust Eidapere metsas. – Tuna, 1999, nr.4, lk.48-55.

elanikke üles kõrvale hoidma teenistusest Nõukogude armees ning mitte osalema riigi ühiskondlikus ja poliitilises elus. Ta võttis osa ka Eesti NSV jehovistide illegaalse konvendi (kongressi) tööst.

Kui 1950. aastal “Jehoova tunnistajate” põrandaalune organisatsioon likvideeriti, siis arreteeriti teiste aktiivsete jehovistide seas ka “Agva” ning 9. juunil 1951. aastal mõistis NSVL SM juures asuv Erinõupidamine ta VNFSV KrK paragrahvide 58-10 lõike 2 ja 58-11 järgi 7 aastaks parandusliku töö laagrisse.

1956. aastal vabastati “Agva” amnestia alusel vangistusest, saabunud Tartu linna, lõi ta isikliku sideme parandusliku töö laagrist tagasi tulnud jehovistide KIKAS, Ella, TOOM, Lembitu ja teistega, keda aktiivselt läbi töötatakse.

Neid asjaolusid arvestades värvati “Agva” 24. oktoobril 1957. aastal agendiks ja suunati ta lähenema Tartu ja Otepää rajoonis elavatele jehovistidele.

“Agva” viitas oma säilinud religioossetele veendumustele ega andnud meelsasti nõusolekut koostööks riikliku julgeoleku organitega, kuid samas ta rääkis ja kirjutas ettekande parandusliku töö laagrist tagasi tulnud jehovistide MIGASTO, METTIKU, TOOMI, KIKASE, LEEGI ja teiste temale teadaoleva nõukogudevastase tegevuse kohta, ta suunatakse nende läbitöötamisele pärast seda, kui teda on teisejärguliste ülesannete abil kontrollitud.

“Agva” on näidanud end heast küljest: tuleb kohtumistele korralikult, järgib töös vajalikku konspiratsiooni, on hea suhtleja ja hästi arenenud, saadud ülesannete täitmisse suhtub kohusetundlikult ning on andnud mitmeid materjale, mis pakuvad operatiivset huvi. Valdab hästi eesti ja vene keelt.

Aruandeperioodil jätkati agentuuri soetamist noorte ja sportlaste seast, eriti nende seast, kes käivad erinevate spordialade võistlustel välismaal.

Näiteks värvati 27. septembril

agent “Radar”, sündinud 1935. aastal, Tallinna Polütehnilise Instituudi üliõpilane, elab Tallinna linnas.

Lühikese aja jooksul, mil “Radar” on meie organitega koostööd teinud, on ta andnud mitmeid väärtuslikke materjale. Muuhulgas teatas ta “realistide” (Tallinna 2. Keskkooli endiste lõpetajate) kogunemisest, mis toimus 1957. aasta novembri alguses. “Radari" andmetel laulsid sellel kogunemisel viibinud isikud “realistide” vana kodanlikku hümni ja Tartu Riikliku Ülikooli üliõpilane PERE rääkis, et Tartus on loodud “vilistlaste” koondis, on valitud organiseerimis-

komitee ja välja töötatud “realistide” programm. Need andmed leidsid kinnitust kontrollimisel muu agentuuri kaudu.

Peale selle teatas “Radar” teistele isikutele viidates, et purjetaja AAVIK väidetavalt “koguvat meeskonda Rootsisse põgenemiseks”. AAVIKUT on hakatud agentuurselt läbi töötama.

1957. aasta oktoobris värvati

> agent “Sport”, sündinud 1927. aastal, töötab spordireporterina, kõrgema haridusega, elab Tallinna linnas.

Agent “Sport” on värvatud, et sportlaste hulka kuuluvat nõukogudevastast elementi välja selgitada ja läbi töötada. Spordireporterina töötades suhtleb ta sageli sportlastega, käib rahvusvahelistel spordivõistlustel nii Eesti NSV territooriumil kui ka välismaal.

Organitega tehtud koostöö ajal on “Sport” end näidanud heast küljest: kohtumistel käib korralikult, talle antud ülesandeid täidab õigeaegselt. Teda on kasutatud Eesti NSVsse saabuvate välismaa spordidelegatsioonide liikmete tundmaõppimiseks. Tema andmete alusel on välja selgitatud mitmed isikud, kes on saanud ja edasi andnud mitmesuguseid kirju ja pakke välismaa spordidelegatsioonide liikmetele.

Peale selle saadi agendi “Sport” kaudu iseloomulikke materjale Eesti NSVsse saabuvate välismaa spordidelegatsioonide liikmete kohta, nende seast on välja selgitatud oma käitumiselt kahtlased isikud.[183]

Võttes arvesse, et üle 50 protsendi osakonna aparaadil olemasolevast agentuurist on värvatud viimasel kahel aastal (___tegutsevast agendist on värvatud___1956. ja 1957. aastal), pööratakse erilist

---

[183] Neile andmetele vastab tuntud spordireporter Gunnar Hololei. Seda kinnitab ka 3. detsembril 1967 koostatud lühike õiend Hololei KGB väljasõidutoimikus: “Värvatud septembris 1957. aastal nõukogudevastase elemendi väljaselgitamiseks sportlaste hulgas. Töötas hästi, ülesanded täitis. Pärast NLKP-sse astumist (1966) hakkas salajast sidet koormavaks pidama ning seejärel teatas, et ta ei tahaks, olles kommunist, jätkata sidet salatasandil. Samal ajal teatas ta, et kui kommunist on ta ka edaspidi valmis organitele vajalikku abi osutama ja peab seda oma kohuseks, kuid mitte salajase kaastöölisena. Ülaltoodu alusel katkestati side (salajane koostöö) 20. oktoobrist 1966. Toimik anti arhiivi 14. III 67. a.” (ERAF SM. f.136, s.923, l.43). Gunnar Hololei ise eitab kategooriliselt oma salajast koostööd KGB-ga (“Gunnar Hololei: minu kohta kirjapandu on tervenisti väljamõeldis…”, Postimees, 10. jaanuar 1997).

tähelepanu sellele, et agente õigesti ja süstemaatiliselt kasvatada, arendada nendes huvi ja oskusi tööks riikliku julgeoleku organitega.

Osakonna operatiivkoosseis on agente konkreetselt ja süstemaatiliselt kasvatanud Nõukogude riigile ustavuse vaimus ja saavutanud selle käigus töös agentuuriga mõningaid positiivseid tulemusi.

Näiteks värvati 1956. aasta mais agent “Linda”, sündinud 1929. aastal, töötab ühingu “Dünamo” treenerina, elab Tallinna linnas. Tuntud Nõukogude Liidu sportlasena käib “Linda” sageli sportlaste kogunemistel ja võistlustel. Ta suhtub tõsiselt salajasesse koostöösse riikliku julgeoleku organitega ja on end näidanud heast küljest.

1957. aasta oktoobris suunati “Linda” läbi töötama formulartoimiku objekti MÄLLI. Varsti pärast seda saatis “Linda” kiirteate, et MÄLL oli Tallinna Balti vaksali restoranis kakelnud ja lubanud endale seejuures nõukogudevastaseid hüüdeid.

Kontrollimisel tehti kindlaks, et MÄLL oli Tallinna Balti vaksali restoranis tõesti avaldanud nõukogudevastaseid ja laimavaid väljamõeldisi nõukogude tegelikkuse kohta ning oli ähvardanud kommuniste tappa. Seda fakti kasutati MÄLLI kuritegeliku tegevuse dokumenteerimisel ja 1957. aasta oktoobris me arreteerisime ta.

1956. aasta jaanuaris värvati agent “Karl”, sündinud 1926. aastal, töötab tehases nr 7 vanemraamatupidajana, elab Tallinnas. Töö käigus on “Karl” andnud mitmeid väärtuslikke materjale. Pärast seda, kui ta oli üksikute ülesannete abil tööle kinnistatud ja teda oli agendi “August” kaudu kontrollitud, suunati ta läbi töötama formulartoimiku objekti JÜRISSONI.

Kuna oli andmeid, et JÜRISSON sõidab kalapüügi ja jahipidamise ettekäändel mööda vabariigi territooriumit ringi, ja arvestades agendi soovi hakata tegelema mingi spordialaga, muretseti “Karlile” vajalikud kalapüügiriistad. Vastavate selgituste ja instrueerimise tulemusena käis “Karl” mõned korrad läbitöötatava objekti JÜRISSONI ja SAMONIGA kala püüdmas.

Peale selle oli teada, et JÜRISSON ja SAMON harrastavad fotograafiat, seepärast soovitati agendil hakata tegelema fotoasjandusega. “Karl” võttis selle ettepaneku vastu ja ostis fotoaparaadi, pärast seda andsime me talle sünnipäevakingitusena üle eksponomeetri.

Agent võitis oskusliku käitumisega JÜRISSONI ja SAMONI poolehoiu.

“Karl”, kellel oli fotoaparaat, fotografeeris JÜRISSONI, SAMONIT ja nende tuttavaid, tänu sellele on olemas läbitöötamise jaoks tähtsad asitõendid. Muuhulgas esitas ta natsionalistliku iseloomuga

joonistuste fotosid. Peaagu igal kohtumisel on “Karl” lisanud esitatud ettekandele filmi, mida me töötleme ja mille me talle tagastame.

Et luua võimalus kasutada neid fotosid ka edaspidi asitõenditena JÜRISSONI ja SAMONI paljastamiseks, aga ka selleks, et välistada agendi dešifreerimise võimalus, seletas ta meie ülesandel neile, et ta annab oma filmid töötlemiseks fotoateljeesse.

JÜRISSONI ja SAMONIT läbi töötades on “Karl” ületanud meil nende kohta olemasoleva materjali ja esitanud mitmeid uusi operatiivset huvi pakkuvaid materjale. Näiteks kandis ta ette, et SAMON hoiab oma maja kuuris kuni sadat lõhkelaengut, mis ta oli riisunud oma endisest töökohast.

Peale selle selgitas “Karl” välja JÜRISSONI lähedase sideme KRUSTEN, Rene, keda on samuti hakatud formulartoimiku alusel läbi töötama.

“Karli” kontrollimine operatiivtehnika abil ja agendi “August” kaudu 1957. aastal näitas, et ta orienteerub meie ülesandeid täites õigesti. Desinformeerimist ei ole tema puhul märgatud.

Peale agentide kasvatustöö pöörati suurt tähelepanu olemasoleva agentuuri kontrollimisele, mille tulemusena saadi mitmete agentide (“Samleri”, “Antsu”, “Tähe” ja teiste) kohta andmeid, mis kinnitavad nende ausat suhtumist koostöösse RJK organitega, üksikud aga paljastati kontrollimise käigus desinformeerimises.

Näiteks saadi 1957. aasta aprillis agendilt “Säde” andmeid selle kohta, et väidetavalt olevat illegaalsel teel Eesti NSVsse välismaalt tulnud endine politseiprefekt JÜRIS, kes peatuvat Tallinna linnas agendi naise tuttavate juures. “Säde” sõnul olevat ta sellest teada saanud oma naiselt. Kui nimetatud fakti kontrolliti, milleks kasutati meedet *liter “N”*, tehti kindlaks, et “Säde” oli RJK organeid desinformeerinud. Et “Säde” kohta tekkinud kahtlusi kontrollida, küsitleti tema naist, kes agendi teadet ei kinnitanud. “Säde” paljastati mitteobjektiivse informatsiooni esitamises ja kõrvaldati võrgust.

Et operatiivsest olukorrast lähtudes ei ole olemasolev agentuur osakonna ees seisvate ülesannete tagamiseks ikka veel piisav ja et mõnedel kaastöölistel ei ole vajalikku arvu agente (12-15 agenti), töötatakse edaspidi selles suunas, et teha uusi kvaliteetseid värbamisi, kontrollida ja kasvatada olemasolevaid agente ja kasutada nende võimalusi täielikult.

REALISEERITUD TOIMIKUTE MATERJALIDE KASUTAMINE PERIOODILISES AJAKIRJANDUSES NATSIONALISTIDE KURITEGELIKU TEGEVUSE PALJASTAMISEKS

Peale agentuur- ja operatiivürituste läbiviimise kasutati olemasolevaid materjale üksikküsimuste ja realiseeritud toimikute kohta 1957. aastal ka perioodilises ajakirjanduses selleks, et paljastada eesti välismaiste organisatsioonide vaenulikku tegevust NSVLi vastu ja laostada natsionalistlikku elementi Eesti NSV territooriumil, kusjuures RJK organite salajasi töömeetodeid ei dešifreeritud.

Näiteks kasutati 1957. aasta märtsis–aprillis vastavalt NSVL MN juures asuva RJK juhtnööridele 4. osakonna lõpetatud toimikute "Sever" ja "Javka" materjale, nende alusel avaldati olukirjeldus "Lehed langevad", milles paljastati Rootsi ja Ameerika luure tegevust NSVLi vastu, mis toimus koostöös eesti natsionalistlike keskustega.

1956. aasta aprillis tuli ENSV MN juures asuvasse RJKsse oma süüd üles tunnistama endine kodanliku Riigikogu saadik, endine Tartu Ülikooli professor MILJAN, A. J., kes oli end varjanud nõukogude võimuorganite eest LEPMETSA perekonnanime all.

Võttes arvesse seda, et MILJAN on Eesti natsionalistliku elemendi seas laialt tuntud, avaldati 23., 24. ja 28. augustil 1957. aastal ajalehes "Sovetskaja Estonija" üksikasjalik dokumentaalne olukirjeldus "Tagasipöördumine ellu", milles on kirjeldatud MILJANI (LEPMETSA) eksimusi minevikus, tema rännakuid ajal, mil ta oli põranda all, ja tema tagasipöördumist ühiskondlikult kasuliku töö juurde.

1957. aasta juunis pidas ENSV MN juures asub RJK kinni ja arreteeris relvastatud bandiidi KOSENKRANIUS, Alberti, kes oli põranda all viibimise ajal sooritanud koos likvideeritud bandiitide SAARE ja OLDEGA mitmeid üliraskeid kuritegusid.

1957. aasta oktoobris arutas Eesti NSV Ülemkohus avalikul kohtuistungil Kilingi-Nõmme linnas, kohas, kus bandiidid oma kuriteod olid toime pannud, KOSENKRANIUSE süüasja ja mõistis talle kõrgeima karistusmäära – MAHALASKMISE.

Peale KOSENKRANIUSE mõisteti süüdi bandiitide aktiivne abistaja STRANDBERG, kes oli neile peavarju andnud ja nende kuritegudest osa võtnud.

Kohtusaalis viibivad kohalikud kodanikud võtsid kohtuotsuse vastu heakskiiduga.

Selleks, et paljastada bandiitide KOSENKRANIUSE, SAARE ja OLDE kuriteod, avaldati 1958. aasta jaanuari alguses ajalehtedes "Sovetskaja Estonija" ja "Rahva Hääl" dokumentaalne olukirjeldus "Hunt püünises", milles räägitakse antud bandiidirühma kuritegelikust

tegevusest, nende osalemisest terroriaktides, kolhooside ja kooperatiivide ning kodanike isikliku vara riisumises.

Saadud andmed annavad tunnistust sellest, et avaldatud materjalid etendasid positiivset osa ja kohalikud elanikud reageerivad neile heakskiiduga.

RJK RAJOONIAPARAATIDE JUHTIMINE

4. osakonna aparaat juhtis ja abistas RJK rajooniaparaate sel teel, et osakonna operatiiv- ja juhtivad töötajad käisid kohtadel, rajooniaparaatide töötajad kutsuti koos mõnede nende menetlustes olevate toimikutega välja komiteesse, aga ka sel teel, et perioodiliselt nõuti välja ja vaadati läbi üksikuid agentuurseid läbitöötamisi, agentuuri isiku- ja töötoimikuid.

Osakonna töötajad käisid 1957. aastal kokku 263 korral vabariigi rajoonides, viibides komandeeringus keskmiselt kuni seitse ööpäeva.

Et osutada RJK rajooniaparaatide operatiivkoosseisule praktilist abi, võtsid osakonna aparaadi operatiivtöötajad otseselt osa kõige perspektiivsematest läbitöötamistest ja agentuuri värbamisest, aga ka relvastatud illegaalide jälitamise abinõude väljatöötamisest ja elluviimisest.

Mitmete rajooniaparaatides menetletavate läbitöötamiste puhul kasutati 4. osakonna kogenud ja kontrollitud agentuuri.

Üksikutes operatiivtöö küsimustes saadeti rajooniaparaatidesse konkreetsete juhtnööridega orientiirid.

AGENTUUR- JA OPERATIIVTÖÖ RAJOONIDES, KUS RJK VOLINIKU APARAAT ON LIKVIDEERITUD

Seoses sellega, et Eesti NSV Ministrite Nõukogu juures asuva RJK rajooniaparaadid on osaliselt likvideeritud, oli 4. osakonnale tehtud ülesandeks organiseerida agentuur- ja operatiivtööd vabariigi üheteistkümnes rajoonis, kuhu on saadetud 22 operatiivtöötajat.

1957. aasta detsembris likvideeriti grupi liinis üks formulartoimik sel teel, et arreteeriti selle järgi menetletav karistussalklane RANDLA, Hugo Kustavi p, sündinud 1912. aastal. Ajal, mil Eesti NSV oli sakslaste poolt okupeeritud, 1941. kuni 1944. aastani kuulus ta sõjalisse fašistlikku organisatsiooni Omakaitse. 1941. aasta suvel laskis ta omal algatusel isiklikult maha kinnivõetud ja haavatud Nõukogude armee sõjaväelase, kes oli Omakaitse kohaliku organisatsiooni ülema korraldusel hobusevankril saadetud arsti juurde arstiabi saama.

Selles asjas toimub juurdlus.[184]

Aruandeaastal on operatiivkoosseis üles leidnud ja kindlaks teinud, et üleliiduliste ja kohalike jälitustoimikute alusel menetletavatest riiklikest kurjategijatest kaheksa elavad välismaal, nende hulka kuuluvad:

OJAMETS, Villem Kustavi p, endine aktiivne sakslaste käsilane, kes võttis osa haarangutest Nõukogude patriootidele ja nende arreteerimisest;
KOESALU, Villi Jaani p, kes sõja ajal töötas Saksa vastuluureorganis "Abwehrgruppe 312" ja osales karistusoperatsioonides Nõukogude partisanide vastu;
OTT, Endel Villemi p, kes töötas Isamaasõja alguses Saksa julgeolekupolitsei vanemassistendina ja seejärel prokuröri abina Tallinna linnas;
PETERSON, Erich Jaani p, Omakaitse organisatsiooni endine rühmaülem, kes võttis osa Nõukogude aktivistide arreteerimisest ja mahalaskmisest
ja teised.

Peale selle on operatiivtöötajad agentuurandmete alusel kohalikelt elanikelt ära võtnud ühe automaadi, 8 vintpüssi, 8 püstolit ja 1380 tükki mitmesuguseid lahingupadruneid.

1957. aasta 1. jaanuari seisuga oli maarajoonides 252 agenti, märkimisväärne osa neist olid minevikus värvatud seoses bandiitide

---

[184] Hugo Randla vahistati 17. detsembril 1957. Juurdlusandmete järgi tegutses Randla 1941 juulis-augustis Virumaa Omakaitses autojuhina, kus ta transportis ka Omakaitse operatsiooni käigus vahistatud Nõukogude sõjavange Simunasse. Omakaitse ülema Meeme Mälgi korraldusel tappis ta ühe raskelt kõhtu haavatud sõjavangi püstolilasuga pähe. Kohtus tunnistasid seda veel kaks juuresviibinud omakaitselast. Nõukogude sõjavangi tapmisest oli Randla rääkinud juba ülekuulamisel 19. mail 1956 KGB uurijale Lapšinile, kes olla talle väitnud, et see juhtum läheb amnestia alla. Kuid tegelikult sai haavatud sõjavangi tapmisest süüdistuse põhipunkt, mille alusel 28. veebruaril 1958 Eesti NSV Ülemkohus mõistis Randla 25 aastaks vangilaagrisse. 29. novembril 1963 arvas Eesti NSV Ülemkohus Randla karistusajast armulikult maha 23. septembrist 1944 25. oktoobrini 1945 filterlaagris viibitud aja. 11. detsembril 1969 otsustas Mordva ANSV Ülemkohus Randla karistusaega vähendada 15 aastale. Randla vabanes Dubravlagist 13. novembril 1971. ERAF SM, f.129, s.26597.

jälitamisega ja pärast relvastatud põrandaaluse likvideerimist. Seoses operatiivolukorra muutumisega rajoonides osutus, et suurem osa sellest agentuurist on mitmesugustel põhjustel edasiseks kasutamiseks kõlbmatu ja tekkis terav operatiivne vajadus asendada see uute värbamiste teel. Operatiivkoosseisu põhitähelepanu oli möödunud aastal pööratud uue, väärtuslikuma agentuuri soetamisele. 1957. aastal värvati kokku 63 agenti.

Äsjavärvatud agentide seas on kõige väärtuslikum agent “Kuurits”, keda aktiivselt kasutatakse relvastatud illegaali AUNVERI tagaotsimisel. Töös meiega on teda operatiivtehnika abil kontrollitud.

Põltsamaa rajoonis on tagaotsitava relvastatud illegaali SAPP, Hansu sidemetest värvatud agendid “Televiisor” ja “Järv”, kes on käesolevaks ajaks suutnud luua vajalikud sidemed tagaotsitava aktiivsete abistajatega.

1957. aasta augustis värvati samas (Põltsamaa) rajoonis agent “Oleg”, tema andmete põhjal hoiti ära formulartoimiku järgi läbitöötatava ja reetmiskavatsust hauduva SAKS, Antsu katse põgeneda välismaale.

1958. aasta 1. jaanuari seisuga on osakonnale kinnitatud rajoonides operatiivkoosseisu menetluses 77 formulartoimikut, 110 jälitustoimikut ja 18 esialgse operatiivkontrolli toimikut, mis värvingult jagunevad järgmiselt: Inglise spioon – 1, Saksa spioon – 4, väljaselgitamisel – 4, reeturlikud avaldused – 5, eesti jt natsionalistid – 23, politsei ametlikud kaastöötajad – 3, kirikutegelased ja sektandid – 7, sakslaste käsilased – 3.

Kõik formulartoimikud värvinguga “spionaaž” on avatud ajavahemikul 1945. kuni 1950. aastani. Läbitöötatavate praktilise luuretegevuse kohta andmeid saadud ei ole. Need toimikud nõuavad täiendavat uurimist ning on vaja otsustada, kas muuta nende arvestuse värvingut ning kas on otstarbekas neid edaspidi läbi töötada.

Jälitustoimikutest on menetluses peamiselt okupatsiooniperioodi Saksa ja Eesti poliitilise politsei endised ametlikud kaastöölised ja sakslaste aktiivsed käsilased. Enamikku tagaotsitavaid ei ole pärast Eesti NSV vabastamist Saksa okupantidest Nõukogude Liidu territooriumil fikseeritud.

Kõik operatiivset huvi pakkuvad toimikud on agentuuriga tagatud, mitmete toimikute osas rakendatakse abinõusid, et läbitöötamist ja tagaotsimist aktiviseerida uue, väärtuslikuma agentuuri soetamise teel.

Rajoonides asuvate operatiivtöötajate töö kontrollimine ja nende abistamine toimub sel teel, et käiakse kohtadel ja neid kutsutakse süstemaatiliselt (mitte harvemini kui üks kord kuus) rajoonist ühe kaastöölise kaupa osakonda tehtud tööst ette kandma. Nende

kaastöötajate osakonnas viibimise ajal viiakse nendega läbi operatiivnõupidamisi ning õpitakse tundma NSVL MN juures asuva RJK ja Eesti NSV MN juures asuva RJK käskkirju ja juhtnööre.

Kuigi 4. osakonna töö operatiivarvestuse ja agentuuri osas on mõningal määral paranenud, muuhulgas agentuuraparaadi uuendamise tõttu äsja värvatud agentide arvel, peab märkima, et osakonna töös on peale eespool nimetatute ka teisi olulisi puudujääke.

Ikka veel ei kasutata aktiivsel läbitöötamisel kogu olemasolevat agentuuri. Üksikjuhtudel ei tehta küllaldaselt tööd noorte agentide kasvatamiseks.

Oluliseks puuduseks töös on ka see, et aruandeaastal ei viidud lõpule end varjavate relvastatud illegaalide tagaotsimist, keda on 1958. aasta 1. jaanuari seisuga RJK organites arvel 5 inimest. Ebapiisavalt on korraldatud aktiivseid üritusi kodanlike natsionalistide toimikute alusel, eriti nende osas, kes on kinnipidamiskohast tagasi tulnud. Ebarahuldavad on välismaal asuvate natsionalistlike keskuste ja organisatsioonide vastu tehtud töö tulemused.

Operatiivolukorda, agentuur- ja operatiivtöö seisu ning NSVL MN juures asuva RJK käskkirjade nõudmisi arvesse võttes on operatiivkoosseis ja rajooniaparaadid peatähelepanu 4. osakonna liinis suunanud agentuurvõrgu tugevdamisele ning aktiivsete eesti kodanlike natsionalistide kohta olemasolevate toimikute alusel tehtava töö tõhustamisele, eriti legaliseeritute ja kinnipidamiskohast tagasi tulnud isikute osas, keda kahtlustatakse nõukogudevastases tegevuses.

On välja töötatud meetmed, mida viiakse ellu, et põranda alla jäänud relvastatud natsionaliste taga otsida. Rakendatakse abinõusid, et aktiivsemalt korraldada tööd, mida tehakse noorte ja haritlaskonna hulka kuuluva natsionalistliku elemendi vaenuliku tegevuse väljaselgitamiseks ja tõkestamiseks.

Kõiki osakonnas läbiviidavaid agentuur- ja operatiivüritusi tšekistliku töö edasiseks tõhustamiseks seostatakse peamise ülesandega: leida uusi operatiivseid võimalusi, et meie kontrollitud agentuuri ette sööta eesti kodanlik-natsionalistlikele keskustele välismaal ja välisriikide luureteenistustele selleks, et välja selgitada ja tõkestada nende nõukogudevastane vaenutegevus, aga ka selleks, et üle võtta nende sideliinid, mille kaudu nad peavad ühendust oma agentuuriga Eesti NSV territooriumil.

/a EESTI NSV MN JUURES ASUVA RIIKLIKU JULGEOLEKU KOMITEE ESIMEES POLKOVNIK

(KARPOV)

¸/a ENSV MN JUURES ASUVA RIIKLIKU JULGEOLEKU KOMITEE 4. OSAKONNA ÜLEM POLKOVNIK

(BURDIN)

Nr 4/248
“18.” jaanuaril 1958. aastal.
Tallinna linnas

Õige: ENSV MN juures asuva
RJK 4. osakonna operatiivvoliniku abi
Leitnant

/allkiri/
(Bõvaldeva)

Trükitud 3 eks
1 – NSVL MN juures asuva RJK 4. valitsusele
2 – 3 – toimikusse
Täitis Burdin
Trükkis Jerjomina
Mustandid hävitatud:
/allkiri: Burdin/
Masinakirjutajate nr-d
1, 2, 130 – Gridneva
16, 23 – Kallion
2, 11 – Jerjomina
Sissetulev 295a

LISA

Riikliku Julgeolekukomitee 4. osakonna struktuurist, kaadrist ja nende töökoormusest annavad teatava ettekujutuse 1957. aasta kevadsuvel koostatud koosseisude tabelid.[185] 4. osakond tegi pärast Riikliku Julgeolekukomitee loomist 1954. aastal läbi pidevaid sisemisi struktuurimuutusi, mida allikate vähesuse tõttu on raske täpselt jälgida. Näiteks 1955. aastal oli 4. osakonnas tervelt 7 jaoskonda: 1. jaoskond (5 töötajat) jälgis endiste poliitiliste parteide ja organisatsioonide liikmeid, samuti juudi rahvuslasi; 2. jaoskond (8 töötajat) töötas läbi eesti rahvuslasi; 3. jaoskond (12 töötajat) tegeles relvastatud vastupanu likvideerimisega; 4. jaoskond (6 töötajat) nõukogudevastase elemendi läbitöötamisega intelligentsi ja noorsoo hulgas; 5. jaoskond (5 töötajat) kirikutegelaste ja sektantide jälgimisega; 6. jaoskond (5 töötajat) tegeles nõukogudevastaste lendlehtede ja anonüümsete dokumentide autorite jälitamisega ja 7. jaoskond (7 töötajat) teostas pagulaste vastu suunatud agentuurtööd.[186] Alljärgnevas tabelis esitatud jaoskondade täpsema töösuunitluse kohta kahjuks lähem ülevaade puudub, selgemalt eristub siin 3. jaoskond eesotsas jaoskonnaülem Kukanoviga, mis tegeles kirikutegelaste jälgimisega. Tabelis ei kajastu veel 1957. aasta sügiseks toimunud uued struktuurimuutused, mil 4. osakonnas oli juba 6 jaoskonda: juurde oli loodud 3. jaoskond 7 operatiivtöötajaga, mis pidi tegelema sportlaste ja noorte jälgimisega.[187]

Paraku jäävad suuremas osas hämarusse ka julgeolekuohvitseride biograafiad, sest nende isikutoimikuid parteiliinis leidub Riigiarhiivis vaid osaliselt. 4. osakonna rahvuslikust koosseisust jääb mulje, et venelased olid siin kerges enamuses; neile kuulusid ka kõik kohad juhtkonnas. Lisaks peab veel arvestama, et nagu EKP juhtkonnas, oli ka KGB-s suur osatähtsus Venemaa eestlastel. Venemaa eestlased olid Arnold Pammer, kes toodi julgeolekuorganitesse üle EKP Keskkomitee erisektorist, ja Friedrich Tillo, kes aastatel 1967-1973 oli KGB Tartu aparaadi ülem. Kõige säravama tšekistibiograafiaga isik alljärgnevas nimekirjas, Feliks Meiner, on samuti Venemaa eestlane. Meiner suunati hiljem tööle välisluuresse, kus ta KGB tegutseva reservi ohvitserina töötas Nõukogude Liidu saatkonnas Rootsis ja lõpetas oma karjääri VEKSA aseesimehena.

---

[185] ERAF SM, f.131, n.1, s.361, l.104-109.
[186] ERAF SM, f.131, n.1, s.328, l.85.
[187] ERAF SM, f.131, n.1, s.375, l.25a.

Eesti NSV Ministrite Nõukogu juures asuva Riikliku Julgeoleku Komitee 4. osakond.

1. jaoskond

Ametikoht	Perekonnanimi ja initsiaalid	Agente	Konspiratiiv-korteri pidajaid	Agentuur-toimikuid	Formular-toimikuid	Jälitus-toimikuid	Esialgse opera-tiivkontrolli toimikuid
1. Jaoskonnaülem	E.O.Jasska	10	2	–	1	–	2
2. Jaoskonnaülema asetäitja	V.G.Ringo	10	1	–	–	–	17
3. Vanemoperatiivvolinik	Vinogradov	9	1	–	4	–	2
4. Vanemoper.	A.N.Pärnasalu	9	1	–	5	–	–
5. Vanemoper.	V.M.Järv	19	2	–	1	–	8
6. Vanemoper.	G.G.Šalamov	4	1	–	2	–	–
7. Oper.	B.P.Naboka	8	1	–	2	–	7
8. Oper.	F.V.Meiner	12	1	–	3	–	2
9. Oper.	G.A.Aun	õpingutel					
10. Vanemoper.	H.K.Martis	18	1	–	–	–	2
Kokku:		99	11	–	18	–	40

2. jaoskond

Ametikoht	Perekonnanimi ja initsiaalid	Agente	Konspiratiiv-korteri pidajaid	Agentuur-toimikuid	Formular-toimikuid	Jälitus-toimikuid	Esialgse opera-tiivkontrolli toimikuid
1. Jaoskonnaülem	F.A.Tillo	5	1	–	1	–	–
2. Jaoskonnaülema asetäitja	Lopuhinski	7	2	–	4	–	1
3. Jaoskonnaülema asetäitja	A.J.Molok	5	1	–	1	–	–
4. Vanemoper.	G.S.Amossov	7	1	–	4	2	1
5. Vanemoper.	Visljajevski	3	–	–	–	1	–
6. Vanemoper.	N.A.Afanasjev	7	1	–	2	–	6
7. Vanemoper.	A.G.Pammer	5	1	–	–	–	10
8. Vanemoper.	G.P.Kazankov	12	2	–	1	–	5
9. Oper.	A.V.Vinkman	2	–	–	1	–	4
10. Oper.	E.K.Kaljuvee	6	3	–	2	–	5
Kokku		59	12	–	16	3	32

3. jaoskond

Ametikoht	Perekonnanimi ja initsiaalid	Agente	Konspiratiiv-korteri pidajaid	Agentuur-toimikuid	Formular-toimikuid	Jälitus-toimikuid	Esialgse opera-tiivkontrolli toimikuid
1. Jaoskonnaülem	V.P.Kukanov	8	2	–	1	–	–
2. Vanemoper	I.F.Perebeinossov	9	1	–	4	–	2
3. Vanemoper	N.N.Razarjenov	7	1	–	2	–	–
4. Vanemoper.	I.I.Kuusik	6	1	–	6	–	–
5. Oper.	G.K.Lillepea	7	1	1	–	–	–
Kokku:		37	6	1	13	–	2

4. jaoskond

Ametikoht	Perekonnanimi ja initsiaalid	Agente	Konspiratiiv-korteri pidajaid	Agentuur-toimikuid	Formular-toimikuid	Jälitus-toimikuid	Esialgse opera-tiivkontrolli toimikuid
1. Jaoskonnaülem	Ju.I.Karpov	1	1	–	–	4	–
2. Vanemoper	V.F.Smirnov	1	–	–	–	10	–
3. Vanemoper	Ju.M.Teder	–	–	–	–	8	–
4. Oper.	V.V.Koršunov	–	–	–	–	7	2
5. Oper.	H.E.Kont	3	–	–	–	9	1
Kokku:		5	1	–	–	38	3

5. jaoskond

Ametikoht	Perekonnanimi ja initsiaalid	Agente	Konspiratiiv-korteri pidajaid	Agentuur-toimikuid	Formular-toimikuid	Jälitus-toimikuid	Esialgse opera-tiivkontrolli toimikuid
1. Jaoskonnaülem	S.A.Romanov	6	–	1	3	1	–
2. Jaoskonnaülema asetäitja	Ju.P.Repson	6	1	–	1	1	–
3. Vanemoper	E.R.Kott	8	–	–	3	–	–
4. Oper.	K.A.Tõnson	4	3	–	–	–	–
Kokku:		24	4	1	7	2	–

Juhtkond

Ametikoht	Perekonnanimi ja initsiaalid	Agente	Konspiratiiv-korteri pidajaid	Agentuur-toimikuid	Formular-toimikuid	Jälitus-toimikuid	Esialgse opera-tiivkontrolli toimikuid
1. Osakonnaülem	L.S.Burdin	2	–	–	–	–	–
2. Osakonnakonnaülema asetäitja	A.V.Konovalov	4	–	–	1	–	–
3. Osakonnakonnaülema asetäitja	I.M.Andrejev	3	–	–	–	–	–
4. Osakonnakonnaülema asetäitja	A.P.Uljanov	–	–	–	–	–	–
Kokku:		9	–	–	1	–	–

Agendinimede register

“48” 27, 28

“**A**adu” 77
“Agva” 182, 185, 218, 219
“Aino” 18, 19, 27, 28, 68
“Aira” 25, 36, 54, 57, 58
“Aksel” 114, 125
“Albert” 202
”Alekok” 157
“Aleksandra” 30, 64, 65
“Aleksandrovski” 43, 119
“Ants” 205, 206, 212, 213, 214, 222
“Ants Lagi” 7, 8, 66
“Arnold Kask” 70
“Artur” 9
“Artur Paju” 9
“Aspirin” 26
“Ats” 26, 148, 149
“August” 14, 111, 221, 222
“Aus” 112

“**B**oitsov” 64, 65
“Borodin” 149, 155
“Belokurova” 19, 20, 23, 24, 58
“Burõi” 196, 205, 206

“**D**evi” 167
“Djadja” 125
“Dotš” 109

“**E**go” 206
“Enn” 116
“Erastov”24
“Erika” 110
“Ermo” 203
“Ets” 111

“**F**eliks”79
“Ferdinand” 112
“Forte” 214

“**G**alja” 30
“Georg” 195
“Georgi” 9
“Gladiaator” 162

“**H**aakla” 70, 71, 217
“Harri” 202
“Hugo” 8, 70

“**I**golkin” 182
“Ilmar” 9
“I. Romanov” 77
“Istorik” 54, 62, 63, 64
“Ivanov” 167

“**J**aan” 70, 112, 113
“Jaan Reeberg” 158
“Jaanus” 91, 92, 93, 94
“Jaan Mets” 9, 70
“Jack” 70
“Jalakas” 127
“Jokela” 63, 64, 65
“Joonas” 70
“Jossifov” 14
“Juhan” 110
“Juht” 196
“Jurjev” 70
“Järv” 112-115, 226
“Järvinen” 54, 57
“Jüri” 161, 185, 204-209, 213, 214

“**K**adak” 79
“Kaigas” 112, 113
“Kalur” 201-203
“Karist” 158
“Karl” 179, 180, 201, 202, 221, 222

“Kask” 25, 54, 68, 111, 119, 203
“Kass” 162
“Kazbek” 149
“Keres” 30, 67
“Kiir” 114, 115
“Kivi” 97
“Klift” 21, 22
“Koik” 125
“Kolga” 54
“Kolm” 109
“Koor” 70
“Komlev” 43
“Kosta Pitkänen” 37
“Kuld” 97
“Kulinaar” 113, 114
“Kull” 16, 17
“Kuznetsov” 126, 128
“Kuurits” 113, 226
“Kuusk” 9, 98, 209, 215-217
“Kuusner” 79

“**L**aht” 196, 197
“Lapp” 178
“Lebedeva” 21
“Lembern-Herman” 79
“Lepp” 147
“Lessovski” 16, 17
“Lia” 109
“Liège” 33
“Lind” 54, 70
“Linda” 112, 221
“Lipudoja” 111
“Liiv” 182
“Lootus” 65, 66
“Lubi”111
“Luna” 9, 67
“Luts” 66, 67
“Lühis” 147, 182

“**M**aiski” 54, 210
“Maksim” 182
“Marina” 214, 215
“Marta” 43, 55
“Mata Hari” 210
“Medik” 191-195, 209
“Meri” 36
“Merikotkas” 23
“Mets” 14, 111, 114
“Mihhail” 69, 70
“Mihhailov” 9
“Mikk” 14
“Miša” 155
“Morse” 16, 54
“Mägi” 11, 12, 32
“Mänd” 90, 110, 111
“Müller” 68

“**N**ekrassov” 22
“Nikolajev” 54
“Nurm” 148
“Nõmmik” 9, 70

“**O**hakas” 196
“Oja” 111
“Oksana” 79
“Oleg” 64, 65, 226
“Olev” 217, 218
“Olimpia” 209
“Onegin” 79
“Orjol” 18, 203
“Ozerova” 176, 178
“Ots” 104, 110
“Otto” 201
“Otševidets” 55

“**P**all” 110
“Paul” 119
“Pauliine” 114
“Peiker” 54, 55
“Pero” 16
“Petrov” 112
“Peeter” 57, 58, 180
“Peter” 54
“Piilu” 202

“Pilv” 205
“Pilvar” 159
“Pjotr” 20
“Poiss” 209
“Predannõi” 125
“Puri” 203, 204, 209
“Pärn” 110, 145, 152, 206

“**R**adar” 219, 220
“Rebane” 110
“Rein” 205, 206, 214
“Robert” 15, 54
“Roland” 127
“Romanova” 182
“Ropka” 20
“Rosalia” 109, 110
“Rudolf” 70
“Ruudi” 111

“**S**aar” 70, 79, 127, 183
“Salm” 177, 178
“Salu” 70
“Samler” 196, 197, 199, 209, 222
“Sarapuu” 183, 184
“Sedov”210
“Semjon” 127
“Semjonov” 24, 28
“Sepp” 14
“Sidorov” 33
“Sizov” 15
“Smirnova” 79
“Sokolov” 12, 30, 32, 77
“Sport” 220
“Stepanov” 217
“Stok” 65, 66
“Student” 15, 79
“Suits” 79
“Sulg” 184, 196, 202
“Suvi” 110
“Svetlanova” 6, 7, 25, 35, 36
“Säde” 222

“**Z**imin” 33
“Zorin” 15

“**Š**klovski” 43
“Šmidt” 70

“**T**amm” 158
“Tammur” 183, 184
“Tartu” 43
“Tatjana” 33
“Tavet” 30
“Televiisor” 115, 226
“Tiit” 149, 202
“Tiiu” 154
“Tikk” 17, 79
“Tamm” 9, 39
“Tihane” 114
“Tihhomirov” 79
“Tomson” 177, 178
“Toomas” 114, 167
“Toru” 176, 177
“Tulp” 196, 218
“Täht” 196-199, 209, 222

“**U**ibo” 111

“**V**aba” 31, 64, 65
“Valdeko” 117
“Valter Saar” 121
“Valvur” 111
“Vari” 155, 156
“Venera” 209
“Vernõi” 152
“Wismari” 155
“Vladimir” 125
“Välk” 147, 196, 218

“**Õ**li” 77

Nimeregister

Aasa, Hugo 37
Aavik, Aarne 220
Abel, Heldur 102-106
Adrik, Eugen (Jevgeni) 152, 153
Adrik (Mudroljubov), Semjon 152, 153
Afanasjev, N. 230
Agarkov 194
Ahonen, Hugo 126, 127
Aidla, Aino 143
Ainsalu, Helje 218
Aksel, Maria 60
Aljas, Arvo 173
Aljasmets, Johannes 42
Allik, Peet 49, 50
Allipere, Arvo 50, 51, 163
Allipere, Väino 51
Altermann, Ülo 97, 99, 114
Altmäe, Vaike 103
Alvre, Paul-Johannes 36-39
Amossov, G. 230
Andrejev, I. 232
Andresen, Nigol 157, 158
Anton, Lembit 162
Arahonka, Ossi 56
Arbet, Vaike 123
Ariste, Paul 38, 56
Arro, Kalev-Gustav 108-110
Aru, Eduard 102
Arvidson 177
Aulio, Ailo 184
Aulio, Alma 183, 184
Aulio, Heikki 183
Aun, G. 230
Aunver, Jaan-Ants 111,113, 114, 226
Avarmaa 215, 216

Bahharev, I. 147
Baker 18
Balakirev 18
Barkov, Leonid 42
Barnes 18
Barren, Almi 31
Belokon, Igor 7, 8, 66, 67
Blossfeldt, Edgar 159
Bokatš 182
Bond 16
Burdin, L. 154, 228, 232
Bõvaldeva 228

Cromley 19

Delling, Albrecht 208
Dzjanko, Ivan 182

Eerlich, Kalju 50, 51, 163
Ein, Taimi 67
Ekholm, Arvi 15
Engels, Friedrich 198
Ennok, Avo 48
Ermand 109
Eskola, Olev 162

Feldt 192
Fersen, Hans 39, 77
Franski, Boris 61, 62
Franski, Inna 62

Gaufler, August 208
Gaufler, Benjamin 208
Gaufler, Ulrich 208
Gaufler, Vera 208
Giffy 19
Golombewska 39

Gordejev 77
Grant, Johannes 20
Grant, Otto 19, 20
Gribanov, Oleg 5
Gridneva 228
Grjaznov 92
Grünthal, Ivar 158
Gusseva, Natalja 170, 171

Hagen 177
Haggi, E. 57
Haljak, Mart 141-143
Hallap, Eve 151
Hallik, Uudo 138-140
Hallingu, Juri 138
Hanesaare, Erkki 194
Hansen, Sulev 218
Hanso, Elmar 92
Hanso, Karl 92
Hark, Edgar 206
Harris 22
Heeska, Johannes 113
Heidemann, Hans 135, 136
Heliara 37, 38
Hellat, Toomas 71, 215
Hendrikson 215-217
Hergaug 60
Hindre, Heino 7
Hinno, Aavo 145, 146
Hirvelaan, Hans 27
Hitler, Adolf 169
Holm, Elfriede 96-99
Holm, Gunnar 127, 128
Hololei, Gunnar 220
Holopova, Niina 48, 49
Hone, Arthur 22
Hunt, Ene-Liisu 147, 148
Hurma, Eerik 195
Hynynen, Veikko 56, 57, 157, 158

Ihlov, Tiina 173
Iljaševitš 126
Ilomets, Heikki 128
Indreko, Richard 63
Isakson, Kalle 31
Ise, Sven 37
Isotamm, Jaan 167
Ivašen 54

Jakobsen, Ludvig 65, 66
Jakobson, August 95
Jakobson, Idel 207
Jalonen, Rein 49, 50
Jasska, E. 154, 230
Jegorov, Vladimir 18, 19
Jerjomina 228
Jermoškin, Karp 182
Johansson 57
Josia, Udo 129
Juhandi, Rein 132
Jõgi, Aino 151
Jõgi, Aksel 49, 50, 150, 151
Jõgi, Eha 151
Jõgi, Viktor 215
Järv, V. 230
Järve, Leili 102
Järvelä, Kaarlo 56, 194, 195
Jääger, Aarne 134-137
Jürgen, Udo 155
Jürgens, F. 164, 165
Jürgens 43
Jüris 119, 222
Jürisoo 171
Jürisson, Aleksander 178, 180
Jürisson, Viktor 178-180, 221, 222

Kaal, Aira 22
Kaganovitš, Lazar 169
Kairowicz, Alfons 61
Kaiv, Johannes 198
Kala, Eduard-Hendrik 129
Kaldoja, Karel 37

Kaljumäe 129
Kaljurand, Ants (“Hirmus Ants”), 126
Kaljuvee, E. 231
Kaljuvee, S. 123
Kallasmaa, Arnold 37
Kallion 228
Kalm, Alfred 19
Kalm, Arne 19
Kalm, Mary 19
Kangor, Aleksander 116
Kangro, Bernard 158
Kangro-Pool, Rasmus 155
Karhu, Valdemar 37
Karm, Enn 37
Karm, Kaarel 162
Karpov, Ivan 83, 95, 97, 122, 200, 201, 228
Karpov, J. 231
Karu, Endel 103, 104
Karu, Juhannes 105
Karu, Lembit 100, 101
Kask 214
Kask, Adele 11, 12, 31, 32
Kask, Ülo 90
Kazankov, G. 231
Kaukver, Ants 132, 133
Keernik, Arno 129
Kekkonen, Urho Kaleva 56
Keno, M. 39
Kesküla 60
Kettunen, Lauri 38
Kiik , Jarmo 131-133
Kiivit, Jaan 185, 206
Kikas, Ella 219
Kilpi-Hynynen, Raili 157, 158
Kilvits, Linda 68
Kingissepp, Endel 129
Kippasto 136
Kirm, Meinhard 128, 129
Kirotar, Elmar 28
Kirotar, Ingmar 28
Kirs, Hilda 168, 169
Kissov, Anna 120, 122
Kits, M. 26, 27, 78
Kivi, K. 16
Kivimägi, Enn, 147, 148
Kivimägi, Johannes 129
Klaus, Georg 183
Klesment, Johannes 198
Koesalu, Villi 225
Koha, Jako 143
Kolk, Aksel 112
Kolk, Raimond 191
Koll, Karl, 103
Koll, Osvald 103
Kollom, Raigo 145, 146
Kompus, Aleksander 191
Konnikov, Boriss 60
Konovalov, A. 232
Kont, H. 231
Kopra, Ivan 143
Kornilova, L. 147
Korp, Bernhard 125
Koršunov, V. 231
Kosenkranius Albert 89-96, 223
Kosenkranius, Asta 92
Kott, E. 232
Kovero 36-38
Krasmus, Markus 37
Kriibi, Leonhard 181
Kriibi, Lucia 181
Kross, Jaan 33-35
Kruleht, Linda 99, 101, 102
Krusten, Rene 222
Krutov, 118
Kruuspere, V. 39
Kukanov, V. 229, 231
Kukk, Salme 170
Kuks, Nikolai 43
Kuldner, Alfred 30, 31
Kuldner, Hilda 31
Kuldner, Liisa 31

Kuljus, Erika 121
Kuljus, Voldemar 185, 213
Kuperjanov, Julius 134-137
Kurik, Johannes 129
Kurvits, Elmar 116, 117
Kuznetsov 13
Kuum, Aleksander 175-178
Kuuseoks, August 158
Kuusik 78
Kuusik, Mati 134, 135
Kuusk, Erika 218
Kuusk-Saaliste, Ilse 218
Kõpp, Gunnar 20
Kõpp, Johannes 20, 68
Kõrgemägi, Ernst 170
Kõrgemägi, Feliks 170
Kõrgemägi, Johanna 169, 170
Kõrgmaa, Ants 172
Kõrgmaa, Enn 172
Kägu Jüri 93
Kägu, Olga 93
Kägu, Oskar 51
Kändla, Jüri 115
Kärpuk, Kaarel 167, 168
Kärävä, Lauri 151
Künapuu, Ludvig 111
Künnap, Ago 39
Kütt, I. 27, 28

Laanema 39
Laasnurm 57
Laid, Erik 63, 70
Laine, Lola 25
Lajeva 83
Langeberg, Fred 25
Lankin 21
Lankots, Leida 93
Lankots, Richard 92, 93
Lapšin 225
Laretei, Heinrich 63, 68, 69, 198
Larikari 151
Lauri, Johannes 206
Lauter, Mihkel 67, 68
Leek, Helmi 181, 219
Leepin, August 145, 206
Leet, Arne 141-143
Leet, Rein 141
Leetma, E. 39
Lenin, Vladimir 108, 198
Leola, Olaf 203
Leppik, Ülo 127
Liim, Allan 136
Liitoja, Paul 14
Liivak, Elmar 91
Liivakand 143
Liivik 218
Lillepea, G. 231
Lindberg 33
Lindberg, Kurt 33
Lindenberg, Kurt 116
Lindermann, Anna 97
Lindermann, Arnold 96-101
Lindermann, Johannes 96-101
Lindmaa, Juhan 134-137
Lindström, Evald 11, 12, 32
Lindvee, Ülo 148, 149
Link 124
Lond, Edgar 128, 129
Loodsalu, Erik 37
Loorents, J. 57
Lopuhinski 230
Lorents, S. 57
Luhtaru, Juhan 110
Luide, Kaarel 117, 123, 124
Luigaleht 136
Lukatson, Eduard 111
Lumiste 217
Lund-Quist, Carl 207
Lunev, Konstantin 206
Luts 217
Lvova, Anna 49
Lõhmus, Adolf 196, 200, 218
Lõhmus, Asta-Virve (sünd.

Krüger) 196, 218
Lätte 54, 90
Lääts, Ludvig 215, 216

Mahhov, Aleksei 107
Mahhova, Erika 107
Mahlapuu, A. 57
Maidesoo, Gunnar 129
Maisto, Ants 145, 146
Malenkov, Georgi 169
Malmre, Vello 20, 214
Malmsten, Franz 162
Mannas 112
Manno, Kalju 49, 50
Marandi, Rein 34, 35
Margiste, Aleksander 69
Margiste, Tamara 69
Margus, E. 16
Marks, H. 39
Martis, H. 154, 230
Martson, Karl 100
Marx, Karl 158, 198
Massov, Leena 197
Matson (Hietala), K. 15
Meet 90
Mehis, H. 149
Meiner, Feliks 229, 230
Meos 9
Mere, Ain 68, 167
Meremaa, Heinrich 37
Meri, Georg 23, 24
Merits, Peet 135
Mets, Tõnis 173
Mettik 219
Metus, Elmar 53, 54
Migasto, Alma 181, 219
Mihkelson, Edgar 37
Mihkelson, Evi 114
Mihkelson, Heino 114
Mihkelson, Johannes 191-195
Mikkelsaar, Enno-Lembit 64, 192
Miljan, August 223
Miller, Endel 54
Mitt, Endel 90, 91, 94, 95
Mitt, Hilda 90, 91
Molok, A. 230
Molotov, Vjatšeslav 169
Mondštein, Aleksandr 61
Mondštein, Nelli 61
Moora, Harri 64
Moora, Rein 64
Morgunov 141
Moritz, Jürgenson 50
Mosin, Ivan 168
Muda 215, 216
Murs, Ernst 102-105
Mutt, Oleg 21, 22
Mutt, Victor 21
Mõtus, Georg 122
Mäelo, Bernhard 191
Mäeots 218
Mälk, Meeme 225
Mäll, Alfred 57, 149, 150, 221
Mäll, Villu 138, 139
Mängel 60
Männik, Ilmar 37
Männik, Mart 201, 202
Männik, Teodor 122
Männisalu, Evald 37
Mäss, Lembo 33-35
Möldre (Tarmo), Mari 156
Müür 172
Müürisepp, Aleksei 162

Naboka, B. 230
Naumov 69
Neeme, Hardvig 130-133
Nemvalts, Valdo 66
Netšuhhajev, N. 147
Nevzgodov, Aleksei 124
Niinemets, Ülo 173
Nikolai, Endel 110
Nops, Heinrich 23

Nops, Olga 23, 24
Nurk, Aili 144
Nurk, Aleksander 144
Nurk, Jüri 143, 144
Nõmmik, Rudolf 111

Oengo, Hugo 175-178
Oja, Eduard 90
Oja, Kalju 55
Ojamets, Villem 225
Ojaste, Aksel 111, 112
Ojaste, Arnold 111, 112
Ojassoo, Voldemar 177
Olbrei, Richard 118
Olde, Kristjan 91, 92
Olde, Viktor 89-96, 223
Orav, Meeta 185
Ormus 144
Ots, Edgar-Voldemar 42, 79
Otsing 111
Ott, Endel 225
Owen, Robert 198

Paat 39
Padrik 104
Paemuru, Mart 118
Pajusalu, Ants 138
Palla, Alma 121
Palusaar, Rein 109
Pammer, Arnold 229, 231
Panjukova, Aleksandra 169
Parikas, L. 57
Parve, Juhan 91
Parve, Ralf 54, 55
Pastusjak 60
Paurson, Paul 134, 135
Pere 219
Perebeinossov, I. 231
Perman, Friedrich 138
Pertmann, Jüri 49, 50
Peterson, Erich 225
Peterson, R. 177
Peterson, Stig 36, 57
Pett, Helmi 193
Piho, Voldemar 109
Piirmaa, Heldur 48-50
Pikkur, Juhan 91
Pitovranov, Jevgeni 95, 122
Plakk, Modest 124, 125
Poljakov, Valentin 191
Pork, August 167
Post, Voldemar 199
Prants, Dmitri 16, 17
Prass, Evald 90
Priimägi 54
Protin 218
Pruul, Avo 152, 153
Pukk, Neeme 104
Pulk, Õie 121
Pulst Juhan 90
Pulst, Natalia 90
Pulst, Uno 90
Pung, Erast 69
Puusaar, Aliide 113
Põdrus, Albrecht 142
Põllumaa, Rein 129
Päev 143
Pälling, Jaan 168
Pärl, Jüri 173
Pärn, A. 57, 90
Pärn, Oskar 91
Pärnasalu, A. 230
Pärno, August 97, 98
Pärtel, Väino 66
Pärtüläinen, Anatoli 165-167
Päsmel, Mari-Anne 49
Päts, Helga-Alice 18
Päts, Konstantin 18, 69
Päts, Matti 18
Pöhl, Hjalmar 206, 207
Pöhl, Ivar-Hans 206, 207
Pöhl, Olaf 206, 207
Püsa 144
Püvi, August 113, 114

Rachmann, Herbert 28-30
Raid, Aare 35
Raid, Jaroslav 136
Raid, Tõnu 49
Ramm, Hilda 17
Randla, Hugo 224-225
Randus, Alfred 29
Rang, Endel 175-178
Rannat, Avo 37
Rass Paul 117, 123
Razarjenov, N. 231
Ratas, Endel 173
Rattasepp, Karl 138, 139
Rauhamo 58
Rebane 144
Rebane, Alfons 33, 68, 195, 201, 202
Rebas, Heli 203, 204
Rebas, Robert 203
Rei, August 63, 68, 191
Reial, Hilda 184
Reiman, Maria 110
Reimere, Henriette 200
Reio, Ago 118
Repson, J. 232
Retsold, Jüri 145, 146
Riba, Ülo 139, 140
Ricardo, David 198
Riitsalu, Rein 67, 68
Ringo, V. 230
Rislakki, Jukka 37
Ristikivi, Karl 36
Romanov, S. 232
Roondla, Uno 193-195
Roop, Maire 121
Roos, Endel 103-105
Roosvalt, Albert 205
Roots, Jaan 109, 112, 117
Rosenberg, Mall 6, 24-26
Rudermann, Emmanuel 61
Rudermann, Girš 61
Rudermann, Taiba 61
Rumjantsev, Viktor 127
Ruus, Eduard 125-127, 146, 147
Ruus, Pail 20
Ruusna, Hugo 114
Rõdal, Ott 155
Rõuk, Anton 60
Ränisoo, Olev 166
Rätsep, Kaide 212, 213
Rätsep, Väino 19
Rütman 60

Saaliste, Artur 217, 218
Saaliste, Richard 217, 218
Saar, Ernst 164, 165
Saar, Ervin 89-95, 223
Saar, Julius 12, 13
Saar, Paul 37
Saar, Veera 91
Saare, Oskar 129
Saarsen, Villem 8
Sabbe, August 111-113
Saks, Ants 58, 226
Salk, Arvi 148
Salonen, Kalle 194
Salundi, Raivo 138-140
Sammul, Aino 19
Sammul, Jüri 19
Samon, Sergius 178, 180
Samon, Vladimir 179, 180, 221, 222
Samuilova 123
Sandre, Lionel-Raimund 126
Sankmann, Arthur 37
Sapp, Hans 114, 115, 226
Sarap, Meinhard 106
Sarv, Karl 131-133
Saulep 218
Savuškin, Aleksei 137-140
Schmidt, Albert 100
Schprenk-Dorn M. 39

Schultz, Egon 16, 17
Schultz, Ingrid 17
Schultz, Philipp 16, 17
Schwarzman, Sara 61
Sepik, Harri 216
Serov, Ivan 211
Sidron, Arnold 37
Siiak, Endel 161, 162
Siigert, Heinrich 129
Siil 43
Siitmäe 91
Sild 14
Sillandi, Kuno 20
Silvet, Johannes 21, 22
Simelius, Eino 145, 152
Simson 218
Sinilaid, Liisa 93
Sirel, Vaino 37
Sittow, Michel 203
Smirnov, Mihhail 185
Smirnov, V. 231
Smith, Adam 198
Sommer, Rudolf 199
Soosaar, Lembit 107
Soosalu 90
Speek, Eduard 109
Speek, Heinrich 108, 109
Speek, Karl 109
Spefferd 20
Stalin, Jossif 99, 136, 169, 198
Starinov, Gavriil 154
Steinbach, Ago 49, 50
Sten, Klas 60
Steven183
Stillverk, Herbert 182-184
Stolz, Asta 6, 25
Strandberg, Julian 95, 223
Sula, Arnold 129
Sulin, Norma-Vivian 35, 36, 57
Susi, Hugo 181
Sutt 39
Svensson, K.A 39
Sõru, Ida 110
Särak, Voldemar 216
Sütt, A. 16
Süvik, Tiina 197

Zagoruiko 83
Zahharov, A. 32, 33
Zeuten, Magens 204
Zõrjanov 47

Šalamov, G. 230
Šilov, Valentin 124

Tahk, Väino 48, 49
Talgre, Leo 215
Talts, Albert 91-93
Talvik, Valter 79
Tammekand, Armin 106-108, 145
Tamming, Lembit 103-105
Tammsaar 110
Tarik, Vello 163, 164
Tarmo, Ruut 156, 157
Tarto, Enn 167
Tartu, A. 39
Tarum, Matti 132
Tasur, Paul 155, 156
Taul, Jaak 203, 205, 207, 208
Teder, J. 231
Teearu, Heino 126
Teär, Valdur 173
Tief, Astrid 198
Tief, Jaan 199
Tief, Julie 196, 197
Tief, Otto 195-201
Tief, Tiiu 199
Tiitam, J. 57
Tikander 183
Tillo, Friedrich 229, 230
Tipner, Feliks 20, 21
Tomba, Verner 41, 42

Tomberg, Richard 8
Tomson, Hilja 126
Tomson, Inda 51
Tomson, Jakob 110
Toobal, Tiit 173
Toode, Otto 101, 102
Toom, Lembit 181, 182, 219
Toom 172
Tooming 144
Toomingas, Elmar 218
Toomra, Mihkel 138
Toomsalu (Blossfeldt), Artur 116, 159
Toomsalu (Blossfeldt), Miralda 159
Toomtalu, J. 39
Torma, August 24, 196, 204
Torop, Jaan 113
Treiberg 39
Treiman, Udomar 178
Treu, Ilse 122
Trill 144
Tsõbulski 95
Tuiman 182
Tuisk, Hilda 11, 12, 31, 32
Tulnola, Hengo 119-121
Tulnola, Valdur 121
Turpin 18
Turu, Johannes 100
Turu, Olev 100, 101
Tõlgu 43
Tõlgu, Aksel 103, 105, 106, 117
Tõnson, K. 232

Udam, Erik, 126, 146, 147
Udam, Mark 49, 146
Uibo, Alfred-Ago 13, 14, 78,
Uibo, Enn 117-122
Uibo, Taivo 167
Uljanov, A. 232
Uluots, Jüri 195, 209
Uuesson, Paul 197, 199
Uukivi, Ilmar 143

Vaalberg, Õie130-133
Waddams 204, 205
Vahi-Velli, Hilja 78
Vaht, A.16
Vahtramäe 60
Vahuri, Tarmo 163
Vahuri, Toivo-Rein 162-164
Vainola, Fiive 129
Vainola, Hilda-Helene 152, 153
Valden 183
Valdin, Arkadi 64, 65, 70, 203
Valgre, Helmut 209, 210
Valiulin, S. 39
Vallimäe, Elmar 37
Varma, Aleksander 63, 68, 70
Vasar 39
Vatsel, Arvo 134-137
Veiderpass, A. 177
Vellner, Harald 68
Vereštšagina 60
Veslei, Fanny 194
Vigel, Jaan 109
Vihakorm, Julie-Anete 118
Vihermäe, Henn 77, 78
Viidas, Rein 141-143
Viigipuu, Elmar 103, 105
Viitak, Alide 121
Viitmaa, Valdur 115, 116
Viks, Ervin 167, 207
Vilk, Evald 102, 105
Vilkuna, Kustaa 56, 57
Villa 111
Vinkman, A. 231
Vinogradov 230
Virambik, T. 39
Visljajevski 230
Vompa 30
Voore, Ruben 171

Voronin 83
Vorošilov, Kliment 170
Võhni 112
Välba, Toomas 148
Väljaots, August 105
Värat, Artur 108, 110, 111

Õispuu, Aliide 102, 103
Õispuu, Karl 103

Övel, Richard 209

VAREM SAMAS SARJAS ILMUNUD KGB ARUANDED

Aruanne Riikliku Julgeoleku Komitee 2. vastuluureosakonna tööst 1954 - 1955. a. Tallinn, 1997; 112 lk. /Ad Fontes 2/. On ilmunud ka venekeelse väljaandena: Otčet o rabote 2-go kontrrazvedyvatel´nogo otdela Komiteta Gosbezobasnosti pri SM ESSR za period 1954-1955 gg. Tallinn, 1998, 127 lk.

Aruanne Riikliku Julgeoleku Komitee 2. vastuluureosakonna tööst 1955.a. Tallinn, 1998; 71 lk. /Ad Fontes 4/.

Aruanded Riikliku Julgeoleku Komitee 4. osakonna tööst 1. IV 1954 - 1. V 1955 ja 1955. Tallinn, 1999; 103 lk. /Ad Fontes 6/.

Aruanded Riikliku Julgeoleku Komitee 2. ja 4. osakonna tööst 1956. aastal. Tallinn, 2000; 135 lk. /Ad Fontes 8/.